ธรรมะกำมือเดียวที่จำเป็นสำหรับทุกคน

(คำบรรยายหลักพระพุทธศาสนา อบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา ประจำปี ๒๕๑๑)

ของ

พระราชชัยกวี (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ)

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายสุทธิพงศ์ ศรีวิกรม์

ณ เมรุวัดธาตุทอง สุขุมวิท พระนคร

พุธ ที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๑๑

โลภะ สัตรูแห่งสันติ

ยนี้ละโมภกล้าอย่างป่าเถื่อน จะรวบเดือนดาวใส่ในกระเป๋า
ไลซ์ล้วนแต่หมายว่าจะเอา โลกของเราย้อนกลับหลังยังป่าเอยฯ

(ภาพหนึ่งในจำนวนมาก ที่สวนโมกข์ไชยา)

ธรรมะกำมือเดียวที่จำเป็นสำหรับทุกคน

(คำบรรยายหลักพระพุทธศาสนา อบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา ประจำปี ๒๕๑๑)

ของ

พระราชชัยกวี (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ)

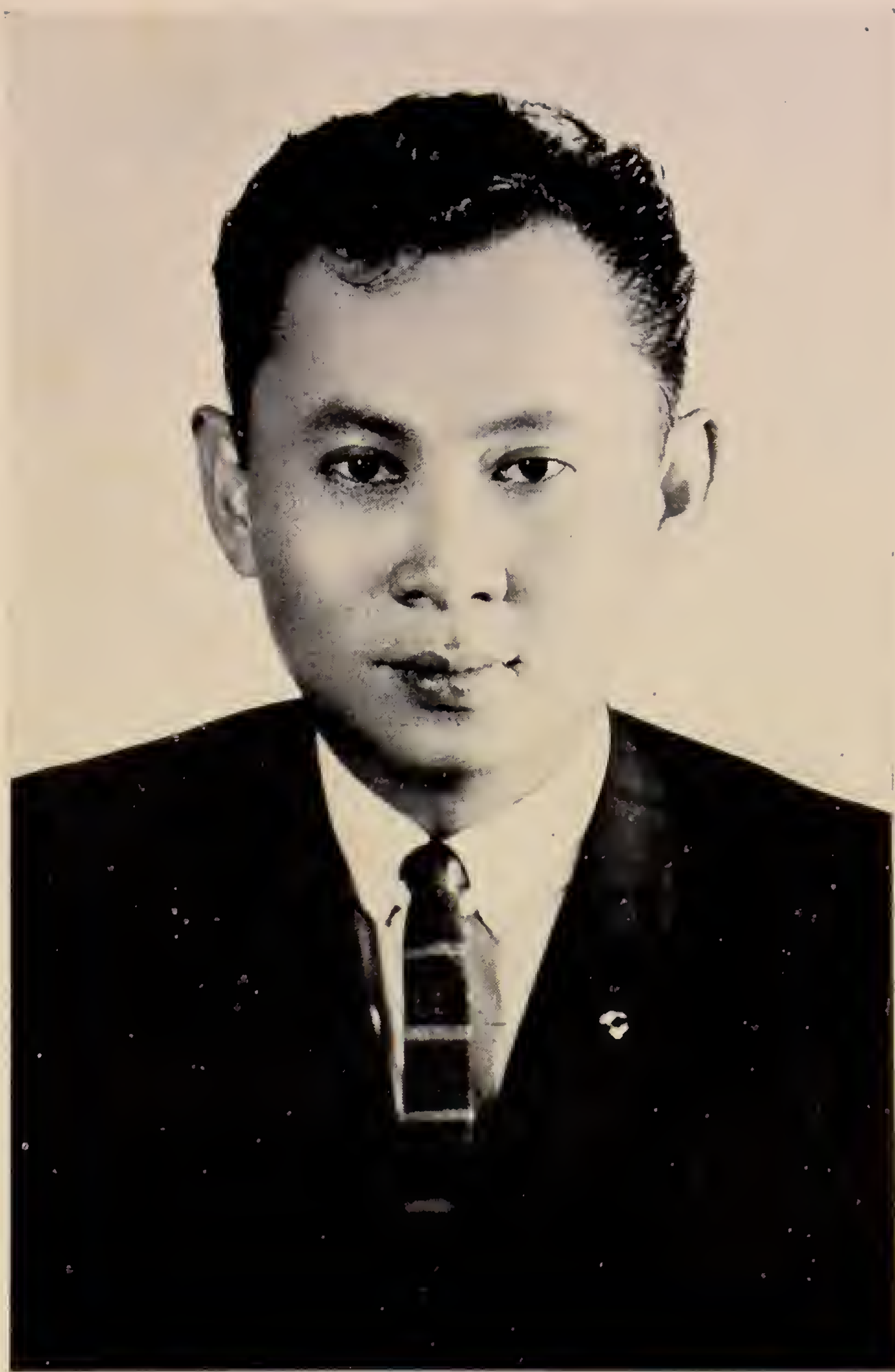
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายสุทธิพงศ์ ศรีวิกรม์

ณ เมรุวัดธาตุทอง สุขุมวิท พระนคร

พุธที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๑๑

สารบาญ

นายสุทธิพงศ์ ศรีวิกรม์

ชาตะ ๑ สิงหาคม ๒๔๗๓

มรณะ ๑๒ มกราคม ๒๕๑๑

ประวัติ
นายสุทธิพงศ์ ศรีวิกรม์

นายสุทธิพงศ์ ศรีวิกรม์ เกิดเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๓ ที่บ้านบางรัก อำเภอบางรัก จังหวัดพระนคร เป็นบุตรพระยาศรีวิกรมาทิต และคุณหญิงวาส มีพี่น้องร่วมกันสามคนคือ

๑. นางสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์

๒. นายสุทธิพงศ์ ศรีวิกรม์

๓. นายเฉลิมพันธ์ ศรีวิกรม์

ได้เข้ารับการศึกษา ณ โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย สำเร็จมัธยมปีที่ ๗ และได้เข้ารับการศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำเร็จเตรียมอุดมศึกษารุ่นที่ ๘ และได้เดินทางไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ สำเร็จปริญญาตรีจาก Florida Southern College สหรัฐอเมริกา ได้เดินทางกลับประเทศไทยในปี พ.ศ. ๒๔๙๘

เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้เข้ารับราชการเป็นข้าราชการชั้นตรี ตำแหน่งประจำแผนก กองประมวลราชการที่ ๖ แห่งกรมประมวลราชการแผ่นดิน เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ ๒๕๐๐ ได้เลื่อนเป็นชั้นโท และได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนก ๖ กอง ๖ กรมประมวลราชการแผ่นดิน นายสุทธิพงศ์ ได้ขอลาออกจากราชการเพื่อประกอบอาชีพส่วนตัวเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๑.

เมื่อวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ นายสุทธิพงศ์ได้ทำการสมรสกับ น.ส. สุรภี โรจนวงศ์ ธิดาพลตรีสงวน โรจนวงศ์ และคุณบุบผา มีบุตรธิดาด้วยกัน ๔ คน คือ

๑. ด.ญ. สิริมา ศรีวิกรม์ อายุ ๙ ปี
๒. ด.ช. ชาญ ศรีวิกรม์ อายุ ๗ ปี
๓. ด.ช. ชาย ศรีวิกรม์ อายุ ๗ ปี
๔. ด.ญ. ชินะวดี ศรีวิกรม์ อายุ ๓ ปี

นายสุทธิพงศ์ ได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคอาหารอุดหลอดลมอย่างกระทันหัน เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑ เวลาประมาณ ๒.๓๐ น. เป็นการสูญเสียบุคคลผู้ที่เป็น ที่รักยิ่งของ ลูก ๆ เป็น ที่เสียดายของ ญาติพี่ น้องและมิตรสหาย

นายสุทธิพงศ์ เป็นคนหนุ่ม อายุ ๓๘ ปีเศษ เป็นคนที่เอาการเอางาน มีความคล่องแคล่วในธุรกิจ สนใจในกิจการค้า เป็นคนที่มีความนึกคิดริเริ่ม และก้าวหน้า ชอบค้นคว้า และพัฒนาธุรกิจส่วนตัวให้ทันสมัย จึงมีการเปลี่ยนแปลงกิจการต่าง ๆ และก่อตั้งบริษัทต่าง ๆ ขึ้นหลายบริษัท เป็นผู้ริเริ่มปรับปรุงบริเวณที่ดินย่านถนนเกษร ถนนเพลินจิต ให้เป็นย่านศูนย์การค้าที่ทันสมัย โดยตัดถนนเกษรขึ้นในที่ดินส่วนตัวให้เป็นทางรถผ่านสะดวกและเหมาะสมกับแผนผังการก่อสร้างอาคาร ซึ่งปัจจุบันนี้เป็นที่รู้จักของบุคคลทั่วไปตลอดจนชาวต่างประเทศ ได้ร่วมกันกับพี่น้องและเพื่อนตั้งสถานโบว์-ลิ่งที่ถนนเกษรเป็นแห่งแรกในประเทศไทย ต่อมาได้ตั้งสถานกีฬาโบว์ลิ่งเบลแอร์ ที่ถนนราชปรารภอีกเป็นแห่งที่สอง ได้พัฒนาย่านเพลินจิตคอร์ทเริ่มด้วยการสร้าง Apartment อาคารร้านค้า ก่อตั้งโรงแรมอมรินทร์ นอกจากนี้นายสุทธิพงศ์ยังได้ดำเนินกิจการอื่น ๆ อีกหลายแขนง ได้ร่วมเป็นผู้ก่อ

การและเป็นกรรมการ บริษัทบางกอกอินเตอร์คอนติเนนตาลโฮเต็ลส์ จำกัด และบริษัทอื่น ๆอีกหลายบริษัทอีกด้วย

ญาติมิตร พี่น้อง และลูก ๆ รู้สึกเสียดาย และอาลัยในการสูญเสียชีวิตของนายสุทธิพงศ์ เป็นอย่างยิ่ง นับเป็นการสูญเสียบุคคลที่ได้ทำประโยชน์ไว้หลายอย่างหลายประการในด้านธุรกิจของเมืองไทยซึ่งมีส่วนสร้างความเจริญให้แก่ประเทศชาติ

ขออำนาจแห่งกุศลผลบุญที่ได้ประกอบมาแล้ว จงเป็นอานุภาพประมวลกันดลบันดาลให้นายสุทธิพงศ์ ศรีวิกรม์ ประสบแต่ความสันติสุขในสัมปรายภพทุกประการ.

ขอบพระคุณ

ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณท่านที่เคารพ ญาติ มิตรสหาย และเพื่อนร่วมงานทั้งหลาย ที่ได้กรุณามีจิตศรัทธามาร่วมบำเพ็ญกุศลให้นายสุทธิพงศ์ ด้วยกุศลผลบุญที่ท่านทำไป ขอให้คุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจงดลบรรดาล ให้ท่าน มีความสุข ความเจริญยิ่ง ๆ ด้วย ประการทั้งปวง

นางสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์

นายเฉลิมพันธ์ ศรีวิกรม์

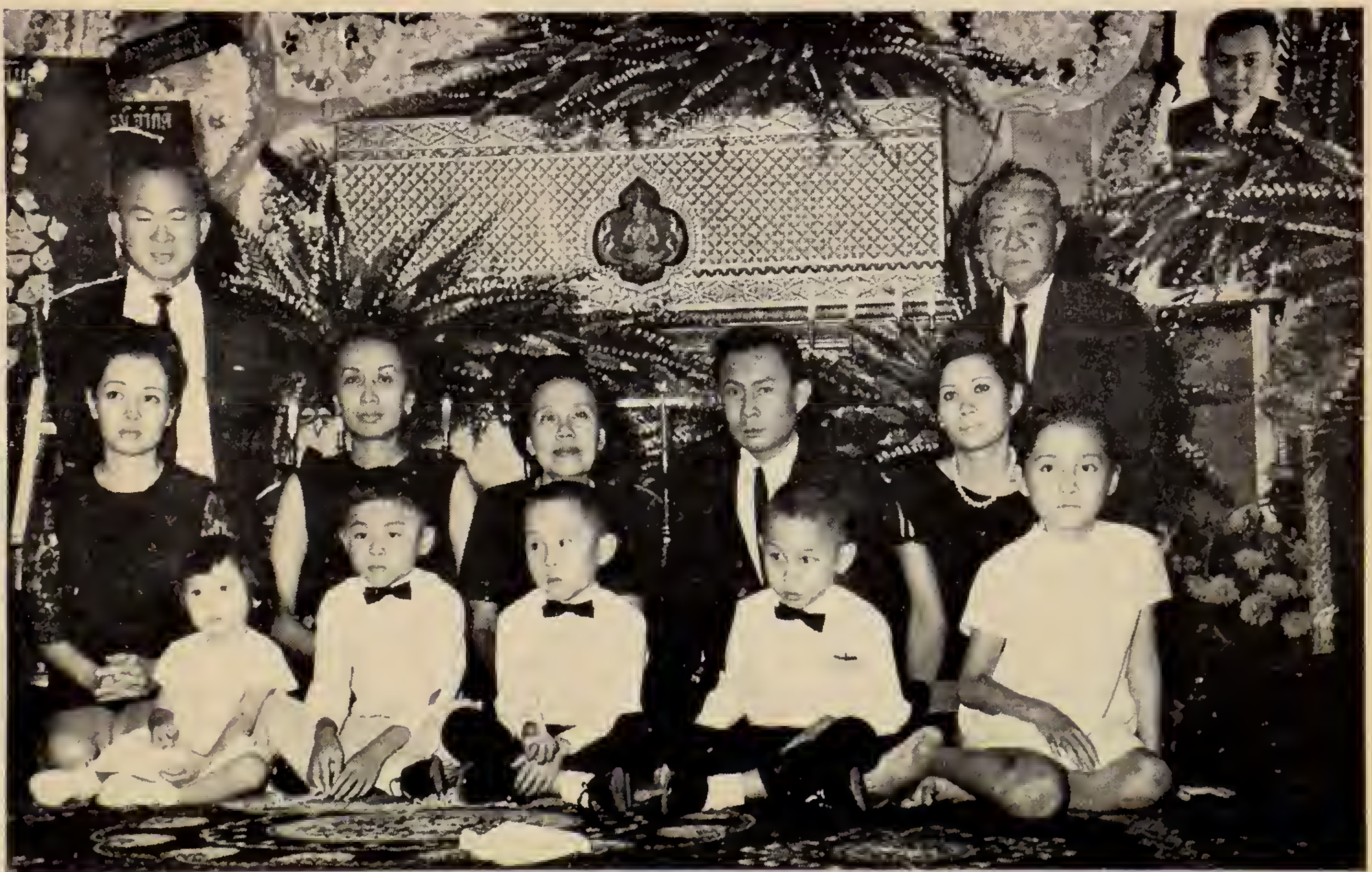
บุตร—ธิดา

ครอบครัวของ นายสุทธิพงศ์ ศรีวิกรม์
ในงานบำเพ็ญกุศล ณ วัดธาตุทอง

บุตรและธิดา ของ นายสุทธิพงศ์ ศรีวิกรม์

ครอบครัวและญาติพี่น้องของนายสุทธิพงศ์ ศรีวิกรม์

พระธรรมเทศนา
เรื่อง
สัมมาทิฏฐิกถา
ท่านพุทธทาสภิกขุ แสดงในงานบำเพ็ญกุศล
แด่
นายสุทธิพงศ์ ศรีวิกรม์
เมื่อ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ
สมฺมาทิฏฺฐิ สมาทานา สพฺพํทุกฺขํ อปจฺจคุํน—ติ
ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ—ติ

ณ บัดนี้ อาตมาภาพจะได้วิสัชนาพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธาความเชื่อและวิริยะความพากเพียรของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนา ของสมเด็จพระบรมศาสดาอันเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายกว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนานี้เป็นธรรมเทศนาในกาละพิเศษ เหตุเนื่องด้วยท่านเจ้าภาพบำเพ็ญทักษิณานุปทานกิจ อุทิศแด่บุคคลผู้ล่วงลับไปแล้ว ได้กระทำกุศลวิธีมีประการต่าง ๆ มีการถวายทานเป็นต้น แล้วยังได้มีพระธรรมเทศนาเพื่อให้เกิดกุศลบุญกิริยา ส่วนธัมมัสวนมัย และปฏิทานามัย เป็นต้น ให้ยิ่งขึ้นไป.

นับว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องตามทำนองของพุทธบริษัท คือ บำเพ็ญสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลทุกฝ่าย บุคคลผู้ล่วงลับไปแล้ว ก็ได้รับประโยชน์เกื้อกูลโดยสมควรแก่คติวิสัย บุคคลผู้ยังอยู่ ผู้กระทำนี้ก็ได้รับบุญเป็นอันมาก ไม่มีส่วนใดที่เสียไปแต่ประการใดโดยไม่เกิดประโยชน์ขึ้น และส่วนใหญ่ก็เป็นไปเพื่อการเพิ่มกำลังแก่พระภิกษุสงฆ์ผู้สืบอายุพระศาสนา.

พระพุทธศาสนานี้จะยังคงมียืนยาวอยู่ได้ ก็เพราะมีการสืบอายุ การสืบอายุนี้คือการศึกษาเล่าเรียนการประพฤติปฏิบัติ แล้วก็สั่งสอนสืบ ๆ กันไป พระพุทธศาสนาจึงยังคงยืนยาวอยู่มาจนถึงพวกเราจนทุกวันนี้ ทำให้พวกเราได้รับประโยชน์จาก พุทธศาสนานั้นโดยสมควร แก่การปฏิบัติ ของตน ๆ ด้วยกันทุกคน.

ณ บัดนี้จะได้วิสัชนาพระธรรมเทศนา ที่เป็นใจความสำคัญ ส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนา โดยหัวข้อที่ได้ยกขึ้นไว้ข้างต้นเป็นบาลีว่า "สมฺมาทิฏฺฐิ สมาทานา สพฺพํ ทุกฺขํ อปจฺจคุ" ดังที่กล่าวแล้ว.

พระพุทธภาษิตนี้มีใจความว่า สัตว์ทั้งปวงจะล่วงพ้นจากความทุกข์ทั้งหลายได้ ก็เพราะการสมาทาน สัมมาทิฏฐิ ถ้าพูดเป็นภาษาธรรมดา ๆ ก็พูดว่า คนเราจะล่วงพ้นจากความทุกข์ได้ก็เพราะมีสัมมาทิฏฐิ

สิ่งที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐินั้นก็คือความรู้ ความเห็น ความเข้าใจอันถูกต้อง เมื่อมีความรู้หรือความเข้าใจอันถูกต้อง คนเราก็มีการประพฤติ

ปฏิบัติที่ถูกต้อง ถึงแม้ความรู้และความเข้าใจนั้นก็เป็นการปฏิบัติด้วยเหมือนกัน.

การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาที่เป็นชั้นสูงนั้น ก็คือการพิจารณาให้เกิดความรู้ความเข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้นไปนั่นเอง การทำให้รู้ก็คือการปฏิบัติอยู่ในตัว

ข้อที่กล่าวว่าจะพ้นทุกข์ทั้งปวงได้ เพราะมีความเข้าใจอันถูกต้องนี้มีความหมายกว้างขวางและมีอยู่เป็นหลายชั้น.

ชั้นแรกที่สุด หรืออย่างน้อยที่สุดก็จะต้องมีความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องว่า ธรรมะหรือพระธรรมนี้เป็นสิ่งที่จะช่วยให้พ้นจากความทุกข์ได้ ธรรมะหรือพระธรรมนี้ เป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ทุกคน และธรรมะหรือพระธรรมนี้ยังคงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งแม้ในสมัยนี้ และแม้แต่คนที่อยู่ในโลกนี้ และแม้แก่คนที่ยังต้องการประโยชน์อันเนื่องอยู่กับโลกอย่างนี้เป็นต้น.

เดี๋ยวนี้มักจะมีคนเข้าใจไปเสียว่า ธรรมะนี้ไม่เกี่ยวกับโลก คนจะต้องทิ้งโลกไป จึงจะรู้ธรรมะหรือมีธรรมะได้ คนทั้งหลายเป็นส่วนมากเข้าใจกันอย่างนี้ จึงไม่สนใจในสิ่งที่เรียกธรรมะนั้น บางคนก็เห็นไปว่าธรรมะนี้เป็นสิ่งที่พ้นสมัยแล้ว ขืนเอามาใช้ในสมัยนี้ก็เป็นของครึคระ ไม่ให้ประโยชน์อะไรเลย และยังน่าหัวเราะเยาะด้วย.

ความเข้าใจอย่างนี้มันเป็นความเข้าใจของคนที่ยังไม่รู้ว่า **ธรรมะนั้นคืออะไร ?** ที่ถูกเราควรจะเข้าใจให้ถูกต้องว่า ยิ่งอยากจะอยู่ในโลกมากเท่าไรก็ยิ่งจำเป็นที่จะต้องมีธรรมะมากเท่านั้น อย่าได้พูดเหมือนคนเขลา ๆ บางคนว่าจะต้องหนีโลกนี้ไป จะต้องทิ้งโลกนี้ไปแล้วก็ไปหาธรรมะ นั้นเป็นความเขลา เป็นความเข้าใจผิด เป็นมิจฉาทิฏฐิ แล้วก็คิดเอาเอง ไม่มีความจริงแต่ประการใด เพราะเขาไม่รู้จักว่า สิ่งที่เรียกว่าโลกนั้นคืออะไร แล้วก็ไม่รู้ว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้นคืออะไร.

แต่ว่าโดยที่แท้จริงแล้ว **ธรรมะมีไว้สำหรับให้คนทุกคนอยู่ในโลกนี้ด้วยชัยชนะ** คือความไม่พ่ายแพ้ คนที่เกิดมาในโลกนี้แล้วไม่ได้รับประโยชน์อะไร จากการเกิดมาในโลก หรือไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้แล้ว คนนั้นเรียกว่าคนพ่ายแพ้.

ถ้าเขา เป็นผู้ มีความสามารถ คือทำตนให้ได้รับ ประโยชน์อันสูงสุดในโลกนี้ตามที่มนุษย์จะพึงได้รับอย่างไรแล้ว ก็เรียกว่าเป็นผู้ชนะ ชนะในโลกนี้ด้วย ชนะในโลกหน้าด้วย คือเป็นผู้ถือเอาประโยชน์ได้เต็มที่ในโลกทั้งสองนั้นเอง.

คนที่คิดว่าจะมีธรรมะต้องละโลกนี้ไปนั้น จึงเป็นผู้มีความเข้าใจผิดโดยสิ้นเชิง เพราะว่า **สิ่งที่เรียกว่าโลกนั้น มันก็คือตัวผู้นั้นเอง** ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "โลกนี้ก็ดี เหตุให้เกิดโลกนี้ก็ดี ความดับสนิทแห่งโลกก็ดี การปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทแห่งโลกก็ดี ตถาคตบัญญัติไว้ในกายที่ยาวประ-มาณวาหนึ่งนี้ซึ่งมีพร้อมทั้งสัญญาและใจ"

คำว่ากายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง มีพร้อมทั้งสัญญาและใจนี้ หมายถึงร่างกายที่ยังเป็น ๆ คือร่างกายของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ ในร่างกายที่มีชีวิตอยู่นั่นแหละ จะต้องค้นหาให้พบสิ่งทั้งสี่นั้น คือโลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับสนิทแห่งโลกก็ดี หนทางให้ถึงความดับสนิทแห่งโลกก็ดี.

คำว่าโลกในที่นี้ก็หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย เช่นความที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปเป็นต้น มันจึงเป็นตัวความทุกข์ และมีความสำคัญอยู่ที่ตัวความทุกข์ เพราะว่าถ้าไม่มีความทุกข์แล้ว ก็ไม่มีปัญหาอะไรสำหรับคนเรา สิ่งที่เรียกว่าโลกนั้นก็คือยังไม่มีความรู้ความเข้าใจ หรือการปฏิบัติที่ถูกต้อง ดังนั้นจึงเป็นความทุกข์.

เหตุให้เกิดความทุกข์นั้นก็คือความอยาก ความทะเยอทะยานไปตามอำนาจของความไม่รู้ คือความเขลา.

ความดับสนิทของโลกหรือความทุกข์ก็คือ การดับเสียซึ่งความอยากที่เป็นไปตามอำนาจของความที่ไม่รู้.

หนทางปฏิบัติก็คือการเป็นอยู่ให้ถูกต้องแปดประการที่เรียกว่ามรรคมีองค์แปด.

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะสรุปใจความได้ว่า การที่คน คนใดก็ตาม ไม่รู้ตามที่เป็นจริง ว่าอะไรเป็นอย่างไร แล้วก็มีความปรารถนาไปตามอำนาจของความโง่ ความเขลา หรือกิเลสตัณหา ความทุกข์ก็ได้เกิดขึ้นมา.

แต่ถ้ามีความเข้าใจอันถูกต้องเมื่อไร การทำสิ่งต่าง ๆ การพูด การคิด การกระทำถูกต้องหมดแล้ว ก็ไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นเลย นี้เรียกว่าเขาจะต้องศึกษาทุกสิ่งทุกอย่าง จากภายในชีวิต--ของเขาเอง.

สิ่งที่เรียกว่าโลกก็รวมอยู่ในชีวิตของเขาเอง สิ่งที่เรียกว่าเหตุให้เกิดโลกก็รวมอยู่ในชีวิตของเขาเอง ความดับแห่งโลกคือความดับแห่งทุกข์รวมอยู่ในชีวิตของเขาเอง วิธีปฏิบัติให้ได้ผลเช่นนั้นก็รวมอยู่ในชีวิตของเขาเอง.

เพราะฉะนั้นมันจึงแยกกันไม่ได้ ที่เราจะเอาโลกไว้ที่อื่น เอาธรรมะไว้ที่อื่นเหมือนกับบางคน ที่จะเอาธรรมะไว้ที่วัด เอาตัวเองไว้ที่บ้าน อย่างนี้มันก็ไม่มีประโยชน์อะไรอันเกี่ยวกับธรรมะนั้น.

เขาจะต้องมีธรรมะ คือมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องอันเกี่ยวกับธรรมะ แล้วปฏิบัติทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปตามทางของธรรมะ จึงจะเรียกว่ามีสัมมาทิฏฐิในที่นี้ แล้วสิ่งต่าง ๆ ก็จะเป็นไป ในลักษณะที่ไม่มีความทุกข์ที่เรียกว่าเป็นความดับสนิทของโลก คือดับสนิทของความวุ่นวาย ดับสนิทของปัญหาต่าง ๆ ที่มนุษย์เราถือกันว่าเป็นความทุกข์.

ยังมีคนเป็นอันมากเข้าใจผิดในเรื่องอันเกี่ยวกับธรรมะ เพราะว่าฟังมาผิด ๆ และได้เข้าใจไปผิด ๆ จนเข้าใจไปว่า ถ้ามีธรรมะแล้วก็อยู่ในโลกนี้ไม่ได้ดังนี้เป็นต้น.

ทั้งนี้เพราะเขาเข้าใจ คำว่าไม่ให้ยึดมั่น ถือมั่นนี้ ผิดไป อย่าง มากมาย

เพราะความเข้าใจผิดนั้นเป็นเหตุให้ไม่ยอมรับเอาหลักพระธรรม หรือธรรมะนั้นไปใช้เป็นเครื่องปฏิบัติ.

ถ้าว่าโดยที่แท้แล้ว เราควรจะมีความเข้าใจกันให้ถูกต้อง คือคำว่าความยึดมั่นถือมั่นที่เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์นั้น หมายถึงความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจของความไม่รู้.

ความยึดมั่นถือมั่นนี้เรียกว่าอุปานทาน สิ่งที่เรียกว่าอุปาทานต้องหมายถึงความยึดมั่นถือมั่นด้วยความไม่รู้ คือด้วยอวิชชา หรือความโง่ ความเขลา ความหลง.

ส่วนความยึดมั่นถือมั่นด้วยความรู้หรือสติปัญญานั้น เขาไม่เรียกว่าความยึดมั่นถือมั่น อาจจะเรียกว่า **ความแน่ใจ ความจริงใจ** หรือ **สัจจะ ความตั้งใจจริง** ในการกระทำนั้น ๆ ก็ได้ เช่นเรามีความยึดมั่นในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพื่อปฏิบัติตามอย่างนี้ไม่เรียกว่าอุปาทาน อย่างนี้ไม่เรียกว่าความยึดมั่นถือมั่น

คำว่ายึดมั่นถือมั่นหรืออุปาทานนั้น หมายถึงยึดมั่นถือมั่นด้วยอวิชชาไปยึดมั่นถือมั่นด้วยอวิชชาหรือด้วยกิเลสตัณหา หรือด้วยอุปาทาน **อย่างนี้เป็นความทุกข์ เพราะว่าเป็นการขะโมยซึ่งหน้า คือไปตู่เอาของธรรมชาติมาเป็นของตัว**

สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นเป็นของธรรมชาติ แต่คนที่มีอวิชชาไปตู่เอา

มาเป็นของตัว เรียกว่าตัวกูก็มี เรียกว่าของกูก็มี มันจึงเป็นการกระทำที่ผิด จึงได้เกิดความทุกข์ขึ้นมา.

ที่กล่าวว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นของธรรมชาตินั้น ทุกคนพอจะเข้าใจได้ ถ้าจะพิจารณาดูให้ดี ๆ ทั้งเนื้อทั้งตัวของเราเป็นของธรรมชาติ คือร่างกายนี้ก็เป็นของที่เกิดอยู่และเป็นไปตามธรรมชาติ แม้จิตใจก็เป็นสิ่งที่มีการปรุงแต่งกันขึ้นมา ตามเหตุตามปัจจัยของมัน ซึ่งเป็นตัวธรรมชาติและเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ.

แม้ว่าเราจะได้ประกอบการงาน ทำอะไรให้เกิดขึ้นมาเป็นทรัพย์สมบัติ ท่านก็จะต้องมองเห็นชัดว่า มันเป็นของที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เราใช้ความรู้สติปัญญา กระทำให้ปรากฏขึ้นมา มันยังเป็นของธรรมชาติ **หากแต่ว่ามนุษย์สมมติกันว่าเป็นของผู้นั้น** คือเป็นผู้ประกอบหรือกระทำมันขึ้นมา แล้วก็มีการบัญญัติ เช่นบัญญัติกฎหมายเป็นต้น ว่าให้เป็นของผู้นั้น เป็นกรรมสิทธิของผู้นั้นตามกฎหมาย แต่เนื้อแท้นั้นมันก็เป็นของธรรมชาติอยู่นั่นเอง.

ใครไปตู่เอาของธรรมชาติมาเป็นของตน มันก็เป็นคนขะโมยซึ่งหน้า มันก็ต้องถูกลงโทษให้มีความทุกข์ คือมีความทุกข์ร้อนหนักอกหนักใจ แต่ไม่มีความรู้สึก หรือมองเห็นอย่างแท้จริง มันเป็นความเร่าร้อนเหมือนกับตกนรก แต่เข้าใจไม่ได้ และเข้าใจยาก นี่แหละคือผลของการที่ไปตู่เอาของธรรมชาติมาเป็นของตน ดังนั้นท่านจึงสอนว่า อย่ายึดมั่นถือมั่นในทำนองนี้ คือว่าโดยเนื้อแท้โดยจิตใจนั้น อย่าไปยึดมั่นถือมั่น คืออย่าไปหลงยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นของตัว ให้รู้และเข้าใจเสียให้ถูกต้องว่าเป็นของธรรมชาติ.

ที่ว่าเป็นของคนนั้นเป็นของคนนี้ตามกฎหมายนั้น มันสักว่าเป็นตามกฎหมาย หรือสักว่าตามสมมติ ปากเราก็พูดได้ พูดไปตามกฎหมายตามสมมติ แต่ใจของเราอย่าเป็น.

อยากจะทำให้เหมือนกับว่า **เป็นคนปากอย่างหนึ่ง ใจอย่างหนึ่ง** ที่พูดว่านี้เป็นเงินของฉัน นี้เป็นบ้านของฉัน นี้เป็นอะไร ๆ ของฉัน ปากก็พูดไป แต่ใจอย่าเป็นอย่างนั้น เพราะว่าถ้าใจเป็นอย่างนั้นเข้าเมื่อไร ก็จะมีความทุกข์ทันที นี้เรียกว่า**ความโง่ของคนนั้น ลงโทษคนนั้นเอง** ความทุกข์เกิดขึ้นมาเพราะไม่มีสัมมาทิฏฐิในข้อนี้ เพราะไปมีมิจฉาทิฏฐิเข้าใจผิดโดยจิตใจอันแท้จริง.

ผู้ที่รับคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา มีความเห็นแจ้งในข้อนี้แล้ว รู้ว่าอะไรเป็นสมมติ รู้ว่าอะไรเป็นความจริง แล้วก็ประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง ปากพูดไปตามประสาชาวบ้านเขาพูดกัน ว่าตัวฉัน ว่าของฉัน แต่จิตใจมิได้เป็นเช่นนั้น ดังนั้นจึงไม่มีความทุกข์ เพราะว่ามีความเข้าใจอันถูกต้อง มีสติปัญญาอันสมบูรณ์.

ข้อนี้ต้องใช้ในทุกๆ กรณีย์และในทุก ๆ สิ่ง ๆ เราจะทำอะไรจะพูดอะไร จะคิดอะไรตามธรรมดาสามัญที่เขาพูดกันคิดกันก็ได้ แต่ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องว่า **สิ่งต่าง ๆ เป็นธรรมชาติ มีความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใดเลย ล้วนแต่จะเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของธรรมชาติ** นี้อย่าได้ลืมเสีย ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วจะไม่มีความทุกข์เลย จะมีอะไร ๆ ให้มากมายสักเท่าไรก็ไม่มีความทุกข์เลย.

ส่วนผู้ใดไม่มีความรู้ในข้อนี้ก็จะมีความทุกข์ทันที ยิ่งมีเงินมากก็ยิ่งมีความทุกข์มาก ยิ่งมีอะไรมาก ๆ ก็ยิ่งมีความทุกข์มาก เพราะว่าเขา**มีไม่เป็น** เพราะว่าเขาไม่รู้ตามความจริงของธรรมชาตินั้น ๆ ทีนี้ธรรมะจะเข้ามาช่วยแก้ความหลงผิดของเขาให้รู้ตามที่เป็นจริง อย่าให้ต้องเป็นทุกข์เพราะเหตุนั้น.

ดังนั้นผู้ที่มีธรรมะอันถูกต้องเพียงพอแล้ว แม้จะมีอะไร ๆ ก็ไม่เป็นทุกข์ ด้วยเหตุที่ธรรมะนั้นมีเข้ามาเพื่อจะขจัดสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์นี้ออกไป สมมติว่ามีเงิน ถ้ามีความยึดมั่นถือมั่นว่าของเราแล้ว มันก็มาสุมอยู่บนศีรษะของบุคคลนั้น แต่ถ้าไม่ยึดถือมั่นว่าของเรา แม้ปากพูดว่าเงินของเรา แต่ใจไม่ได้มีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นแล้ว เงินเหล่านั้นก็ไม่มาสุมอยู่บนศีรษะของคนเหล่านั้น มันอยู่ในหีบ ในที่เก็บ ในธนาคาร หรืออะไรไปตามเรื่องตามราว ตามที่ควรจะเป็น ไม่มาสุมอยู่บนศีรษะของบุคคลนั้น คือไม่มากดทับท่วมอยู่ในจิตใจของบุคคลนั้นให้เกิดความ วิตกกังวล ทั้งกลางวัน และ กลางคืน ทั้งหลับและตื่น.

ทรัพย์สมบัติอื่น ๆ ก็เหมือนกัน จะมีเลือกสวน ไร่นา ช้างม้าอะไรก็สุดแท้ แต่ถ้ามีอวิชชาอุปาทานยึดมั่นเป็นของตนแล้ว สิ่งเหล่านั้นทั้งหมด จะมาสุมอยู่บนศีรษะของคน ๆ นั้น แล้วลองคิดดูเถอะว่า วัวควายไร่นาทั้งหมด มันมาสุมอยู่บนศีรษะนั้น. มันจะเป็นอย่างไรบ้าง? มันก็มีอาการอาการเหมือนกับตกนรกทั้งเป็นโดยไม่รู้สึกตัว ทั้งที่กำลังตกนรกทนทรมานอยู่.

เมื่อพูดมาถึงข้อนี้ อยากจะขอให้ทุกคนพิจารณาดูให้ดีว่า แม้แต่สิ่งที่เรียกว่านรก นรกเป็นต้นนี้ ก็ยังมีความเข้าใจไม่ถูกต้อง ไม่มีความเข้าใจ

ตามหลักของพระพุทธศาสนาเลย จึงต้องตกนรกทั้งเป็นและโดยไม่รู้สึกตัว แต่มีความทนทรมานอย่างยิ่ง.

ขอให้ทุกคนระลึกนึกไว้ว่า **ธรรมะในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับทางจิตใจ ไม่ใช่เกี่ยวกับทางวัตถุ** นรกทางวัตถุนั้นเป็นอย่างหนึ่ง นรกทางจิตใจนั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง นรกทางวัตถุนั้นก็เหมือนที่เขาพูด ๆ กันมาตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าเกิดว่ามันเป็นเมือง ๆ หนึ่ง เต็มไปด้วยการประหัสประหารทุบตีทรมานเอาไฟเผา เอาของมีคมแทง อย่างนี้เป็นต้น อย่างนี้เป็นนรกในความหมายทางวัตถุ ส่วนนรกที่เป็นความหมายทางจิตใจนั้น หมายถึงความร้อนใจ เหมือนกับถูกไฟเผา.

ทีนี้เราลองคิดดูให้ดีว่า หลักธรรมะในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องจิตใจเป็นเรื่องที่มีไว้สำหรับจะแก้ปัญหาในทางจิตใจ เรื่องทางกายหรือทางวัตถุนั้นมันเป็นเรื่องของพวกอื่นก็ได้ ไม่จำเป็นจะต้องเป็นเรื่องของพระธรรมในพระพุทธศาสนา.

เพื่อจะเข้าใจเรื่องนี้ดี ยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ ว่าคนเรานี้เป็นโรคอะไรกันบ้าง โดยสรุปแล้วเราก็ต้องเป็นโรคกันสามอย่าง คือเป็นโรคในทางกายอย่างหนึ่ง เป็นโรคในทางจิตอย่างหนึ่ง เป็นโรคในทางวิญญาณอีกอย่างหนึ่ง.

คำว่าเป็นโรคในทางวิญญาณนี้อาจจะแปลกหูสำหรับบางท่าน แต่ที่ต้องใช้คำนี้ ก็เพราะว่าไม่ทราบว่าจะใช้คำอะไรดี มันไม่มีคำจะใช้ เพราะว่าเราเอาคำว่าจิตนี้ไปใช้กับเรื่องจิตใจในส่วนที่เกี่ยวกับร่างกายเสียแล้ว.

ยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ ว่า ถ้าเราเป็นโรคทางกายทางเนื้อทางหนังแท้ ๆ เราก็ไปหาหมอตามโรงพยาบาลธรรมดาทั่วๆ ไป ถ้าเป็นโรคที่เขาเรียกกันว่าเป็นโรคจิต หรือเป็นโรคทางจิตก็ไปหาโรงพยาบาลพิเศษ เช่นโรงพยาบาลสมเด็จเจ้าพระยาเป็นต้น โรคจิตเราหมายถึงอย่างนี้กันเสียแล้ว.

ทีนี้ยังมีโรคที่ยิ่งไปกว่านั้นจนต้องเรียกว่า โรคทางวิญญาณนั้น หมายถึงกิเลสที่แผดเผาทิ่มแทงจิตใจของคนทั่ว ๆ ไปอยู่ทุกวัน ๆ คือคนที่ไม่เป็นโรคทางกาย คนที่ไม่เป็นโรคทางจิต แต่ก็ยังมีโรคทางวิญญาณ เสียบแทงให้ทนทรมานอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน คือเป็นโรคความโลภ เป็นโรคความโกรธ เป็นโรคความหลง เป็นโรคความวิตกกังวล ห่วงใย ยึดมั่นถือมั่นนานาประการ อย่างนี้เรียกว่าโรคทางวิญญาณ ไม่ใช่โรคจิตชนิดที่จะต้องไปหาโรงพยาบาลสมเด็จเจ้าพระยาเป็นต้น.

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ก็เพื่อจะแยกออกจากกันให้เด็ดขาดไป ว่าโรคทางกายก็ไปหาหมอทางกาย โรคทางจิตก็ไปหาหมอทางจิต แต่โรคทางวิญญาณนั้น ต้องไปหาโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีพระธรรมเป็นหยูกยาและมีเจ้าหน้าที่ในทางศาสนาเป็นผู้ใช้ยานั้นให้ถูกต้องแก่โรค คือช่วยเหลือคนทั่วไปให้รู้จักใช้ยาคือพระธรรม สำหรับบำบัดโรคในทางวิญญาณ.

ที่กล่าวมานี้ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า เรื่องของธรรมะหรือพระศาสนานั้น เป็นเรื่องในทางวิญญาณเป็นโรคในทางวิญญาณดังที่กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้นเรื่องอะไรๆ ทุกอย่างที่มันเกี่ยวกับพุทธศาสนา หรือจะต้องใช้พุทธศาสนา เป็นเครื่องมือแล้ว มันเป็นเรื่องทางวิญญาณทั้งนั้น.

เมื่อเป็นดังนี้คำว่า นรกเป็นต้น หรือคำว่าสวรรค์ เป็นต้น ก็เป็นเรื่องทางวิญญาณไปทั้งนั้น ไม่ใช่เรื่องทางวัตถุ ทางกายหรือทางจิต ชั้นตื้นๆ ดังที่กล่าวแล้วเลย ข้อนี้จะต้องยกตัวอย่างกันง่าย ๆ ด้วยคำว่าอบาย.

คำว่าอบายมีอยู่ ๔ อย่างคือ นรก อย่างหนึ่ง กำเนิดเดรัจฉานอย่างหนึ่ง เปรตอย่างหนึ่ง อสุรกายอีกอย่างหนึ่ง อบายทั้ง ๔ อย่างนี้ เขียนเป็นรูปภาพไว้ตามฝาผนังโบสถ์โบราณ ๆ ดังที่ท่านทั้งหลาย ก็มักจะเคย เห็นกันอยู่แล้ว นรกก็คือ การถูกทรมานด้วยการเฆี่ยนตี ด้วยการเผา ด้วยการต้มแกงเป็นต้น เดรัจฉานก็หมายถึงสัตว์เดรัจฉานที่คลานอยู่ตามพื้นดิน เปรตก็คือสัตว์ ที่มีท้องโตเท่าภูเขา ปากเท่ารูเข็ม ทรมานด้วยอาการต่างๆ; อสุรกายก็คือผีชนิดหนึ่งที่ไม่แสดงตัว.

ภาพที่เขียนตามผนังโบสถ์เป็นรูปเป็นร่างเช่นนี้ มันเป็นเรื่องแสดงทางวัตถุ แล้วยังมีกล่าวว่าจะต้องถึงหรือตกนรกเป็นต้นนั้น ต่อตายไปแล้ว,

ถ้ายังเป็น ๆ อยู่อย่างนี้ ไม่มีอะไรเกี่ยวกับนรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกายเหล่านั้นเลย ต้องตายไปแล้วจึงตกนรกเป็นต้น เพราะว่าเอาวัตถุเป็นประมาณเอาร่างกายเอาเนื้อหนังนี้เป็นประมาณ.

เมื่อเอาร่างกายกับวัตถุเป็นประมาณแล้ว ก็ไม่ถูกไม่ตรงตามหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องของจิตใจ หรือวิญญาณ พระพุทธเจ้าได้เกิดขึ้นมาในโลกนี้ เพื่อแสดงสิ่งที่ยังไม่สมบูรณ์ สิ่งที่ยังไม่ถูกต้องให้ถูกต้อง

สิ่งที่ปฏิบัติไม่ได้ก็ให้กลายเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ขึ้นมา สิ่งที่ยังตื้น ๆ ก็ทำให้เป็นสิ่งที่ลึก สิ่งที่ยังไม่จริงก็ให้เป็นสิ่งที่จริง เพราะฉะนั้นจึงทรงแสดงสิ่งต่าง ๆ ไปในทางที่สมบูรณ์และจริงถึงที่สุด การแสดงเรื่องอบายจึงกลายเป็นอย่างอื่น คือเป็นเรื่องทางจิตใจไป.

ถ้านรกก็ต้องหมายถึงความร้อนใจ ถ้าเดรัจฉานก็ต้องหมายถึงความโง่ ถ้าเปรตก็ต้องหมายถึงความหิว ทะเยอทะยาน ด้วยกิเลสตัณหา ถ้าอสุรกายก็ต้องหมายถึงความขลาด

เมื่อใดใครก็ตาม มีอะไรที่ร้อนใจเหมือนไฟเผา เมื่อนั้นเรียกว่าเขาเป็นสัตว์นรกแล้ว คือตกนรกแล้ว ในร่างที่เรียกกันว่าเป็นคนนี้เอง เขาตกนรกแล้วจนกว่ามันจะหายร้อนใจ จึงจะขึ้นมาจากนรก อยู่มาสักประเดี๋ยวหนึ่งสมมติว่าเกิดความหิว ทะเยอทะยานของกิเลสตัณหาขึ้นมาอีก เขาก็กลายเป็นเปรตแล้ว มีความหิวเหมือนอย่างกับคนหิวลาภสักการะ หรือหิวกามารมณ์; ไม่ใช่หิวข้าวอย่างนี้ เรียกว่าเป็นเปรตแล้ว เมื่อใดเผอิญมีความโง่อย่างที่ไม่ควรจะโง่ เมื่อนั้นก็เป็นสัตว์เดรัจฉานแล้ว และเมื่อใดมีความขี้ขลาด กลัวไปหมดทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างไม่น่าเชื่อ กระทั่งกลัวธรรมะในพระพุทธศาสนา ไม่กล้าเข้าใกล้อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นอสุรกาย.

ยกตัวอย่างง่าย ๆ ขึ้นไปอีก เช่นเรื่องเกี่ยวกับอบายมุข เช่น การเล่นการพนันเป็นต้น คนที่เล่นการพนันแพ้อย่างฉิบหายวอดวาย ก็ร้อนใจเหมือนไฟเผา นี้คืออาการที่เขาตกนรกแล้ว คนที่โง่ โดยคิดว่าการพนันจะช่วยให้คนพ้นจากความทุกข์ได้ มีความโง่ถึงขนาดนี้ เขาก็เป็นสัตว์เดรัจฉาน

แล้ว และขณะที่กำลังเล่นการพนันอยู่นั้น มันหิวอย่างยิ่ง หิวต่อการที่จะชนะ อยากจะชนะ อย่างนี้มันก็เป็นเปรตแล้วในวงการพนันนั้นในขณะนั้น. และความที่ขี้ขลาดอะไรนิดหนึ่งก็ระแวงว่าจะพ่ายแพ้มีความขี้ขลาดอย่างนี้ มันก็เป็นอสุรกายแล้ว; ในการเล่นการพนัน ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าอบายมุขนั้น มันก็มีอบายครบถ้วนอยู่ทั้ง ๔ อย่างแล้ว คือมีทั้งนรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกายแล้ว. ดังนั้นการเล่นการพนัน ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นอบายมุข คือปากทางแห่งอบาย มันก็ได้เป็นปากทางแห่งอบายแล้วโดยสมบูรณ์จริง ๆ ไม่ต้องรอต่อตายแล้วไม่ต้องรอต่อเมื่อเข้าโลงไปแล้วจึงจะไปอบาย มันก็ตกอบายได้ที่นั่น เวลานั้น สลับสับสนซับซ้อนกันไป เดี๋ยวเป็นสัตว์นรก เดี๋ยวเป็นสัตว์เดรัจฉาน เดี๋ยวเป็นเปรต เดี๋ยวเป็นอสุรกาย.

เรื่องอบายมุขอื่นๆ ก็อย่างเดียวกัน ขอให้ไปลองคิดดูว่า การที่คนโบราณเขาพูดว่าสวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจนั้น มีความหมายอย่างไร แล้วก็เข้าใจเสียให้ถูกต้องเถอะว่า นั่นแหละคือคำกล่าวที่ถูกต้องเป็นไปตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา.

ที่ว่าสวรรค์อยู่ในใจนั้น ถ้าเป็นเรื่องสวรรค์ทางวัตถุทางเนื้อหนังก็เป็นของพวกอื่นจะถึงต่อเมื่อตายแล้วก็ตามใจ **แต่ว่าถ้าเป็นสวรรค์ในพระพุทธศาสนา แล้วก็ต้องหมายถึงความเย็นอกเย็นใจชื่นอกชื่นใจในการที่ได้กระทำความดี** มีความพอใจในตัวเองที่ได้กระทำความดี ยกมือไหว้ตัวเองได้ ไหว้แล้วไหว้อีกด้วยความพอใจในการกระทำของตนเอง อย่างนี้ก็เป็นสวรรค์แล้ว เป็นสวรรค์ที่แท้จริงด้วย และเป็นสวรรค์ที่ได้รับแล้วด้วย และมีอยู่ในใจจริง ๆ.

ส่วนสวรรค์ทางร่างกาย ทางวัตถุที่เขียนไว้ตามฝาผนังโบสถ์อย่างเดียวกันอีกนั้นมันเป็นเรื่องทางวัตถุทางร่างกาย พูดกันมาแต่ก่อน สอนกันมาแต่ก่อน ก่อนพระพุทธเจ้าเกิด พระพุทธเจ้าไม่จำเป็นจะต้องสอนอะไรตื้น ๆ ซ้ำ ๆ กันกับคนพวกนั้น ท่านสอนสิ่งที่มันดีกว่านั้น ถูกกว่านั้น เพราะฉะนั้นจึงได้สอนเรื่องสวรรค์ในลักษณะแห่งความอิ่มอกอิ่มใจในการที่ได้กระทำความดีความงาม อย่างนี้เป็นต้น.

เรามีทางที่จะเปรียบเทียบดูได้ว่า ในสวรรค์นั้นมีอะไรบ้าง สวรรค์ตามทางวัตถุนั้น มีแต่เรื่องกามารมณ์ ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น เพราะฉะนั้นจึงเต็มไปด้วยความโง่ความหลง ความตะกละตะกรามในเรื่องของกามารมณ์แล้วมันจะเป็นสวรรค์ได้อย่างไรลองคิดดู.

เราก็ได้รู้ได้ยินได้ฟังกันมาแล้วว่า ในเมืองสวรรค์นั้นไม่มีพระ-พุทธเจ้า ไม่มีพระไม่มีเณร ไม่มีศาสนา;มีแต่เทวดาที่ลุ่มหลงไปในทางกามารมณ์นี้อย่างหนึ่ง แล้วยังมีกล่าวไว้ชัดว่า เมื่อพวกเทวดาเหล่านั้นจะต้องตายขึ้นมา คือจะต้องจุติขึ้นมา ก็ขวนขวายหาสุคติ; ไปถามแก่กันและกัน ก็ได้รับคำตอบว่าในมนุษย์โลกเป็นสุคติ เพราะมีพระพุทธเจ้า มีธรรมะของพระพุทธเจ้า เทวดาที่ต้องตายจึงได้ตั้งความปรารถนา จะมาเกิดในมนุษย์โลกในฐานะเป็นสุคติ.

นี่แหละลองคิดดูเถิดว่า มนุษย์ที่นี่ต้องการจะไปสุคติในเมืองสวรรค์; แต่เทวดาในเมืองสวรรค์ ต้องการจะมาสุคติในโลกมนุษย์นี้ มันกลับกันอยู่อย่างนี้. แล้วอย่างไหนเป็นความถูกต้อง.

ถ้ากล่าวโดยเอาเนื้อหนังร่างกายวัตถุเป็นหลัก มันก็ไปอย่างหนึ่ง ถ้ากล่าวโดยเอาจิตใจวิญญาณเป็นหลักมันเป็นไปอีกอย่างหนึ่ง ส่วนสวรรค์ในพระพุทธศาสนาที่เป็นของพระพุทธเจ้าจริงๆ นั้น เป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณดังที่กล่าวแล้ว. ดังนั้น**เมื่อใดเรามีความอิ่มอกอิ่มใจอย่างยิ่ง เพราะรู้สึกว่าได้กระทำดี ได้กระทำถูก ยกมือไหว้ตัวเองได้แล้ว เมื่อนั้นก็เป็นสวรรค์ที่บริสุทธิ์** ไม่เจือด้วยสิ่งสกปรกโสมมตะกละตะกราม แม้แต่ประการใด. นี้คือสิ่งที่เรียกว่าสวรรค์อันมีอยู่ในจิตใจ เรื่องใดเรามีความรู้สึกอย่างนี้ ก็เรียกได้ว่าเป็นผู้มีสวรรค์อยู่ในจิตใจ ในลักษณะที่ถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรมของพระพุทธศาสนา.

ทั้งหมดดังที่กล่าวมานี้ท่านทั้งหลายลองพิจารณาดูเถิดว่า เรื่องทางวัตถุ หรือทางร่างกายนั้นเป็นอย่างไร เรื่องทางจิตใจนั้นเป็นอย่างไร มันปนกันไม่ได้มัน คนละเรื่อง.

ความทุกข์ที่แท้จริง หรือความสุขที่แท้จริงนั้น เป็นเรื่องทางจิตใจยิ่งกว่าที่จะเป็นเรื่องทางกาย เพราะว่าโดยเนื้อแท้นั้น **ร่างกายเป็นบริวารของจิตใจ** ไม่ใช่จิตใจเป็นบริวารของร่างกาย แต่คนสมัยนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกที่เป็นวัตถุนิยม มีความเข้าใจไปในทำนองว่า จิตใจเป็นบริวารของร่างกาย ดังนั้นเขาจึงพูดว่าให้มันมีกินมีใช้ ให้มันอิ่มหมีพลีมันเถิด แล้วจิตใจมันก็จะเป็นสุขเอง--นี้เป็นพวกวัตถุนิยม ถ้าเป็นอย่างนี้หนักเข้า ๆ โลกนี้จะเป็นอย่างไร ลองคิดดูเถิดจะเห็นได้ ว่ามันจะเต็มไปด้วยความเบียดเบียฬการแย่งชิงการแข่งขัน การรบราฆ่าฟัน อย่างเป็นวิกฤตการณ์ถาวรเป็นแน่นอน เพราะมันมีอาการเหมือนกับสัตว์เดรัจฉาน ทั่ว ๆ ไปเสียแล้ว. รู้จัก

แต่เรื่องกิน เรื่องนอน เรื่องกามคุณ เรื่องขี้ขลาดเหล่านี้เป็นต้น ไม่มีสติปัญญาอันแจ่มใส ที่จะขจัดความรู้สึกอันเป็นกิเลสตัณหาให้สิ้นไป.

เมื่อใดเรามีความเข้าใจในเรื่องอย่างนี้อย่างถูกต้องแล้ว ก็จะมีจิตใจอย่างมนุษย์ คือมีจิตใจสูง สูงจนน้ำท่วมไม่ได้ น้ำนี้คือกิเลส เมื่อกิเลสท่วมไม่ได้จิตใจก็สอาด สว่างและสงบ เราก็ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ การมีเงินนั้น ถ้าจิตใจไม่สะอาด ไม่สว่าง ไม่สงบ เงินมันก็เป็นเครื่องทำให้ร้อนใจ แต่ถ้ามีจิตใจเฉลียวฉลาด สะอาด สว่าง สงบ ตามทางธรรมแล้ว เงินก็ทำให้ร้อนใจไม่ได้ กลายเป็นผู้รับใช้ที่ดีที่สุดไป ไม่มาเป็นนายเหนือบุคคลเหมือนคนที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องในสิ่งเหล่านี้.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ในทางแห่งพระพุทธศาสนา ที่เป็นแนวปฏิบัติแล้ว จึงรวมความอยู่แต่ในเรื่องว่า **ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยความโง่ความหลงในสิ่งใด ๆ ว่าเป็นตัวกูหรือของกู** จะทำอะไรก็ทำไปด้วยสติปัญญา แม้แต่จะมีการครองเรือน ประพฤติกิจกรรมในระหว่างเพศตรงกันข้าม ก็ให้ทำไปด้วยสติสัมปชัญญะ มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี มีสติปัญญาเพียงพอที่จะไม่ให้สิ่งเหล่านั้นเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา นี่แหละเรียกว่าเป็นมนุษย์ที่มีใจสูงสมควรที่จะอยู่ในโลกอันเต็มไปด้วยความทุกข์

คนเป็นอันมาก แม้ในประเทศไทยเรานี้ ยังเกลียดหรือยังกลัวสิ่งที่เรียกว่านิพพาน ท่านทั้งหลายย่อมประจักษ์แก่ใจเองอยู่แล้ว ว่าตนมีความรู้สึกอย่างไรในเรื่องอันเกี่ยวกับคำว่านิพพาน คนเป็นอันมากขลาดต่อสิ่งที่เรียกว่านิพพาน เพราะว่าเข้าใจไปว่ามันไม่มีรสชาดอะไร มันเป็นเรื่องแห้งแล้งมากเกินไปไม่มีความสนุกสนาน จึงได้เกิดความกลัวหรือถึงกับขยะแขยงต่อ

คำว่านิพพาน นี้มันเป็นบาปกรรมของเขาเอง ที่ได้รับคำแนะนำมาผิด ๆ เข้าใจเอาเองอย่างผิด ๆ.

ที่จริงสิ่งที่เรียกว่า **นิพพานในพระพุทธศาสนานั้นหมายถึงของเย็น** นิพพานของพวกอื่น ของศาสนาอื่นอาจจะเป็นอย่างอื่นก็ได้ แต่ว่าถ้ากล่าวโดยหลักทั่วไปแล้ว สิ่งที่เรียกว่านิพพานนั้น หมายถึงของเย็น—ไม่ร้อน. คำว่านิพพานก่อนแต่ที่พระพุทธเจ้าเกิดนั้น ก็มีพูดกันอยู่แล้วหมายถึงของเย็น.

ในภาษาพูดของชาวบ้าน ตามธรรมดา ก็มีพูด ถึงคำ ว่า นิพพาน นี้อยู่แล้ว หมายถึงของเย็น. เมื่อเป็นทางวัตถุก็หมายถึงของเย็นคือว่าวัตถุที่เย็น เช่นถ่านไฟแดงๆ เย็นลงจนกลายเป็นสีดำ ก็เรียกว่าถ่านไฟนั้นนิพพาน หรือว่าอาหารร้อน ๆ ยังกินไม่ได้ รออีกหน่อยมันเย็นลง ก็เรียกว่ามันนิพพานแล้วก็กินได้ คำว่านิพพานแปลว่าเย็นหรือของเย็นในทางวัตถุอย่างนี้.

ถ้าสูงขึ้นมา ถึงเรื่องสิ่งที่มีชีวิตจิตใจในคั่นสัตว์เดรัจฉาน ตัวใดได้รับการฝึกฝนอย่างดีจนไม่มีอันตราย ไม่มีพยศร้าย ไม่มีโทษอันตรายเกิดจากสัตว์เดรัจฉานนั้นแล้ว ก็เรียกว่ามันนิพพานเหมือนกัน เช่นสัตว์ป่ามีช้างเป็นต้น จับมาจากป่า ฝึกจนไม่มีพยศร้าย ไม่มีอันตรายอะไรอีกแล้ว เรียกว่ามันนิพพาน นี่เป็นนิพพานของสัตว์เดรัจฉาน.

ทีนี้ก็มาถึงคน ผู้ใดไม่มีความร้อนในใจ เพราะความโลภก็ดี เพราะความโกรธก็ดี เพราะความโง่ก็ดี ก็เรียกว่าคนนั้นนิพพาน จะใช้ในความหมายไหนก็ตาม ล้วนแต่มีความหมายเป็นของเย็นไปทั้งนั้น แล้วก็พูดกันมาแต่บุรมโบราณก่อนพระพุทธเจ้าเกิด ในลักษณะอย่างนี้ทั้งนั้น แล้วทำไมเราจะต้องกลัวสิ่งที่เรียกว่านิพพาน.

ที่เกิดความกลัวสิ่งที่เรียกว่านิพพานกันขึ้นมาก็เพราะสอนกันมาผิด ๆ เข้าใจกันเองอย่างผิด ๆ หมายถึงความจืดชืดแห้งแล้ง ไม่มีอะไรเป็นรสเป็นชาติ แต่ที่แท้แล้วหมายถึงความเย็น—ไม่มีความร้อน.

ทีนี้เรามาคิดกันดูในโลกนี้มีความร้อนเท่าไร เราอยู่ในโลกสมัยนี้กับเขาด้วยคนหนึ่งนี้ มีความร้อนเท่าไร แล้วเราเอาอะไรมาเป็นเครื่องดับความร้อนนี้ ถ้าไม่ใช่สิ่งที่เรียกว่านิพพาน เพราะฉะนั้นใครอยู่ในโลกที่มีความร้อนมากเท่าไร คนนั้นก็ยิ่งต้องการสิ่งที่เรียกว่านิพพานมากเท่านั้น โดยแท้จริงมันเป็นอย่างนี้ แต่เขาไม่รู้ไม่เข้าใจ กลับไปเกลียดไปกลัวไปขยะแขยงต่อสิ่งที่เรียกว่านิพพาน.

สำหรับ**นิพพาพในพระพุทธศาสนาก็หมายถึงการเย็นใจ เพราะความหมดของร้อนในใจ** การปฏิบัติเพื่อนิพพาน ก็คือการปฏิบัติเพื่อให้หมดของร้อนในใจเท่านั้น ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น เมื่อในโลกนี้มันมีแต่สิ่งที่ยั่วให้ร้อนแล้ว เราก็ควรจะมีความรู้เรื่องนิพพานให้มากกันไว้ทุก ๆ คน เพื่อจะเป็นเครื่องดับความร้อนนั้น.

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าสิ่งที่เรียกว่านิพพานนั้นยังเป็นของจำเป็นอยู่ แม้กระทั่งทุกวันนี้ ที่นี้ และเดี๋ยวนี้ ที่ไหนมีความร้อน ที่นั่นควรจะต้องการนิพพานโดยเสมอไป ไม่ลักษณะใดก็ลักษณะหนึ่ง แต่มีความหมายเป็นความเย็นเสมอไป.

ความเข้าใจอย่างนี้ก็เรียกว่า สัมมาทิฏฐิหรือความเข้าใจอันถูกต้อง ซึ่งจะเป็นเครื่องดับเสียซึ่งความทุกข์ หรือความร้อนดังที่กล่าวมาโดยพระพุทธภาษิตว่า "สัมมาทิฏฐิ สมาทานา สพฺพํ ทุกฺขํ อุปจฺจคุํ" สัตว์ทั้งปวงล่วงจากความทุกข์ทั้งหลายได้เพราะการมีสัมมาทิฏฐิ.

เราควรจะพิจารณากันจากการมีสัมมาทิฏฐิสักเล็กน้อย สัมมาทิฏฐิคือความเข้าใจอันถูกต้อง ความเข้าใจอันถูกต้องก็คือ ความเข้าใจว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นไม่มีใครอาจจะยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นเราหรือเป็นของเราแล้วไม่มีความทุกข์ไปได้เลย; ไปยึดมั่นถือมั่นอะไรว่าเป็นตัวเราหรือของเราเข้าที่ไหนแล้วเป็นต้องมีความร้อนใจเหมือนไฟเผาในใจเมื่อนั้น มีลูกก็จะร้อนเพราะลูก มีเมียก็จะร้อนเพราะเมีย มีทรัพย์สมบัติก็จะต้องร้อนเพราะทรัพย์สมบัติ มีอะไร ๆ ก็จะต้องร้อนเพราะสิ่งนั้น หรือแม้แต่จะมีไม้ขีดสักก้านเดียว ถ้ายึดมั่นถือมั่นแล้วก็จะเป็นของร้อนเพราะสิ่งนั้น.

ดังนั้นท่านจึงสอนให้มีความเข้าใจอันถูกต้องว่า เราไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น จะมีอย่างไรก็มีให้เป็นให้ถูก จะใช้อย่างไรก็ใช้ให้เป็นให้ถูก จะกินก็กินให้เป็นกินให้ถูก ล้วนแต่ทำให้เป็นให้ถูกไปเสียทั้งนั้นแล้วก็ไม่มีอะไรที่จะเป็นของร้อนเลย.

ที่เรียกว่าเป็นถูก มีถูก ใช้ถูก อะไรถูกอย่างนี้ก็หมายความว่า มีหรือเป็นอยู่ด้วยไม่มีความยึดมั่นถือมั่น สิ่งใด ๆ ว่าเป็นตัวเราหรือของเรา **ความไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดว่าเป็นของเรานี้ เป็นความเข้าใจที่ถูกต้องโดยสมบูรณ์ และเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา.**

มีข้อความกล่าวไว้ชัดในพระบาลีว่า หัวใจของพระพุทธศาสนาทั้งหมดทั้งสิ้นนั้น คือความไม่ยึดมั่นถือมั่น เรื่องนี้มีว่า มีคนไปทูลถามพระพุทธเจ้า ว่าคำสอนของพระพุทธเจ้ามีมากมายเหลือเกิน เรียนกันไม่หวาดไหว ถ้าสรุปให้เป็นใจความสั้น ๆ จะได้ไหม ? และว่าอย่างไร พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าได้ แล้วก็ตรัสว่า "**สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา**"

สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ไม่ต้องการคำอธิบายอะไรอีกแล้ว คือหมายถึงทุกสิ่งจริง ๆ, ว่าทุกสิ่งนั้นไม่ควรที่ใคร ๆ จะเข้าไปทำความสำคัญมั่นหมายด้วยความโง่ความหลงว่านี้ นี่เป็นของเราหรือเป็นตัวเราก็ตาม ถ้าไปสำคัญมั่นหมายอย่างนั้นแล้ว เป็นมีความทุกข์ทันที ถ้าไม่มีความสำคัญมั่นหมายแล้วก็ไม่มีความทุกข์เลย.

เราจึงไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทุกสิ่ง โดยไม่ต้องมีความสำคัญมั่นหมายว่าเป็นตัวเรา หรือว่าเป็นของเรา เพราะว่าเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทุกสิ่งโดยมีสติปัญญารู้แจ่มแจ้งอยู่ว่า เราควรทำอย่างไร เราควรพูดอย่างไร ควรคิดอย่างไร ในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อทำได้ดังนี้ก็เรียกว่ามีความเข้าใจอันถูกต้องในสิ่งเหล่านั้น เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นโดยถูกต้อง มีความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง.

นั่นแหละคือบุคคลผู้มีธรรมอันแท้จริง แม้จะสวดร้องท่องบ่นอะไรไม่ได้เลย แต่ก็กลับเป็นผู้มีธรรมะอันแท้จริง เรียกว่าเป็นผู้มีความเข้าใจอันถูกต้อง เป็นผู้มีความมุ่งหมายถูกต้อง เป็นผู้มีการพูดจาอันถูกต้อง เป็นผู้มี

การกระทำการงานอันถูกต้อง เป็นผู้มีการเลี้ยงชีวิตอยู่ หรือเป็นอยู่อย่างถูกต้อง และเป็นผู้มีความพากเพียรถูกต้อง มีความรำลึกรู้สึกอยู่ในใจอย่างถูกต้อง และมีสมาธิคือความปักใจแน่วอยู่อย่างถูกต้อง มันเป็นความถูกต้องถึงแปดประการที่เรียกว่ามรรคมีองค์แปด แล้วก็เรียกว่าเป็นความถูกต้องที่สมบูรณ์.

ผู้ใดเป็นผู้ที่อยู่ในลักษณะที่ถูกต้องอย่างนี้แล้ว กิเลสไม่อาจจะเกิด; เมื่อกิเลสไม่เกิดแล้ว อบายเช่นนรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย เป็นต้นก็ไม่มี. ที่นี่ ไม่มีนรกไม่มีอบายแล้ว ตายไปแล้วก็ไม่มีนรกหรืออบายที่ไหนอีก เราระวังแต่นรกหรืออบายที่นี่กันให้มาก ๆ อย่าให้มี อย่าให้ตกได้ ตายแล้วก็ไม่ตกนรก ตกอบายที่ไหนอีก.

การที่ไม่เอาใจใส่ไม่ระวังการตกนรกที่นี่นั่นแหละมันจะตกนรกทันที; แล้วตายแล้วก็ยังจะไปตกนรกมากมายหลายชนิดด้วย จงสนใจแต่เรื่องที่เห็นอยู่มีอยู่เฉพาะหน้าเป็นอยู่จริง เป็นเรื่องจริงที่จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง อย่าให้เกิดเป็นความผิดพลาดเป็นนรก หรือเป็นอบายขึ้นมาในที่นี่และเดี๋ยวนี้ แล้วเราก็จะมีความอิ่มอกอิ่มใจ มีความพอใจในตัวของตัว ยกมือไหว้ตัวได้ ก็เป็นสวรรค์ขึ้นมาในอกในใจในทันทีที่นั่น และเดี๋ยวนั้น แล้วเราก็รักษาความเป็นอย่างนี้ไว้ ตายไปแล้วก็ต้องเป็นสวรรค์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ไม่เป็นสวรรค์ที่หลอกลวง ชนิดไหนเลย.

จงละอบายให้ได้ที่นี่และเดี๋ยวนี้ จงมีสวรรค์ให้ได้ที่นี่และเดี๋ยวนี้ ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้สมาทานสัมมาทิฏฐิ ถูกต้องตามทำนองของพระพุทธศาสนา ก้าวล่วงความทุกข์ทั้งปวงได้ดังวิสัชนามา.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวํก็มีด้วยประการฉะนี้.

คำบรรยาย หลักพระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๑/๒๕๑๑

เรื่อง

ธรรมะทำไมกัน ?

พระราชชัยกวี (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องประชุม ของกระทรวงยุติธรรม

๑๖ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

การบรรยายในวันแรกนี้ อาตมาจะได้กล่าวโดยหัวข้อถึงว่า "ธรรมะทำไมกัน" ถ้าท่านสงสัยว่า ทำไมมีหัวข้ออย่างนี้ ก็อาจจะนึกไปได้ตามหัวข้อที่กำหนดไว้สำหรับการบรรยายว่า ศีลธรรม หลักพระพุทธศาสนา และวิธีปฏิบัติ ทั้งศีลธรรม ทั้งหลักพระพุทธศาสนา ทั้งวิธีการปฏิบัตินี้ มันรวมลงได้ในคำว่า "ธรรม" หรือ "ธรรมะ" เพียงคำเดียว ฉะนั้น เราจึงพูดด้วยคำ ๆ เดียวว่า "ธรรมะ". ที่ว่า ธรรมะทำไมกัน" นี่ก็ลองคิดดูว่า คนสมัยนี้มักจะสงสัยว่า "ธรรมะทำไมกัน" เพราะเขาคิดว่าครึคละพ้นสมัย เอามาพูดทำไมกัน ธรรมะธรรมแมะทำไมกัน อย่างนี้เสียโดยมาก.

ฉะนั้น เพื่อจะเข้าใจหัวข้อการอบรมทั้งหมดได้ในวันแรกนี้ เรามาพูดกันเรื่องธรรมะทำไมกันจะดีกว่า ถ้าเราไปมองดูพวกที่เขาสนใจธรรมะ ที่

เขารู้จักธรรมะดี เขาคงไม่มีปัญหาอย่างนี้ ทีนี้ เราสมมุติว่า เรายังไม่เคยแตะต้องธรรมะ เราจึงตั้งปัญหาว่า ธรรมะทำไมกัน? สนใจธรรมะทำไมกัน? อบรมธรรมะทำไมกัน? คือพวกเราที่นี่เวลานี้ก็ได้รับมอบหมายให้มีการอบรมธรรมะ. เท่าที่เห็นอยู่และสังเกตมานานแล้วปรากฏว่า; พวกเราแม้เป็นคนไทย แม้ที่เป็นพุทธบริษัทในประเทศไทย ก็ยังรู้จักสิ่งที่เรียกว่า "ธรรมะ" นั้นน้อยมาก ทั้งโดยทางตัวหนังสือ และทั้งโดยทางความหมาย ยังรู้จักน้อยมาก ถ้าเรารู้จักธรรมะโดยถูกต้องด้วย และสมบูรณ์ด้วย ก็หมดปัญหาที่จะถามว่าธรรมะทำไมกัน? แล้วยังหมดปัญหาเรื่องต่าง ๆ อีกมากมาย เช่นเรื่องความไม่สงบสุข หรืออะไรเหล่านี้ โลกวุ่นวายไม่มีความสงบสุข หรือว่าบุคคลโดยเอกชนไม่มีความสงบสุข ก็ตอบได้อย่างกำปั้นทุบดินว่า "เพราะมันขาดธรรม" แล้วคำตอบนี้ถูกต้องร้อยเปอร์เซ็นต์ ไม่มีทางอื่นแทรกแซง ไม่มีปัญหาอย่างอื่นแทรกแซง เพราะขาดธรรมะอย่างเดียวจึงหาความสงบสุขไม่ได้

ที่ว่ารู้เรื่องธรรมะโดยถูกต้อง และสมบูรณ์นี้ ในขั้นแรกเราจะต้องรู้เรื่องที่มันเป็นรากฐานเกี่ยวกับธรรมะนี้เสียบ้างก่อน คือให้ถือว่า มนุษย์เรามีปัญหาอยู่ ๓ ทาง คือทางร่างกายอย่างหนึ่ง แล้วก็ทางจิตใจนั่นอีกอย่างหนึ่ง— ทางจิตใจก็แล้วกันอีกอย่างหนึ่ง และอีกอย่างซึ่งยังไม่มีคำเรียกในปทานุกรมของเราหรือที่เราใช้กัน ต้องขอเรียกไปทีก่อนว่า "ทางวิญญาณ" ถ้าเข้าใจไม่ได้โดยคำก็เข้าใจได้โดยเรื่องราวที่จะเล่าให้ฟังว่า ปัญหาในทางร่างกายมันก็เรื่องเกี่ยวกับการกิน การนอน การไข้ การเจ็บ ในทางร่างกายโดยเฉพาะนี้ นี่เราไม่รวมไว้ในเรื่องของธรรมะในที่นี้ ทั้งที่มันเป็นธรรมะอย่างหนึ่งเหมือนกัน ทีนี้ ถัดขึ้นไปก็เป็นเรื่องทางจิต แต่ว่าเรื่องที่เรียกว่าทางจิตนี้ ก็กำกวมมาก

สำหรับภาษาไทย เราเอาคำว่า "จิต" นี้ไปใช้กันกับเรื่องที่ค่อนมาข้างทางกาย หรือเกี่ยวเนื่องกันอยู่ทางกายเสียมากกว่า เช่นพูดว่า เมื่อคนเป็นโรคจิตเช่นนี้ ที่แท้มันเป็นเรื่องระบบประสาทเกี่ยวกับสมอง ระบบประสาทที่เกี่ยวเนื่องอยู่ด้วยกาย ไม่ใช่จิตแท้ ที่เป็นโรคจิตต้องไปโรงพยาบาลสมเด็จเจ้าพระยานี้ อ้ายโรคจิตอย่างนี้ไม่ใช่คำว่า "จิต" ในที่นี้ ไม่ใช่จิตใจแท้ เป็นระบบประสาทที่เนื่องอยู่กับกาย แต่ภาษาไทยเราเรียกว่า "จิต" เสียแล้วก็เลยต้องใช้กันไปอย่างนั้น ทีนี้ ปัญหาที่ ๓ ที่อาตมาขอใช้เรียกไปทีก่อนว่า "ทางวิญญาณ" นั้นน่ะ นั่นมันเกี่ยวกับจิตใจล้วน หรือถ้าระบุให้ชัดมันเกี่ยวกับทิฏฐิ ความคิด ความเห็น ความรู้สึก เช่น ความโง่ – เป็นโรคทางวิญญาณไม่ใช่โรคทางจิต; ความรัก ความโกรธ ความโลภ ความหลง อะไรเหล่านี้เป็นโรคทางวิญญาณ ไปรักษาที่โรงพยาบาลโรคจิตไม่ได้ อย่างนี้เราจึงมีปัญหาสำหรับมนุษย์เราทางกายอย่างหนึ่ง ทางจิตอย่างหนึ่ง ทางวิญญาณอย่างหนึ่ง ถ้าไม่เข้าใจคำว่า "วิญญาณ" ก็ขอให้จำเรื่องราวของมันไว้ก่อนก็ได้ อย่างภาษาสากลเขามีคำที่ใช้ครบ เขาจึงง่าย เช่น ทางกายเขาเรียกว่าทาง Physical ทางจิตอย่างนี้แหละเขาเรียก Mental ส่วนทางวิญญาณอย่างที่ว่านั้นเขาเรียกว่า ทาง Spiritual มันเลยชัดดีเป็น ๓ เรื่อง, เป็น ๓ ชั้น. เพราะว่าเขากล่าวไปตามที่มันมีอยู่จริง คือจะต้องรู้จริง ๆ

ทีนี้ เรื่องทางกาย เรื่องทางจิตชนิดที่ในภาษา; ไทยเรานี้ยังไม่เกี่ยวกับธรรมะในที่นี้โดยตรง. แต่ปัญหาที่๓ คือเรื่องเกี่ยวกับวิญญาณนี่เกี่ยวกับธรรมะโดยตรงเช่น เรามีความโลภ ความโกรธ ความหลง การบังคับตัวเองไม่ได้อะไรในทำนองนี้ เป็นเรื่องโรคทางวิญญาณ ดังนั้น ปัญหามันจึงต่างกันมากในทางกายและในทางวิญญาณ. เรื่องธรรมะที่เราจะต้องสนใจกันมาก ก

เพื่อแก้ปัญหา หรือโรคในทางวิญญาณมากกว่า ต่อเมื่อเรารู้ถึงขนาดที่จะแก้ปัญหาทางวิญญาณอย่างที่ว่านี้ได้ จึงจะเรียกว่ารู้ธรรมะโดยถูกต้องโดยสมบูรณ์ ที่ว่าเรารู้ธรรมะชนิดเดียวกันนี้ทั้งโดยทางตัวหนังสือ และโดยทางความหมายนั้นท่านจะได้ทราบต่อไป.

ทีนี้ จะอธิบายคำว่า "ธรรม" หรือ "ธรรมะ" นั้น ให้เป็นหลักพื้นฐานไว้ก่อน ขอได้โปรดทราบว่า การบรรยายให้ฟังในวันแรกนี้จะเลือกเอาแต่หัวข้อเรื่องที่เป็นพื้นฐานสำหรับศึกษาเรื่องต่อไปข้างหน้าให้สะดวก ฉะนั้น คำพื้นฐานคำแรก ก็คือคำว่า "ธรรม" หรือ "ธรรมะ" คนทั่วไปมักจะเข้าใจคำว่า "ธรรมะ" เพียงว่า "คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า" ถ้าเข้าใจเพียงเท่านี้ก็เรียกว่า เข้าใจนิดเดียว—น้อยเกินไป หรือบางคนอาจจะเลยไปถึงว่า พระธรรม หรือธรรมะนี้ (เรียกว่า "พระธรรม" ก็ได้) เป็นของศักดิ์สิทธิ์ในโลก ในสากลโลก อย่างนี้ก็ยังเรียกว่า ยังรู้จักสิ่งที่เรียกว่าธรรมะน้อยไป. น้อยเท่าไร ? ขอให้ลองเปรียบเทียบคำว่า "ธมฺม" ในภาษาบาลี หรือว่า "ธรฺม" ในภาษาสันสกฤต หรือว่า คำว่า "ธรรม" ในภาษาไทยนี้ ซึ่งถือว่าเป็นคำคำเดียวกัน เป็นศัพท์ ๆ เดียวกัน

คำ ๆ นี้ในภาษาบาลี หรือในภาษาที่ใช้ทางพระศาสนา มันหมายถึงทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร และขยายความออกไปนิดหนึ่งว่า "ธรรมชาติ" ธรรม หรือธรรมะนี้เท่ากับ "ธรรมชาติ" ทีนี้ ธรรมชาตินี้มันกินความกว้าง คือตัวธรรมชาตินี้อย่างหนึ่ง หมายถึงอะไร ๆ ก็ตามที่ว่ามันเป็นอยู่เอง ก็เรียกว่าธรรมชาติ แล้วที่ ๒ คือกฎของธรรมชาติ แล้วอันที่ ๓ คือหน้าที่ของมนุษย์ตามกฎธรรมชาติ ทีนี้ อันที่ ๔ ก็คือผลที่จะได้รับจากการทำหน้าที่ ทั้ง ๔

อย่างนี้เป็นเรื่องของธรรมชาติทั้งนั้น ถ้าเรายังไม่รู้จักครบทั้ง ๔ อย่างนี้ อย่าเพิ่งอวดดีถือว่า รู้จักธรรมชาติ เมื่อยังไม่รู้จักธรรมชาติ ก็อย่าเพิ่งอวดดีว่ารู้ธรรมะ ฉะนั้นต้องรู้ให้ครบ ๔. —ตัวธรรมชาติแท้ ๆ อย่างหนึ่ง แล้วกฎของธรรมชาติอย่างหนึ่ง และหน้าที่ของมนุษย์ตามกฎของธรรมชาติอย่างหนึ่ง, แล้วก็ผลที่จะเกิดขึ้นจากการทำตามหน้าที่นั้น.

ตัวธรรมชาตินั้นก็หมายถึงทุกอย่างอยู่แล้ว ธรรมชาติที่เป็นวัตถุ เช่น กรวด ดิน หินไม้ เนื้อ หนัง ร่างกาย นี่ก็เป็นธรรมชาติฝ่ายวัตถุ ทีนี้ความรู้สึกนึกคิดจิตใจอะไรก็ตามในทางศาสนา ถือว่าเป็นธรรมชาติด้วยเหมือนกัน มันเป็นได้เอง เป็นอยู่เอง เป็นไปเองได้ตามธรรมชาติในสิ่งที่มีชีวิต ดังนั้น จึงถือว่าร่างกายก็เป็นธรรมชาติ ชีวิตก็เป็นธรรมชาติ ความรู้สึกนึกคิด นามธรรม คือรวมเรียกว่า นามธรรมก็เป็นธรรมชาติ; อย่างหนึ่งเรียกว่า "รูป" อย่างหนึ่งเรียกว่า "นาม" รูปคือพวกที่มีรูปร่างเป็นเนื้อเป็นก้อน ที่เป็นนามก็คือไม่มีรูป เช่นจิตใจเป็นต้น นี่ก็รวมเรียกว่าธรรมชาติหมด ในฐานะที่มันเป็นไปเองเราเรียกว่า "สภาวธรรม" คำอย่างนี้มันชวนง่วงนอน ตัวธรรมชาติแท้ ๆ นี้ในทางศาสนาเราเรียกคำว่า สภาวธรรม คือสิ่งที่เป็นอยู่เอง.

ทีนี้มาถึงอันที่ ๒ เราเรียกว่ากฎของธรรมชาติ อันแรกเรียกว่า Nature อันที่ 2 เรียกว่า Law of Nature กฎนี้มิได้มีอยู่ที่อื่น มันมีอยู่ในตัวธรรมชาตินั้นเอง เช่นในดิน ตัวดินเป็นตัวธรรมชาติ ในดินก็ต้องมีกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่เราจะมองเห็นได้ — นี่มันเป็นความจริง; หรือกฎเกี่ยวกับ

ธรรมชาติซึ่งมองเห็นได้ ศึกษาได้ว่ามันมีอยู่ในนั้น เช่นว่า มันต้องเปลี่ยนแปลง, หรือมันจะต้องเกิดขึ้น, กลับไปด้วยวิธีอย่างโน้นอย่างนี้ไปตามกฎของมันเอง แม้แต่ในจักรวาฬนี้ พระอาทิตย์ก็จะต้องเกิดขึ้นในลักษณะอย่างนี้ แล้วจะเกิดโลก เกิดพระจันทร์ เกิดในลักษณะอย่างนี้ แล้วจะต้องสลายไปในลักษณะอย่างนี้ ก็เพราะกฎอันนี้ แล้วกฎอันนี้ก็มีอยู่ในสิ่งเหล่านี้. คือ อันที่ ๒ ที่เราเรียกว่ากฎธรรมชาติ—สำหรับกฎธรรมชาตินี้เราเรียกว่า "สัจจธรรม" ซึ่งเราเรียกอันแรกว่า "สภาวธรรม อันที่ ๒ เราเรียกว่า "สัจจธรรม"

ฉะนั้น เมื่อมีสิ่งมีชีวิตขึ้นมาเป็นธรรมชาติ ก็มีกฎธรรมชาติ เช่น มนุษย์ หรือสัตว์ หรือต้นไม้ก็ตามมีชีวิต แล้วก็ในแต่ละสิ่งนั้น มีกฎของธรรมชาติ. เพราะนั้นจึงเกิดหน้าที่ ที่สิ่งที่มีชีวิตทุก ๆ ชนิดจะต้องทำหน้าที่ของมัน (อันที่ ๓) ไม่งั้นมันจะต้องตาย คนก็ต้องทำหน้าที่กิน อาบ ถ่ายในทางร่างกาย และทำหน้าที่ต่อสู้อย่างอื่นทั้งทางกาย ทางใจ ไม่ทำหน้าที่นี้ก็ตาย ทีนี้ สัตว์เดรัจฉานก็ทำอย่างนั้น แม้แต่ต้นไม้ก็ยังต้องทำหน้าที่ตามที่มันจะต้องทำตามกฎธรรมชาติ หรือที่เลวกว่าต้นไม้ เป็นสัตว์เซลล์เดียว เป็นจุลินทรีย์นิด ๆ ซึ่งเพิ่งเริ่มขึ้นมาก็มีหน้าที่ที่มันจะต้องทำ นี่เรียกว่า หน้าที่ของสิ่งที่มีชีวิตทุกชนิดตามกฎของธรรมชาติ เราเรียกกันคำสั้น ๆ ว่า "ปฏิบัติธรรม" ปฏิบัตินี้ แปลว่าสิ่งที่ต้องทำ ปฏิบัติธรรมก็คือ ธรรมะที่ต้องปฏิบัติ.

ทีนี้ เมื่อทำหน้าที่ มันก็มีสิ่งที่ต้องการเกิดขึ้น คือมีชีวิตอยู่รอด แล้วก็ได้อะไรตามที่ต้องการ **กระทั่งได้สิ่งที่ดีที่สุดที่สิ่งที่มีชีวิตควรจะได้** อย่างนี้เราเรียกว่า ผลที่เกิดขึ้นจากหน้าที่ (อันที่ ๔) อย่างนี้ในทางศาสนา

เราเรียกว่า "ปฏิเวธธรรม" ธะ นี้คือ ธ—ธง "ปฏิเวธธรรม" คือสิ่งที่เราได้ experience ในฐานะที่เป็นผล ก็เรียกว่า "ปฏิเวธธรรม".

ถ้าจะจำคำบาลีไว้บ้าง ก็คงจะไม่เสียหายอะไร มันก็สะดวกต่อไปข้างหน้า ธรรมชาติเราเรียกว่า "สภาวธรรม" กฎของธรรมชาติเราเรียกว่า "สัจจธรรม" หน้าที่ตามธรรมชาติเราเรียกว่า "ปฏิบัติธรรม" ผลเกิดจากหน้าที่ตามธรรมชาติ เราเรียกว่า "ปฏิเวธธรรม" จะมีคำว่า ธรรม ธรรม ธรรม อยู่ที่ข้างท้ายนั้นทั้ง ๔ ประเภท ทั้ง ๔ คำนี้ คือธรรมาชาติ หรือว่า "ธรรม" เพียงคำเดียว.

ทีนี้ ลองนึกดูไปในทางธรรม คำว่า "ธรรม" นี้มันหมายถึงอะไร ? เมื่อมันหมายถึง ๔ อย่างนี้ มันหมายหมดเลยไม่ยกเว้นอะไร แม้แต่คำว่า "คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า" มันก็รวมอยู่ในนี้ คือที่พระพุทธเจ้าจะสอนเรื่องหน้าที่ — คำสั่งสอน ของ พระ พุทธเจ้าโดยตรง ท่านจะสอนเรื่องหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องทำให้ถูกต้อง มันจึงอยู่ในข้อที่ ๓ หรือพระธรรมเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ครอบงำสากลโลกอยู่นี้ มันก็ไม่พ้นไปจากสัจจธรรม ซึ่งเป็นข้อที่ ๒ หรือท่านจะนึกถึงคำว่า "ยุติธรรม" ของคำว่า "กระทรวงยุติธรรม" นี้มันก็ไม่พ้นจากเรื่องคำว่า "สัจจธรรม" หรือปฏิบัติธรรม ในแง่ใดแง่หนึ่ง ยุติธรรมในฐานะความเป็นจริง ในฐานะเป็นกฎก็มี ยุติธรรมในฐานะเป็นหน้าที่ที่เราจะต้องทำก็มี ทีนี้ ไม่มีอะไร ลองไปคิดดูเองก็แล้วกัน ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่สิ่งที่ไม่รวมอยู่ในคำว่า "ธรรม" เมื่อเราได้ยินคำว่า รูปธรรม นามธรรม มันหมายหมดอย่างนี้ หรือว่าธรรมที่ดี ธรรมที่ชั่ว ธรรมที่ไม่ดีไม่ชั่ว

นี้ก็รวมอยู่ในคำเหล่านี้ นี่เป็นข้อแรกข้อหนึ่ง ซึ่งจะเป็นรากฐานที่ดีสำหรับเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า "ศาสนา" หรือธรรมะ โดยรู้จักคำว่า "ธรรม" เสียก่อน

ทีนี้ เรามาลูบคลำดูที่เนื้อที่ของตัวเรา เสื้อผ้านั้นก็เป็นธรรม คือเป็นรูปธรรมตามธรรมชาติ ทำมาเป็นมาตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ แต่มนุษย์เราไม่เรียกว่า "ธรรมชาติ" นี้มันเป็นความเข้าใจผิดหรือความโง่ของมนุษย์เอง ที่ไม่รู้ว่า ทุกอย่างนั้นคือธรรมชาติ ไปแยกบางอย่างออกไปเป็นธรรมชาติ แล้วบางอย่างไม่ใช่ แล้วมาเป็นตัวเรา มาเป็นตัวฉัน อย่างนี้มันเป็นคนโกง เป็นคนขะโมย หรือปล้นกันซึ่ง ๆ หน้า ทีนี้ ปัญหามันต้องเกิดขึ้น จะต้องเป็นทุกข์ ในทางธรรมะจึงสอนให้รู้ลึกลงไปถึงว่า มันไม่มีอะไรที่จะพ้นไปจากคำว่า "ธรรม" หรือ "ธรรมชาติ" ใน ๔ ความหมายนี้ ถึงแม้ว่าสิ่งที่มนุษย์ทำขึ้นเองอย่าง "ตึก" อย่างนี้ ไม่เคยมีตามธรรมชาติ; มนุษย์ทำขึ้น; แต่ในฐานะที่มนุษย์เองก็เป็นตัวธรรมชาติ; ความคิดของมนุษย์ก็เป็นธรรมชาติ วัตถุที่เอามาสร้างนี้ก็เป็นธรรมชาติ แต่มนุษย์กลับมารู้สึกเสียใหม่ว่านี่เป็นของเรา นี่โดยเรา นี่เพื่อเรา นี่ของเรา ดังนั้นความรู้สึกอย่างอื่นจึงเกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นเรื่องยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวเราเป็นของเรา ไม่ใช่เป็นของธรรมชาติ ฉะนั้นจึงต้องเป็นทุกข์ **ทางธรรมะจึงสอนคราวเดียวหมด** เรียกว่าสอนคราวเดียวหมด ให้รู้ความจริงหรือข้อเท็จจริงอันนี้ และมีจิตใจที่ไม่มั่นหมายอะไรเป็นเรา หรือเป็นของเรา เพราะรู้ว่าเป็นของธรรมชาติ ก็แปลว่า ยอมให้เป็นไปอย่างถูกต้อง อย่างยุติธรรมอย่างเป็นธรรม—เป็นของธรรมชาติ แล้วยัง **ให้ตัวธรรมชาตินั่นแหละเป็นผู้รู้สึกคิดนึกเป็นกาย เป็นใจ เป็นอะไรของเรา** คำว่า "เรา" จึงเป็นเพียงคำว่า สมมุติใช้ชั่วคราว ไม่ใช่คำจริง คำว่า "ธรรม หรือธรรมชาติ" นี้เป็นคำจริง ในเมื่อเข้าใจคำว่า "ธรรม" ในลักษณะอย่างนี้แล้ว เราจะเข้าใจคำว่า

"ศีลธรรม" หรือว่าหลักพระพุทธศาสนา หรือวิธีปฏิบัติได้ง่าย ซึ่งจะได้พูดกันในวันหลัง สิ่งที่เราจะต้องรับการอบรม หรือทำการอบรมกันนี้ คือสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" และใน ๔ ความหมายที่กว้างขวางที่สุด แล้วเราจะศึกษาให้รู้เฉพาะที่จำเป็น ฉะนั้น เราจึงอบรม "ธรรมะ" เพราะมันจำเป็นแก่เรา เพราะว่าเนื้อตัวของเราทั้งหมดนี้แหละคือ "ธรรมะ" หรือธรรมชาติ สิ่งที่แวดล้อมเราอยู่ทั้งหมด ก็คือธรรมชาติ หรือธรรมะ ฉะนั้น เราต้องรู้สิ่งเหล่านี้ดี เราจึงจะทำอะไรให้มันเป็นผลดี หรือกำจัดปัญหาต่าง ๆ ได้.

ทีนี้ สำหรับวันแรกก็อยากจะพูดต่อไปถึงคำว่า "อบรมทำไม ? ธรรมะทำไม ?" นี่มันหมายความว่า มันคือตัวเรา หรือเรื่องที่เกี่ยวกับตัวเราทุกกระเบียดนิ้ว ข้อที่เราอบรมธรรมะทำไม—จริง ! ข้อนี้ ขอให้ช่วยกำหนดจดจำแม่นยำสำหรับไปคิดไปนึกดูด้วย เพราะว่ามันคงจะซับซ้อนมาก ต้องเอาไปคิดเองให้มาก อาตมาจะแนะให้เห็นแต่เพียงหัวข้อว่า เราอบรมธรรมะนี้ในฐานะ ๓ ประการ ข้อแรกในฐานะที่เราเป็นมนุษย์คนหนึ่ง ข้อ ๒ ในฐานะที่เราจะเป็นนักศึกษาอย่างกว้างขวาง ข้อ ๓ ในฐานะที่เราเป็นตุลาการ เพราะอีกไม่กี่มากน้อยเราได้รับการแต่งตั้งให้เป็นตุลาการ.

ข้อแรก ที่ว่าในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่งนี้ เท่าที่มันจำเป็นแก่การเป็นมนุษย์คนหนึ่งนี้; เราก็ต้องศึกษาธรรมะ ไม่เช่นนั้นเราจะไม่เป็นมนุษย์ อย่าเพิ่งพูดถึงตุลาการ หรือนักศึกษาอย่างกว้างขวาง พูดแต่เพียงว่าเป็นมนุษย์คนหนึ่ง เราจะต้องเป็นมนุษย์ให้ถูกต้อง ถ้าเราปราศจากความรู้เรื่องธรรมะ เราไม่สามารถจะเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง และไม่ต้องพูดถึงสมบูรณ์หรอก

ไม่ถูกต้องแล้วมันสมบูรณ์ไม่ได้ ถูกต้องแล้วมันยังทำให้สมบูรณ์ยากอยู่อีกขั้นหนึ่ง.

โดยทั่วไป เราถือกันว่า มนุษย์นี้คือสัตว์ที่มีใจสูง เอาตามคำคำนี้แปลว่ามีใจสูง คือว่ารูปศัพท์อีกอย่างหนึ่งก็ว่าเชื้อสายของมนู ความหมายมันเหมือนกัน มีใจสูง คือมีสติปัญญาสูง เหนือปัญหาต่าง ๆ. ถ้าเอาทางเนื้อหนัง เอาว่าเป็นเชื้อสายของมนู ของพระมนู ก็คือยอดมนุษย์ ที่มีปัญญา, มนูนี่เราถือกันว่า มนูผู้เขียนมนูธรรมศาสตร์ นี่แหละคือผู้ที่มนุษย์ยอดสุดในทางมีสติปัญญา ดังนั้น มนุษย์ก็หลีกไปไหนไม่พ้น นอกจากจะเป็นผู้มีสติปัญญาอยู่เหนือปัญหาต่าง ๆ ถ้าเราอยู่เหนือปัญหาต่าง ๆไม่ได้ เราก็ไม่ใช่มนุษย์ นี่เรายอมรับโดยตรง เราไม่เข้าข้างตัวเอง ทีนี้การที่จะเป็นมนุษย์คนหนึ่งให้สมบูรณ์นี้ เราลองถือเอาตามกฎของมนูก็ได้ มันเหมือนกันหมด ถ้าถือเอาตามกฎของมนู มนูเขียนไว้ว่ามนุษย์เกิดมาจะต้องผ่านอาศรมทั้ง ๔ ไป อาศรมก็มีลักษณะคล้าย ๆ คำว่า "มหาวิทยาลัย" อย่างเดียวนี้แหละ คำว่า "อาศรม" นี้ภาษาไทยเรามีความหมายแคบ ๆ เขว ๆ เอาตามภาษาสันสกฤตเดิมของเขาก็หมายความว่า คนอยู่รวมกันมาก ๆ, จำนวนมากแล้วทำอะไรเหมือน ๆกัน คิดอะไรเหมือน ๆ กัน ศึกษาเหมือน ๆ กันนี้ก็เรียกว่า "อาศรม" ทีนี้ คนต้องผ่านอาศรมทั้ง ๔ ไปให้ได้จึงจะเรียกว่า "**จบความเป็นมนุษย์**"

อาศรมทั้ง ๔ อันแรกก็คือ พรหมจารีย์ คือเป็นเด็กเกิดมา กว่าจะเป็นหนุ่มเป็นสาวเข้านี่เขาเรียกว่า "อาศรมพรหมจารีย์" เต็มไปด้วยระเบียบสำหรับปฏิบัตินานาประการ การศึกษานานาประการ การฝึกฝนอบรมบังคับตัวเองนานาประการ นี่ตอนนี้เรียกว่าพรหมจารีย์ ตั้งแต่แรกเกิดมาจนถึงเป็น

หนุ่มเป็นสาว ต้องผ่านไปด้วยดีให้สมบูรณ์ในขั้นนี้. แล้วก็ถึงอาศรมที่ ๒ ก็เรียกว่า "คฤหัสถ์" คฤหัสถ์นี้แปลว่า อยู่เรือน ครองเรือน คือจะเป็นพ่อบ้านแม่เรือนที่ดีที่สุด ซึ่งเต็มไปด้วยภาระการงานหน้าที่ — หน้าที่ตามกฎธรรมชาตินี่แหละไม่มีอะไรหรอก. เมื่อเป็นเด็ก ๆ ก็เรียนธรรมะที่เป็นสัจจธรรมไป พอมาถึงเป็นคฤหัสถ์ ก็ต้องทำหน้าที่โดยตรงจนเป็นคฤหัสถ์ที่ดี มีทรัพย์สมบัติ มีเกียรติยศ ชื่อเสียง มีสังคมกันอย่างถูกต้อง นี่เป็นอาศรมที่ ๒. ทีนี้ อาศรมที่ ๓ ก็เรียกว่า "วนปรัสถ์" ตัวหนังสือนั้นแปลว่าอยู่ป่า แต่ว่าความหมายนั้นหมายถึงว่า เก็บตัวอยู่ในที่สงัด เราจะไม่ต้องออกไปอยู่ป่า อยู่ถ้ำ ภูเขาอะไรก็ได้ อยู่ที่บ้านนี่แหละ แต่ว่าเดี๋ยวนี้ชีวิตมันเปลี่ยนไปอยู่ในห้องส่วนตัว ที่มุมสงบ ที่กอกล้วย กอไผ่ มุมบ้านตรงไหนก็ได้ แทบจะไม่มองดูหน้าใคร เพราะว่ากำลังมองดูแต่ภายใน มองดูเข้าไปแต่ภายในจิตใจ มองดูชีวิตที่ผ่านมาแล้ว มองดูทุกสิ่งทุกอย่างว่าอะไรเป็นอะไร ? ชีวิตคืออะไร ? การงานคืออะไ ? เกียรติยศชื่อเสียงคืออะไร ? อะไรคืออะไร ? นี่แหละ จนเข้าใจสิ่งเหล่านี้ดี นี่แหละพวกอาศรมที่ ๓, มาจากพวกมองด้านใน, หลังจากผ่านโลกมาอย่าที่เขาเรียกว่า "โชกโชน" เดี๋ยวนี้เขาเรียกกันว่าโชกโชนในทำนองนี้; แล้วก็โง่ฉลาดมามากน้อยเท่าไรมามองดูกันตอนนี้เอง. เพื่อจะรู้ว่าอะไรเป็นอะไร ? ทีนี้ก็อาศรมถัดไปอีกคือสุดท้าย เขาเรียกว่า "สันยาสี" นี้เป็นผู้ที่เลื่อนตัวเองขึ้นไป เพื่อเป็นแสงสว่างแก่ผู้อื่นสามารถจะตอบคำถามเกี่ยวกับชีวิตจิตใจความเป็นมนุษย์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง ทำตนเป็นแสงสว่างแก่ผู้อื่น แก่ลูก แก่หลาน แก่เหลน แก่เพื่อนบ้านเรือนเคียงแก่อะไรทั้งหมด. ถ้าเป็นนักบวชก็เที่ยวสั่งสอนก็ได้. ถ้าไม่เป็นนักบวชมันก็เหมือนนักบวชอยู่ดี, คนพวกนี้ไม่เอาใจใส่เรื่องอื่น นอกจากทำตัวเป็นแสงสว่างให้แก่ผู้อื่น มันเบื่อไปหมดแล้วในเรื่องเงิน เรื่องเกียรติ หรือเรื่อง

อะไรเหล่านั้น กระโดดไปอยู่ขั้นสุดท้ายของมนุษย์ คือทำตัวเป็นแสงสว่างของผู้อื่น แล้วก็สิ้นสุดของชีวิต, เมื่อขึ้นมาถึงขั้นนี้ มันก็หมายความว่าเป็นคนแก่ ด้วยวัยวุฒิ, ด้วยวิชาวุฒิ--วุฒิต่าง ๆ บริบูรณ์ไม่พื้นเพือน ไม่อะไรหมด เป็นแสงสว่างจนวาระสุดท้าย นี่เรียกว่าอาศรม ๔ ตามกฎของมนูธรรมศาสตร์.

เดี๋ยวนี้ลองคิดดูว่า เราสนใจเรื่องนี้กันหรือเปล่า? ดูเราอยากจะเป็นคนหนุ่มคนสาวกันไม่รู้จักสิ้นจักสุด ไม่อยากจะรับภาระหน้าที่พ่อบ้านแม่เรือนหรือเลื่อน ๆ ขึ้นไป ก็แปลว่าไม่อยากเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพราะว่าเราไปติดอยู่กับ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอะไรทำนองนั้น. ยิ่งสมัยเดี๋ยวนี้แล้วยิ่งเป็นได้มาก เพราะว่าสมัยนี้มันมีสิ่งยั่วยวนมาก ประดิษฐ์สิ่งยั่วยวนขึ้นมากเพราะว่าคนทั้งโลกมันหลงไหลในสิ่งที่ยั่วยวนมาก ฉะนั้นจึงมีการประดิษฐ์สิ่งสำหรับยั่วยวนคนกันนี้มากกว่าสมัยโน้น. มันจึงเกิดเป็นปัญหายุ่งยากขึ้นในการที่คนหรือมนุษย์สมัยนี้จะเป็นมนุษย์ให้ถูกต้องโดยสมบูรณ์; มันจะต้องเป็นมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์ ถูกต้องมันก็จะถูกต้องแต่เพียงครึ่งๆค่อนๆ เพราะฉะนั้น โลกนี้จึงเต็มไปด้วยมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์ โลกนี้ก็จะเต็มไปด้วยความทุกข์ร้อน ระส่ำระสาย เป็นความทุกข์ถาวร เป็นวิกฤตกาลถาวร อย่างที่ใครแก้ไม่ได้ พระเจ้าก็ช่วยไม่ได้, ใครก็ช่วยไม่ได้ จนกว่ามนุษย์จะช่วยตัวเอง; เหลียวกลับไปหาหลักเกณฑ์ของธรรมชาติ ประพฤติให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ แล้วก็เป็นไปถูกต้องตามกฎอย่างมนูธรรมศาสตร์—เรื่องอาศรม ๔ เหล่านี้เป็นต้น. สันติภาพถาวรก็จะมีหวังกลับมาอีก ถ้าทำไม่ได้ก็เป็นอันว่า เป็นกรรม เป็นโชคร้าย เป็นอะไรของมนุษย์ในระยะหนึ่งจนกว่ามันจะเบื่อ จะเอือมระอา มันก็จะกลับมาสู่ธรรมะ หรือกฎเกณฑ์ของ

ธรรมชาตินี้อีก. คือว่าจุดหมายปลายทางของเรามันสูงสุดอยู่ที่เป็นแสงสว่าง เป็นความรู้ เป็นความตื่นจากหลับ—ตื่นจากความโง่ เป็นความเบิกบาน สุกใสรุ่งเรืองในวาระสุดท้ายของชีวิต ไม่ใช่ตกจมอยู่ในเรื่องของรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรทำนองนั้น, ไม่รู้จักสร่าง. เรื่องนี้เราพูดกันเองในฐานะเป็นนักศึกษาว่า เราจะต้องเปรียบเทียบกันให้ดีกับสัตว์ที่เราถือว่าเป็นสัตว์เดรัจฉาน ถ้าหากว่าจะไปหลงกันแต่เรื่องความสุขทางเนื้อ ทางหนัง ทางกามารมณ์ ทางอะไรเหล่านี้ มนุษย์ไม่มีทางดีกว่าสัตว์ มีแต่ทางที่จะร้ายกาจกว่าสัตว์ เดือดร้อนกว่าสัตว์ เป็นทุกข์มากกว่าสัตว์ ฉะนั้น มนุษย์ต้องมีธรรมะของมนุษย์ให้ถูกต้องให้เพียงพอ จึงจะดีกว่าสัตว์ และจุดปลายทางของมนุษย์ มันก็คือถึงจุดธรรมะสูงสุด ที่พุทธศาสนาเรียกว่า "นิพพาน" ซึ่งเป็นคำที่ชวนง่วงนอนที่สุดสำหรับสมัยนี้ เพราะไม่รู้ว่านิพพานนั้นคืออะไร ?

จะขอพูดให้ฟังสักนิดหนึ่งก่อนว่า นิพพานนั้น ตามความหมายแท้จริงนั้น แปลว่า "เย็น" แต่แล้วก็ไม่ใช่เย็นทางกาย หรือเย็นทางจิตอย่างนี้ มันเย็นทางวิญญาณอย่างที่ว่าแต่ทีแรก. เพราะว่านิพพานนี้แปลว่าเย็น ทางวัตถุก็หมายถึงวัตถุร้อน ๆ—เย็น; เช่นถ่านไฟเย็น ข้าวต้มเย็น อาหารเย็น—กินได้; นี้เรียกว่า "นิพพาน" ทั้งนั้น—คำว่าเย็นทั้งนั้น. ทีนี้ถ้าสูงขึ้นมาก็หมายถึงเรื่องที่มีชีวิตจิตใจ เช่นสัตว์เดรัจฉาน เช่นสุนัข หรือแมว หรือม้า หรือช้างนี้; ถ้ามันไม่มีพิษที่ร้ายกาจ คือมันเย็นสนิท เพราะได้รับการฝึกฝนดีมาก เป็นสัตว์ที่ดีที่สุด ไม่มีอันตรายเลย นี่ก็เรียกว่า มันนิพพานเหมือนกัน; ภาษาบาลีเป็นอย่างนี้ แล้วมาถึงเรื่องทางศาสนา—มาถึงเรื่องทางธรรม เขาหมายถึงหมดกิเลส. กิเลสนี้เป็นของร้อน หมดกิเลสก็เป็นของเย็น. เมื่อถือตามหลักของพระพุทธศาสนา เราถือว่า นิพพาน เป็นจุดปลายทางของมนุษย์ ถ้า

มนุษย์คนไหนไม่ไปถึงความเย็นดังที่ว่าแล้ว ก็แปลว่า ยังไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ; จะได้รับแต่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ ไม่ถึงครึ่งไม่ถึงกลาง ได้รับแต่เพียงนิดเดียวด้วยซ้ำไป.

นี่ในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง เราต้องเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และเป็นมนุษย์ที่ไปถึงจุดปลายทางของมนุษย์; นี้โดยส่วนตัว. ทีนี้ โดยส่วนรวมมนุษย์ก็คือสัตว์ที่จะช่วยกันทำโลกนี้ให้งดงาม ขอได้โปรดจำคำนี้ไว้ด้วย จะช่วยได้มาก การเกิดมาเพื่อช่วยกันทำโลกนี้ให้งดงาม นี่เป็นความหมายเฉพาะ—เป็นหน้าที่เฉพาะสำหรับมนุษย์ในทางสังคม อะไรสกปรกไม่งดงามไปมองดูเอง หมายถึงทางวิญญาณ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอิจฉาริษยา **ความคิดเอาเปรียบผู้อื่นอย่างลึกลับ** ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นมูลเหตุของการทำโลกนี้ให้เต็มไปด้วยความทุกข์ และไม่งดงาม แม้จะมากไปด้วยสีสรร วรรณะ เขียว ๆ แดง ๆ รุ่งเรืองทางวัตถุอะไรก็ตามเถอะ ยังไม่เรียกว่างดงาม เป็นความสกปรกอย่างยิ่ง เพราะว่าเป็นของกิเลส ถึงงดงามก็ต้องช่วยกันทำให้มันเป็นโลกที่งดงามน่าอยู่ แล้วก็เย็นไม่ใช่ร้อน แล้วก็เต็มไปด้วยความหลอกลวง ดังนั้นในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง เรายังต้องรับผิดชอบหน้าที่ส่วนนี้ด้วย เพื่อเป็นสมาชิกหน่วยหนึ่ง—คนหนึ่ง ในการที่จะทำโลกนี้ให้งดงาม. ในการที่เราจะทำตัวให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และสามารถช่วยกันทำโลกนี้ให้งดงามนั้น เราต้องได้รับการอบรมสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" คือความจริงเรื่องธรรมชาติ หรือของธรรมชาติโดยเด็ดขาด นี่เราอบรมธรรมะในวันนี้ในฐานะที่เราเป็นมนุษย์คนหนึ่ง

ทีนี้ข้อ ๒ ในฐานะที่เราเป็นนักศึกษาในโลกที่คนนิยมการศึกษาและจะศึกษากันอย่างกว้างขวาง เราจะเห็นได้ว่า ชาวต่างประเทศที่เราเรียกเขาว่าผู้เจริญนั้น; เขานิยมการศึกษากว้างขวาง ไม่มีขอบเขต หรือจะยิ่งกว่าพวกเรา ข้อนี้ ก็มุ่งหมายในการที่จะเป็นสมาชิกในโลกที่ดีที่จะร่วมมือกันได้กับพวกอื่น หรือศาสนาอื่นถ้าเราไม่มีการศึกษากว้างขวาง เราก็มีใจแคบเราก็เห็นแก่ตัวแคบ ๆไม่รู้สึกตัว เราจึงเกิดแบ่งพวกเหมือนที่กำลังแบ่งกันอยู่นี้แล้วแบ่งกันแม้ในทางศาสนา นี่เป็นสิ่งที่เลวร้ายมากที่สุดในโลกนี้ ในเมื่อศาสนาต่อศาสนาทำตัวเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เป็นศัตรูผู้มุ่งจะทำลายกัน. มันก็เป็นสิ่งที่เสียหายที่สุดเรียกว่ามันจะหมดที่พึ่งเอาทีเทียว เดี๋ยวนี้ยังขาดการศึกษาให้ถูกต้อง หรือเพียงพอ เรายังไม่สามารถที่จะทำให้เป็นเหมือนกับว่าโลกนี้เป็นโลกเดียวกันทั้งคนทุกคนเป็นคน ๆ เดียวกัน. ดังนั้นการเบียดเบียนจะต้องมีอยู่เรื่อย ๆ. ฉะนั้น เราหวังที่จะมีการศึกษาอย่างกว้างขวาง—เพื่อผล—คือการอยู่ร่วมกันโดยสันติ หรืออะไรทำนองนี้ ให้เป็นผลกว้าง ๆ ไว้; นี้มันมากกว่าที่มนุษย์คนธรรมดาคนหนึ่งจะหวังไปบ้างแล้ว.

ทีนี้ ก็มาถึงข้อที่ ๓ ที่เป็นประเด็นสำคัญที่สุด คือในฐานะที่เป็นตุลาการคนหนึ่ง ในฐานะที่เป็นตุลาการคนหนึ่ง ควรได้รับการอบรมธรรมะเพื่อประโยชน์หลายอย่าง ฉะนั้นลองฟังให้ดี ๆ; แล้วเอาไปคิดไปนึกให้เป็นพิเศษด้วย.

ข้อแรก เพื่อประกอบการวินิจฉัยปัญหาทางอรรถคดี ในโรงในศาลนี่แหละที่จะเกิดขึ้นเกี่ยวกับธรรมะ หรือเกี่ยวกับความยุติธรรมก็ตาม เพราะว่าท่านทั้งหลายก็เห็นอยู่แล้วว่า คนมันเนื่องกันอยู่กับศาสนา หรือเนื่องกัน

อยู่กับธรรรมะ ฉะนั้น ปัญหาต่างๆ มันคาบเกี่ยวกันกับธรรมะไปหมด ฉะนั้น การวินิจฉัยอรรถคดีเรื่องประโยชน์ของคนนั้น มันก็ไม่พ้นไปจากเรื่องธรรมะ หรือของธรรมชาติ หรือแม้ที่สุดแต่เรื่องที่มันคาบเกี่ยวกันกับระหว่างศาสนา เช่นประเทศไทยมีประชาชนนับถือศาสนาหลายศาสนานี้; ถ้ามีปัญหาเกิดขึ้นเป็นคดีเป็นความขึ้นโรงขึ้นศาลอะไรกัน มันจะต้องมีปัญหาเกี่ยวกับทางศาสนาบ้างเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น การวินิจฉัยอรรถคดี บนบัลลังก์ผู้พิพากษานี้ จึงต้องการความรู้เกี่ยวกับธรรมะ หรือศาสนาอยู่ส่วนหนึ่ง. ดังนั้น เป็นการสมควรถูกต้องอย่างยิ่งที่กระทรวงบรรจุเรื่องนี้เข้าไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่ ผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษาต้องได้รับการอบรม ขอให้ฟังไว้ให้ดี ๆ ในฐานะที่จะไปเป็นประโยชน์แก่การวินิจฉัยอรรถคดี.

ทีนี้ ข้อถัดไปก็เป็นข้อที่ ๒ นั้น เพื่อเป็นเครดิต เพื่อเป็นเครดิตของผู้พิพากษาแก่ประชาชน เมื่อประชาชนได้ทราบว่า ผู้ที่เป็นผู้พิพากษาได้รับการอบรมทางธรรมะ มีความรู้ทางธรรมะนี้ มันเป็นเครดิตของผู้พิพากษาแก่ประชาชน ในฐานะเป็นเครื่องกุมใจของประชาชน ไม่ใช่พูดประจบประแจงอะไรกัน อยากจะบอกให้ทราบว่า คำที่กล่าวว่า มีผู้พิพากษาหรือกระทรวงยุติธรรมนี้เป็นที่พึ่งอันสุดท้าย ซึ่งประชาชนพูดกันอย่างนี้เสมอ บางทีจะเป็นอันแรกด้วย และอันสุดท้ายด้วย. ในเมื่อเขาเห็นว่า ถ้าโลกนี้มันมีอะไรเหลวแหลกไปหมดแล้ว ก็ยังหวังที่จะอุ่นใจจากความยุติธรรม ซึ่งหมายถึงพวกผู้พิพากษาตุลาการ จะเป็นเครื่องอุ่นใจอันแรกและอันสุดท้าย ฉะนั้น ประชาชนก็หวังมากในเรื่องนี้ ดังนั้น ถ้าเราทำอะไรให้เป็นที่อุ่นใจ และมีเครดิตเหนือประชาชนในเรื่องนี้ก็เป็นการสมควร เรื่องมันจะได้ง่ายเข้า. ฉะนั้น การที่ผู้พิพากษาได้รับการอบรมทางธรรมะนี้เป็นที่พอใจ

และสรรเสริญของประชาชนเป็นอันมาก ทุกหนทุกแห่งที่ได้ยินได้ฟัง เพราะได้ยินได้ฟังว่า เขาหวังว่าพวกยุติธรรม หรือตุลาการนี้แหละจะเป็นที่พึ่งอันสุดท้าย. ฉะนั้น อย่าทำให้เขาผิดหวัง อย่าทำให้เสียความหวังของเขา โดยเรามาเป็นเด็ก ๆ เห็นแก่ปากแก่ท้อง แก่ความสุขสนุกสนานทางเนื้อทางหนังไม่คำนึงถึงข้อที่ว่า เขาหวังว่า เราจะเป็นที่พึ่งอันแรกและอันสุดท้ายอย่างนี้เป็นต้น. นี่มันเป็นความมั่นคงทางจิตใจอย่างมากที่สุด จนเราสมควรที่จะเสียสละความสุขส่วนตัว เพื่อเห็นแก่เพื่อนมนุษย์ในแง่นี้ ดังนั้น เราจึงต้องได้รับการอบรม ควรจะมีการอบรม.

ทีนี้ อันที่ ๓ อบรมเพื่อการบังคับตัวเอง ให้อยู่ในร่องรอย–ให้อยู่ในร่องในรอย คือร่องรอยของความยุติธรรมของตุลาการ. ถ้าพูดอย่างภาษาธรรมะให้อยู่ในคติ อย่าไปอยู่ในอคติ. อคติคือความลำเอียง ผิดร่องผิดรอย ผิดลู่ผิดทาง ผิดธรรม นั่นเขาเรียกว่า อคติ คือไปในทางที่ไม่ควรไป เรียกว่า อคติ ลำเอียงเพราะรัก ลำเอียงเพราะเกลียด ลำเอียงเพราะกลัว ลำเอียงเพราะกลัว ลำเอียงเพราะโง่ อะไรก็สุดแท้เรียกว่า อคติทั้งนั้น แต่ให้อยู่ในร่องในรอย คืออยู่ใน คติ อันนี้ยากมาก เพราะว่ามันเป็นการสู้รบกันกับกิเลส กิเลสมันดึงเราออกนอกทาง ออกนอกคติ ไปสู่อคติ ถ้าเราไม่มีธรรมะพอ เราไม่มีฝีไม้ลายมือพอที่จะต่อสู้กิเลสแล้ว เราต้องละออกจากทางไปสู่อคติ ไม่มีความเป็นตุลาการ คือไม่อยู่ในร่องในรอยได้ เพราะทนต่อการบีบคั้นของกิเลสไม่ไหว เพราะไม่มีธรรมะพอ นี่เห็นได้ว่า จำเป็นมากที่จะต้องมีธรรมะที่พอแก่การเป็นเครื่องมือที่จะช่วยเรา บังคับตัวเราเองไว้ได้ ให้อยู่ในร่องในรอย พอใจตัวเอง นับถือตัวเอง ยกมือไหว้ตัวเองได้อยู่

เสมออย่างนี้ คือจะเป็นดวงวิญญาณ เป็นตัวใจแท้ของความเป็นตุลาการ ผู้ทำงานด้วยตราชูที่เขารู้กันอยู่ทั่วไปว่า หมายความว่าอะไร ?.

ทีนี้ ถัดไปอีก ข้อ ๔ ก็ว่า เพื่อควบคุมผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเราได้ หรือควบคุมผู้ที่ต้องประสานงานซึ่งกันและกันได้ เวลานี้โลกกำลังมีปัญหามาก ไม่เฉพาะในเมืองไทย ซึ่งถึงเมืองไทยก็อาจจะเป็นปัญหาอย่างนี้มากกว่าเมืองอื่น คือการบังคับผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาให้อยู่ในร่องในรอยไม่ได้ สมมุติว่า หัวหน้าเป็นคนดี คนจริง คนตรง คนยุติธรรมอย่างงดงามที่สุด แต่แล้วเขาไม่สามารถควบคุมผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาได้ ผลมันก็คล้าย ๆ กันกับที่ว่า ผู้นั้นก็พลอยทำไม่ดีไม่งามไปเสียเอง เพราะว่าผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาทำไม่ดีไม่งามในความรับผิดชอบของผู้นั้นเอง เพราะฉะนั้น ผู้นั้นต้องมีเครื่องมือคือความเฉลียวฉลาดทุกอย่างที่จะควบคุมคนที่อยู่ใต้บังคับบัญชา หรือว่าคนที่มาประสานงานกันนี้ให้อยู่ในร่องในรอย เหมือนกับตัวเองด้วยจึงจะได้ ลองไปคิดดูอาจจะเห็นได้จริงว่า เดี๋ยวนี้เราแย่มาก ประเทศชาติแย่มากมาก เพราะว่าควบคุมกันไม่ได้ สมมุติว่า หัวหน้าดี แต่ว่าควบคุมลูกน้องไม่ได้ มันก็มีผลเท่ากับหัวหน้าไม่ดี มันก็เหลวหมด ไม่นึกกันถึงเรื่องนี้ มัวแต่ไปนึกกันถึงเรื่องอื่นมากเกินไป ฉะนั้น จึงแก้ไขปัญหาความเสื่อมเสียทางศีลธรรมในหน้าที่การงานนี้ไม่ได้.

ข้อถัดไป อาตมาอยากจะพูดไว้ด้วยเป็นข้อที่ ๕ ว่า เพื่อความเป็นตุลาการอุดมคติ นี่มันออกจะเป็นศัพท์ ๆ แสง ๆ แผลง ๆ ไปสักหน่อยว่าตุลาการอุดมคติ คือตุลาการอุดมคติ มันก็อุดมคติของตุลาการนั่นแหละ ตุลาการที่มีอุดมคตินี้ อย่างน้อยข้อแรกก็ต้องมีความรู้ สติปัญญา หรือมีความ

รู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอุดมคตินี้เพียงพอ ทำงานด้วยจิตใจที่สอาด สว่าง สงบ หรือแจ่มใส ไม่มีปัญหาทางวิญญาณ ใช้คำว่าอย่างนี้ฟังง่าย; ไม่มีปัญหาทางวิญญาณ. ตุลาการบางคนอาจจะไม่รู้ไม่ชี้, ขี้เกียจจะรู้จะชี้ก็ได้ก็ตามใจ, ในเรื่องที่เกี่ยวกับอุดมคติ; ก็ไม่เป็นตุลาการที่รักอุดมคติ. ถ้าเป็นตุลาการที่รักอุดมคติ สนใจในอุดมคติของตุลาการ ปัญหาทางวิญญาณบางอย่างจะเกิดขึ้น เช่นจะสงสัยว่า การลงชื่อประหารชีวิตจำเลย มันจะบาปหรือไม่บาป มันจะบาปมากหรือบาปน้อย อย่างนี้เป็นต้น มันเป็นปัญหาทางวิญญาณ ซึ่งมีอยู่มากด้วยกัน ถ้าเราไม่มีความรู้ทางธรรมะเพียงพอ ปัญหาที่รบกวนจิตใจเหล่านี้แหละจะมีมาก จะมีรบกวนจิตใจ ตุลาการที่ไม่เป็นตุลาการตามอุดมคติก็ไม่สนใจ—ช่างมัน, ไม่รู้ไม่ชี้; อย่างนี้ก็ตามใจ, แต่ถ้าเป็นตุลาการอุดมคติ จะต้องมีความรู้ในลักษณะอย่างนี้อย่างเพียงพอ จนรู้แน่ว่ามันไม่บาป, หรือมันกลับจะได้บุญอย่างนี้เป็นต้น. นี่มันก็เป็นเรื่องอีกเรื่องหนึ่งซึ่งยืดยาว ซึ่งจะต้องอธิบายกันในคราวอื่น แล้วตุลาการอุดมคตินั้นรวมความแล้วก็หมายความว่าบูชาอุดมคติของความเป็นตุลาการยิ่งกว่าสิ่งใดหมด ยิ่งกว่าชีวิต ยิ่งกว่าครอบครัว หรือยิ่งกว่าสิ่งใดหมด มีความยุติธรรมเป็นพระพุทธเจ้า มีความยุติธรรมเป็นทุกอย่างที่เราเคารพนับถือ; เสียสละได้—เสียสละชีวิต, เสียสละครอบครัว, เสียสละอะไรก็ได้; เพื่อความยุติธรรมซึ่งจะเป็นตุลาการอุดมคติ, เพราะฉะนั้น มันจึงไม่มีเรื่องที่จะไปเกี่ยวข้องกันกับความร่ำรวย ความมีหน้ามีตา ความมีอะไรอย่างที่คนทั่วไปเขาต้องการกันในทางวัตถุ, ไปทางธรรมดาสามัญ, อย่างคนที่ลุ่มหลงในทางวัตถุ.

เราจะต้องรู้ว่า ความเป็นตุลาการนี้ มันไม่ใช่คนธรรมดา เราจะต้องเข้าใจเกี่ยวกับระบบที่เขาเรียกกันว่า "วรรณะ" คือขั้น—ชนชั้นวรรณะ อย่าง

แต่โบราณมาก็ว่า; ชนชั้นกรรมกร—พวกสูตร, ชนชั้นไวศย—คือประชาชนพลเมืองทั่วไป แล้วก็ชนชั้นกษัตริย์ คือชนชั้นนักปกครอง หรือว่าชนชั้นพราหมณ คือผู้สั่งสอนทางศาสนา, เรายังจะต้องรู้ว่า พวกตุลาการมันอยู่ในชนชั้นไหน ? วรรณะไหน ? โดยสรุปมันก็อยู่ในชนชั้นที่สูง ชั้นหลัง ๆ มานี้ ไม่ใช่ชนชั้นกรรมกร หรือว่าชั้นประชาชนพลเมือง เพราะมาทำหน้าที่ร่วมมือในการปกครองบ้านเมือง ทำหน้าที่ในการผดุงความยุติธรรมของมนุษย์ของโลก หรือเป็นการรักษาธรรมะไว้ในโลก เป็นผู้รักษาธรรมะไว้ในโลก เป็นอุดมคติของตุลาการ มันเป็นวรรณะที่สูงสุด ฉะนั้น เราอย่าเป็นตุลาการไม่กี่นาทีบนบัลลังก์ แล้วก็นอกนั้นก็ไม่มีอะไร ๆ ที่ไม่ใช่ตุลาการ มันขาดทุนมาก ทำอย่างนั้นมันขาดทุนมาก มันควรจะทำได้แล้วก็ไม่ยาก แล้วมันถูกต้อง การที่จะมีอุดมคติสูงอยู่ในวรรณะที่สูง วรรณะอย่างนี้ไม่ใช่มีเพื่อยกตนข่มท่าน หรือว่าดูหมิ่นผู้อื่น หรืออวดดี—ไม่ใช่ มันเป็นวรรณะที่จัดไว้เพื่อให้รู้หน้าที่ เราเป็นอะไร ๆ กันอย่างไรนั้น มันเป็นเพราะการทำหน้าที่นั้น ๆ **การทำหน้าที่นั้นมันเป็นธรรมะ** เช่นถ้าจะถามว่า ตุลาการของใคร? ถ้าตุลาการของตัวเอง มันก็เต็มทีมาก ไม่มีอะไรจะเต็มทีกว่าการเป็นตุลาการของตัวเอง คือ ทำอะไรเพื่อประโยชน์แก่ตัวเอง อะไร ๆ ก็เพื่อตัวเองไปหมด ถ้าว่าตุลาการของประเทศไทย ก็ยังวิเศษ ยังดีขึ้นไปอีกมาก แต่อาตมาถือว่ายังไม่ถูกต้อง จะเป็นตุลาการเพียงของประเทศไทย เพราะว่าเราอยู่ในประเทศไทยไม่ถูก มันต้องเป็นตุลาการของตุลาการ ต้องเป็นตุลาการของความยุติธรรม มันก็เป็นตุลาการของโลกเป็นอย่างน้อย ของโลกเรานี้เป็นอย่างน้อย. และที่แท้มันเป็นตุลาการของธรรม ของพระธรรม หรือของธรรม เหมือนที่พูดทีแรกว่าธรรมะ ๔ ความหมายนั้นเป็นอย่างไรนั่นแหละ. มันเป็นตุลาการของธรรมะเท่านั้น ฉะนั้น เราจะทำอะไรเพื่อเราไม่ได้แน่ แม้แต่เพียงเพื่อประโยชน์

แก่ประเทศชาติของเราก็ยังไม่ถูกต้อง ยังไม่เป็นที่แน่นอนว่าควรจะทำ มันต้องเป็นการกระทำเพื่อเป็นประโยชน์แก่ความยุติธรรมโดยตรง เพื่อธรรมโดยตรง; ไม่ใช่เพื่อสิ่งใดอื่น หรือบุคคลอื่น แต่เพื่อสิ่งที่เรียกว่าธรรม หรือความเป็นธรรมนี้โดยตรง,

ทีนี้ เพื่อเข้าใจข้อนี้ดีขึ้น ที่เวลามีเหลืออยู่บ้างนี้ อยากจะพูดเรื่องที่พูดเสมอทุกคราวที่อบรม นี่ก็เป็นผู้มาใหม่ ก็ยังไม่เคยฟังก็ได้ คือคำว่า "ข้าราชการ" คำว่าข้าราชการนี้ มักจะเข้าใจกันเสียว่า เป็นลูกจ้างของประชาชน อย่างนี้ไม่จริง แล้วมันไม่ใช่ความจริง และไม่ใช่สิ่งที่ควรจะเป็นไป **ตุลาการจะเป็นลูกจ้างของใครไม่ได้ ถ้าจะเป็นลูกจ้าง ก็ต้องเป็นลูกจ้างของธรรมะหรือของความยุติธรรม.** แต่ว่า ธรรมะ หรือความยุติธรรมไม่ต้องการใครเป็นลูกจ้าง เพราะว่า ถ้าเราทำงานเพื่อธรรมะหรือเพื่อความยุติธรรมนี้ เราเรียกว่า เราบูชา—บูชาธรรมะ, บูชาความยุติธรรม, ฉะนั้นเราก็ควรได้รับการบูชาตอบแทน จะจากธรรมะหรือจากประชาชนก็ตาม แล้วผู้ที่เอาอะไรไปบูชาใครนั้นเขาไม่เรียกผู้ได้รับการบูชาว่า ลูกจ้าง ลูกจ้างคือคนที่ทำงานแล้ว เอาค่าแรงงานต่างหาก แล้วเราไม่ได้ทำงานเพื่อเอาค่าแรงงาน ขออย่าได้คิดว่าทำงานเป็นตุลาการเพื่อค่าแรงงาน คือเงินเดือนมากินมาใช้ นั่นให้ถือว่าเป็นเรื่องที่เป็นผลพลอยได้จากการที่เราทำหน้าที่ตุลาการ เราทำหน้าที่ตุลาการบูชาธรรม บูชาความยุติธรรมของธรรมชาติของโลกแล้ว เพราะเราทำหน้าที่อันนี้ ประชาชนจึงบูชาเราด้วยเงินเดือน ก็โดยทางอ้อม โดยผ่านมาทางรัฐบาลอย่างนี้เป็นต้น อย่าทำตัวเองให้เป็นลูกจ้าง โดยคิดว่าทำหน้าที่ตุลาการเพื่อรับเงินเดือนมากินมาใช้ในฐานะเป็นลูกจ้างของประชาชน. ใครจะว่าอย่างไรก็สุดแท้, แต่อาตมามีความเห็น มีความเห็นมีความเข้าใจมีความเชื่ออย่างนี้ แล้วก็อยากจะขอร้องให้เอาไปคิดดูว่า ทำอย่างไหนมันจะ

เป็นประโยชน์ หรือเป็นความปลอดภัยแก่คนเราในโลกมากกว่ากัน คือจะเป็นลูกจ้างของประชาชนดี หรือว่าจะเป็น "ปูชนียบุคคล" ของประชาชนดี ถ้าเป็นปูชนียบุคคลของประชาชน เราต้องบูชาธรรมก่อน ชีวิตจิตใจอะไรของเราทั้งหมดนั่นแหละ ทั้งครอบครัวทั้งหมด ที่เราเรียกสมมุติว่า เป็นของเรานี้ เราต้องสละได้เพื่อบูชาความยุติธรรม แล้วเราก็กลายเป็นปูชนียบุคคลควรจะได้รับสิ่งบูชาจากประชาชน ที่เขามองเห็นว่าเราเป็นผู้บูชาธรรม บูชาความยุติธรรม มีชีวิตอุทิศเพื่อความเป็นธรรมของมนุษย์ในโลก

ฉะนั้น ตุลาการไม่มีทางที่จะเป็นลูกจ้างของใคร ถ้าเป็นลูกจ้างก็ไม่ใช่ตุลาการตามอุดมคติ ฉะนั้น อาตมาจึงรบเร้าว่า ให้ฟังให้ดี ๆ สำหรับคำว่า "ตุลาการตามอุดมคติ" นั้นหมายความว่าอย่างไร ? เดี๋ยวนี้ คนรู้จักแต่เรื่องอาชีพ อาชีพ อาชีพ อะไรก็อาชีพ มีอาชีพเป็นตุลาการอย่างนี้. สำหรับเด็ก ๆ ก็อาจจะถูกต้องอย่างยิ่ง แต่ถ้าสำหรับรู้มีสติปัญญา หรือว่าตามหลักเกณฑ์กฎเกณฑ์ของผู้มีปัญญามาแล้วแต่ในอดีต โดยเฉพาะอย่างพระมนูผู้มีปัญญานี้ จะไม่เรียกสิ่งอย่างนี้ว่า อาชีพ เดี๋ยวนี้คนเห็นแก่ปากแก่ท้องอย่างเดียว มองเห็นอะไรเป็นอาชีพไปหมด กระทั่งการเป็นพ่อเป็นแม่ นี้เขาก็เรียกว่า อาชีพกัน—เดี๋ยวนี้—ฟังดูให้ดีเถอะ. ตามหนังสือพิมพ์ ตามวิทยุอะไรต่าง ๆ ทำนองนี้ เรียกการเป็นมารดาว่าเป็นอาชีพ นี่ไม่ใช่แกล้งพูด เป็นสิ่งที่ได้ยินมาแล้วจริง ๆ. เขามองกันแต่ในเรื่องปากเรื่องท้องมากเกินไป อะไรก็กลายเป็นอาชีพไปหมด ถูกแล้วทุกคนต้องมีอาชีพ แต่ว่าการทำหน้าที่บางอย่างแก่ใครบางคนนั้นไม่ใช่อาชีพก็มี เราทำเพื่ออุดมคติของเราและเรามีอาชีพอยู่ด้วยการที่ประชาชนบูชาเรานี่ก็ได้ แต่ว่าการที่วินิจฉัยอรรถคดีด้วยความเป็นธรรมนี้ ตัวนี้ไม่ใช่อาชีพ ไม่ใช่ตัวอาชีพ ตัวทำงาน

อย่างศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เพื่อบูชาธรรม เพื่อความเป็นธรรม แล้วประชาชนก็เลี้ยงดูเรา เหมือนที่ประชาชนเลี้ยงดูพระสงฆ์ **แต่พระสงฆ์ไม่ใช่มีอาชีพเที่ยวเทศน์ เที่ยวสั่งสอน เที่ยวปฏิบัติธรรม** อย่างนั้นไม่ใช่ **นั่นมันเป็นหน้าที่ของท่านจะต้องทำเพื่อธรรม** แล้วประชาชนบูชาท่านเพื่อมีส่วนในการกระทำของท่าน; ส่วนนี้เป็นอาชีพก็ได้เหมือนกัน แต่ส่วนตัวเนื้อแท้มันไม่ใช่อาชีพ มันคือการปฏิบัติธรรมที่ทุกคนจะต้องทำตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ตามความหมายของคำว่าธรรมข้อที่ ๓

ฉะนั้น เรารวมความกันทีนี้ทีหนึ่งว่า เราอบรมกันในฐานะเป็นมนุษย์คนหนึ่ง อบรมกันในฐานะเป็นนักศึกษาที่กว้างขวางคนหนึ่ง แล้วอบรมกันในฐานะที่เป็นตุลาการคนหนึ่ง ฉะนั้น คำว่าตุลาการมีความหมายอย่างนี้ และในที่สุดก็ขอรบเร้าว่า ให้ช่วยสนใจในคำว่า "อุดมคติ" นั้นให้มากมาก เพราะว่าเดี๋ยวนี้เขาไม่เอากันแล้ว คนส่วนมากเขาไม่เอากันแล้ว เขาว่า อุดมคตินี้กินไม่ได้ อุดมคติก็เอาไปซื้ออะไรกินไม่ได้ เขาต้องการเงิน หรือเขาต้องการอำนาจที่เป็นทางมาของเงินอย่างนี้. แต่อาตมาเห็นว่าผู้ที่จะเป็นตุลาการที่ถูกต้องนั้น จะทำอย่างนั้นไม่ได้ ยังจะต้องบูชาอุดมคติอยู่เสมอไป และอย่าได้ตระหนกตกใจ หรือหวั่นไหวว่า บูชาอุดมคติแล้วจะไม่มีอะไรรับประทาน พูดง่าย ๆ ก็จะไม่มีอะไรกิน ขอให้มีอุดมคติเป็นตุลาการตามอุดมคติ จะมีอะไรเกินกว่าที่เขารู้จักกันเสียอีก มันจะมีทุกอย่างที่ควรจะมี และมีสิ่งสูงสุดซึ่งคนธรรมดามีไม่ได้.

นี่เป็นอันว่าเราได้พูดกันถึงเรื่องว่า ธรรมะนั้นต้องอบรม เพราะว่าธรรมะนั้น มันคือทุกสิ่งรวมทั้งตัวเราด้วย ธรรมะคือตัวธรรมชาติ ธรรมะ

คือกฎธรรมชาติ ธรรมะคือหน้าที่ตามธรรมชาติ ธรรมะคือผลที่จะเกิดขึ้นจากการทำหน้าที่นั้น ๆ แหละนี่แหละคือคำตอบทั้งหมดของคำถามที่มักจะถามกันว่า ธรรมะทำไมกัน ? ธรรมะทำไมกัน ? ท่านจะเห็นได้เองไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า ธรรมะนี้มันจำเป็นอย่างไร ? และคืออะไร ? มันไม่ใช่เรื่องครึคละชวนง่วงนอน เหมือนคนโดยมากเข้าใจกัน แต่เป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่งกว่าสิ่งใด เพราะจะช่วยให้คนทุก ๆ คน ทุก ๆ หน้าที่การงานปฏิบัติหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้องตามธรรมะนั้น.

ทั้งหมดนี้ เป็นการบรรยายที่เป็นการตระเตรียมในขั้นพื้นฐานสำหรับฟังคำบรรยายเรื่องธรรมะที่สูงขึ้นไปอีกตามลำดับ ฉะนั้น ขอให้กำหนดจดจำไว้ให้ดีด้วย แล้วก็ขอบอกล่าวเป็นพิเศษไว้ในตอนท้ายวันนี้ว่า ท่านผู้ใดมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องการอบรมธรรมะนี้อย่างไร ? หรือว่าอยากจะให้ช่วยบรรยายในข้อไหน ? ก็ได้โปรดเขียนใส่เศษกระดาษมาให้อาตมาได้ทุก ๆ วัน นับตั้งแต่วันพรุ่งนี้เป็นต้นไป และจะได้พยายามให้ตรงตามความประสงค์

ขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คำบรรยาย หลักพระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๒/๒๕๑๑

เรื่อง

ธรรม กับ อธรรม

พระราชชัยกวี (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องประชุม ของกระทรวงยุติธรรม

๑๗ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

ในการบรรยายครั้งที่สองนี้ มีหัวข้ออยู่ว่า "ธรรมกับอธรรม" ในการบรรยายครั้งก่อน มีการกล่าวว่า ทุก ๆ อย่างเรียกว่าธรรมนั้น ไม่มีอะไรที่ไม่เรียกว่าธรรม มาวันนี้ทำไมจึงกล่าวว่ามีสิ่งที่เรียก "อธรรม" ดูเป็นการพูดตลบแตลง ข้อนี้เอง เป็นความยุ่งยากในการที่คนทั่วไปจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" เพราะว่าเราพูดกันอยู่ว่า "มีธรรมและมีอธรรม" ฉะนั้นเราต้องทำความเข้าใจกันในข้อนี้ให้แจ่มแจ้งเป็นลำดับไป ในที่นี้จะขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อกล่าวตามที่แท้จริงแล้วมีแต่สิ่งที่เรียกว่าธรรม คือทุกสิ่งไม่ว่าอะไรหมดเรียกโดยภาษาบาลีโดยคำ ๆ เดียวนี้ว่า "**ธรรม**" แต่พร้อมกันนั้นหรือต่อมา ก็มีการ แยกเอาธรรม พวกที่เราไม่ต้องการ ว่ามัน เป็นอีก อย่าง หนึ่งต่างหากจากธรรมที่เราต้องการ ธรรมที่เราไม่ต้องการนี้ เราเรียกว่าอธรรม หรือบางทีก็เรียกเป็นคู่อีกคู่หนึ่งว่าธรรมดำและธรรมขาว ธรรมดำคือฝ่าย

ไม่ดี สิ่งที่เป็นฝ่ายไม่ดี ธรรมขาวคือธรรมหรือสิ่งที่เป็นฝ่ายดี ขอให้สังเกตไว้พลางว่าแม้แต่เราเรียกว่าธรรมดำหรือธรรมขาว มันก็เป็นธรรมด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้นเราจะเรียกมันว่าธรรม หรือเรียกว่าอธรรม ทั้งสองอย่างนี้จะเป็น "**ธรรม**" เหมือนกัน นี่คือข้อที่เรายังไม่ค่อยเข้าใจกัน เราจะฟังเรื่องต่าง ๆ ไม่รู้เรื่อง เพราะฉะนั้นในวันนี้ขอพูดกันถึงเรื่องนี้ให้ชัดเจนที่สุด โดยการทบทวนคำว่าธรรมกันอีกครั้งหนึ่งโดยละเอียด ในตอนต้นนี้ขอให้พิจารณาคำว่าธรรมทีหลัง

ในวันก่อนได้พูดกันไว้เป็นหัวข้อแล้วว่า สิ่งที่เรียกว่าธรรมคือธรรมชาติ มีอยู่ ๔ ความหมาย เราต้องเข้าใจธรรมหรือธรรมชาติใน ๔ ความหมายนี้ให้ดีที่สุดในฐานะเป็นพื้นฐานของเรื่องทุกเรื่อง ธรรมใน ๔ ความหมายก็คือ ตัวธรรมชาติหรือ nature นี้อันหนึ่ง, แล้วก็เอาตัวกฎของธรรมชาติคือ Law of nature นี่อีกอย่างหนึ่ง, แล้วก็ตัว Duty หน้าที่—หน้าที่ตามธรรมชาติ, หน้าที่หรือ Dtuy in accordance with the law of Nature อีกทีหนึ่ง. นี่มันก็หมายถึงหน้าที่, อันที่ ๔ อันสุดท้ายคือผลที่จะเกิดขึ้นเป็น Result หรือ Product จากหน้าที่นั้น ๆ จำกันง่าย ๆ คือว่าธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ตามธรรมชาติ ผลตามธรรรมชาติ เป็น ๔ ความหมาย เพราะฉะนั้นท่าน ที่มีการศึกษา มาถึงขนาดนี้ แล้วย่อม จะมองเห็น ได้เอง ว่ามันครอบคลุมไปถึงทุกสิ่งทุกอย่างไม่ยกเว้นอะไร เราจะจาระไนกันโดยละเอียดพอสมควรเท่านั้น, ไม่มากมายอะไรนัก.

ในคำว่าธรรมชาติ ตัวธรรมชาตินี้ เราหมายถึงทุกสิ่งจริง ในทางภาษาธรรมะหรือภาษาศาสนานี่เราหมายถึงทุกสิ่งจริง ๆ. แต่ว่าภาษาชาว

บ้าน ภาษาคนพูดกันนี้เขาไม่หมายถึงทุกสิ่ง เขาแยกบางสิ่งออกไปเสีย เช่น มนุษย์ ตัวคนนี้เขาคงจะไม่เรียกว่า ธรรมชาติกันในภาษาคนธรรมดาทั่วไปพูด แต่ในภาษาธรรมะภาษาศาสนาหรือภาษาความจริง นี่, มันเป็นธรรมชาติหมด ไม่ว่าอะไร เอาตั้งแต่อย่างต่ำกระทั่งว่าฝุ่นละอองสักเม็ดหนึ่งก็ธรรมชาติ ทั้ง สูงขึ้นมาเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ เป็นน้ำเป็นดินเป็นอะไรต่าง ๆ กระทั่งเป็นสิ่งที่มีชีวิต เป็นพืช เป็นต้นไม้ เป็นสัตว์ เป็นมนุษย์ กระทั่งเทวดา (ถ้ามี) กระ-ทั่งพระเจ้า ในที่สุด—ชั้นสูงสุด เราถือหรือจัดว่าเป็นธรรมชาติทั้งนั้น. คือ สิ่งที่เป็นไปเอง, เป็นไปได้เอง, เป็นอยู่เองตามกฎของตัวมันเอง; อย่างนี้ เรียกว่าธรรมชาติ. คือถ้าจะแจกแจงเป็นวัตถุกับจิตใจ. ทั้งวัตถุ ทั้งจิตใจ สองอย่างนี้เป็นธรรมชาติ คือถ้าแจกตามภาษาศาสนา; ก็มีทางแจกว่า: เป็น สิ่งที่ต้องอาศัยสิ่งอื่นช่วยตบแต่งขึ้นมา กับสิ่งที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นช่วยตบแต่ง ขึ้นมา, นี่เป็นภาษาธรรมะในทางศาสนาแท้ ไม่ค่อยชินหูคนทั่วไป แต่ก็พอ เข้าใจได้สำหรับคนทั่วไป ถ้าสิ่งใดต้องอาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้นมาหรือเป็นไปอยู่ สิ่งนั้นก็เรียกว่าพวกสังขารหมด ไม่ว่าอะไร ถ้าสิ่งใดไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นมา ช่วยก่อให้เกิดหรือรักษาไว้หรือควบคุมอยู่ สิ่งนั้นมันตรงกันข้าม; ก็เรียก ว่าวิสังขาร วิสังขารนี้ก็มีแต่นิพพานอย่างเดียว ส่วนนอกนั้นนอกจากนิพพาน แล้วก็สังขารหมด ฉะนั้น โดยอาศัยคำเพียงสองคำนี้. ฉะนั้น คำว่าธรรมชาติ ก็หมายถึงทุกสิ่งหมด **คือแม้แต่นิพพานก็เป็นธรรมชาติ และสิ่งอื่นทั้งหมด ทุกสิ่งนอกจากนิพพานก็เป็นธรรมชาติ**, พวกที่มีอะไรปรุงแต่งนี้ก็เป็น ธรรมชาติที่มีอะไรปรุงแต่ง; นิพพานเป็นธรรมชาติที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง ฉะนั้น ถ้าจะเข้าใจพุทธศาสนาก็ช่วยกำหนดจดจำหรือให้ชินหูไว้บ้างกับคำว่า "**ปรุงแต่ง**" และ "**ไม่ปรุงแต่ง**" มันเป็นเรื่องที่จะต้องพูดกันต่อไปข้างหน้า หรือ แม้ในการที่จะอธิบายพุทธศาสนาให้ชาวต่างประเทศฟัง. ทีนี้อีกคู่หนึ่งก็คือ

ปรากฏหรือไม่ปรากฏ ข้อนี้ก็คล้าย ๆ กับปรุงแต่งหรือไม่ปรุงแต่ง ปรากฏคือว่ามีอะไรปรากฏให้เห็น ที่เราจะสัมผัสได้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย อย่างนี้เรียกว่ามีปรากฏ; ส่วนอันหนึ่งไม่ปรากฏ–ไม่มีปรากฏการณ์ เช่นนี้รู้ได้ด้วยสติปัญญาอย่างเดียว เป็นของที่เรียกว่าไม่ปรากฏ อย่างภาษาทั่วไปที่เขาใช้เรียกสิ่งที่ปรากฏ–เรียกเป็นพหุวัจนว่า Phenomena หมายถึงทุกสิ่งล้วนแต่มีปรากฏ; แล้วมีอยู่สิ่งเดียวที่เรียกว่า Noumenon นี้มีสิ่งเดียวนี้–ไม่ปรากฏ. ที่ไม่ปรากฏนี้ – สิ่งเดียว คือความหมายอย่างเดียวกับคำว่าที่ไม่มีอะไรปรุงแต่งหรือที่เรียกว่านิพพาน. ฉะนั้น สิ่งที่มีปรากฏการณ์ก็ตาม สิ่งที่ไม่มีปรากฏการณ์ก็ตาม (ทั้งสองสิ่งนี้) เราเรียกว่าธรรมชาติเหมือนกันในภาษาธรรมะ, ทีนี้ที่แบ่งแยกในทางศาสนาอีกหมวดหนึ่งซึ่งน่าสนใจก็คือ สิ่งที่เรียกว่าดี และสิ่งที่เรียกว่าไม่ดี แล้วก็สิ่งที่ไม่อาจจะพูดได้ว่าดีหรือไม่ดี ลองคิดดู สิ่งที่พูดได้ว่าดี สิ่งที่พูดได้ว่าไม่ดี สิ่งที่ไม่อาจจะพูดได้ว่าดีหรือไม่ดี มันก็มีอยู่เท่านี้ มันไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ได้ คำบาลีเขาเรียกว่าเป็นสิ่งที่เป็นกุศล และสิ่งที่เป็นอกุศล แล้วก็สิ่งที่เป็นอพยากฤตคือพูดไม่ได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล มันก็มีอยู่สามอย่างเท่านี้ และคำสามคำนี้มันก็ครอบคลุมสิ่งทุกสิ่งหมดในบรรดาสิ่งที่มนุษย์อาจจะรู้จักได้หรือไม่อาจจะรู้จักได้ก็ตาม ก็แปลว่าไม่ยกเว้นอะไรเลย นี่คำว่าธรรมหรือธรรมชาตินั้นมันหมายถึงอย่างนี้ จึงให้เข้าใจกันไว้ทีหนึ่งก่อนว่ามันหมายถึงทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร นี่ธรรมในความหมายที่หนึ่งว่าธรรมชาติ.

ทีนี้ธรรมในความหมายที่สอง ที่เรียกว่ากฎของธรรมชาติ คือในทุกสิ่งมีกฎ คำว่ากฎนี้ หมายถึงกฎทุกชนิดคือจะเป็นกฎทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ซึ่งมีในเรื่องทางฝ่ายวัตถุก็ตาม หรือว่าเป็นกฎในทางฝ่ายจิตใจที่เป็น

ทางฝ่ายศาสนาก็ตาม กฎทั้งหลายทั้งสองประเภทนี้ก็เรียกว่ากฎในที่นี้ กฎนี้เรา หมายถึง อำนาจ ธรรมชาติ อันลึกลับ อะไรอัน หนึ่ง ซึ่งบอกยาก อธิบาย ยาก มองไม่เห็นตัว แต่มีอำนาจมากที่สุดที่มันจะต้องบังคับให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามกฎให้ได้ อย่างกฎวิทยาศาสตร์นี่ก็มีเยอะ ไปอ่านดูจากหนังสือทางวิทยาศาสตร์; อะไรมีอำนาจบังคับเด็ดขาดเช่นนั้น นั่นเราเรียกว่ากฎธรรมชาติในฝ่ายวัตถุ เพราะว่าวิทยาศาสตร์ชนิดนี้หมายถึงแต่เรื่องทางวัตถุ เรื่องเกี่ยวกับความร้อน เรื่องแสง เรื่องเสียง เรื่องไฟฟ้า เรื่องกำลัง เรื่องสสารอะไรต่าง ๆ ล้วนแต่มีกฎ; ฉะนั้น เราเรียกว่ากฎทางวัตถุ นี่ก็คือคำว่าธรรม ที่นี้กฎในทางจิตใจ คือทางศาสนาหรือแม้เนื่องกันกับร่างกายด้วยก็ตาม แต่เราเล็งถึงในฐานะที่เป็นกฎทางนามธรรมคือสิ่งที่ไม่เห็นตัว นี่มันเป็นกฎในทางฝ่ายนามธรรมในทางศาสนาก็เช่นกฎเรื่องไตรลักษณ์ ว่าทุกอย่างเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกอย่างเปลี่ยนแปลง ทุกอย่างมีภาวะที่ดูแล้วน่าระอาใจ หรือทุกอย่างใครไปถือเอาว่าเป็นตัวตน หรือของตนเข้าไม่ได้. นี่ก็เรียกว่าไตรลักษณ์. หรือว่ากฎแห่งกรรม กฎแห่งกรรมที่ว่ากระทำอะไรลงไปจะมีผลเกิดขึ้นมาโดยถูกต้อง–โดยสมส่วนกัน นี่เรียกว่ากฎแห่งกรรม, แบ่งเป็นกรรมดีกรรมชั่วนี้ว่ากันทีหลัง แต่โดยแท้แล้วมันมีแต่เพียงว่า กฎมันมีอยู่ว่ากระทำอะไรลงไปแล้วจะต้องมีผลสนองขึ้นมาโดยสมควรกัน. ถ้าไม่มีจิตใจ–เป็นกิริยาเฉย ๆ ก็มีปฏิกิริยาเกิดสวนขึ้น; ถ้ามีจิตใจด้วยก็เรียกว่า กรรม, ก็มีผลเป็นวิบากเกิดสวนขึ้นมา; อย่างนี้เรียกว่ากฎแห่งกรรม. ทีนี้ยังมีกฎเช่น เรื่องอริยสัจ: คือตายตัวลงไปว่า ความทุกข์ที่มันเกิดมาจากเราไปอยากอะไรด้วยความโง่ นี่พูดเป็นภาษาไทยธรรมดาก็พูดว่า ความทุกข์ทั้งหลายเกิดขึ้นมาเพราะไปอยาก คือไปหลงอยากอะไรเข้าด้วยอวิชา คือความโง่. แล้วความดับทุกข์จะหมดไปก็ต่อเมื่อเราดับความอยากด้วยอำนาจของความโง่นั้นเสีย นี่เป็นกฎเรื่องอริสัจ

หรือที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ทีนี้ยังมีกฎที่ละเอียดออกไปเกี่ยวกับเรื่องนี้ซึ่งเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทคือกฎแห่งเหตุผล; กฎแห่งเหตุผล – สิ่งต่าง ๆ ต้องเป็นไปตามเหตุผล. อันนี้เป็นเหตุให้เกิดผลขึ้นมา และผลอันนี้ไม่ได้หยุดอยู่เฉย ๆ มันจะเป็นเหตุให้เกิดผลอื่น ๆ และผลอันอื่นนั้นจะกลายเป็นเหตุให้เกิดผลอันอื่น และผลอันนั้นจะกลายเป็นเหตุให้เกิดผลอันอื่นอย่างนี้เรื่อยไปไม่มีสิ้นสุด; อย่างนี้ก็เรียกว่ากฎแห่งปฏิจจสมุปบาท. กฎทั้งหลายทั้งปวงอันมากมายนี้รวมอยู่ในคำเพียงคำเดียวว่า ธรรม เหมือนกัน, หรือธรรมชาติด้วยเหมือนกัน

ทีนี้ก็มาถึงธรรมในความหมายที่สาม ซึ่งเรียกว่าหน้าที่หรือกิจ. บรรดาสิ่งทุกสิ่งที่มีชีวิต ตัวมันเองเป็นธรรมชาติตกอยู่ใต้อำนาจของกฎธรรมชาติ เพราะฉะนั้นมันต้องมีหน้าที่ที่ต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ มิฉะนั้นมันจะอยู่ไม่ได้; มันต้องตายมันต้องสูญไป; อย่างที่ทางวิทยาศาสตร์สอนเรื่องอันใดเหมาะสมอันนั้นจะยังอยู่ (The fittest; the survival.) สิ่งใดมีความเหมาะสมที่จะอยู่สิ่งนั้นจึงจะคงอยู่ ฉะนั้นที่โลกมีปรากฏการณ์อยู่เดี๋ยวนี้อย่างเราอยู่กันที่นี่ เพราะมันมีความเหมาะสมเรื่อย ๆ มามันจึงอยู่ ฉะนั้น **การทำให้เหมาะสมที่จะยังเหลือรอดอยู่, ไม่ตายเสีย นี่คือหน้าที่.** ฉะนั้นจึงมีหน้าที่ธรรมดาอย่างต่ำ และก็หน้าที่ที่สูงขึ้นไปทางจิตใจ. หน้าที่ธรรมดาต่ำ ๆ ก็ทางฝ่ายร่างกาย สิ่งที่มีชีวิตจะต้องหาอาหาร, จะต้องต่อสู้, ต้องสืบพันธุ์ จะต้องอะไรทุกอย่าง นี่หน้าที่ทางฝ่ายร่างกาย—หน้าที่ฝ่ายต่ำ. ทีนี้หน้าที่ทางจิตใจ ก็ต้องมีความคิด มีการกระทำในทางจิตใจที่ถูกต้อง ที่จะอยู่คือสูงขึ้นไป. และหน้าที่ทางวิญญาณ ก็ต้องมีความรู้ที่ถูกต้อง, มีสติปัญญาอันถูกต้อง มันจึงจะอยู่หรืออยู่ด้วยความผาสุข. หน้าที่ทาง

กายของเราก็มี หน้าที่ทางจิตก็มี หน้าที่ทางวิญญาณอย่างที่อธิบายวันก่อนนั้นก็มี ฉะนั้นหน้าที่ทั้งหมดนี้เรียกว่าธรรม; ในความหมายนี้. ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่ที่เราจะต้องกระทำต่อตัวเราเอง หรือว่าหน้าที่ที่เราจะต้องกระทำต่อผู้อื่น มันล้วนแต่เป็นหน้าที่ไปหมด มันมีความสำคัญพอ ๆ กัน อะไรที่เราจะต้องทำกับตัวเรา ๆ ก็ต้องทำ มันจึงจะรอดชีวิตอยู่ได้ และเราจะต้องทำต่อสิ่งที่แวดล้อมเราให้ถูกต้อง มันจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ ไม่เช่นนั้นมันก็ตายเหมือนกัน. ฉะนั้นคำว่าหน้าที่นี้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในบรรดาสิ่งที่เรียกว่าธรรม เพราะฉะนั้นถ้าเราเอาตามหลักเกณฑ์ทั่ว ๆ ไปที่ใช้กันอยู่ในประเทศอินเดีย แต่สมัยโบราณกาลมา คำว่าธรรม เขาจะแปลว่าหน้าที่ก่อนเสมอไป ทั้งที่คำว่าธรรมนี้หมายถึงทุกสิ่งไม่ว่าอะไรอย่างที่กล่าวมาแล้ว แต่ที่มันมาเกี่ยวข้องหรือมีความสำคัญอย่างยิ่งแก่เราก็คือ ธรรมในความหมายที่สามนี่แหละ คือหมายถึงหน้าที่ เมื่อใดเราปฏิบัติหน้าที่ เมื่อนั้นเรียกว่าปฏิบัติธรรม เมื่อเราปฏิบัติถูกต้องตามหน้าที่ที่ควรปฏิบัติ เมื่อนั้นเรียกว่าปฏิบัติธรรม ฉะนั้นในภาษาพูดในภาษาโบราณ เขาถือเป็นการปฏิบัติธรรมหมด. เขาจะต้องกินข้าวให้ถูกต้อง อาบน้ำให้ถูกต้อง ทำทุกอย่างให้ถูกต้อง ประกอบกิจกรรมระหว่างเพศให้ถูกต้อง—ให้ถูกต้องหมด. แล้วทุกอย่างเรียกว่าธรรมหมด; คือประพฤติธรรม ปฏิบัติธรรม. มนุษย์จะต้องรู้ธรรม ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามลำดับเรื่อยขึ้นไปจนถึงอันดับสูงสุด นี่ธรรมคือหน้าที่. อย่างหน้าที่ของตุลาการจะต้องมีอะไรบ้าง หน้าที่ทั้งหมดนั้นเรียกว่าธรรมเหมือนกัน

ทีนี้ธรรมในความหมายที่ ๔ คือผลที่เกิดขึ้นจากการทำหน้าที่ ถ้าเราทำหน้าที่ผิด มันก็มีผลอันหนึ่งเกิดขึ้นมาเป็นความทุกข์ ถ้าเราทำหน้าที่

ถูก ก็มีผลอันหนึ่งเกิดขึ้นมาเป็นความไม่ทุกข์ คือตามที่ทางธรรมต้องการกับตามที่ไม่ต้องการก็ได้. ฉะนั้นผลที่เป็นความดับทุกข์ก็เรียกว่าธรรมในประเภทนี้หมด คือเป็นปฏิเวธธรรม, ปฏิเวธธรรมคำนี้หมายถึงสิ่งที่เราจะได้ชิมมันด้วยใจของเรา. แต่ถ้ากล่าวถึงผลของการปฏิบัติโดยทั่วๆไปแล้วมันก็มีสองคือสุขกับทุกข์ คือว่าได้ตามใจหรือไม่ได้ตามใจ เมื่อยังไม่ได้ตามใจ มันก็ไม่ใช่สุขอยู่นั่นเอง ถึงเราจะเรียกว่าเป็นความสุขอย่างนั้นความสุขอย่างนี้ เป็นความทุกข์อย่างนั้นทุกข์อย่างนี้มันมากมายจาระไนไม่ไหว แล้วยังไปเรียกชื่อต่าง ๆ เช่นว่าเป็นนรกสวรรค์ จนกระทั่งเป็นมรรคเป็นผลเป็นนิพพานจึงจะเป็นปฏิเวธธรรมที่แท้จริง ฉะนั้น ผลต่าง ๆ ที่ได้รับจากการปฏิบัตินี้เรียกว่าธรรมในฐานะที่เป็นผลของการปฏิบัติ ตรงนี้แหละขอร้องให้ทุก ๆ ท่านสนใจเป็นพิเศษเพื่อให้เข้าใจทั้ง ๔ ความหมาย แล้วไม่เพียงแต่เข้าใจ คือให้เห็นชัดลงไปด้วย.

ตรงนี้ขอถือโอกาสพูดสักหน่อยว่า ความเข้าใจกับความเห็นแจ้งนั้นไม่เหมือนกัน หรืออาจจะเขยิบลงมาอีกสักขั้นหนึ่งว่า ความรู้นี้ต่ำที่สุด, ความเข้าใจสูงขึ้นไป, ความเห็นแจ้งสูงสุด. เมื่อเราศึกษาเล่าเรียนอ่านเขียนพึ่งนี้เราได้ความรู้; จะเรียกว่า knowledge หรืออะไรก็สุดแท้ มาจากการศึกษา. ทีนี้เรามาใช้เหตุผลในการคำนึงคำนวน เราก็ได้รับความเข้าใจเป็น understanding หรืออะไรก็สุดแท้; ซึ่งมันไม่เพียงแต่ว่ารู้ ๆ: นี้ต่อมาเราได้ทำสิ่งนั้นเข้าจริง ๆ ได้ผ่านสิ่งนั้นเข้าไปจริง ๆ–คือได้ผ่านสิ่งนั้นเข้าไปจริง ๆ เรามี experience ในสิ่งนั้นจริง, เกิดการเห็นแจ้งคือได้ชิมด้วยใจได้ผ่านไปด้วยใจ realization หรือ intuitive wisdom หรืออะไรก็สุดแท้แล้วแต่จะเรียก แต่ให้รู้ว่าความหมายมันต่างกันมาก. ความรู้ ความเข้าใจ, ความเห็นแจ้ง. ทีนี้คำ

ว่าผลที่เราจะรู้จักมันดีมันต้องเป็นผลที่ได้ผ่านเรา คือเราได้มีการปฏิบัติลงไปจริง ๆ และมันเกิดผลผ่านใจเราไปจริง ๆ; ผลนั้นเป็นที่แจ่มแจ้ง, เห็นแจ้งแก่ใจของเรา. คำว่าปฏิเวธก็หมายความถึงความแจ่มแจ้งด้วยใจอย่างนี้; โดยไม่ต้องใช้เหตุผล—มันเกินที่จะใช้เหตุผล; และมันเกินที่จะเพียงแต่อ่าน ๆ เขียน ๆ แล้วก็รู้. อย่างนั้นมันไม่พอ.

นี่ขอให้คำนึงจนเกิดความแจ่มแจ้ง, ดูจนเกิดความแจ่มแจ้ง, ผ่านมันไปด้วยใจ เรียกว่าผ่านมันไปทุกอย่างด้วยใจจนเกิดความแจ่มแจ้ง ว่าสิ่งทั้ง ๔ นี้มันมีอยู่จริง ขอให้ลองพยายามเข้าใจสิ่งทั้ง ๔ นี้จะคุ้มค่าเวลาของการพยายาม คือจะช่วยให้ท่านทั้งหลายเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าธรรมะได้ถูกต้องและสมบูรณ์. ตัวธรรมชาติหรือ nature นี้เราเรียกว่าสภาวะธรรมเพราะมันเป็นไปเอง ตัวกฎของธรรมชาติ หรือ Law of Nature นี้ เราเรียกว่าสัจจะธรรม เพราะว่ามันเป็นความจริง—เป็นกฎของความจริง. และส่วนหน้าที่ตามธรรมชาติหรือ Duty นี้เราเรียกว่าปฏิบัติธรรม ถ้าเป็นไทย ๆ ก็เรียกว่าปฏิบัติธรรม, ปฏิบัติ—ปฏิบัติธรรมนี้เป็นภาษาบาลี. แล้วผลที่เกิดขึ้นคือ Product หรือ Result นี้เรียกว่าปฏิเวธธรรม, ดูทั้ง ๔ นี้แล้วจะพบว่า แหมมันมีอยู่จริง แล้วมันเกี่ยวข้องกับเรายิ่งกว่าเกี่ยวข้อง. คือมันเป็นทั้งตัวเราและเป็นทั้งสิ่งแวดล้อมเรา ควบคุมเรา บังคับเรา. มันเป็นทั้งหมดที่เกี่ยวกับเรา เนื้อหนังร่างกายจิตใจของเราทั้งหมดนี้ เรียกว่าสภาวะธรรมแล้วมันมีกฎเรื่องไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เปลี่ยนแปลงไปตามกรรมไปตามเหตุตามปัจจัยนี้อยู่ในสภาวะธรรมนั้น และเนื้อตัวเราทั้งหมดมีหน้าที่ แม้ที่สุดแต่ว่าเซลล์เล็ก ๆ สักเซลล์หนึ่งในร่างกายนี้ก็มีหน้าที่ ที่จะต้องทำตามหน้าที่ของเซลล์ตามธรรมชาติ ทีนี้ทั้งเนื้อทั้งตัวทั้งใจมันก็ยิ่งมีหน้าที่สลับซับซ้อน หน้าที่

ทางกาย, หน้าที่ทางจิต, หน้าที่ทางวิญญาณ. ทีนี้ผล—ทำให้เป็นผลมันมีอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก มีความรู้สึกอย่างนั้น, มีความรู้สึกอย่างนี้, พอใจไม่พอใจ รู้สึกหนาวรู้สึกร้อนกระทั่งรู้สึกสบายรู้สึกเยือกเย็นใจ กระทั่งรู้สึกเป็นที่พอใจในชีวิตในตัวเอง มันก็มีครบอยู่ในคนแต่ละคน ๆ หรือแต่ละสิ่ง ๆ ที่บรรดามีชีวิต ถ้ามีเทวดาก็ตั้งแต่เทวดาลงมาจนถึงคน จนถึงสัตว์จนถึงต้นไม้จนถึงหญ้าบอน จนถึงในเซลล์เดียว อย่าไปมองธรรมะที่อื่น อย่าไปมองธรรมะที่ในหนังสือ อย่าไปมองธรรมะที่วัด ให้มองธรรมะที่เนื้อที่ตัวที่ใจที่อะไรของตัวเองจึงจะพบธรรมะจริง ถ้าไปมองที่อื่นก็เป็นเรื่องหนังสือเป็นเรื่องคำพูด เป็นเรื่องอะไรไปหมด.

ทีนี้ต่อไปนี้จะชี้ให้เห็นความสำคัญ แง่ที่สำคัญที่จะต้องเห็นหรือเข้าใจ เพื่อประโยชน์แก่ท่านทั้งหลายในหลายแง่หลายมุม เพราะว่าต่อไปในอนาคตนั้น เรายังมีหน้าที่การงานอีกมากที่มันจะเนื่องกับสิ่งนี้ คำว่าธรรมนี้หมายถึงทุกสิ่ง เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นคำพูดคำเดียว พยางค์เดียวที่ประหลาดที่สุดในโลก คำพูดคำเดียวพยางค์เดียวคำนี้เท่านั้นที่มันหมายถึงทุกสิ่งได้ ฉะนั้นคำพูดคำนี้ก็ควรจะถือว่าเป็นคำพูดที่ประหลาดที่สุดในโลก ยิ่งเอาไปคิดก็ยิ่งจะเห็นว่าประหลาดที่สุดในโลก และมันเป็นคำประหลาดอีกอย่างที่มันแปลเป็นภาษาอื่นไม่ได้ เราประสบกันมาแล้ว คำว่าธรรมเป็นภาษาบาลีภาษาทางพุทธศาสนาซึ่งมีความหมายอย่างนี้ แปลเป็นภาษาอื่นไม่ได้ ท่านทั้งหลายก็รู้ภาษาไทยภาษาต่างประเทศ รู้ภาษาอังกฤษโดยเฉพาะนี้ลองไปแปลดูทีเถอะว่าแปลว่าอะไร เราจนปัญญากันจนถึงต้องแปลคำว่าธรรมนี้ว่า “**สิ่ง**” เท่านั้น เพราะคำว่าสิ่งมันอาจจะใช้หมายได้ทุกสิ่ง แต่ในที่บางแห่งหรือบางคนเขาไม่ยอม เขาว่าสิ่งนี้ใช้ได้แต่กับสิ่งที่ไม่มีชีวิต ก็เลยเถียงกันยุ่ง พวกฝรั่ง

พยายามจะแปลคำว่าธรรมนี้ออกไปเป็นภาษาของตัวเป็นภาษาอังกฤษกันมาตั้งหลายสิบปีแล้วไม่สำเร็จ ล้มละลายต้องยกเลิกไป เพราะว่าถ้าแปลไปเป็นอะไรมันถูกแต่ส่วนนั้นเท่านั้น ถ้าแปลว่าคำสั่งสอนก็ถูกแต่ส่วนคำสั่งสอนอันอื่นยังมีอีกแยะ คิดดูเถอะว่าจะแปลว่าอะไร จะแปลว่าความจริงมันก็ถูกแต่ส่วนหนึ่ง มันยังอีกส่วนหนึ่งที่ยังไม่ใช่, ไม่ถูก. เดี๋ยวนี้ฝรั่งก็เลยต้องใช้คำว่า "**ธรรม**" ไม่กล้าแปลอีกต่อไป เอาคำว่าธรรมนี้ไปบรรจุในปทานุกรมของฝรั่งเอง สำหรับภาษาเรานี่มันโชคดีที่ว่าเราได้รับสิ่งนี้จากผู้ที่พูดภาษาบาลีหรือสันสกฤตมาโดยตรง เราจึงใช้คำธรรมนี้มาแต่แรกที่เราได้รับพุทธ-ศาสนา. ฉะนั้นเราจึงไม่ลำบาก แล้ว "**ธรรม**" คำนี้ก็มาเป็นภาษาไทยมานมนานแล้ว เราจึงสะดวก เราจึงใช้คำว่าธรรม—ธรรมนี่ในความหมายอะไรก็ได้ เราได้รับความสะดวกอย่างนี้.

ทีนี้ต่อไปให้ดูสิ่งที่เรียกว่าธรรม ธรรมในสี่ความหมายนี้มันมีอยู่ในสิ่งทุกสิ่ง ไม่แง่ใดก็แง่หนึ่ง จะในแก้วน้ำในโต๊ะในอะไรที่เป็นวัตถุเหล่านี้และในสิ่งที่มีชีวิตอะไรก็ตาม ในทุกสิ่งที่มีสิ่งที่เรียกว่าธรรม เป็นสภาวะธรรมบ้าง เป็นสัจจธรรมบ้าง หรือว่าเป็นผลของการปรุงแต่งบ้าง มันเป็นธรรมไปหมด แปลว่าธรรมมีในทุกสิ่ง; เท่า ๆ กับทุกสิ่งคือธรรม ที่นี้**สิ่งที่เรียกว่าธรรมนี้มีก่อนสิ่งใด** ฟังดูให้ดี. ลองไปคิดดูเองตามความคิดของตัวเองอย่างอิสสระว่าสิ่งใดมีอยู่ก่อนสิ่งอื่นทั้งหมด—สิ่งใดบ้าง มีสติปัญญาเท่าไรลองไปคิดดู. คิดไปเถอะว่าในที่สุดจะมาตกอยู่ที่คำ ๆ นี้ ธรรม—สิ่งที่เรียกว่าธรรมนี้มีอยู่ก่อนสิ่งใด. ในความหมายใดความหมายหนึ่ง เช่นในความหมายว่ากฎธรรมชาติก็ได้ เช่นกฎธรรมชาติมันมีอยู่ก่อนมันจึงเกิดธรรมชาติ หรือมีตัวธรรมชาติพร้อมกันอยู่กับกฎธรรมชาติก็ได้ แต่แล้วสิ่งที่เรียกว่าธรรมนี้จะมี

อยู่ก่อน และก็มีอยู่ก่อนสิ่งอื่นใด; อย่างเดียวกับในศาสนาที่มีพระเจ้า เขาสอนว่าพระเจ้ามีอยู่ก่อนสิ่งอื่นใด. ในคัมภีร์ของพวกคริสเตียนบรรทัดแรกของบทโยฮันน์เขาพูดว่า แรกที่สุดมี The Word—word ซึ่งแปลว่าคำพูดนี้. พวกคริสเตียนเขาสอนกันไม่เข้าใจไว้ว่า Word คือคำพูดนี้คืออย่างไร, ขออภัยต้องพูดว่าเขาก็คงไม่รู้ว่า Word นี้คืออะไร. Word นี้คือสิ่งที่เรากำลังเรียกว่าธรรม. มันเป็นกฎของธรรมชาติ; ถ้าว่า Word คือคำพูด ก็คำพูดของกฎของธรรมชาติ; มันมีอยู่ก่อน. แล้วเขาจึงพูดว่า The Word คือ God; God คือ The Word เป็นประโยคที่สอง แล้ว The Word-The Light. The Word นั้นคือแสงสว่าง และ God นั้นก็คือแสงสว่าง. คำพูดอย่างนี้ในฝ่ายคริสเตียนนั้นช่างตรงกันดีกับทางหลัก—หรือหลักในพุทธศาสนาที่ว่าธรรมนี้มีอยู่ก่อนแล้ว มันมีอยู่ในฐานะเป็นแสงสว่าง หมายความว่ามันเป็นสิ่งที่มีอำนาจหรือที่จะกลายมาเป็นตัวความรู้, วิชาความรู้ที่เป็นแสงสว่าง. และธรรมะนี้มันมีลักษณะเป็น God หรือพระเจ้า ก็หมายความว่ามันมีอำนาจเหนือสิ่งใด จึงขอให้เข้าใจคำว่า อะไรมีอยู่ก่อนสิ่งอื่นใดทั้งหมด ไปคิดดู ในที่สุดก็จะมีคำตอบที่ถูกต้องต่อสิ่งที่เรียกว่าธรรมในสี่ความหมายนี้.

ทีนี้ถ้าจะถามว่าสิ่งใดเป็นอนันตะ คือไม่มีที่สิ้นสุด มันก็ไม่มีอะไรนอกจากสิ่งที่เรียกว่า ธรรม เพราะมันไม่รู้ว่าเกิดมาตั้งแต่เมื่อไร มันไม่มีใครรู้. มันเป็นสิ่งที่ไม่มีที่สิ้นสุด ฉะนั้น มันจึงเป็นอมตะ คือไม่รู้จักตาย. มันจึงเป็นอมิตาภะ คือมีแสงออกไม่จำกัด มีแสงออกรอบด้านอย่างไม่จำกัด หรือเป็นอมิตายุ คือมีอายุที่ไม่จำกัด อย่างนี้เป็นต้น. แล้วถ้าหากว่าจะให้ในพุทธศาสนามีพระเจ้าขึ้นมาบ้าง ก็ต้องมีสิ่งที่เรียกว่าธรรมนี่เป็นพระเจ้า ถ้าสมมุติว่าบางคนจะต้องไปเมืองนอกหรือพบพวกฝรั่ง ซึ่งจะต้องตอบคำถาม

แก่เขาเรื่องทางพุทธศาสนา เขาถามท่านว่าในพุทธศาสนามี God ไหม? มีพระเจ้าไหม? ท่านอย่าผลีผลามตอบไปอย่างไม่ระมัดระวัง จะห้าแต้ม. เมื่อเขาถามว่ามี God ไหมในพระพุทธศาสนา เราอย่าตอบว่ามีหรือไม่มีก่อน. เราถามว่า God ที่ท่านหมายถึงนั้นคืออะไร? มีลักษณะอย่างไร?—ซักเขาก่อน qualification ของสิ่งที่ท่านเรียกว่า God นั้นคืออะไรให้เขาบอกมาก่อน. ทีนี้เขาก็จะตอบมาในแง่นั้—แง่ทั้งหมดนี้ ว่ามีอยู่ก่อนสิ่งใด มีอยู่ในทุกสิ่งเป็นอมตะ เป็นอนันตะ. ถ้าอย่างนั้นในพระพุทธศาสนาก็มี God คือสิ่งที่เรียกว่าธรรมใน ๔ ความหมายนี้. แต่ถ้าเขาว่า God เป็นอย่างคน—เป็นคน เป็นเหมือนคนนี้; ไม่มี—Personal นี้ไม่มีในพุทธศาสนา แต่ถ้า God ที่ไม่ใช่คน เป็น Impersonal God เป็นอะไร อย่างลักษณะอย่างนี้ละก็มี—เต็มที่มีร้อยเปอร์เซ็นต์ด้วยเหมือนกัน จงรู้จักคำว่าธรรมหรือความหมายของคำว่าธรรมไว้ให้ถูกต้องอย่างนี้; มันจะเผชิญกันเข้าในวันหนึ่งข้างหน้าที่จะต้องตอบปัญหาอย่างนี้.

ทีนี้ยังมีความประหลาด, ความประหลาดน่าขันอย่างยิ่งอีกอย่างหนึ่งว่า, ขอให้ใครทุกคนตั้งปัญหามา; จะตั้งคำถามว่าอย่างไรก็ตาม คำตอบที่ไม่ผิดเลยก็คือคำ ๆ เดียวว่า "**ธรรม**" ทำไมเราจน—ก็เพราะธรรม ทำไมเรามั่งมี—ก็เพราะธรรม ทำไมเป็นทุกข์ ก็เพราะธรรม ทำไมเราเป็นสุขก็เพราะธรรม ทำไมโลกจึงวุ่นวายก็เพราะธรรม—โลกจึงสงบก็เพราะธรรม. ทุกอย่างตอบได้แต่คำว่าธรรม เพราะคำว่าธรรมนี้มีอยู่ ๔ ความหมาย และแต่ละความหมายมันซอยไปได้หมด คำ ๆ เดียวตอบปัญหาทุกข้อได้จนนับไม่ไหว—นับไม่ไหว—ปัญหาที่นับไม่ไหว, จำนวนที่นับไม่ไหว ตอบได้เพียงคำ ๆ เดียวว่าธรรม ถ้ามองเห็นในข้อนี้—ไปคิดดูจนมองเห็นความจริงข้อนี้แล้วก็จะกล่าว

ได้ว่าท่านผู้นั้นรู้จักสิ่งที่เรียกว่าธรรม. นี้คืออะไร ? ก็ตอบว่าธรรมก็ได้. นั่นคืออะไร ? ก็ธรรมก็ได้. นี้มาจากอะไร? ก็มาจากธรรมก็ได้. เพราะคำว่าธรรมนั่นหมายถึงทุกอย่างที่กล่าวแล้ว ถ้าถามว่าคอนกรีต (หมายถึงตึกสถานที่ที่แสดงธรรม) นี้คืออะไร ก็คือธรรม; ก็คือสภาวะธรรมในส่วนรูปธรรม. มันมาจากอะไร ? มันมาจากธรรมส่วนที่เป็นเหตุของมัน หรือเป็นปัจจัยของมัน เช่นคนหรือนายช่างเช่นนี้เป็นต้น ไม่มีปัญหาอะไรเหลืออยู่เลยที่ตอบไม่ได้ด้วยคำเพียงคำเดียวว่าธรรม มันน่าอัศจรรย์ไหมคำว่าธรรม.

ทีนี้อันสุดท้ายที่จะต้องสังเกตหรือจะต้องเข้าใจไว้. จะเป็นพุทธบริษัทหรือไม่ใช่พุทธบริษัทก็ตาม มีความสำคัญมากที่ว่า พระพุทธเจ้าตัวจริง พระพุทธเจ้าพระองค์จริงนั้น คือสิ่งที่เรียกว่าธรรม เมื่อพระพุทธเจ้าท่านยังมีชีวิตอยู่ท่านก็ตรัสไว้เลยว่า ผู้ใดที่เห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม; ผู้ใดไม่เห็นธรรมผู้นั้นไม่เห็นเรา, เนื้อหนังนี้ไม่ใช่เรา, ไม่ใช่พระพุทธเจ้า. ผู้ใดไม่เห็นธรรม แม้เขาจับจีวรของเราถืออยู่แท้ ๆ เขาก็ยังไม่เห็นเรา หมายถึงท่านปฏิเสธว่าเนื้อหนังโครงร่างนี้ไม่ใช่พระพุทธเจ้า ส่วนธรรมที่มีอยู่ในโครงร่างนั้น และในทุกสิ่งนั่นแหละ—นั่นแหละคือพระพุทธเจ้า แต่ก็มีความหมายจำกัดขึ้นมาคือหมายถึงธรรมที่จะทำความดับทุกข์ได้ **ธรรมส่วนที่ทำความดับทุกข์ได้เรียกว่าพระพุทธเจ้า** จงดูความประหลาดของคำ—คำพูดที่เรียกว่าธรรม แล้วจำไว้ให้ดีเพื่อเก็บไปคิดไปนึกด้วยวิธีที่ไม่ยากลำบากและยังสนุกบ้าง ประหลาดบ้าง ขบขันบ้าง แล้วท่านจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่าธรรมอย่างถูกต้องลึกซึ้ง ดีกว่าพวกบางพวกที่สวดร้องท่องบ่นพูด ๆ กันอยู่ หรือเรียนหนังสือเป็นหอบ ๆ หาบ ๆแล้วก็ไม่รู้ ไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าธรรม อาตมาขอยืนยันว่า ให้จำความหมาย หลักเกณฑ์ เหล่านี้ไป

คิดดู แล้วไม่เท่าไรจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่าธรรมแล้วก็ไม่เมื่อยตา ไม่ปวดหัว ไม่น่าเบื่อ มันน่าสนุกในทางภาษา ทางหนังสือ ในทางสติปัญญา อะไรไปด้วย ฉะนั้น เราจะสรุปความได้กันทีแล้วว่า สิ่งที่เรียกว่าธรรมนั้นคือทุกสิ่ง ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรม.

ทีนี้ก็มาถึงปัญหาคือประเด็นของปัญหาในวันนี้ว่า อะไรคืออธรรม อธรรมคืออะไร? ทีนี้เราก็ไล่ไปซิ; ไล่ไปจากข้อเท็จจริงที่เราได้กล่าวกันมาแล้วว่าทุกสิ่ง ทุกสิ่ง ทุกสิ่ง ทั้งหมดนี้คือธรรม ทีนี้เราก็ลองดูอีกทีว่าในทุกสิ่งทั้งหมดเหล่านั้นมนุษย์ชอบใจไปเสียทุกสิ่งหรือไม่ เราก็จะพบกันทีว่ามีอยู่ส่วนหนึ่งหรือแผนกหนึ่งซึ่งมนุษย์ไม่ปรารถนา เพราะว่ามันทำความยุ่งยากลำบากให้แก่มนุษย์โดยตรงบ้างโดยทางอ้อมบ้าง ล้วนแต่ไม่มีใครต้องการนี้ธรรมะส่วนนี้แหละ คือธรรมส่วนนี้—ธรรมชาติส่วนนี้เองถูกกันออกไปบัญญัตินามใหม่ตามความรู้สึกของคน บัญญัติชื่อให้ใหม่ ตั้งนามให้ใหม่ตามความรู้สึกของคน มันเกิดคำขึ้นมาใหม่ว่า "อธรรม" ถ้าตามความจริงของธรรมชาติมันเป็นธรรมเสมอกันหมด เพราะธรรมชาติมันไม่มีความรู้สึกอย่างคน. ทีนี้คนที่มีชีวิต รู้จักเลือกเอาแต่ที่ถูกใจตัว นอกนั้นไม่ต้องการแล้วเกลียด ก็เลยเอาอ้ายพวกที่ตนเกลียดนี้ไปเรียกว่า อธรรมขึ้นมา. เอาเพียงเท่านี้ท่านจะเห็นได้แล้วว่าธรรมก็ตาม อธรรมก็ตาม มันก็คือธรรม. ธรรมส่วนที่ดำ เราเรียกว่าอธรรม; อธรรมส่วนที่ทำความไม่พอใจให้แก่มนุษย์ เราเรียกกันว่าอธรรม, นั่น! **คำว่าอธรรมเพิ่งเกิดและโดยความรู้สึกของมนุษย์ มิใช่ตามความหมายอันแท้จริงของธรรมชาติเลย**. ถ้าตามความหมายอันแท้จริงของธรรมชาติมันไม่เข้าใครออกใคร มันเป็นธรรมเสมอกันไปหมด—เรียกว่าธรรมเสมอกันไปหมด. แต่เดี๋ยวนี้มนุษย์เป็นผู้พูด—พูดไป

ตามความรู้สึกของตน ก็ค่อยมีคำเพิ่มขึ้นมาตามความเจริญของความรู้สึกคิดนึกของภาษา จึงมีภาษาที่พูดขึ้นมาตามความรู้สึกของมนุษย์ แล้วเรียกว่า "ธรรม" ก็มี "อธรรม" ก็มี ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าอธรรมก็คือสิ่งที่มนุษย์ไม่ชอบที่ไม่งดงามตามความรู้สึกของมนุษย์ หรือที่ไม่ควรเรียกว่าธรรม—ไม่เป็นธรรมตามความรู้สึกของมนุษย์. เพราะฉะนั้นเราจึงมีคำว่าเป็นธรรม, ไม่เป็นธรรม เช่นยุติธรรม—อยุติธรรมเกิดขึ้น. นี่ ! ต่อแต่นี้ไปมันมีคำคู่เกิดขึ้น ตอนนี้จะยุ่งการศึกษาธรรมะตอนนี้จะยุ่ง. ตอนที่พอมนุษย์มีความคิดก้าวหน้าไปจนถึงเกิดเป็นของคู่ๆ ขึ้นมา นี่มันก็มีคำใหม่เกิดขึ้นมา ให้ความหมายเป็น คู่ ตรงกันข้ามไปหมด เช่น คำว่าธรรมดำธรรมขาว ธรรมที่ดี ธรรมที่ไม่ดี แล้วก็จัดฝ่ายที่ไม่ต้องการเป็นฝ่ายอธรรมหมด นี้ขอร้องให้กำหนดให้ดีอีกทีว่า; ได้กล่าวมาแล้วจนพอจะเข้าใจได้แล้วว่า **สิ่งที่เรียกว่าธรรมนั้นมีมาแต่เดิม มีมาอย่างเป็นอนันตะ—ไม่มีที่สิ้นสุดทั้งข้างหน้าทั้งข้างหลัง; ส่วนที่เรียกว่าธรรมนี้พึ่งเกิดใหม่ ๆ หยก ๆ; และเป็นแต่บางส่วน คือเพิ่งเกิดต่อเมื่อมนุษย์รู้จักความหมายของสิ่งที่มันถูกใจไม่ถูกใจ แล้วไปแยกเอาที่ถูกใจไว้; ไม่ถูกใจออกไป เพิ่งเกิดเมื่อมนุษย์รู้จักแบ่งแยก** discriminate ฝ่ายนี้อย่างหนึ่งฝ่ายโน้นอย่างหนึ่ง. ที่มาเป็นคำพูดเดี๋ยวนี้เป็นคู่ ๆ ดี ชั่ว, สุข ทุกข์, บุญ บาป, หญิง ชาย, สูง ต่ำ อะไรก็ตาม ซึ่งเข้าใจว่าเป็นคู่ ๆ และตรงกันข้าม. ที่จริงมันไม่ใช่ตรงกันข้าม แต่ความโง่ของมนุษย์ทำให้รู้สึกเหมือนว่าตรงกันข้าม. เดี๋ยวจะพูดให้ฟัง. นี้เพื่อให้รู้ว่ามันมีแต่ธรรมอย่างเดียวและส่วนหนึ่งถูกแยกเอามาตั้งความหมายให้ใหม่ ๆ คล้าย ๆ กับตรงกันข้าม เช่น อธรรมตรงกันข้ามกับคำว่าธรรม ถ้าใครเข้าใจอย่างนี้หรือมองเห็นแต่เพียงเท่านี้เรียกว่ามองเห็นผิวเผิน เข้าใจผิวเผิน; ถ้ามองเห็นส่วนลึกจะเห็นว่ามันคือธรรมไม่มีอะไรเป็นคู่. นี้เราจะพูดกันถึงคำว่าอธรรมนี้

ให้ชัดเจนกันเสียทีก่อนว่า ความรู้สึกที่แบ่งเป็นคู่นี้มันเพิ่งเกิด แล้วนี้คือมูลรากหรือต้นเหตุของสิ่งที่เรียกว่ากิเลส, เพื่อให้เข้าใจมูลรากหรือต้นเหตุของสิ่งที่เรียกว่ากิเลสไว้ให้ดี ๆ, มันมีต่อเมื่อมนุษย์มีความรู้สึกเป็นทำนองแบ่งแยกสิ่งต่าง ๆ เป็นคู่ เป็นธรรม เป็นอธรรม เป็นดีเป็นชั่ว เป็นบุญเป็นบาป เป็นสุขเป็นทุกข์ แล้วเลือกเอาแต่ฝ่ายที่ตนชอบ ไม่ต้องการฝ่ายที่ตนไม่ชอบ อันนี้เป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกที่เป็นความโลภความโกรธความหลง ถ้าหากว่ามันไม่มีสิ่งที่เรารักและเราไม่รักแล้ว ความโลภความโกรธความหลงมันเกิดไม่ได้. มันต้องมีสิ่งซึ่งเรารักฝ่ายหนึ่งแล้วไม่รักฝ่ายหนึ่ง ความรู้สึกมันเกิดเป็นคู่แตกต่างขึ้นมาอย่างนี้แล้ว ความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือกิเลสมันก็มีทางที่จะเกิด, ฉะนั้นกิเลสมันเพิ่งจะเกิดเมื่อมนุษย์เริ่มรู้จักแบ่งแยกเป็นคู่ ๆ ดีชั่ว, บุญ, บาป, สุขทุกข์. **ถ้ามนุษย์ยังอยู่ในระดับที่ต่ำ ทราม เลว คือในระดับแรกคล้ายสัตว์นี้, จนไม่เห็นความแตกต่างของ ดี ชั่ว บุญ บาป สุข ทุกข์นี่ กิเลสเหล่านี้ยังไม่เกิด. มันมีแต่ความต้องการตามธรรมชาติ เช่น หิวก็กินเสียเช่นนี้ มันก็เป็นไปตามธรรมชาติ มันไม่ใช่ความยึดมั่นถือมั่นเพราะแบ่งแยกเป็นดี ชั่ว บุญ บาป สุข ทุกข์.** ที่นี้ยิ่งกว่านั้นสิ่งที่เรียกว่ากิเลสหรือว่าอธรรมนี้มันเพิ่งเกิดและเกิดเป็นคราว ๆ ชั่วขณะ ๆ. ขณะใดเราไปโลภเข้าจึงจะเรียกว่าเกิดอธรรมขึ้นมาแล้ว. พิเศษขึ้นมาแล้ว. หรือขณะใดเราผิดทำชั่วทำเลว มันก็ชั่วขณะนี้เท่านั้นที่มันมีอธรรมขึ้นมา. ทางตา หางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย อะไรก็ตาม ทำไปผิดชั่วขณะบางขณะ เพราะความไม่รู้หรือความโง่หลง เมื่อนั้นมันมีอธรรมขึ้นมาแล้วมันก็ดับไป. ฉะนั้นคำว่าอธรรมนี้จึงเป็นของบัญญัติใหม่แล้วก็เพื่อสิ่งที่ชั่วขณะ เรียกว่าเป็นส่วนน้อย. เมื่อใดมีการคิดหรือการพูด หรือการทำไปตามอำนาจของกิเลสขณะนั้นเรียกว่ามีอธรรม ที่แท้มันก็คือธรรมฝ่ายที่เป็นบาปหรือเป็นอกุศลนั่นเอง แต่ภาษาปกติของเรา,

เราเรียกว่า อธรรมก็ได้. ถ้าจะฝากไว้ให้ไปฉงนกันเล่นก็จะพูดว่า ความยุติธรรมก็เป็นธรรม ความอยุติธรรมก็เป็นธรรม คำว่าธรรมในที่นี้เป็นคำนามกลาง ๆ—ที่เป็นกลาง ๆ ที่สุด จะให้มันเป็นดำก็ได้ขาวก็ได้ อย่างที่เราต้องการก็ได้อย่างที่เราไม่ต้องการก็ได้ นี่คือคำว่า "**ธรรม**" แท้จริงเป็นอย่างนี้. แล้วบางส่วนถูกแยกออกไปให้ความหมายตรงข้ามว่าเป็นอธรรม สรุปความตรงนี้สักหน่อยกันลืมว่า เมื่อใดเราไม่รู้ความจริงของธรรมชาติเราเผลอไปหรือหลงไป ไปตู่ไปปล้นเอาตัวธรรมชาติ มาเป็นตัวกู มาเป็นของกู เมื่อนั้นมีอธรรมเกิดขึ้น เมื่อใดมีความรู้สึกว่า ตัวกูของกูสำคัญมั่นหมายด้วยอวิชากิเลสขึ้นมาแล้วเมื่อนั้นคืออธรรม ตามปกติเราจะไม่มีความรู้สึกว่าอะไรเป็นตัวเรา หรือว่าเป็นของของเรา ด้วยความสำคัญมั่นหมายด้วยความเข้าใจผิด; นี้มันก็เป็นไปตามธรรมชาติ; มันไม่เกิดกิเลสไม่เกิดอธรรม. นี้พอมีบางอย่างมากระทบตากระทบหู จิตใจนี้ไม่มีสติปัญญาพอมีความหลงในธรรมชาติเข้าใจผิด เกิดความรู้สึกเป็นตัวกูของกูอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมา ไปตู่หรือไปปล้นเอาธรรมชาติมาเป็นตัวกูของกูในความรู้สึกที่โง่เขลานั้น เมื่อนั้นสิ่งที่เรียกว่าอธรรมออกมาชัดเลย แล้วต้องมีความทุกข์ต้องมีความยุ่งยากเดือดร้อนกันทั้งตัวเองทั้งผู้อื่นอย่างนี้. สิ่งที่เรียกว่าอธรรมที่ไม่พึงปรารถนาในโลกนี้มันมีมูลมาจากตัวกูของกูตัวกูของกูนี้ไม่ใช่ตัวตนอะไร—แท้จริงอะไร; เป็นเพียงความรู้สึกคิดนึกที่โง่เขลาหรือเป็นมายาของจิตชนิดหนึ่งเท่านั้น แต่แล้วมันไม่ใช่เล่น; มันทำให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง มันทำให้เกิดการคิดการพูดการทำ ที่ทำให้เดือดร้อนกันไปหมด นี้จะเป็นเครื่องช่วยให้เราเข้าใจว่าสิ่งที่เรียกว่าอธรรมมันเพิ่งตั้งต้นขึ้นมา, เกิดขึ้นมา; เพราะเราไม่รู้จักธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงตามที่ถูกต้องหรือเป็นจริง, แล้วไปตู่ ไปปล้นเอาบางส่วนที่ตัวชอบมาเป็นตัวตนหรือของตน. มันก็เกิดความผิดธรรมชาติ เกิดความอยุติธรรมต่อ

ธรรมชาติขึ้นมา นี้เรียกว่าอธรรมก็ถูกแล้ว และมันก็เดือดร้อนทั้งตัวผู้นั้น และผู้อื่นเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย.

ทีนี้จะชี้ให้เห็นชัดโดยทางภาษา ต่อไปนี้จะชี้ให้เห็นชัดโดยทางภาษา โดยไม่ต้องเดาไม่ต้องอะไรให้มากนัก ที่พูดว่า "ธรรม" หรือ "อธรรม" ก็คือ "ธรรม" นั่นเอง เราจะรู้ได้ด้วยการสังเกตคำพูดทางภาษา เช่นเดี๋ยวนี้เป็น กลางวัน ต่อไปอีกหลายชั่วโมงเป็นกลางคืน ตามปกติโดยเฉพาะเด็ก ๆ จะ รู้สึกว่ากลางวันและกลางคืนนี้มันคนละอย่าง ตรงกันข้ามด้วย ตรงกันข้ามเลย แต่แล้วเราลองคิดดูให้ดีว่า มันคนละอย่างจริงหรือเปล่า แต่ถ้าเรามองลึกลง ไปเราจะพบว่า กลางวันก็เวลา กลางคืนก็เวลา กลางวันก็คือเวลากลางคืนก็ คือเวลา อันนี้มองดูในแง่ของเวลามันก็คือสิ่งเดียวกัน เพียงมองดูในปรากฏ-การณ์ผิวเผินอย่างเด็กๆ มอง ก็มีความตรงกันข้ามระหว่างกลางวันกับกลางคืน อย่างนี้เป็นต้น. หรือคำว่าร้อนกับเย็น เพราะเราไปเอาความรู้สึกที่เนื้อหนัง ของเราไปเป็นเกณฑ์ ไม่ได้เอาความจริงเป็นเกณฑ์ มันจึงเกิดคำว่าร้อนว่า เย็นขึ้นมา แต่ที่แท้คำว่าร้อนก็คืออุณหภูมิระดับหนึ่ง เย็นก็คืออุณหภูมิระดับ หนึ่ง ล้วนแต่เป็นอุณหภูมิด้วยกัน เพียงแต่เป็นอุณหภูมิที่ต่างกันหรือมาก น้อยกว่ากัน ฉะนั้นคำว่าร้อนหรือเย็นไม่มีในภาษาของความจริง มีแต่อุณห-ภูมิอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่คำว่าร้อนหรือเย็นนี้มีในภาษาของความไม่จริง คือ ความรู้สึกของเนื้อหนังของสัตว์ของคนซึ่งไม่ใช่ความจริงที่แท้ มันเป็นความ จริงอีกชนิดหนึ่ง เดี๋ยวจะว่าให้ฟัง ทีนี้ที่เราพูดว่าดำกับขาว นี่เสือดำกางเกง ขาว เสือขาวกางเกงดำ อย่างนี้. ในภาษามนุษย์ก็ว่าตรงกันข้าม แต่ที่แท้ มันก็เพียงสีด้วยกันทั้งนั้น ทั้งสองอย่าง ทั้งดำและขาวนี้ มันเป็นเพียงสีเท่า นั้น ในความหมายทั่วไป ขาวก็สี ดำก็สี ถ้าจะตรงกันข้ามจริงมันต้องไม่มีสี

ต่างหาก ดำกับขาวนี่มันไม่มีความหมายตรงกันข้ามอะไร เพราะว่ามันเป็นสีด้วยกัน อันหนึ่งมันตามความรู้สึกของมนุษย์ อันหนึ่งมันตามความจริงของธรรมชาติ หรือเราจะพูดว่าสั้น ยาว ไกล ใกล้ นี้มันก็เหมือนกันอีก มันเป็นเพียงระยะเท่านั้น ที่ไกลของมนุษย์นั้นอาจจะใกล้ของพวกเทวดาที่เหาะเร็วก็ได้ ฉะนั้นมันไม่มีความหมายที่ว่าไกลหรือใกล้ สั้นหรือยาว ตามความจริงของธรรมชาติ มันเพียงแต่มีในความรู้สึกของมนุษย์ที่รู้สึกอะไรไปตามเนื้อหนังความรู้สึกทางสัมผัสของตัว หรือเราจะมองดูอีกคู่หนึ่งซึ่งใกล้ชิดที่สุดคือดีใจกับเสียใจ คนทั่วไปจะเห็นว่ามันต่างกันมากเป็นฟ้ากับดินเป็นอะไรทำนองนั้น จนถึงกับว่าเสียใจจนไปฆ่าตัวตายไปกระโดดน้ำตาย อย่างนี้เป็นต้น ที่แท้มันก็เป็นเพียงความรู้สึกเท่านั้น การดีใจก็เป็นความรู้สึกชนิดหนึ่ง ความเสียใจก็เป็นเพียงความรู้สึกชนิดหนึ่ง ความรู้สึกล้วน ๆ นี้มันเป็นความจริงของธรรมชาติ ส่วนที่ว่าพอใจหรือไม่พอใจนี้มันเป็นความรู้สึกของมนุษย์ตามความรู้สึกทางเนื้อหนังของเขา อย่างมนุษย์ที่ยังไม่รู้อะไรมากไปกว่าที่มนุษย์รู้ตามธรรมดา หรือว่าเราจะมองดูว่าอร่อยกับไม่อร่อยนี้มันต่างกันตรงกันข้าม แต่ที่แท้มันเป็นเพียงรส เป็นเพียงรสอย่างเดียวกัน อร่อยเพราะมันมีปริมาตรของความรู้สึกสัมผัสที่ลิ้มพอเหมาะ ไม่อร่อยก็คือว่าปริมาตรของความรู้สึกของเส้นประสาทมันไม่เหมาะมันก็ไม่อร่อย อร่อยของคนนี้ไม่อร่อยของคนโน้นก็ได้ อร่อยของมนุษย์แต่ไม่อร่อยของสัตว์เลยก็ได้ ฉะนั้นอร่อยหรือไม่อร่อยมันอยู่ที่ความรู้สึกของคนฟังคำว่าตามความรู้สึกของคนให้ดี แล้วมันไม่ใช่ความจริงของธรรมชาติเลย คิดดูอีกเรื่องว่าสวยกับไม่สวย สวยกับหน้าเกลียดนี้มันเป็นเรื่องรบกวนเส้นประสาทของคนสมัยนี้มาก ถ้าเขาไปมองสวยและไม่สวยกันอยู่อย่างนี้แล้วมันมีปัญหาเรื่อยไป เพราะมันเป็นความรู้สึกของคน. แต่ตามความจริงของธรรมชาติมันเป็นเพียงรูป หรือภาพอันหนึ่งเท่านั้น– สวย

ก็ตามไม่สวยก็ตาม. นี่ท่านจะเห็นได้หรือพอจะเห็นได้แล้วว่า ตามความรู้สึกของมนุษย์เองนั้นเป็นอย่างหนึ่ง ตามความจริงแท้ของธรรมชาตินั้นมันเป็นอย่างหนึ่ง. ทีนี้มนุษย์มันพูด ๆ ๆ ไปตามความรู้สึกของมนุษย์ แล้วมันจึงเกิดเป็นภาษาคนพูดขึ้นมา เรียกว่าภาษาคนก็แล้วกัน ภาษาคนพูดตามความรู้สึกของคนนี้เป็นอย่างหนึ่ง เช่นสวยไม่สวย อร่อยไม่อร่อย อย่างที่ว่ามาแล้วนี้ แล้วมันยังมีอีกภาษาหนึ่ง คือภาษาของธรรมชาติหรือภาษาของความจริง นี้เราเรียกว่า ภาษาความจริง หรือภาษาธรรม

จำเอาไว้แต่เพียงสั้น ๆ ว่า ภาษานั้นมีสองภาษา คือภาษาคนภาษาหนึ่ง แล้วก็ภาษาธรรม—ธรรมะนั้นอีกภาษาหนึ่ง ภาษาคนพูดไปตามความรู้สึกของคน ภาษาธรรมะบัณฑิตหรือพูดไปตามภาษาตามความจริงของธรรมชาติ; นั่นแหละไปนึกดูเถอะแล้วจะเข้าใจว่า ดีชั่ว บุญบาป สุขทุกข์ อะไรเหล่านี้ ล้วนแต่เป็น "ธรรม" อย่างเดียวกัน ทีนี้ควรจะถามว่า ถ้าอย่างนั้นภาษาไหนเล่ามันเป็นภาษาจริง ภาษาไหนเท็จ—ไม่จริง มันมีภาษาคนพูดตามความรู้สึกของคนขึ้นมาอย่างหนึ่ง ภาษาธรรมพูดไปตามความจริงของธรรมชาติอย่างหนึ่ง แล้วภาษาไหนเล่า—จริง. นี่! ท่านระวังให้ดีตอนนี้. คือจะต้องทราบไว้ว่า ภาษาธรรมตามความจริงของธรรมชาตินั้นมันมีความจริง อย่างแท้จริง; มีความจริงอย่างแท้จริง คือจริงอย่างปรมัตถ์ เขาเรียกว่า Ultimate Truth ความจริงอย่างแท้จริง นี่คือภาษาธรรม แล้วก็มีภาษาคน—นี้ก็มีจริงเป็นความจริงเหมือนกัน แต่ว่าความจริงสมมุติ จริงอย่างสมมุตินี้เขาเรียกว่า Relative Truth คือความจริงที่ยังขึ้นอยู่กับเหตุผลหรือสิ่งแวดล้อมหรือยืดหยุ่นไปไปตามความรู้สึกหรือบัญญัติของคน ไม่ใช่จริงอย่างเด็ดขาดตามกฎของธรรมชาติ, เพราะฉะนั้น ภาษาคนก็เป็นความจริงตามภาษาคน คือว่า

จริงอย่างสมมุติ ภาษาธรรมะนั้นจริง—จริงอย่างธรรมชาติ จริงอย่างเด็ดขาด จริงอย่างภาษาธรรมะ.

ทีนี้ เราจะมองเห็นได้ทันทีว่า เรื่องภาษา ๒ ชนิดนี้เองมันทำความยุ่งยาก ถ้าเราเอาตามภาษาคน มันก็มีของตรงกันข้าม ดีชั่วบุญบาปทุกข์สุข สวยไม่สวยอะไรต่าง ๆ นี้ มันก็มีของคู่ ๆ กันตรงกันข้ามขึ้นมาเหมือนกัน—จริงเหมือนกัน—จริงอย่างสมมุติ, แต่ถ้าเอาตามภาษาธรรมที่จริงเด็ดขาดแล้วไม่มีคู่ ๆ เลย มันเป็นธรรมชาติเหมือนกันไปหมด ฉะนั้นผู้ใดยังมามองเห็นว่ามันเป็นคู่ ๆ มีอยู่แล้วก็ผู้นั้นยังถูกธรรมชาติหลอกลวง ยังเป็นคนโง่กว่าธรรมชาติ จะต้องเป็นบ่าวเป็นทาสของธรรมชาติ ทำสิ่งที่เป็นทุกข์ทรมานให้แก่ตัวเองไปอีกนาน. ทีนี้ถ้าผู้ใดรู้ความจริงของธรรมชาติแท้ ไม่หลงเห็นเป็นของคู่ ๆ ผู้นั้นเรียกว่ารู้ธรรมะจริงที่เป็นความจริงแท้ แล้วจะอยู่เหนือความบีบคั้นของธรรมชาติ ไม่มีอะไรมาทำให้เขาเป็นทุกข์ได้เลย นี้คือหลักสำคัญที่เป็นตัวหลักธรรมหรือหลักของพระพุทธศาสนา ที่เราจะต้อง ศึกษากันต่อไปว่าความทุกข์มันเกิดขึ้นมาอย่างไร ความไม่ทุกข์มันจะมีอยู่ได้อย่างไร ถ้าผู้ใดมีใจสูงจนถึงขั้นหลุดพ้นแล้วจะมองเห็นความจริงที่เป็นปรมัตถ์ เขาจะพูดว่าไม่มีคู่ ไม่มีดี ไม่มีชั่ว ไม่มีบุญไม่มีบาป ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ ไม่มียุติธรรม ไม่มีอยุติธรรม เป็นต้น มีแต่ธรรมเสมอกัน และเราควรจะจัดกับสิ่งไหนอย่างไรก็จัดไปสิ เราไม่ต้องมีรักมีชัง มีชอบไม่ชอบ ไม่ต้องมีวุ่นวาย นี่ต่อเมื่อไรมองเห็นว่าบุญบาปก็เป็นเพียงธรรมเหมือนกัน—สังขารธรรมเหมือนกัน มีเกียรติกับไม่มีเกียรติก็เป็นเพียงสังขารธรรมเหมือนกัน จิตใจไม่ไปลุ่มหลงโดยไปรักอย่างหนึ่งไปเกลียดอย่างหนึ่ง—อย่างนี้แล้ว คนนั้นมีธรรม ประกอบอยู่ด้วยธรรม บรรลุธรรมชนิดที่ความทุกข์ครอบงำเขาไม่ได้ นี่เป็นหลักใหญ่ที่จะทำให้เราเข้า

ใจศีลธรรมหรือว่าพระศาสนาเป็นต้น–ดี. ฉะนั้นขอให้สนใจหลักพื้นฐานชั้นลึกอย่างนี้ไว้ให้ดีๆ นี่ขอทบทวนตรงนี้ว่า มันมีภาษาคนกับภาษาธรรม, ภาษาธรรมเป็นเรื่องจริงเด็ดขาด หรือจริงอย่างปรมัตถ์ หรือ Ultimate Truth หรือ Absolute Truth อะไรก็ตาม, ส่วนภาษาคนพูดตามความรู้สึกของคนนี้มันจริงอย่างสมมุติตามที่คน–มนุษย์สมมุติกันเอง ไม่ใช่ตามความจริงของธรรมชาติ มันจึงเป็นเพียง Relative Truth เป็นความจริงที่ยังขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมหรือว่าตามแต่จะบัญญัติกันอย่างไร.

ทีนี้เราจะเห็นได้ว่า เพราะไม่รู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับภาษาทั้งสองนี้ เราจึงมีความหลง คือไปหลงว่านี่น่ารักนี่น่าเกลียด นี่ต้องการนี่ไม่ต้องการ; อันนี้เป็นที่ตั้งของสิ่งที่เรียกว่ากิเลส, บรรดากิเลสนั้นไปสรุปรวมอยู่ตรงที่ว่าไปสำคัญมั่นหมายว่านี่ของกู นี่กูจะเอา นี่ก็ถูกใจ แล้วนี่กูเกลียดกูอยากจะตีให้ตายอยากจะฆ่าให้ตาย ไม่ชอบไม่ต้องการ มันเกิดเป็นคู่ขึ้นมาว่าน่ารักอย่างหนึ่งน่าเกลียดอย่างหนึ่ง น่ารักก็ยึดมั่นถือมั่นในทางที่จะเอา ที่น่าเกลียดหรือไม่น่ารักก็ยึดมั่นถือมั่นในทางที่จะฆ่ามันเสีย ทำลายมันเสีย ฉะนั้นเราจึงมีความรู้สึกที่จะรวบรัดเอา กอดรัดเอาฝ่ายหนึ่ง แล้วที่จะผลักออกไปหรือทำลายเสียฝ่ายหนึ่ง. นี่! ตอนนี้เป็นบ้าแล้ว, คือว่ามันอยู่โดยปกติไม่ได้แล้ว มันจะมีอาการเหมือนกับคนบ้า บ้ารักฝ่ายนี้บ้าเกลียดฝ่ายนี้ ถ้ายังรู้ความจริงที่แท้จริงอยู่มันยังปกติอยู่, มันไม่ไปบ้าฝ่ายนี้อย่างหนึ่ง มันไม่ไปบ้าฝ่ายนั้นอีกอย่างหนึ่ง. ฉะนั้นปัญหาของมนุษย์จึงมีอยู่ที่ของสองสิ่งนี้ คือน่ารักกับไม่น่ารัก ถ้าน่ารักก็อยากจะได้ ถ้าไม่น่ารักก็อยากจะทำลาย เรียกเป็นภาษาบาลีก็เรียกฝ่ายนี้ว่าอภิชฌา คือความรู้สึกที่จะยึดครอง; เรียกฝ่ายโน้นว่าโทมนัส คือความรู้สึกที่ไม่ชอบ คืออยากจะทำลายหรืออยากจะให้พ้นไป–ไปเสียให้ลับหู

ลับตา. ทีนี้เราจะทำอย่างไรเราอยู่ในโลกนี้ เดี๋ยวก็น่ารักมา เดี๋ยวก็ไม่น่ารักมา วันหนึ่ง ๆ ไม่รู้กี่เรื่องกี่ร้อยเรื่อง มันจึงทำให้เกิดอาการเหมือนกับคนบ้า ก็เกิดความรักบ้างไม่รักบ้าง ถ้ามีความรักขึ้นก็เกิดความโลภ หรือว่าความกำหนัด ความพอใจ ความหลงใหล ความยึดมั่นถือมั่น เป็นต้น ถ้าฝ่ายที่ไม่น่ารักก็เกิดความโกรธเกิดโทสะ เกิดความเกลียดชัง อิจฉาริษยา อะไรไปต่าง ๆ นานา ซึ่งล้วนแต่ทำให้เกิดเป็นไฟ เป็นทุกข์ เป็นความร้อน ทั้งนั้น แม้กิเลสเหล่านี้หรือความทุกข์ความร้อนเหล่านี้เขาก็เรียกว่าธรรม. คือธรรมฝ่ายที่เป็นอธรรม—ธรรมฝ่ายที่เป็นกิเลสธรรม หรือธรรมที่เป็นผลฝ่ายอกุศลฝ่ายบาป, มันเป็นธรรมไปหมดไม่มีอะไรที่ไม่เรียกว่าธรรม แต่บัญญัติเป็นพวก ๆ พวก ๆ ไป ถ้าเรารู้จักธรรมทั้งปวงดีเราก็มีจิตใจที่ดำรงไว้ปกติได้ ถ้าเราไม่รู้จักธรรมทั้งปวงดีเราก็ต้องเอนเอียงไปทางใดทางหนึ่ง ก็เกิดกิเลสมีความทุกข์ ตามสมควรแก่การที่มันเอนเอียง

ฉะนั้นความชั่วหรือความทุกข์นี้มันมาจากการไม่รู้ความจริง ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมทั้งปวง ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ ก็เพราะว่าเรารู้กันแต่ภาษาคนไม่รู้ภาษาธรรม ทำไมเราจึงรู้แต่ภาษาคนไม่รู้ภาษาธรรม ก็เพราะว่าตั้งแต่เราเกิดมามันมีพูดกันอยู่แต่ภาษาคน ลองคิดดู พอเราเกิดขึ้นมาในโลกก็ได้ยินได้ฟังได้พูดกันอยู่แต่ภาษาคน ส่วนมากภาษาธรรมไม่เคยได้ยินเลย ได้ยินบ้างก็น้อยเต็มที แม้จะได้ยินบ้างก็ฟังไม่ถูก ฟังไม่เข้าใจ เพราะฉะนั้นจึงไม่รู้จักธรรมไม่เข้าใจธรรมจึงต้องเรียนกันใหม่ ต้องตั้งต้นศึกษากันใหม่ ต้องเป็นผู้ปฏิบัติรู้ธรรมแล้วจึงจะรู้ภาษาธรรม และพูดกันอยู่ในหมู่บุคคลผู้รู้ธรรม แล้วจึงค่อย ๆ ขยายไปยังหมู่บุคคลที่ไม่รู้ธรรม; ตอนนี้ลำบากพูดกันไม่รู้เรื่องพูดไทยกันแท้ ๆ อธิบายธรรมะในพระพุทธศาสนาแก่คนไทยนี่ก็ยังพูดกันไม่รู้

เรื่อง ยิ่งไปพูดให้ฝรั่งฟังด้วยภาษาอื่นภาษาต่างประเทศอื่นมันยิ่งพูดยาก แม้พูดกับคนไทยด้วยกันในภาษาไทยด้วยกันนี้ก็ยังพูดกันไม่ค่อยรู้เรื่อง ก็เพราะมีภาษาซ้อนกันอยู่สองภาษา คือภาษาคนกับภาษาธรรม เราคุ้นแต่ภาษาคน ไม่คุ้นกันกับภาษาธรรม. ฉะนั้นเราจึงมีการศึกษาอบรมธรรมะนี้เพื่อจะให้รู้ภาษาธรรมขึ้นมาตามลำดับ เพราะว่าไม่รู้ภาษาธรรมไม่เข้าใจธรรม เราจึงไม่รู้ธรรม พูดอย่างกำปั้นทุบดินแล้วถูกที่สุด เรารู้แต่ภาษาคน เราจึงรู้จักสิ่งทั้งปวงเท่าที่คนธรรมดาสามัญรู้จัก มันจึงยังไม่จริง ไม่จริงแท้เป็นแต่จริงสมมุติตามที่คน ๆ เขาพูด ๆ กัน นี่คือสภาพที่เป็นอยู่เวลานี้ในหมู่มนุษย์เรา เราจะมองเห็นให้ชัดลงไปว่าไอ้กิเลสหรือต้นเหตุ ของความ ยุ่งยาก ลำบาก นี่มันเกิดมาจากการไม่รู้ธรรม, เพราะไม่รู้ธรรม — ไม่รู้ภาษาธรรม — ไม่รู้ธรรมนั่นแหละ เราจึงตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลส ทำให้เกิดวุ่นวายขึ้นในสังคมมนุษย์จนต้องเกิดสถาบันตุลาการ นี่ดูสิ ! ทำไมจะต้องมีสถาบันตุลาการขึ้นมาสำหรับชำระสะสางปัญหาข้อนี้ ก็เพราะมนุษย์มันมีกิเลส เพราะมันไม่รู้ธรรม มันมีกิเลส มันทำความยุ่งยากลำบากขึ้นในสังคม ฉะนั้นจึงจะต้องมีผู้ที่จะทำหน้าที่แก้ไขสะสางปัญหาเหล่านี้เป็นส่วน ๆ ๆ ๆ ไป. สถาบันตุลาการ สถาบันการปกครอง สถาบันอะไรต่าง ๆ จะต้องมีขึ้นมา; เลยยุ่งกันไปหมด. มันก็ต้องยุ่งกันไปจนตลอดเวลากว่าจะมีความรู้เรื่องธรรมอย่างถูกต้อง และมนุษย์เดินอยู่ในคลองธรรมกันทั้งหมดแล้ว สถาบันตุลาการนี้ก็ล้มละลายไปเองไม่ต้องมี; เพราะไม่มีจำเลยในโลกนี้; อย่างนี้เป็นต้น. เดี๋ยวนี้มันต้องมีเพราะว่ากิเลสมันหนาขึ้นในโลก ต่อไปตุลาการเพียงเท่านี้ก็จะไม่พอจะต้องเพิ่มมากขึ้น ๆ ตามที่ว่ามนุษย์ไม่รู้จักธรรมมากขึ้นเท่าไร. ฉะนั้นสถาบันอย่างตุลาการนี้มีขึ้นมาเพื่อช่วยผดุงธรรม ผดุงส่วนที่เป็นธรรม หรือว่าควบคุมธรรมก็แล้วกัน; มีส่วนช่วยในการควบคุมอธรรมและผดุงส่วนที่เรียกว่าธรรม และพร้อมกัน

นั้นมันจะเป็นการช่วยกันกำจัดกิเลสหรือปราบปรามสิ่งที่เรียกว่าอธรรม หรือแก้ปัญหาต่าง ๆ ในกลุ่มของธรรมชาติกลุ่มหนึ่ง ๆ ที่เราเรียกว่าคน ๆ หนึ่งนั่นเอง.

ก็พอดีแก่เวลาซึ่งขอสรุปความว่า: คนสมัยนี้เข้าใจธรรมะได้ยาก เพราะไม่รู้ภาษาธรรมรู้แต่ภาษาคน ไม่สนใจธรรมะยิ่งขึ้นและก็เกลียดธรรมะด้วย เพราะมองเห็นว่ามันเป็นเรื่องหยุมหยิมรำคาญไม่มีประโยชน์อะไร. เมื่อเราต้องการจะไปหาความเอร็ดอร่อย ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางเนื้อ ทางหนังอย่างนี้ ; ก็มามีปัญหาเรื่องรู้ธรรม ศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม สำรวจระวัง; นี่ก็เลยเกลียด—เกลียดธรรม ; เกลียดสิ่งที่เรียกว่าธรรม ก็ยิ่งไม่รู้ธรรมมากขึ้น คงรู้แต่ภาษาของคนรู้แต่ภาษาของคนที่ทำไปตามอำนาจของกิเลส เพราะฉะนั้นกลุ่มธรรมชาติที่เรียกว่าคนคนหนึ่ง ๆ นี้มันก็ตกอยู่ใต้อำนาจของธรรมที่เป็นกิเลสมากขึ้น ๆ ๆ จนกระทั่งว่าโลกทั้งโลกนี้มันจะกลายเป็นโลกของกิเลสไป แล้วผลจะเป็นอย่างไรก็ลองคิดดู ไม่ต้องคิดลึกซึ้งอะไรมองเห็นกันอยู่แล้ว. คนเหล่านี้จึงไม่ชอบใจในธรรม เมื่อไม่ชอบใจในธรรมก็คือไม่รู้จักความจริงของธรรมชาติ เฉพาะฉะนั้นเขาจึงไม่รู้จักตัวเขาเอง, นี่ทุกคนไม่รู้จักตัวเอง—ไม่รู้จักตัวเขาเอง ; แล้วก็ทำผิดต่อตัวเอง, โดยตนเองช่วยตนเองทำผิดด้วยตนเองอย่างน่าหัวเราะ อย่างน่าสงสาร หรือว่าอย่างน่าคิดน่านึกยิ่งกว่าเรื่องใด เพราะมันคือเรื่องที่มนุษย์เรามีแต่ความยุ่งยากลำบากเป็นวิกฤตกาลถาวรยิ่งขึ้น ๆ ในมนุษย์โลกเรานี้ ; ไปพิจารณาดู. จนแทบว่าทั่วทุกมุมโลกจะเต็มไปด้วยความเดือดร้อนเพราะความเบียดเบียนกันเป็นต้น นี่คือเรื่องของอธรรมมันก่อกำเนิดขึ้นมาในลักษณะอย่างนี้ แล้วมันเจริญแต่ในส่วนนี้ คือส่วนอธรรมมันกระพือไป; แต่ธรรมะประเภทที่เป็นธรรม, ธรรมะที่เป็นไปเพื่อสันติ-

สุขเพื่อความสงบสุขที่ควรแก่นามว่าพระธรรม แล้วยกมือไหว้กันนี้ มันไม่เจริญ. มันกลับหดตัวไม่ปรากฏขึ้นมาในโลก เพราะว่าคนในโลกยิ่งเกลียดธรรมะมากขึ้น เขาไปสนใจแต่ความสุขสนุกสนานเอร็ดอร่อยทางตาทางหูนี่ ซึ่งเป็นเหยื่อของอธรรม เป็นฐานกำเนิดของอธรรมนี่มันมากขึ้น ๆ แล้วมันก็จะมีปัญหายุ่งยาก ที่ทำให้ท่านที่เป็นตุลาการทั้งหลายต้องมีงานทำไม่รู้สิ้นไม่รู้สุด แล้วจะต้องเพิ่มกันอีกมากมาย. นี่ขอให้เข้าใจคำว่าธรรมกับคำว่าอธรรม ไว้ในลักษณะอย่างนี้.

อาตมาขอยุติการบรรยายวันนี้เพราะตามสมควรแต่เวลา.

คำบรรยาย หลักพระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๓/๒๕๑๑

เรื่อง

ธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น

พระราชชัยกวี (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องประชุม ของกระทรวงยุติธรรม

๑๘ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

การบรรยายในวันนี้ มีหัวข้อว่า **"ธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น"** ดังนี้. ท่านจะต้องนึกไล่มาตามลำดับตั้งแต่การบรรยายวันแรก ที่เราพูดถึงเรื่องว่า "ธรรมะทำไมกัน ?" แล้วก็มาถึงตอนที่สอง ที่ว่า "ธรรมะและอธรรม" ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า **ธรรม** เหมือนกันหมด. วันนี้ก็มีหัวข้อว่า "ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น" ทั้งหมดนี้ เป็นการแสดงถึงสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" โดยหลักพื้นฐานทั่วไป สำหรับเข้าใจธรรมะอื่น ๆ อีกมากมาย ได้โดยง่าย โดยสะดวก. เราจะเข้าใจเรื่องที่เราได้ยินได้ฟังกันอยู่เสมอ เช่น เรื่องอริยสัจ เรื่องปฏิจจสมุปบาท และแม้แต่เรื่อง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็ตาม ก็จะเข้าใจได้ดี ถ้าหากว่าเข้าใจข้อความเหล่านี้อย่างเป็นพื้นฐานเสียก่อน. ดังนั้นจึงขอพูดถึงเรื่อง **สิ่งที่เรียกว่า "ธรรม"** นี้ไปเรื่อย ๆ

ในเบื้องต้น แล้วก็จะชี้ให้เห็นได้ง่าย ว่าอะไรมีชื่อว่าอย่างไร อะไรจะมีชื่อว่าอย่างไร ต่อไปจนครบทุก ๆ ชื่อของธรรมะ ที่เราได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ

สำหรับวันนี้ ขอให้พยายามทำความเข้าใจในประโยคที่ว่า "**ธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น**" ประโยคนี้ เป็นประโยคที่สำคัญที่สุด ควรจะจำไว้ให้แม่นยำ ว่า "ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" ถ้าเป็นบาลีก็ว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย". ประโยคนี้เรียกว่าเป็นประโยคที่สำคัญที่สุด เพราะเหตุผลมากมายหลายประการ แต่ที่เป็นเหตุผลสำคัญก็คือมันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มีเรื่องกล่าวไว้ว่า มีผู้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่าให้ช่วยสรุปพระพุทธวจนะทั้งหมดให้สั้น เหลือแต่เพียงประโยคเดียว จะได้หรือไม่ และว่าอย่างไร เพราะว่าพระพุทธวจนะมีมากมาย จนจำกันไม่ไหว. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ได้ แล้วก็ตรัสประโยคนี้ ว่า "**สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย**—ธรรมทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น" ดังนี้.

อีกแห่งหนึ่ง ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย ภิกษุเข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เมื่อรู้อย่างไร อวิชชาจึงจะสูญสิ้นไป และวิชชาจะเกิดขึ้นแทน. พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสตอบด้วยประโยคนี้ ว่า "**เมื่อรู้ว่าธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น; เมื่อนั้นอวิชชาสิ้นไป วิชชาเกิดขึ้นแทน**" ดังนี้เป็นต้น. คำว่าอวิชชาสิ้นไป หรือวิชชาเกิดขึ้นแทนนี้ มันคือการบรรลุมรรคผล และในอันดับสูงสุดด้วย ฉะนั้นเราจึงถือว่านี่เป็นธรรมสำคัญ.

สำหรับข้อที่ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนานั้น ขอให้ทำความเข้าใจกันให้ดี เพราะว่ามักจะได้ยินคำว่า "หัวใจ ๆ หัวใจของพุทธศาสนา" ว่าคืออย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น กันมากมายหลายอย่าง ซึ่งก็นับว่ามันถูกทั้งนั้น. เพราะว่าพระพุทธศาสนานี้ เป็นสิ่งที่มองได้หลายเหลี่ยมหลายมุม. เช่นเราจะได้ยินว่าเรื่องอริยสัจสี่ เป็นหัวใจของพุทธศาสนา นี้ก็ถูก คือบอกให้รู้ว่าเรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับทุกข์ และวิถีทางให้ถึงความดับทุกข์นี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนา. แต่ทั้งหมดนั้นมันยังอยู่ในรูปที่ยังไม่แสดงการปฏิบัติให้ชัดลงไป เพราะมันยังยืดยาวอยู่ตั้ง ๔ อย่าง ๔ คำ; ฉะนั้นจึงเป็น**หัวใจพุทธศาสนาที่ยังอยู่ในรูปของปรัชญาหรือศีลธรรม** อยู่มาก

คาถาที่เขาถือกันว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา เช่นที่เรียกกันว่า "คาถาพระอัสสชิ" นั้นก็เป็นเรื่องถือกันในวงการพระพุทธศาสนาสมัยหลัง; พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสไว้เอง แต่เราก็ถือกันว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนาเหมือนกัน คือคาถาพระอัสสชิที่ว่า "เยธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํเหตุํ ตถาคโต; เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เอวํ วาที มหาสมโณ" เป็นถ้อยคำ ๔ บรรทัดสั้น ๆ เรียกว่า ๑ คาถา นิยมจารึกอยู่ในแผ่นอิฐโบราณ เช่นที่นครปฐมก็มีมาก ในประเทศอินเดียก็เต็มไปหมด. พระพิมพ์ดินดิบมากมายที่เป็นวัตถุโบราณที่พบในแหลมมลายู ก็มีจารึกด้านหลังด้วยคาถา ๔ บาทนี้ เพราะถือกันว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา มีใจความว่า "สิ่งเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด พระมหาสมณะตรัส **เหตุ** แห่งธรรมนั้น และ **ความดับ** แห่งธรรมนั้น; พระมหาสมณะมีการตรัสดังนี้" ข้อความเท่านี้แหละ ที่ถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา. ในเรื่องนี้ก็คือเป็นข้อความกล่าวถึงเรื่องเหตุผล หรือกฎแห่งเหตุผล มันจึงเป็นหัวใจของพุทธศาสนาได้เหมือนกัน คือสอนให้รู้ว่า พุทธศาสนานี้ ถือหลัก

ว่าสิ่งใดมีเหตุ เกิดมาแต่เหตุ; จะดับสิ่งนั้นก็ต้องดับเหตุ. หรือว่าสิ่งต่าง ๆ ต้องเป็นไปตามเหตุ ฉะนั้นเราต้องจัดการที่เหตุ แก้ไขที่เหตุ. แต่ทั้งหมดนี้ ก็ยังไม่ได้บอก ว่าให้จัดการอย่างไร เพราะฉะนั้นจึงเป็น **หัวใจพุทธศาสนาในรูปของตรรกวิทยา** หรืออะไรทำนองนั้นอยู่.

แม้แต่ที่เราพูดกันมาก ว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา อยู่เดี๋ยวนี้ ว่าได้แก่ธรรมะ ๓ ข้อ ที่เรียกว่า "โอวาทปาฏิโมกข์" : "สพฺพปาปสฺส อกรณํ—ไม่ทำความชั่ว ไม่ทำบาปทุกอย่าง; กุสลสฺสูปสมฺปทา—ทำความดีให้บริบูรณ์; สจิตฺตปริโยทปนํ—ทำจิตให้บริสุทธิ์หมดจด; เอตํ พุทฺธานสาสนํ—สามอย่างนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย." นี่ก็จะเห็นได้ว่าล้วนแต่ยังไม่ได้บอกว่าละบาปอย่างไร ทำดีอย่างไร ทำจิตให้บริสุทธิ์อย่างไร และมันก็ยังมีตั้ง ๓ ข้อ พระพุทธเจ้าพระองค์ก็เพียงแต่ตรัสว่านี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เราก็เลยเอามาถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนาเหมือนกัน; แต่จัดเป็น **หัวใจพุทธศาสนาในรูปหัวข้อหรือหลักการ.**

สำหรับประโยคที่เอามาแสดงให้ทราบ ว่า "**ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" นี้ พระพุทธเจ้าท่านจะว่าเอง** ท่านตรัสยืนยันเอง ว่าเป็นคำสอนทั้งหมด คำสอนที่มีแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ ถ้าสรุปเหลือให้สั้นเพียงข้อเดียว ก็ว่า "ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" เท่านี้ นี่มันเป็น **หัวใจของพุทธศาสนาอย่างยิ่ง** เพราะมันเหลือสั้นเต็มที่ เป็นเพียงประโยคสั้น ๆ ประโยคเดียว และมีความหมายชี้ไประบุไป ยังหลักที่จะเรียน จะปฏิบัติ และจะได้รับผลของการปฏิบัติ กล่าวคือ

เราเรียน ให้รู้ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ;

แล้วเราก็ปฏิบัติ คือไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยจิตใจในสิ่งใด ๆ ว่า เป็นตัวเราหรือเป็นของเรา ;

แล้วเราก็ได้รับผล เป็นผลของการปฏิบัติ คือเราไม่มีความยึดมั่นถือมั่น เราก็สบาย ;

เป็นอันว่าเราถือเอาตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส ว่านี้เป็นคำสรุปใจความของพุทธศาสนาทั้งหมดเลย เพราะฉะนั้นขอให้ช่วยจำไว้ให้ดี เพื่อจะเข้าใจกว้างขวางต่อไปข้างหน้า. เราจะต้องยึดหลัก หรือจับหลักให้ได้เสียก่อน และเราก็จะได้ไปตามหลักนั้นได้โดยสะดวก ซึ่งจะได้กล่าวกันต่อไป.

ทีนี้ ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อีกแห่งหนึ่งว่า **ถ้ารู้อย่างนี้ อวิชชาดับ วิชชาเกิด** นี้หมายความว่า ท่านก็ได้ตรัสไว้เองเหมือนกัน ว่าตามธรรมดานั้น สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ไปรู้เสียอย่างอื่น ไม่มารู้ว่าธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ทั้งนี้ก็เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง เต็มอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่น เคยชินมากขึ้น ๆ โดยเฉพาะมนุษย์เรานี้ ตั้งแต่เกิดมา ก็ถูกสอนให้ยึดมั่นถือมั่น ว่าแม่ของเรา ว่าพ่อของเรา ว่าบ้านของเรา ว่าเงินของเรา ว่าอะไร ๆ ของเรา—ของเราทั้งนั้น มันเป็นการพอกพูนความยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้นจึงรู้ หรือรู้สึกไปโดยประการอื่น ไม่รู้โดยประการที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ว่าเรา หรือว่าของเรา. เพราะฉะนั้นเราจึงรู้ผิดมาเรื่อย ๆ ยิ่งโตขึ้น ก็ยิ่งรู้ผิดหนักขึ้นไปอีก เพราะว่าเราได้ไปยึดมั่นถือมั่นเข้า เราก็ขวนขวาย พยายามกอบโกยหามาทุกอย่างทุกประการ แล้วก็ลุ่มหลงอยู่ในสิ่งเหล่านั้นตลอดเวลา เพราะฉนั้นเราจึงยังไม่รู้จักว่าสิ่งเหล่านั้น ไม่ควร

ยึดมั่นถือมั่น. จนกว่าเมื่อใดเราจะมีการชิมรสของสิ่งเหล่านี้ คือว่าผ่านสิ่งเหล่านี้มา รู้เรื่องสิ่งเหล่านี้ดี จึงจะค่อย ๆ สร่างซา ค่อย ๆ รู้ว่าไปยึดมั่นถือมั่นเข้านี้ เป็นทุกข์ทุกที ตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอน.

ทีนี้ ต่อแต่นี้ก็จะได้พูดถึง **คำว่า "ยึดมั่นถือมั่น"** ก่อน. คำว่า "ยึดมั่นถือมั่น" นี้ เป็นคำเฉพาะภาษาทางศาสนา เรียกว่า คำบัญญัติเฉพาะ Buddhist technical term มันมีความหมายเฉพาะของมันเอง ในทางฝ่ายภาษาธรรมะ. คือว่ายึดมั่นถือมั่นนี้ ต้องยึดมั่นถือมั่นด้วยความโง่ ด้วยความหลง ด้วยความไม่รู้จริง แล้วไปยึดมั่นด้วยใจ ไม่ใช่ยึดมั่นทางวัตถุ ทางมือ ทางเท้า ทางร่างกาย. เพราะฉะนั้น **ความยึดมั่น** ในที่นี้ หมายถึงความที่จิตปักเข้าไปฝังตัวเข้าไป สำคัญมั่นหมายเข้าไป ด้วยอำนาจของความไม่รู้ แล้วก็ยึดมั่นว่านี้เป็นตัวกู หรือนี้เป็นของกู. ขออภัยด้วย ที่ใช้คำว่า "กู" เพราะว่ามันไม่ต้องอธิบายมาก จะไปใช้คำว่า ยึดมั่นว่าตัวตน ยึดมั่นว่าของตน ก็ได้เหมือนกัน แต่มันมีน้ำหนักน้อยกว่า. ในที่นี้เราประหยัดเวลา เราใช้คำที่แสดงความหมายดีอยู่ในตัว. ความสำคัญมั่นหมายว่าตัวกู ว่าของกู นั่นแหละมันรุนแรง มันจึงแสดงได้ว่า ยึดมั่นด้วยอำนาจกิเลส ตัณหา อวิชชา อุปาทาน. เมื่อเข้าไปปักใจสำคัญมั่นหมายอย่างนี้ ด้วยอวิชชาอย่างนี้ จึงเรียกว่า "ยึดมั่นถือมั่น" นี้เป็นความหมายของคำ ในภาษาบาลี ซึ่งเรียกว่า "**อุปาทาน**" อุปาทานแปลว่า ความยึดมั่น.

ในภาษาไทยเรา คำ ๆ นี้ มันมีความหมายกำกวมเป็นอย่างอื่นก็ได้ คือยึดมั่นไปในทางดี ยึดมั่นด้วยสติ ปัญญาอะไรก็ได้ แต่ว่าในทางภาษาธรรมะแล้ว คำว่า "ยึดมั่นถือมั่น" นี้ ก็หมายว่า ยึดมั่นถือมั่นด้วยกิเลส

ทั้งนั้น, ด้วยอวิชชา ด้วยความหลง ความไม่รู้จริงทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นเราควรระวังให้ดี ภาษาไทย กับภาษาบาลีนี้ ไม่ตรงกันเสมอไป แล้วเราก็เข้าใจยาก เพราะเรารู้แต่ภาษาไทย ไม่รู้ภาษาบาลี เพราะฉะนั้นเมื่อได้บอกว่าคำ ๆ ใดเป็นคำบัญญัติเฉพาะแล้ว ก็ต้องเข้าใจความหมายของคำ ๆ นั้นให้ถูกต้อง รู้จักบทนิยามของคำ ๆ นั้นให้ถูกต้อง แล้วเราก็จะไม่สับสนวนเวียนเหมือนคนทั่วไป ซึ่งข้อนี้จะประสบพบต่อ ๆ ไป.

ทีนี้จะได้อธิบาย คำว่า "ยึดมั่นถือมั่น" นี้ เอาไว้ให้เป็นหลักเสียก่อน เพราะเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในฐานะเป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า มันเป็นคำบัญญัติเฉพาะ ฉะนั้นมันก็มีเรื่องราวเฉพาะอยู่แต่ในทางศาสนา. ความยึดมั่นถือมั่น เรียกว่า อุปาทาน. นี้มีอยู่ ๔ อย่างด้วยกัน :

ความยึดมั่นที่หนึ่ง ยึดมั่นด้วยความใคร่ในกาม เรียกว่า "**กามุปาทาน**" นี้คือความยึดมั่นในเวทนา เช่นสุขเวทนา ทุกขเวทนา ที่เกิดมาโดยอาศัย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เรียกว่า "อายตนะหก". ข้างนอกมันมี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์, ข้างในก็มีอายตนะหก นี้แหละ เป็นเงื่อน เป็นสื่อ หรือเป็นสะพาน ที่จะดึงเข้าหากันเป็นคู่ ๆ จับคู่กัน ไปมาหาสู่กันบ่อย นั่นแหละเป็นที่ตั้งของเวทนา. ที่ได้เกิดสุขเวทนาหรือทุกขเวทนาก็ตาม ก็เพราะอาศัยอายตนะเหล่านี้. กามุปาทาน ยึดมั่นในกามนี้ มันอาศัยยึดด้วยความใคร่ในสุขเวทนาที่เกิดมาจากทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย. เรียกว่า กามุปาทาน—ยึดมั่นด้วยความรู้สึกใคร่

เพราะความยึดมั่นนี้ มันยึดด้วยความใคร่ในสิ่งที่น่าใคร่ แล้วมันก็เกิดกิเลสเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง ขึ้นมาเพราะเหตุนั้น. เมื่อสิ่งนั้นมันน่ารัก น่าใคร่ มันก็ยึดมั่นไปในทางที่จะยึดครอง นี่เรียกว่า โลภ หรือกำหนัด. ทีนี้เมื่อไม่ได้สิ่งที่โลภ หรือกำหนัด ที่อยากจะได้นั้น เมื่อมันไม่ได้ตามชอบใจ มันก็เกิดกิเลสประเภท โกธะ หรือโทสะคือโกรธ ขัดใจเกลียด. หรือถ้าไม่เกิดเป็นความขัดใจอย่างนั้น มันยังไม่รู้ว่าจะตัดสินใจอย่างไร ก็หลงใหล สงสัย หรือจิตวิตกกังวล วิจิกิจฉา อยู่ในสิ่งเหล่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อมันมีกิเลส คือความโลภ ความโกรธ ความหลง แล้ว มันก็มีความทุกข์เป็นแน่นอน เพราะฉะนั้นการยึดมั่นด้วยความใคร่ในทางกาม จึงเป็นเหตุให้เกิดกิเลส และเกิดความทุกข์.

ความยึดมั่นที่สอง เรียกว่า "**ทิฏฐุปาทาน**" เป็นคำสนธิกันระหว่างคำว่า ทิฏฐิ + อุปาทาน รวมกันแล้วเป็น ทิฏฐุปาทาน—ยึดมั่นด้วยทิฏฐิ. ทิฏฐิในที่นี้ คือความคิด ความเห็น ความเข้าใจ หรือว่าหลักปรัชญาหรือหลักเกณฑ์อะไรก็ตาม ที่นำเอามาทำเป็นความคิดความเห็นของตนเข้าไว้นี้เรียกว่า "ทิฏฐิ" ในภาษาบาลี. คือความเห็นอย่างไร ก็ยึดมั่นแต่ความเห็นอย่างนั้น ว่าของเราถูก ของคนอื่นผิด คนอื่นผิดหมด ถูกแต่ของเราคนเดียว อย่างนี้เป็นต้น. คนเราคนหนึ่ง ๆ ย่อมจะมีหลักทางปรัชญา หรือทางความคิดเห็น อย่างใดอย่างหนึ่งของตนอยู่ ก็ไม่ยอมใครในเรื่องนี้เป็นธรรมดา จนกว่าจะมีอะไรมาทำให้ยอมจึงจะยอมเปลี่ยน. ฉะนั้นยึดมั่นด้วยทิฏฐินี้ มันจึงเป็นไปในเรื่องที่ต้องรู้ ต้องคิด ต้องตีความ ต้องวิพากษ์—วิจารณ์อะไรอย่างนั้น แล้วมันก็มีผลให้เกิดกิเลสประเภท มานะทิฏฐิ จองหอง

อวดดี หรือแม้ที่สุดแต่ความสงสัย สิ่งเหล่านี้เป็นกิเลสทั้งนั้น ขึ้นชื่อว่ากิเลสแล้ว เป็นเหตุให้เป็นทุกข์ทั้งนั้น. นี่ ยึดมั่นที่สอง คือ ยึดมั่นด้วยทิฏฐิ.

ความยึดมั่นที่สาม เรียกว่า "**สีลัพพตุปาทาน**" ยึดมั่นในศีลและวัตร. ศีลและวัตรนี้ คือสิ่งที่เราจะต้องประพฤติปฏิบัติกันอยู่เป็นประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี หรือตลอดชีวิต. สิ่งใดที่เราต้องประพฤติปฏิบัติอยู่เสมอไปนี้ ก็เรียกว่า ศีลวัตร. ศีล กับ วัตร นี้ต่างกันอยู่ที่ว่า **ศีลนั้น** เป็นเรื่องที่ค่อนข้างจะบังคับให้ต้องทำ; ส่วน **วัตร** นั้น เป็นเรื่องที่ปล่อยตามสมัครใจ ทำก็ได้ ไม่ทำก็แล้วแต่. ที่ว่า**ยึดมั่นในศีลวัตร นี้** หมายความว่า ยึดมั่นด้วยความโง่ ไม่ยึดมั่นด้วยสติปัญญา เพราะฉะนั้นจึงเป็นไปในความงมงาย ไร้เหตุผล เห็นเป็นของขลัง ของศักดิ์สิทธิ์ อยู่เหนือเหตุผลไปในทำนองนั้น เพราะฉะนั้นการเชื่อถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีเหตุผล ไร้เหตุผลอย่างงมงายนี้ เขาเรียกว่าอุปาทานชื่อนี้ คือ "สีลัพพตุปาทาน". มันเป็นเอามาก ถึงขนาดที่ว่า ศีลวัตร หรือข้อปฏิบัติที่ดี ๆ ที่มีเหตุผล แต่ตัวไปยึดเสียอย่างไม่มีเหตุผล เช่น ระบบการประพฤติ–ปฏิบัติเพื่อละกิเลส ทำตามนั้นแล้ว มันละกิเลส ละความชั่วได้ แต่กลับไปยึดว่าปฏิบัติแล้ว มันจะศักดิ์สิทธิ์ มันขลัง มันจะเป็นผู้วิเศษ กระทั่งจะเป็นผู้สำเร็จ เหนือธรรมดาเหนือธรรมชาติ อะไรไปอย่างนั้น. อุปาทานอย่างนี้ มีอยู่มากในหมู่นักปฏิบัติ เช่นสมมติว่ารักษาศีล เช่นศีลห้าอย่างนี้ ที่แท้มันก็เพื่อจะให้เราเป็นคนเว้นจากสิ่งที่ไม่ควรกระทำ แล้วก็จะได้อยู่กันเป็นสุข กลายเป็นว่าถือศีลแล้ว มันจะขลัง มันจะเป็นผู้วิเศษ มีฤทธิ์ มีเดช มีอำนาจ มีอภินิหาร หรือว่ามีบุญญาบารมี ชนิดที่ไม่อธิบายอะไรได้ไปเสีย ก็มี. แปลว่าของมันถูกดี มีเหตุผล ก็ไปเข้าใจเป็นของที่ไม่ต้องมีเหตุผล ถือเป็นของขลัง เป็นของ

ศักดิ์สิทธิ์ไปเสีย; ก็หมายความว่า เอามือเปื้อน ๆ ไปลูบของดี ๆ ที่สะอาด ที่สวยงาม นี้ให้กลายเป็นของสกปรกไปเสีย. เช่นอย่างว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มีไว้สำหรับเตือนใจ สำหรับให้เกิดการปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้ เราไปยึดถือเป็นของขลัง ของศักดิ์สิทธิ์อะไรไป. ยกตัวอย่างให้แคบเข้ามาอีก ถ้าเราแขวนพระพุทธรูปเป็นเครื่องราง โดยทางเหตุผลมันก็ควรจะเป็นเครื่องเตือนใจ เป็นเครื่องกำกับใจของเรา บังคับใจเราให้อยู่ในร่องในรอยของพระพุทธศาสนา ที่ถูกจะต้องเป็นอย่างนั้น; แต่แล้วเขาไปถือเป็นเสียอย่างอื่น กลายเป็นของขลัง ของศักดิ์สิทธิ์ มีผี มีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์อะไร สิงอยู่ในพระเครื่อง ยิงไม่เข้า อะไรอย่างนี้เป็นต้น มันก็แปลว่า ทำสิ่งที่มีเหตุผลดีอยู่แล้ว ให้กลายเป็นของไม่มีเหตุผลไป. นี่ คนทั่วไปจะเป็นอย่างนี้. ความยึดมั่นอย่างนี้ เรียกว่า "สีลัพพตุปาทาน" มีมากมาย นับไม่ไหว มีผลเกิดเป็นพิธีรีตอง ในทางขลัง ทางศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา ทำให้คนโง่ไปกว่าเดิม. เขาเป็นคนฉลาดที่จะทำให้เกิดพิธีรีตองอะไรขึ้นมามาก แล้วกลายเป็นคนโง่ไป อย่างนี้ก็คือความฉลาด ที่จะทำให้เป็นคนโง่ กล่าวคือสีลัพพตุปาทานอันนี้.

ความยึดมั่นที่สี่ อันสุดท้าย เรียกว่า "**อัตตวาทุปาทาน**" สนธิมาจากคำว่า อัตตวาท + อุปาทาน. อัตตวาท แปลว่าวาทะว่าตน; อัตตวาทุปาทาน จึงแปลว่า อุปาทานยึดในวาทะว่าตน. คำว่า "วาทะ" ในที่นี้ อย่าเข้าใจว่าคำพูดอย่างตัวหนังสือ แต่ตัวจริงนั้น ไม่ใช่คำพูด มันเป็นความยึดมั่นข้างใน. คือเราจะเห็นได้ง่าย ๆ ว่าที่เราพูดว่าอะไรนี้ มันพูดออกมาจากความคิดข้างใน เพราะฉะนั้นคำพูดนั้น มันแสดงความคิดที่มีอยู่ข้างใน เมื่อพูดว่าตน มันก็หมายความว่า ในใจมันชื่อว่าตน หรือมีตน เพราะ

ฉะนั้นภาษาบาลี เขาใช้คำว่า วาทะ—วาทะ. วาทะอย่างนั้น อย่างนี้ มันไม่ใช่เพียงวาทะ มันหมายถึงลัทธิที่ยึด ที่เชื่อ ที่ถือ ที่คิด ที่เข้าใจ อยู่ในใจ. คำว่า "วาทะ" นี้ ขอบอกไว้เป็นความรู้พิเศษ คือว่ามันตรงกับคำในภาษาอังกฤษ คือ "—ism" นั่นเอง เช่น Buddhism ก็คือพุทธวาทะ. ทีนี้อัตตวาทวาทะว่าตนนี้ มันมาจากทิฏฐิ ความเข้าใจว่ามีตน แล้วก็ยึดมั่นถือมั่นด้วยทิฏฐิ ด้วยความรู้สึกว่า "ตน" นี้เรียกว่า "อัตตวาทุปาทาน" คือยึดมั่นว่าตัวตน ยึดมั่นว่าของตน ตามที่เราถูกอบรมให้เข้าใจไปอย่างนั้น. เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พอเกิดมา ลืมตาขึ้นมา มีการสอนให้พูดจา ให้รู้อะไรได้ ก็ต้องพูด แม่ พูด พ่อก่อน แม่ของกู พ่อของกู พ่อของหนู แม่ของหนู อะไรก็ของหนู ๆ ของหนู ๆ เรื่อยมา จนกระทั่งโตแล้ว ก็มีอะไรเป็นของตน ๆ เงินทองข้าวของของตน บุตรภรรยาของตน เกียรติยศชื่อเสียงของตน กระทั่งชีวิตนี้ของตน อะไร ๆ ก็ของตน. ความรู้สึกที่ยึดมั่นแน่นแฟ้นในลักษณะอย่างนี้ เรียกว่า "อัตตวาทุปาทาน" แล้วมันมีแยกกันอยู่เป็น ๒ อย่าง คือ "ตน" กับ "ของตน". **ตน** นี้หมายถึงตัวเองคือข้างใน **ของตน** มันคือข้างนอก ทั้งข้างในข้างนอก รวมกันเรียกว่า "**ตัวตน**" ตัวตนนี้ มันก็ของคนนี้ ตัวตนอื่นก็ของคนอื่น แต่แล้วในตัวตนหนึ่ง ๆ จะต้องมีอะไรมากเป็นของตน. เมื่อยึดถือเป็นตัวกู ยึดถือเป็นของกู แล้วลองคิดดูเอง ว่าอะไรมันจะเกิดขึ้น มันต้องเกิดความรู้สึกต่าง ๆ อีกมากมาย ที่เรียกกันว่า ความโลภ ความโกรธ ความหลง และอะไรก็ได้ ทุกชนิด มันจึงเป็นเหตุให้เกิดกิเลสได้ทุกชนิด มันมีอาการเหมือนกับแบกตัวตน. ตัวตนนี้ มันไม่ใช่วัตถุ มันเรื่องทางใจ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องแบกทางใจ.

พวกที่เป็นนักคิด แม้ที่เป็นนอกพุทธศาสนา ก็เข้าใจเรื่องนี้ ว่า

ถ้าเรามีความรู้สึกว่าตัวตนเมื่อไร เราก็แบกตัวตนเมื่อนั้น อย่างคำกลอนที่เขาแปลคำพูดของโอมาคัยยัมว่า :

มีชีพ ก็มีห่วง ดุจบ่วง ประแจมือ
สิ้นชีพ ก็สิ้นถือ ทิฏฐิสิ้น สุบินหวง

ที่ว่า "**มีชีพก็มีห่วง ดุจบ่วงประแจมือ**" นี้ คือว่าถ้าเราคิดว่าเรามีเราแล้ว มันก็มีห่วง มีห่วงคล้องคอเราเหมือนกับถูกสวมกุญแจมือ; ถ้าเราไม่มีความคิดว่า มีชีพ มีชีวิต มีเรา มันก็หมด หมดความฝันว่ามีตัวเรา. ความคิดว่ามีตัวเรานั้น ที่แท้เป็นมายา เหมือนกับความฝันเท่านั้น. ถ้าเราเข้าใจถูกต้อง ไม่มีตัวเรา ไม่มีตัวตน มันก็หมดห่วง ซึ่งเป็นเหมือนกับความฝันนั้น. ถ้าเรามีความคิดด้วยอุปาทาน ว่ามีตัวเราแล้ว มันก็มีการผูกพัน มีการกักขัง มีการทำให้วิตกกังวลไปทั้งนั้น นี้จึงเรียกว่า อุปาทาน.

สำหรับคำว่า "**อุปาทาน**" เองนี้ มันแปลว่า เข้าไปถือเอาไว้: อุป แปลว่า เข้าไป, อาทานะ แปลว่า ถือเอาไว้. อุปาทาน จึงแปลว่า เข้าไปถือเอาไว้. ที่เป็นภาษาอังกฤษ เห็นเขาใช้คำว่า clinging บ้าง, grasping บ้าง, attachment บ้าง, มันก็น่าเห็นใจ ที่ภาษาอังกฤษมันก็ไม่มีคำใดที่ตรงเป๋งได้ ก็ต้องเอาแต่ที่มันมีความหมายใกล้เคียง แต่จะแปลว่าตรงคำไหน แปลว่าอะไรก็ตาม ต้องให้ถือว่าเป็นเรื่องทางใจล้วน ถ้าจับฉวย ก็เป็นเรื่องจับฉวยทางใจ ถ้ายึดครอง ก็ยึดครองทางใจ มันเป็นเรื่องทางใจ คู่กันกับเรื่องทางกายที่ทำด้วยมือ. เรื่องทางใจ ทำด้วยใจ; เรื่องทางกาย ทำด้วยกาย. ได้พูดมาแล้วแต่วันก่อน ว่าภาษา ๒ ภาษานี้ ระวังให้ดี ภาษาคน คือพูดหมายทางวัตถุ; ภาษาธรรม คือภาษาทางใจ ที่ว่าถึงเรื่องตัวตน แบกตัวตน

เป็นต้นนั้น ก็เป็นภาษาทางใจ คำว่า "อุปาทาน" ที่ว่ามาทั้งหมดก็เป็นเรื่องทางใจโดยตลอด.

ตอนนี้ ขอแทรกพิเศษว่า ขอให้ทุกท่านเข้าใจไว้ว่า คำ (terms) ต่าง ๆ ที่ใช้ในภาษาธรรมะนี้ มันมาจากภาษาชาวบ้าน เหมือนกับคำว่า นิพพาน ก็มาจากภาษาชาวบ้าน ที่ใช้ในเรื่องหมายถึง เย็น เย็น. ถ่านไฟเย็น อะไรที่ร้อนแล้วก็เย็นลง นี้เป็นนิพพาน. คือทุกคำที่เป็นภาษาธรรมะชั้นสูงนี้ มันเกิดทีหลัง เมื่อเขามีความรู้ข้อนี้ ศึกษาค้นคว้าจนรู้เรื่องนี้ เขาก็ไม่สร้างคำพูดใหม่ เขาเอาคำพูดชาวบ้านธรรมดาทางวัตถุที่มีพูดกันอยู่นั้นเอง มาพูดเสียใหม่ เช่นพอเขารู้เรื่องกิเลส เขาก็เรียกมันว่า "ไฟ" เรียกกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง นี้ว่าไฟ เพราะว่ามันร้อนเหมือนไฟ. บางทีเขาเรียกกิเลสเหล่านี้ ว่า น้ำท่วม โอฆะ น้ำท่วมใหญ่ เพราะว่ากิเลสนี้มันครอบงำคน เหมือนกับน้ำล้นมา ท่วมสูงปานภูเขา ครอบงำคนได้ทั่วถ้วน. บางทีก็เรียกกิเลสว่า "ลูกศร" เพราะว่ามันเสียบแทง ยิ่งกว่าลูกศรธรรมดา อย่างนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น คำธรรมะทุกคำ มันมาจากภาษาชาวบ้าน แต่ความหมายมันเล็งตามความหมายทำนองนั้น แต่เป็นเรื่องทางใจหมด. แม้คำสำคัญที่สุด เช่นคำว่า มรรค หรืออริยมรรค. มรรคนี้ ก็คือ มรคา, มรรคา, หนทาง, ถนน นั่นเอง. ฉะนั้น อริยมรรค ก็คือถนนไปนิพพาน. นิพพาน คือเย็น เย็นเหมือนของที่เย็น ไม่มีความร้อนเหลืออยู่เลย.

ทีนี้ คำว่า "อุปาทาน" นี้ ตามภาษาชาวบ้าน ก็หมายความว่า เห็นอะไร ถูกใจ ก็ตะครุบเอา; อาการอย่างนั้นแหละ เป็นความหมายของ

อุปาทาน. เหมือนลิง เมื่อเห็นผลไม้ ก็ตะครุบเอา แต่นั่นมันเป็นเรื่องทางวัตถุ ทางร่างกาย. ทางธรรมะ มันเป็นเรื่องทางใจ ก็หมายถึงใจออกไปตะครุบเอานั่น นี่ ว่าเป็นตัวเรา ว่าเป็นของเรา.

เพราะฉะนั้นขอให้จำไว้ทีก่อนว่า อย่าไปเข้าใจผิดเป็นอย่างอื่น ให้เข้าใจว่าคำบัญญัติทางธรรมะในทางพระพุทธศาสนา หรือศาสนาอื่นใดในประเทศอินเดียก็ตาม มันยืมมาจากคำธรรมดาของชาวบ้าน แต่เอามาใช้ให้มีความหมายเป็นอย่างอื่นไป เช่นนิพพาน ว่าเย็น นี้ มันเย็น เพราะหมดกิเลส เพราะกิเลสนั้นเป็นเหมือนกะไฟ. ที่ว่าอุปาทาน ก็คือตะครุบเอา กระโจนตะครุบเอามาเป็นตัวตน เป็นของของตน. แล้วอุปาทานนี้ มัน **กระโจนไปตะครุบเอา** ด้วยความใคร่ในกาม ก็มี; **กระโจนไปตะครุบเอา** ด้วยความเห็นคือทิฏฐิที่มีอยู่ในตัว ในความคิดเห็นของตัว ก็มี; **กระโจนไปตะครุบเอา** ด้วยความเคยชินที่เคยทำมาอย่างไร เช่นคน ๆ หนึ่ง เกิดมาก็ถูกสอนให้ทำไปทางขลัง ทางศักดิ์สิทธิ์ มันก็ถือไปทำไปอย่างนั้นเรื่อยไป ถ้าไม่ทำ มันเกิดกลัว หวั่น ขี้ขลาด เป็นเรื่องถอนยาก อย่างนี้ก็มี; **กระโจนไปตะครุบเอา** ด้วยความยึดอันร้ายกาจที่สุด คือยึดมั่นด้วยความสำคัญว่าตัวกู ว่าของกู ซึ่งถูกอบรมโดยตรง โดยอ้อม, โดยรู้สึก และไม่รู้สึก มาตั้งแต่อ้อนแต่ออก ว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา เสมอไป อย่างนี้ก็มี. อุปาทานโดยความหมายอันสุดท้ายนี้ เป็นอุปาทานที่มีพิษสงลึกซึ้งที่สุด กว่าอุปาทานใดหมด.

เท่าที่ว่ามาทั้งหมดนี้ ก็เพื่อให้ท่านเข้าใจคำว่า "ยึดมั่นถือมั่น" ให้ถูกต้องในลักษณะอย่างนี้เสียก่อน แล้วก็จะไม่เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามติดขึ้นมาอีก. เท่าที่สังเกต ปรากฏว่า **เพราะไม่เข้าใจความหมายของคำ ๆ นี้ เลย**

เกิดปัญหาขึ้นมามากมาย เช่นปัญหาว่า **ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้ว มันจะทำไปทำไม มันจะไปต้องการอะไร มันก็นอนเฉย ๆ มันก็ไม่ทำความดีอะไร ดังนี้. นั่นแหละ คือไม่เข้าใจคำว่า "ยึดมั่นถือมั่น" ว่ามันหมายถึงอะไร** ถ้าเข้าใจแล้ว จะรู้ได้ทันที ว่ายึดมั่นถือมั่นนี้ ไม่ไหวเลย เล่นกับมันไม่ได้ คือมันเป็นความทุกข์ทุกที **ไปยึดมั่นเข้าที่ไหน มัน "ตบหน้า" ให้ที่นั่น**. นี่ ขอใช้คำที่จำง่าย ๆ อย่างนี้ ; พอไปยึดมั่นถือมั่นอะไรเข้าที่ไหน มันจะตบหน้าให้ที่นั่น เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วทีแรกสุด ว่ามันเป็นธรรมหรือธรรมชาติ มันเป็นของธรรมชาติ หรือเป็นตัวธรรมชาติ หากเราไปตู่ไปปล้น เอามาเป็นของของกู มันก็ "ตบหน้า" ให้เพราะว่าเป็นคนขี้โกง เป็นคนขี้ตู่. ฉะนั้นจงจำไว้ง่าย ๆ ว่า มีความยึดมั่นถือมั่นเข้าที่ใด ในสิ่งใด สิ่งนั้นมันจะตบหน้าให้ที่นั่นทันที. นี่จึงว่าความยึดมั่นถือมั่นนั้น เป็นตัวทุกข์ เป็นความทุกข์.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า "**ความยึดมั่นถือมั่นนั่นแหละ เป็นตัวทุกข์**" นี่เมื่อพูดอย่างแท้จริง. แต่โดยทั่วไป ก็พูดว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ และอะไร ๆ นี้เป็นทุกข์ พูดอย่างนี้เป็นพูดภาษาคน ในขั้นแรก; ส่วนความหมายที่ลึกนั้น มีอยู่ว่า มันไปยึดมั่นว่าความเกิดของเรา ไปยึดมั่นว่าความแก่ของเรา ไปยึดมั่นว่าความเจ็บของเรา ไปยึดมั่นว่าอะไร ๆ ก็ของเรา นั้นต่างหาก ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายนั้น ๆ จึงได้กลายเป็นทุกข์ขึ้นมา. ถ้ามันฉลาดอย่างลึกซึ้ง ถึงกับไม่รู้สึกว่าความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นของเรา ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้นก็เป็นของธรรมชาติไป. เมื่อร่างกายเป็นของธรรมชาติ จิตใจเป็นของธรรมชาติ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ก็เป็นของธรรมชาติไป ใจก็ไม่รู้สึก

เป็นทุกข์ เพราะไม่ยึดมั่น ว่าความเกิดของเรา ความแก่ของเรา ความเจ็บของเรา ความตายของเรา. ในเมื่อพูดให้ถูกจริง และพูดตามหลักพุทธศาสนา ก็พูดว่า **"โดยสรุปแล้ว ความยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งต่าง ๆ ด้วยอุปาทานนั้นแหละ เป็นตัวทุกข์"** นี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนาที่สอนเรื่องทุกข์.

ทีนี้จะทำความเข้าใจในความหมายของคำว่า "ยึดมั่นถือมั่น" นี้ ให้ชัดลงไปอีก เพื่อประกันความฟั่นเฝือ และเพื่อจะให้เข้าใจอย่างถูกต้องและสมบูรณ์เสียแต่ทีแรก ไม่ต้องมาพูดซ้ำซากอีก แล้วจะทำให้เข้าใจเรื่องข้างหน้าต่อไป ได้ง่ายเข้าด้วย. เราจะพูดกันในเรื่องภาษาไทยกันก่อน.

คำว่า **"ยึดมั่น"** นี้ เป็นภาษาไทย คือมันต้องมีแบ่งแยกว่า ยึดมั่นด้วยอะไร ยึดมั่นด้วยความโง่ ก็อย่างหนึ่ง ยึดมั่นด้วยความรู้หรือความฉลาดนี้ก็อย่างหนึ่ง. อย่าลืมว่าเวลานี้ เรากำลังพูดในความหมายภาษาไทย คำว่า "ยึดมั่น" นี้เป็นภาษาไทย ใช้ภาษาไทย ความหมายอย่างไทย เช่นเรา **ยึดมั่นด้วยความโง่** นี่มันยึดมั่นด้วยกิเลสตัณหา จะเอาเป็นตัวเรา จะเอาเป็นของเรา อย่างนี้เป็นทุกข์ทุกที. ทีนี้ ถ้าว่าเรามีสติปัญญา รู้ว่าสิ่งนี้ดีแน่ หลักเกณฑ์อันนี้ดีแน่ อุดมคติอันนี้ดีแน่ แล้ว **เราตั้งใจ อธิษฐานใจ** ที่จะทำให้สำเร็จตามอุดมคตินั้น. **ในภาษาไทยอาจจะเรียกว่า "ยึดมั่น" ก็ได้** คือยึดมั่นในอุดมคตินั้นๆ แต่ในภาษาบาลี ในกรณีอย่างนี้ ไม่เรียกว่า อุปาทาน ไปเรียกเสียว่า**สัจจะ ความตั้งใจจริง หรือเรียกอธิฏฐานะ ความปักใจมั่นลงไป ในการที่จะทำสิ่งนั้นๆด้วยอำนาจของสติปัญญา: ถ้าอย่างนี้ มันไม่ใช่อุปาทาน.** แต่ในภาษาไทย เราก็ยังใช้พูด ว่ายึดมั่นถือมั่นเหมือนกัน. ยึดมั่นไปในทางฝ่ายดีอย่างถูกต้อง ด้วยสติปัญญา หรือด้วยสติสัมปชัญญะ ด้วยเหตุผล เพื่อให้ทำจริง

เสมอต้นเสมอปลาย แล้วได้รับผลอันนั้น อย่างนี้ไม่ใช่อุปาทาน แม้ในภาษาไทยจะเรียกพ้องกันว่า "ยึดมั่น" เช่นในประโยคว่า ยึดมั่นในอุดมคติอย่างนี้เป็นต้น ก็ยังไม่ใช่อุปาทาน. เราแบ่งขอบเขตกันเสียให้ดี ว่าถ้ายึดมั่นด้วยความโลภ ด้วยความอยากได้ ด้วยกิเลส ด้วยตัณหา ด้วยอวิชชา อย่างนี้นั่นแหละคืออุปาทาน มัน "ตบหน้า" ให้ทุกที และเป็นความทุกข์อย่างไม่ได้รับผลอะไรเลย. แต่ถ้าเรา **ยึดมั่นถือมั่น ด้วยวิชชา ด้วยปัญญา** ด้วยความรู้ด้วยเหตุผล คือทำไปอย่างมีสัจจะ มีอธิฏฐานะ อะไรอย่างนี้ นั่นมันเป็นการถูกต้อง คือควรทำ ทำแล้วก็ได้ผล. แม้ว่าจะมีความยากลำบากในการกระทำนั้นบ้าง เราไม่เรียกว่าถูกตบหน้า ไม่เหมือนกับทำไปด้วยความโง่ความหลง ด้วยกิเลสตัณหา แต่เรียกว่าเป็นการฟันฝ่าไป เป็นธรรมดาที่จะต้องมีความยากลำบากบ้าง จนกว่าประสพผลสำเร็จ อย่างที่เราต้องการจะทำ.

ทั้งหมดนี้ ก็พอจะเข้าใจได้ว่า คำว่า "ยึดมั่น" นี้ ในภาษาไทย มันกำกวมอย่างนี้ แต่ในภาษาบาลีเมื่อใช้คำว่า "อุปาทาน" แล้ว ไม่มีทางที่จะกำกวมมาเป็นทางดีได้เลย มันเป็นแต่ทางทุกข์ทั้งนั้น เว้นแต่คำชาวบ้านที่ว่าอุปาทาน ในความหมายอย่างไทย ก็อาจหมายไม่ตรงอย่างที่ใช้ในทางศาสนาดังกล่าว.

ทีนี้ เรื่องที่สำคัญที่สุดสำหรับเราทุกคน ก็คือว่า ดู ดูให้พบ ดูให้รู้จักหน้าตา ของสิ่งที่เรียกว่า "ความยึดมั่นถือมั่น" ซึ่งมีอยู่มากในเรา เคยชินอยู่ในเรา พร้อมที่จะเกิดอยู่ในเรา และเกิดอยู่บ่อย ๆ เพราะฉะนั้นถ้าในภาษาไทย ก็ระวังเอาเอง ว่าอุปาทานหรือความยึดมั่นนี้ ประกอบอยู่ด้วยความโง่ความหลง อวิชชา แล้วก็เป็นทุกข์. ที่ว่า "**ธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น**

ถือมั่น" ก็หมายความว่าไม่ควรยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน คือด้วยอวิชชา ด้วยตัณหา ด้วยกิเลส. แต่ถ้าเราจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมทั้งปวง ยึดเป็นหลักประพฤติปฏิบัติ ด้วยสัจจะ ด้วยอธิฏฐานะ อย่างนี้ได้ ไม่ได้ห้ามเลย เพราะมันไม่ได้เกิดความทุกข์เลย

ทีนี้ก็ลองเปรียบเทียบดูต่อไปว่า จิตที่ยึดมั่นถือมั่น สำคัญมั่นหมายว่าเป็นตัวกู เป็นของกูนั้น มันเป็นอย่างไร และจิตที่ไม่ได้ยึดมั่นสำคัญมั่นหมายเป็นตัวกู ของกูนั้น มันเป็นอย่างไร. **จิตที่ไม่ยึดมั่น** แต่ฉลาดอยู่ทุกเมื่อ ฉลาดคือรู้อยู่ว่ามันเป็นของธรรมชาติแน่ อย่าไปปล้น ไปตู่เอามา ถ้าจะไปทำอะไร จะไปเกี่ยวข้องกับมัน เช่นจะไปกินมัน ไปใช้สอยมัน ก็ทำไปด้วยจิตใจที่ไม่ได้ยึดมั่นถือมั่น. นี่ จิตที่ไม่ได้ยึดมั่นถือมั่นเป็นอย่างนี้. แล้วจิตอันไหน จะดีกว่ากัน? เช่นว่าคนชาวบ้านจะทำงานอาชีพแจวเรือจ้าง ขับสามล้อ หรือทำอะไรก็ตาม ที่เป็นงานหนัก ถ้าแกทำไปด้วยจิตที่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอวิชชาอุปาทานแล้ว มันเหมือนกับตกนรกทั้งเป็น; แต่ถ้าทำไปด้วยจิตใจที่ไม่ยึดมั่น คือฉลาดรู้เรื่องความจริงนี้พอ แล้วมันก็ไม่เป็นการตกนรกทั้งเป็น สามารถร้องเพลงได้ขณะที่แจวเรือ ถีบสามล้อ หรืออะไรอยู่ก็ตาม. รายอย่างนี้มันร้องเพลงได้ สบาย พอใจในการงาน ยินดีที่ได้ทำการงาน. เมื่อเป็นเช่นนี้ เราก็จะเห็นได้ทันทีว่า จิตที่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทานนี้ มันเป็นการทนทรมาน; ส่วนจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น แต่ลืมตาแจ่วอยู่ด้วยสติปัญญานี้มันไม่มีอุปาทาน ในขณะนั้นไม่มีอุปาทาน.

ด้วยเหตุนี้ เราจงหัดใช้จิตนี้ หรือหัดทำให้เกิดจิตชนิดนี้ขึ้นมา ไม่ว่าในการเล่าเรียน เช่นเรียนเพื่อจะสอบไล่ให้ได้นี้ จงทำด้วยจิตที่ปกติ ที่ไม่มี

อุปาทาน ไม่มีกิเลสตัณหาอุปาทาน มีความปกติ มีความเฉลียวฉลาด มันก็สบาย เรียนก็เร็ว จำก็เก่ง นึกก็ออกดี อะไรทำนองนี้เป็นต้น. หรือว่าถ้าจะสอบไล่ ในขณะที่สอบไล่อยู่แท้ ๆ ก็อย่าทำไปด้วยจิตที่เป็นอุปาทาน ไม่ยึดมั่นเรื่องได้เรื่องตก เรื่องตัวกู ของกูอะไร ลืมมันเสียให้หมด ให้จิตคงสภาพว่าง ปกติ เป็นสมาธิ รู้อยู่แต่ว่าข้อสอบว่าอย่างไร มีอะไรอย่างไร จะตอบให้ถูก—ให้ดีอย่างไร ก็ไม่ต้องนึกถึงตัวกูของกู นึกแต่ว่าข้อสอบมันว่าอย่างไร ทำให้ดีที่สุด ด้วยใจคอที่ปกติ อย่างนี้จะตอบได้ดีกว่ากันมาก.

การทำอะไรด้วยความยึดมั่นถือมั่นนั้น มีแต่ทางเสีย อย่างน้อยก็ทำให้เป็นทุกข์ เพราะมันมืดมนต์ มันกลัดกลุ้ม ปั่นป่วน. เช่นลองกินอาหารด้วยอุปาทาน ยึดมั่นถือมั่นด้วยกิเลสดูเถอะ ไม่เท่าไรเป็นโรคกระเพาะตายแล้วเวลากิน ก็ไม่ได้รสได้ชาด เท่าที่ควรจะได้. แต่ถ้าใจคอโปร่งสบาย ไม่มีวิตกกังวล ไม่มีอะไรวุ่นวายในใจ กินเคี้ยวไปช้า ๆ ตามสบาย อาหารก็จะออกรสดี ไม่มีอันตราย บำรุงร่างกายได้ดี อย่างนี้เป็นต้น. แม้แต่ขณะที่จะกินอาหารนี้ ก็ยังจะต้องปรับปรุงจิตให้ว่าง ให้โปร่ง ปราศจากอุปาทานอยู่แล้ว ถ้าเรามีอุปาทาน มันก็จะเสียหายหลายอย่าง จะกินอย่างตะกละ แล้วก็จะกินอย่างชนิดที่ร่างกายรับไม่ทัน เกิดโรคกระเพาะภายในไม่กี่เดือน กี่ปี แล้วก็ไม่ได้รู้รสอันประณีต โอชะอันแท้จริงของอาหารที่ดีเหล่านั้นเลย. เมื่อเรื่องเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ยังต้องระวังอุปาทานอย่างนี้แล้ว ทีนี้ถึงเรื่องใหญ่ ๆ มันก็ต้องระวังมากขึ้นไปอีก เพราะฉะนั้นผู้ที่มี **ชีวิตอยู่ด้วยอุปาทานนั้น ก็คือชีวิตที่เหมือนกับว่า ถูกใส่กุญแจมือ อยู่ตลอดเวลา** เหมือนอย่างคำกลอนคำโคลง บทนั้น. และ **ชีวิตที่ไม่มีอุปาทาน** ก็เหมือนกับชีวิตที่ฟรี ที่อิสระที่ไม่ถูกสวมกุญแจมือ อยู่ตลอดเวลา. เพราะฉะนั้น **ทำไปด้วยไม่ยึดมั่นถือ**

มันนั่นแหละ ทำได้ดีกว่า ทำได้มากกว่า แล้วไม่มีความทุกข์เลย. ถ้าทำไปด้วยจิตที่กลัดกลุ้มอยู่ด้วยอุปาทานแล้ว มันทำไปผิด ๆ แล้วก็เป็นทุกข์ตลอดเวลา แล้วยังไม่มีผลอีกด้วย. นี้เป็นการแยกให้เห็น ว่ายึดมั่น กับไม่ยึดมั่นนั้นต่างกันอย่างไร.

ทีนี้ ก็จะต้องรู้ต่อไปอีกว่า ทำไมมันจึงยึดมั่น ? เพราะปัญหามันมีอยู่ว่า เราจะต้องละความยึดมั่น หรือจะระวังไม่ให้เกิดความยึดมั่น ดังนั้นเราจึงต้องรู้ต่อไปว่า **ความยึดมั่นด้วยกิเลสตัณหานี้ มันเกิดขึ้นมาอย่างไร ?**

ข้อนี้ มันก็อย่างที่พูดแล้วคร่าว ๆ ว่า พอเราเกิดมาตั้งแต่อ้อนแต่ออก ก็ถูกอบรมโดยรอบด้าน แม้ไม่ต้องสอนด้วยปาก ก็มีอะไรที่ห้อมล้อมให้เป็นไปทางให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวฉัน ว่าของฉัน เรื่อยมา นี้มันเป็นการกล่าวอย่างคร่าว ๆ. ถ้ากล่าวในส่วนลึก ในทางธรรมะส่วนลึก ที่เรียกว่า ปรมัตถ์ หรือปรัชญา ก็คือต้องมองกันให้ลึกไปถึงความรู้สึก. ในความรู้สึกนี้ มันมีอยู่เป็นคู่ ๆ ประโยคที่ควรจำไว้ก่อน จำไว้ง่าย ๆ ก็มีว่า "**มันมีค่าขึ้นมา เพราะมันมีคู่**" มีค่า เพราะมีคู่. ไม่ว่าอะไร มันมีค่า ก็เพราะมีความเป็นคู่ทั้งสิ้น. ที่ว่าคู่นั้น มีอะไรบ้าง ? คู่ ก็คือ ดีชั่ว บุญบาป สุขทุกข์ ได้เสีย ผิดถูก สูงต่ำ ดินฟ้า ฯ ล ฯ กระทั่ง หญิงชาย อย่างนี้เป็นต้น ถ้ามันไม่มีเข้ามาเป็นสองอันเป็นคู่ สำหรับเทียบกันแล้ว มันก็ไม่มีค่า.

ลองไปคิดดูเถอะ ทีแรกอาจจะฟังไม่ถูกก็ได้ ฟังไม่ออกก็ได้ แต่ถ้าไปคิด ๆ ดู ยิ่งคิดก็จะยิ่งเห็น. สมมุติว่า คู่ดีกับชั่วเป็นต้น ถ้าไม่มีชั่วอยู่ ดีมันก็ไม่มีค่าขึ้นมาได้ ; คือจะไม่เกิดความดีปรากฏออกมาได้ ถ้ามันไม่มีชั่ว

เป็นเครื่องบอก เครื่องวัด เครื่องเทียบ. หรือในกรณีของคู่ ที่ง่ายกว่านั้น เช่น สูงกับต่ำ ถ้ามันไม่มีต่ำอยู่ สูงมันก็มีไม่ได้. ถ้ามันไม่มีสูงอยู่ ต่ำมันก็มีไม่ได้. มันมีค่า หรือมีความหมายขึ้นมา ก็เพราะมีคู่.

เกี่ยวกับของเป็นคู่นี้ เป็นเรื่องสำคัญ เพราะ **ความเป็นคู่นี้เอง คือตัวหลอกอย่างยิ่ง** ที่หลอกให้เกิดตัณหาอุปาทานอย่างยิ่ง: ถ้าเราไปติดเจ้าฝ่ายนี้ หรือไปติดฝ่ายนั่นก็ตาม มันก็คือโง่ทันที เพราะมันไม่ใช่ของจริง มันมีค่าขึ้นมาให้เราเห็นผิดนั้น เพราะเราไปเห็นว่าเป็นของคู่นั้นเอง. เพราะทั้งคู่ทั้งสองฝ่ายนั่นมันไม่จริงด้วยกัน เช่นว่าสั้น มันก็ไม่ใช่สั้นจริง ยาว มันก็ไม่ใช่ยาวจริง มันเป็นเพียงระยะเท่านั้น—เท่านี้ เท่านั้นเอง แล้วเราไปโง่ ไปหลง ว่ามันสั้น หรือมันยาวไปเอง.

แม้คู่ที่เรียกเป็นอย่างอื่นก็เหมือนกัน อย่างที่พูดแล้วเมื่อวาน ว่า ร้อน—หนาว หรืออะไรก็ตาม ที่เป็นคู่ ๆ นี้ กระทั่งว่า หญิง—ชาย. ลองไม่มีผู้ชาย ผู้หญิงก็หมดความหมาย. ลองไม่มีผู้หญิง ผู้ชายก็หมดความหมาย มันมีค่า เพราะมีสอง เสมอไป ซึ่งตรงกันข้าม เป็น opposite ต่อกันและกัน. ภาษาปรัชญา เขาเรียกว่า pair of opposite. นี้คือตัวร้ายกาจที่สุด ที่หลอกให้คนเราโง่ แล้วปัญหาต่าง ๆ ทางจิตใจ ก็เกิดขึ้น. pair of opposite นี้ คือของที่ตรงกันข้ามกันเป็นคู่ ๆ เรียกว่า "ของคู่" ถ้าจะใช้คำให้เป็นภาษาสากลรู้กันหมด ก็คือมันเป็นของคู่ ระหว่าง positive กับ negative เป็นต้น.

ของคู่ หรือความเป็นคู่ ที่กล่าวนี้ นอกจากทำให้เกิด ค่า หรือความหมาย ทำความยุ่งยากขึ้นมาแล้ว อีกทางหนึ่ง มันยังทำให้เกิดกำลัง—กำลัง

ผลักดัน. คือเรื่องมันมีว่า หาก positive กับ negative มาเป็น pair of opposite ขึ้นคู่หนึ่งเท่านั้น พอสัมพันธ์กันเท่านั้น จะเกิด energy คือแรงเคลื่อนหรือกำลัง อาการเคลื่อน ๆ มันจะมีไปเรื่อย ๆ จนกว่ามันจะเป็นกลาง คือเป็น neutral คือจนกว่ามันจะไม่เป็น positive หรือ negative อีกต่อไป เมื่อนั้นมันจะหมดกำลัง. สิ่งอื่นใดก็เหมือนกัน พอมาคู่กันแล้วก็เกิดความหมาย—เกิดความหมาย—เกิดความหมาย จนเคลื่อน มีกำลัง มีค่า มีความหมาย จนกว่ามันจะหมดความเป็นของคู่ หมดค่า ก็คือหมดกำลัง หมดความหมาย. เช่นพอไม่รู้สึกว่าหญิงหรือชาย นั่นก็คือหมดความหมายทันที. พอไม่รู้สึกว่าดีหรือชั่ว มันก็หมดความหมายทันที หมดไปด้วยกัน.

ทีนี้ ธรรมะนี้ มันมาเหนือเมฆ อย่างที่ว่า คือมาเพื่อจะให้หมด—หมด—หมดความหลง ในสิ่งที่เป็นคู่ ๆ ทีนี้สิ่งที่เป็นคู่นี้ มันลึกซึ้งมาก มันรู้สึกได้เอง มาตั้งแต่เป็นความรู้สึกตามสัญชาตญาณ ซึ่งเป็นความรู้สึกอันแรกชั้นต้นที่สุด อย่างที่เรียกว่า instinct. ทีนี้ instinct นี้ มันมีวิวัฒนาการได้ หรือเป็นที่ตั้งแห่งวิวัฒนาการทางความรู้ได้ มันจึงมาเป็นความรู้ทางสติปัญญาเป็น intellect เอาตอนหลัง.

ความรู้สึกมีของเป็นคู่ ที่เกิดมีขึ้นเป็นครั้งแรก คู่แรกที่สุด ที่ยังอยู่ในระดับ instinct คือเป็นไปได้เองตามสัญชาตญาณนั้น ได้แก่ความรู้สึกว่า**ได้** ว่า**เสีย.**

ในตอนนี้ ขอให้นักศึกษาใช้สมาธิจิต ทำตัวเป็นนักวิปัสนากันในห้องนี้สักหน่อย เพื่อทำจิตให้ลึก ให้ดิ่งลงไป วนถึงรู้เรื่องของความรู้สึก

ของสิ่งที่มีชีวิต คือของคนก็ได้ ของสัตว์ก็ได้ ของต้นไม้ก็ได้ หรือของสิ่งที่มีชีวิต ไม่ว่าระดับไหน ก็ได้, ว่ามันรู้สึกได้เอง ว่ามี "ได้" มี "เสีย" นี้เป็นคู่แรกที่สุด. เช่น ได้กิน—ไม่ได้กิน เช่น อยู่ หรือตาย นี่มันเป็นเรื่องได้—เรื่องเสีย คู่แรกนี้ทั้งนั้น. ลองเอากรณีของต้นไม้ก่อน; ต้นไม้ มันรู้สึกได้ว่ามันจะได้กินอาหาร หรือไม่ได้กินอาหาร ถ้าได้กินอาหาร มันรู้สึกว่า "ได้", ถ้าไม่ได้กินอาหารมันรู้สึกว่า "เสีย". คำว่าได้—ว่าเสีย นี้เป็นคำพูดของคน แต่สำหรับต้นไม้มันรู้สึกได้ว่ามันจะได้หรือจะเสีย ตามความหมายเสียงพูดนั้น. ความรู้สึกของมันนี่แหละ เป็น**ความรู้สึกที่เป็นคู่—คู่แรก** อันเป็นรากฐานของทั้งหมด. แม้ในกรณีลูกสัตว์ ลูกสุนัข ลูกแมว มันก็รู้สึกได้เอง ว่าได้กินหรือไม่ได้กิน มันรู้เท่านี้แหละ. แต่ความรู้สึกในระดับคนแล้ว มันรู้ได้มากกว่านั้น (คือมากกว่าสัญชาตญาณอย่างนั้น) คือรู้สึกว่าถ้าได้กิน ก็ดีโว้ย! ถ้าไม่ได้กินก็ไม่ดี! มันจึงเกิดคู่ ว่า**ดี** หรือ **ไม่ดี** ขึ้นมา.

ส่วนสัตว์ในระดับสุนัขหรือแมว ความรู้สึกมันมีแค่รู้ว่า ได้—ไม่ได้เพียงเท่านั้น มันไม่ก้าวมามีความหมายของคู่ ที่ว่าดี หรือไม่ดี. ดีหรือชั่ว บุญหรือบาป นี้ สำหรับสุนัขหรือแมว ไม่มี มันยังไม่มีความรู้สึกสูงขึ้นมาจนยึดถือความเป็นของคู่ คู่นี้. แต่สำหรับสัตว์ในระดับคน มันฉลาด มีปัญญาที่วิวัฒน์เหนือมาจากระดับสัญชาตญาณ ฉะนั้น ถ้าได้กิน จึงถือว่า ดีโว้ย เป็นบุญโว้ย! ถ้าไม่ได้กิน ก็เป็นไม่ดี เป็นบาปโว้ย! พอได้ ก็ว่าดี พอไม่ได้ก็ว่าไม่ดี; **ยึดว่าดี คือได้ ไม่ได้ ก็คือไม่ได้** อย่างนี้เป็นต้น. ด้วยเหตุนี้มันจึงเกิดคู่ มากขึ้น ๆ มากขึ้น ๆ แก่คน เพราะคนมีสติปัญญาเริ่มสูง ๆ ขึ้นก็เลยมีคู่มากตามส่วน ดีชั่ว บุญบาป สุขทุกข์ เย็นร้อน อ่อนแข็ง นิ่มนวลกระด้าง สูงต่ำ ฯลฯ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็มี หญิง—ชาย.

ทีนี้ ท่านบางคนอาจไม่เข้าใจ สงสัยว่าสัตว์ ระดับสุนัขตัวผู้—ตัวเมีย นี้ มันมีความรู้สึกเป็นคู่ ว่าหญิง ว่าชาย หรือตัวผู้—ตัวเมีย กันหรือเปล่า? ในที่นี้ ขอบอกว่าเปล่าเลย มันทำไปตามความรู้สึก ตามความต้องการของต่อมของแกลนด์ ที่เนื่องด้วยอวัยวะสืบพันธุ์ หรืออะไรทำนองนั้น มันเป็นเหมือนเครื่องจักร ในเชิง mechanism ทาง mentality ไป โดยไม่มีความหมาย ว่าหญิง ว่าชาย ว่าดี ว่าชั่ว. แต่ในระดับคนเรานี้ มันมีความรู้สึกเป็นหญิง—เป็นชายก่อน แล้วมีความรู้สึกเป็นผัว—เป็นเมีย อย่างนี้มากขึ้นทุกที หนักขึ้นทุกที แล้วก็จัดเอาว่า ถ้าได้ตามอร่อย ตามต้องการแล้วละก็ ดี, ไม่ได้ ก็ไม่ดี. นี่แปลว่ามนุษย์นี้ ยิ่งโง่ลง ๆ ส่วนสัตว์นั้น โง่เท่าเดิมอยู่เรื่อย เพราะว่ามันไม่ถูกหลอกมากเหมือนคน. ดังนั้น คนจึงมีปัญหามากกว่าสัตว์ ยิ่งฉลาดเท่าไร ยิ่งมีปัญหามากเท่านั้น เพราะฉะนั้นขอให้สนใจคำว่า pair of opposite นี้ให้ดี. คำนี้ใช้กันทั่วไปหมด ในวิชาปรัชญา ทางศาสนา ทางธรรมะในพุทธศาสนา เพื่อไม่หลงในของที่เป็น คู่ คู่ ๆ ๆ ๆ นี้ จนเกิดกิเลส และเกิดทุกข์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือเกิดความยึดมั่นถือมั่น ยึดมั่นฝ่ายดี ก็เอา; ยึดมั่นฝ่ายไม่ดี หรือฝ่ายชั่ว ก็อยากจะฆ่ามัน อยากจะทำลายมัน หรืออย่างน้อยก็รำคาญ อยากจะไปให้พ้น อย่างนี้เป็นต้น. นี่ก็เรียกว่ายึดมั่น และมีโทษของความยึดมั่นอยู่ด้วยเหมือนกัน.

เพราะฉะนั้นให้เข้าใจเสียให้ชัดว่า สิ่งคู่ คู่ ๆ ๆ ๆ ทุกคู่ มาจากคู่ ๆ เดียว คือความรู้สึกตามสัญชาตญาณว่า "ได้" หรือ "เสีย" gain หรือ loss นี้มันรู้สึกได้ทั้งนั้น; ต้นไม้มันรู้สึกได้ ว่าได้หรือเสีย แล้วมันก็ต้องไปในทางได้ เช่นทางนี้ มีแสงแดด มันก็ออกใบออกกิ่ง ไปทางนี้ นี่เป็นเพราะมันมีความรู้สึกว่าได้หรือไม่ได้. หรือทางนี้ดินมีน้ำ มีความชื้น มันก็

ส่งรากไปทางนี้ อย่างนี้เป็นต้น นี่มันเป็น instinct อย่างเลวอย่างต่ำที่สุดของสิ่งที่มีชีวิต เป็นรากฐานของสิ่งที่เป็นคู่ ความรู้สึกที่เป็นคู่ คู่ต่อ ๆ มา.

ทีนี้ ที่เป็นคู่ ๆ คู่ ๆ ทุกคู่เหล่านี้ อาจจะจัดได้ว่า ฝ่ายนี้ดี ฝ่ายนั้นไม่ดี แล้วแต่ว่าความประสงค์นั้นมันเป็นอย่างไร เช่นเราชอบสั้น ที่สั้นมันก็ดี; ยาว ก็ไม่ดี. แต่ถ้าเราชอบยาว ที่ยาวมันก็ดี; สั้นก็ไม่ดี อย่างนี้เป็นต้น. มันอาจจะแยกเป็นดี กับไม่ดี คือถูกใจ กับไม่ถูกใจ ต้องการ กับไม่ต้องการ อย่างนี้เสมอไป; เราเองก็เลยเกิดความยึดมั่นถือมั่นมากขึ้นทุกที. ฝ่ายที่ถูกใจ ก็ยึดด้วยกามุปาทาน; ฝ่ายไม่ถูกใจ ก็ยึดด้วยทิฏฐุปาทาน หรืออุปาทานชื่ออื่น; หรือแม้แต่ยึดด้วยอัตตวาทุปาทาน ก็มีได้ เช่นว่าเมื่อไม่ถูกใจกู กูก็จะฆ่ามันเสีย กูก็จะทำลายมันเสีย อย่างนี้เป็นต้น. **มันเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมามากมาย เพราะถูกลวงด้วยของเป็นคู่**.

คำว่า "ถูกลวง ด้วยของเป็นคู่" นี้ ขอให้ระวังให้ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านที่เป็นผู้พิพากษา. สิ่งที่เรียกว่า อคติ ความลำเอียงจะเกิดขึ้นเพราะเราตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลส รายที่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ที่มีมูลเดิมมาจากคำว่า "ได้" "เสีย" นี้เอง เราจะต้องระวังให้ดี.

ทีนี้ ขั้นต่อไป จะกล่าวถึงข้อที่ว่า **ดี กับ เสีย ที่เป็นคู่นี้ ทำไมมันมากลายเป็นอันตราย ได้เสมอกัน?** มีผู้ถามว่า ถ้าไม่ให้ยึดมั่นในดี เราจะเอาอะไรไปเป็น motive สำหรับทำความดี? กล่าวอย่างนี้มันเป็นขั้นต่ำอยู่ เราจะต้องมองความดีให้ถูกต้อง: สิ่งที่เรียกว่า "ดี" นั้น พอไปยึดมั่นเข้าก็เป็นทุกข์ทันที กลายเป็นของไม่ดีไปได้ เพราะว่าพอไปยึดมั่นถือมั่นเข้า

มันมีความหนักอกหนักใจ เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นสู้ไม่ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้. อย่างว่ามีเงิน มีเพชร มีพลอย ที่แพงมากนั้น แล้วเราจะเอามาแบกไว้บนบ่า ทูนไว้บนศีรษะตลอดเวลา ได้อย่างไร. นี่ ขอให้ลองคิดดู ว่าของอะไรก็ตาม ที่เรารักที่สุด ชอบที่สุด ดีที่สุด เราจะมาถือมาทูนไว้บนบ่า บนศีรษะตลอดเวลา ได้อย่างไร มันต้องตายแน่. เพราะฉะนั้นแม้มันจะเป็นเพชร เป็นพลอย ที่แพงสักเท่าไรก็ตามเถิด เราจะเอากะบุงนั้นมาแบกไว้บนหัว บนศีรษะ บนบ่า นี้ไม่ได้ มันต้องวางอยู่เสียแห่งใดแห่งหนึ่ง. ที่ว่านี้เปรียบเรื่องทางวัตถุ วัตถุแท้ ๆ มันก็ยังเป็นอย่างนี้ ยิ่งเรื่องทางใจก็จะเหมือนกัน ถ้าเราไปสำคัญมั่นหมายแล้ว มันก็มีความทุกข์ทันที คือวิตกกังวล ถึงกับนอนไม่หลับ ถึงกับกระสับกระส่าย ถึงกับฝันร้าย อะไรได้เสมอไป. เพราะฉะนั้นต้องจัดต้องทำ จิตใจให้ดี อย่าให้เกิดความหนักขึ้นมาบนดวงวิญญาณ เพราะความสำคัญมั่นหมาย ยึดมั่นเหล่านั้น จนกลายเป็นความวิตกกังวลเป็นต้น. นั่นแหละ ของดี ให้ระวังของดี ของดีนั้นจะมาหนักอยู่บนศีรษะ เพราะความยึดมั่น. แต่ทีนี้ของดีเราเก็บไว้ด้วยสติปัญญา มันก็ไม่หายไปไหน ไม่ต้องเอามาไว้บนศีรษะ ไว้ที่ตรงไหนตามที่มันควรจะไว้ และทำด้วยสติปัญญาก็แล้วกัน; เพราะฉะนั้น จึงอาจจะตอบได้ว่า เราทำดีด้วยสติปัญญา ไม่ใช่ทำดีด้วยความยึดมั่นถือมั่น. ความยึดมั่นถือมั่นที่เป็นกิเลสตัณหานั้น เป็นความโง่เสมอไป. **ทำดีด้วยสติปัญญา มั่นหมายด้วยสติปัญญา อธิฐานจิตด้วยสติปัญญา มีความจริงใจด้วยสติปัญญา นี้ไม่เรียกว่าความยึดมั่นถือมั่น ในความหมายที่เป็นอุปาทาน ในภาษาบาลี**.

ทีนี้ คำสอนที่ว่า **ทั้งดีทั้งชั่ว เป็นที่ตั้งของความยึดมั่นถือมั่น และเกิดทุกข์ได้เสมอกัน** นี้ก็พอจะเข้าใจได้: วิตกกังวลเรื่องดี ก็เป็นทุกข์

อย่างดี วิตกกังวลเรื่องชั่ว ก็เป็นทุกข์อย่างชั่ว. พูดให้จำง่ายอีกทีหนึ่งก็ว่า เป็นคนดี ก็มีความทุกข์อย่างคนดี เป็นคนไม่ดี ก็มีความทุกข์อย่างคนไม่ดี. เป็นเศรษฐี ก็มีความทุกข์อย่างเศรษฐี เป็นขอทาน ก็มีความทุกข์อย่างขอทาน. เป็นคนมีบุญ ก็มีความทุกข์อย่างคนมีบุญ เป็นคนมีบาป ก็เป็นทุกข์อย่างคนมีบาป. และคู่ที่พึ่งยาก ก็คือว่า คนที่มีความสุขสำราญ ก็จะมีความทุกข์อย่างคนมีความสุขสำราญ; คนไม่มีความสุขสำราญ ก็จะมีความทุกข์อย่างคนไม่มีความสุขสำราญ. นี้ มันหมายความว่าไปยึดมั่นใน "ความเป็น ของตัว" มันจึงเป็นทุกข์ เศรษฐีที่มีความยึดมั่นถือมั่นในทรัพย์สมบัติในความเป็นเศรษฐี นั่นแหละ คือบรมขอทาน เป็นจอมขอทาน; คือมันจะรู้สึกหิว รู้สึกว่ายังขาดแคลน รู้สึกว่าวิตกกังวลทนทรมาน ยิ่งกว่าใคร ๆ หมด; นั่น—เป็นเศรษฐีก็เป็นทุกข์อย่างเศรษฐี. แต่ถ้าไม่มีความคิดว่ากูเป็นเศรษฐี หากเป็น ก็เป็นแต่ปาก เป็นแต่เขายกย่อง ภายในใจไม่เป็น มันก็ไม่มีความวิตกกังวล ไม่มีความหวาดหวั่น ระแวงอะไรตามแบบของคนมั่งมีเขาเป็นกัน แล้วมันก็นอนสบาย. นี่แหละ ธรรมะช่วยได้อย่างนี้ ช่วยให้คนทุกชนิด ทุกแบบ ทุกรูป ไม่ต้องเป็นทุกข์ คือช่วยให้เขาไม่รู้สึก ว่าเขาเป็นอะไรจริง ๆ จัง ๆ ทั้ง ๆ ที่เขาถูกสมมติ ว่าเป็นนั่น—เป็นนี่ เป็นพระราชา เป็นเศรษฐี เป็นผู้มีอะไรก็ตาม แต่ในใจของเขารู้ เขาเฉยได้ เพราะฉะนั้นเขาจึงสบาย **ธรรมะช่วยได้มากในข้อนี้ คือทำให้คนไม่ต้องตกนรกทั้งเป็น.**

คำสอนระดับนี้ อย่าว่าแต่มีในพุทธศาสนาเลย แม้ศาสนาอื่นที่ดีๆ ก็สอนอย่างเดียวกัน ฉะนั้นจึงขอโอกาสเล่าสักนิดหนึ่ง มันเป็นสิ่งที่น่ารู้มาก อย่างคัมภีร์ของคริสเตียนตอนต้น เล่มแรกที่สุด ที่เรียกว่าเยเนซิสนั้น ยังมี

ข้อความชัด ที่ว่าความดีความชั่ว คู่นี้เป็นเหตุแห่งความทุกข์. บางท่านในที่นี้ อาจจะเคยอ่านมาแล้วก็ได้ ว่าพอพระเจ้าสร้างโลกเสร็จ ก็มีสวนเอเด็นในสวนนั้น มีต้นไม้อยู่ ๒ ต้น ต้นไม้ต้นหนึ่ง เรียกว่า Tree of Knowledge of good and evil — ต้นไม้แห่งความรู้ว่าดีหรือชั่ว. ต้นไม้อีกต้นหนึ่ง มีชื่อว่า Tree of Life – ต้นไม้แห่งชีวิต. ต้นไม้ต้นแรกนี้ ถ้าใครไปกินลูกมันเข้า แล้วมันก็จะมีความรู้ทันทีว่า อะไรดี อะไรชั่ว. คนคู่แรกที่พระเจ้าสร้างขึ้นมา คือ อาดัม กับ อีฟ นี้ ถูกห้ามไม่ให้ไปกิน ไม่ให้ไปแตะต้องต้นไม้นั้น เพราะฉะนั้น ตลอดเวลา อาดัม กับ อีฟ ก็ยังไม่รู้อะไร ไม่รู้แม้แต่ว่าอาดัมเป็นผู้ชาย อีฟ เป็นผู้หญิง ไม่รู้เรื่องดี ไม่รู้เรื่องชั่ว ไม่รู้ว่านุ่งผ้า หรือไม่นุ่งผ้า ไม่รู้ทุก ๆ อย่างอันเกี่ยวกับของคู่ ทุก ๆ คู่เลย. ต่อมาวันหนึ่ง งูมาหลอกให้คนคู่นั้นไปกินผลไม้ของต้นที่หนึ่งเข้าไป งูบอกว่าเห็นไหม กินแล้วไม่เห็นตายอย่างพระเจ้าสาปไว้ พระเจ้าเคยห้ามว่าถ้ากินผลไม้นี้แล้ว จะตาย แต่นี่ไม่เห็นตาย. พอคนทั้งคู่กินผลไม้นี้เข้าไปแล้ว ก็เกิดเรื่องทันที คือว่ามันรู้สึกขึ้นมาทันทีว่า เอ้า! ไม่ได้นุ่งผ้า เอ้า! นี่ผู้หญิง เอ้า! นี่ผู้ชาย ดีเป็นอย่างนั้น ชั่วเป็นอย่างนี้ เลยหนีไปซ่อนอยู่ในพุ่มไม้. พระเจ้ามา ไม่เห็นก็ตะโกนเรียก คนทั้งคู่ไม่ออกมาจากพุ่มไม้ ได้แต่ขานรับ. พระเจ้าจึงถามว่าทำไมไม่ออกมา? ทั้งสองคนตอบว่า ไม่ได้นุ่งผ้า. พระเจ้าก็ว่า เอ้า! ทำไมก่อนหน้านี้ ทำไมไม่รู้ล่ะ ว่าไม่ได้นุ่งผ้า ทำไมถึงมารู้วันนี้ เลยจับได้ ว่าคนคู่นั้นขโมยกินผลไม้ ฝืนโองการที่พระเจ้าห้ามไว้ พระเจ้าก็เรียกตัวมาลงโทษตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นไป คนก็มี Original sin บาปตลอดกาล เป็นทุกข์ตลอดกาล.

ก่อนหน้านี้ ความทุกข์ไม่มี คนเพิ่งมีความทุกข์ เมื่อไปกินผลไม้

ที่ทำให้รู้ว่าอะไรดี อะไรชั่วขึ้นมา. เรื่องอย่างนี้ เขากล่าวไว้ในภาษาคน แต่มันมีความหมายลึก แม้แต่พวกคริสเตียนเองบางคน ก็ยังตีความไม่ถูก แล้วก็ไม่อธิบายเรื่องนี้ก็มี. ที่พระเจ้าว่า ถ้ากินผลไม้ต้นนี้เข้าไปแล้ว รู้เรื่องดี–เรื่องชั่วแล้ว มีความทุกข์ขึ้นมา นั่นแหละ คือ "ตาย" ตามแบบพระเจ้า. การมีความทุกข์นั่นแหละ คือตายตามแบบพระเจ้า. เมื่อก่อนนี้ ไม่มีความทุกข์ เดี๋ยวนี้จะมีความทุกข์ วิตกกังวล เกี่ยวกับเรื่องดี–เรื่องชั่ว เรื่องบุญ–เรื่องบาป เรื่องสุข–เรื่องทุกข์ เรื่องหญิง–เรื่องชาย เรื่องพ่อ–เรื่องลูก เรื่องผัว–เรื่องเมีย อย่างนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ นี่ คือตาย.

ทีนี้พระเจ้าเป็นห่วงว่ามันจะไปกินผลไม้ที่ต้นที่สองเข้าอีก คือ Tree of Life นั้น ต้นไม้ต้นนี้ ถ้ากินเข้าไปแล้ว จะมีชีวิตยืนยาวนิรันดร เหมือนกับพระเจ้า พระเจ้าก็เลยพิทักษ์ต้นไม้ต้นนี้ ไม่ให้คนไปแตะต้องได้เลย เพราะเข็ดมาแล้ว ถูกขโมยกินเข้าไปต้นหนึ่งแล้ว. นี่ เรื่องมันก็คาราคาซัง อยู่เพียงแค่นี้. ต้นไม้ต้นนี้ กินเข้าไปแล้ว จะทำให้รู้จักความรู้ ไปในทางที่ไม่ตาย หมดหญิง–หมดชาย หมดดี–หมดชั่ว คือไม่ยึดถือนั่นเอง. มนุษย์ไม่ได้กิน เพราะพระเจ้าห้ามเด็ดขาด จนกว่าเวลาจะล่วงมานาน จนพระเยซูมาเกิด มาสอนเรื่อง Eternal Life สอนว่า ทำอย่างนี้ๆ จะถึง Eternal Life; มนุษย์จึงเหมือนกับได้กินผลไม้ต้นที่สองนั้น.

ที่นำมาเล่านี้ ก็คือจะบอกให้รู้ ว่ามันตรงกันหมด แม้ในคริสเตียน ในพุทธศาสนา ว่าในข้อที่ ถ้าไปเกิดรู้ขึ้นมา ถึงเรื่อง ดีชั่ว สุขทุกข์ หญิงชาย นุ่งผ้า–ไม่นุ่งผ้า อะไรขึ้นมาแล้ว ปัญหาก็จะเกิดเต็มขึ้นมาทันที แล้วจะมีความทนทรมานขึ้นมาทันที เหมือนกับมีบาป. บาปเริ่มตั้งต้นที่นี่

แล้วก็มีไปอีกตลอดกาล. เพราะฉะนั้น ฟังให้ดี เข้าใจให้ดี อย่าไปได้เข้าใจว่า ทำไมจึงไปพูดว่า ดี หรือไม่ดี นี้. มันเหมือนกัน. ดี มันก็เหมือนกับชั่ว ใน เมื่อยึดมั่นถือมั่น แล้วก็เกิดความทุกข์เท่ากัน. เพราะฉะนั้นเราอย่าไปยึดมั่น มันก็ไม่มีความทุกข์เลย. นี้เรียกว่าเราไม่ตกอยู่ใต้อำนาจความหลงในเรื่องดี—เรื่องชั่ว เราอยู่เหนือความดีความชั่ว. นิพพาน เป็นเรื่องอยู่เหนือความดี ความชั่ว เพราะฉะนั้นจึงไม่มีความทุกข์เลย. รู้ว่าดีก็ไม่น่ายึดถือ ชั่วก็ไม่น่ายึดถือ เช่นว่า เศรษฐีก็ไม่น่าเป็น คนขอทานก็ไม่น่าเป็น ไม่เป็นอะไรดีกว่า **โดยหัวใจอย่าเป็นอะไรดีกว่า**. รู้สึกว่า เป็นผู้ชาย จะมีความทุกข์ตามแบบผู้ชาย รู้สึกว่าเป็นผู้หญิง จะมีความทุกข์ตามแบบผู้หญิง ถ้าไม่รู้ว่าเป็นอะไร จะไม่มีความทุกข์อะไรเลย. มันอยู่ที่เราจะปรับปรุงจิตใจของเราให้อยู่ในสภาพอย่างไรเท่านั้น. แม้ว่าเราจะทำหน้าที่ผู้หญิง หน้าที่ผู้ชาย ตามธรรมชาติธรรมดา ก็อย่าไปสำคัญมั่นหมาย จนถึงกับเป็นทุกข์. ถ้าทำไม่เป็น มันก็เป็นทุกข์มาก; ถ้าตั้งใจไว้เป็น มันก็เป็นทุกข์น้อย; ถ้าตั้งใจไว้เป็นถึงที่สุด มันก็ไม่มีความทุกข์เลยเหมือนกัน.

ในเรื่องทุกข์มาก—ทุกข์น้อยนี้ ให้นึกถึงสัตว์ไว้เสมอ ว่าสัตว์เดียรัจฉานนั้น มันไม่มีอุปาทานมากเหมือนมนุษย์ เพราะฉะนั้นสัตว์ จึงมีความทุกข์น้อยกว่ามนุษย์. จะเรียกว่ามันดีกว่ามนุษย์หรือไม่ ก็สุดแท้เถิด แต่เราก็ประจักษ์แล้ว พูดลงไปได้เด็ดขาดเลย ว่ามันมีความทุกข์น้อยกว่ามนุษย์. **มนุษย์ เกิดมาเป็นเจ้าความคิด คิดได้มาก อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น เลยมีทุกข์มาก.**

ดังนั้นเป็นอันกล่าวได้ว่า ในศาสนาไหนก็ตาม ที่มีสติปัญญาแล้ว

มันจะต้องกล่าวถึงความรู้ ที่รู้ถึงขนาดเรียกว่า **ยึดถือไม่ได้ ทั้งดีทั้งชั่วทั้งนั้น;** แต่แล้วบางที ศาสนิกแห่งศาสนานั้น ๆ ก็หาได้รู้ไม่ ว่าพระศาสดาของตัวได้สอนอย่างนั้น เลยปฏิบัติไม่ถูก เลยปฏิบัติอย่างงมงายเป็นสีลัพพตปรามาสไปหมด อีกเหมือนกัน. เรื่องนี้ เราพูดกันในฐานะนักศึกษา ไม่ใช่เป็นเรื่องติเตียน คือมีศาสนาหลายศาสนา ที่ไม่มีใครเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน แล้วก็ปฏิบัติไปอย่างงมงาย เช่นเดียวกับพุทธบริษัทเรา ไม่เข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนา แล้วก็ปฏิบัติอยู่อย่างงมงาย เลยต่างคนต่างไม่ได้รับเนื้อแท้ ของศาสนาของตน ๆ ด้วยกันทั้งนั้น. ฉะนั้น เราอย่าเป็นผู้มีบาปมากถึงขนาดนั้น อย่าล้าหลังมากถึงขนาดนั้น รีบเข้าใจหัวใจของศาสนาของตน ๆ เสียให้ถูกต้อง

ทีนี้ปัญหาปลีกย่อย ที่จะกล่าวชั่วเวลาที่เหลือนี้ เช่นว่า ความเห็นแก่ตัว. เดี๋ยวนี้เราพูดว่า ไม่มีตัว ไม่ควรมีตัว ก็ต้องไม่เห็นแก่ตัว. แต่ปัญหามันมีทั่วไปว่า **ไม่เห็นแก่ตัวแล้ว จะไปเห็นแก่ใคร? ถ้าไม่มีตัว ที่เป็นที่ตั้งของความเห็นแก่ตัวแล้ว จะไปทำอะไรได้?**

เรื่องนี้ ตอบว่า ให้เห็นแก่ธรรม! คือ**ถ้ายังอยากจะมีตัวอยู่ ก็ขอให้เอาธรรม มาเป็นตัว** อย่าเอาความโง่ ความหลง กิเลส ตัณหา อุปาทาน มาเป็นตัว; นั้นมันเป็นมายาที่สุด มันเป็นเพียงความเข้าใจผิด. ความโง่ ความหลง ว่าตัวกู ว่าของกู นี้มันเป็นกิเลสตัณหา อย่าเอานี่มาเป็นตัว มันจะเป็นการตกนรกทั้งเป็น. ให้เอาธรรม กล่าวคือความจริง ความดี ความถูกต้อง หรือว่า ธรรมชาติ ก็ตามเถอะ มันก็จะเป็นตัวของธรรมชาติไป มันไม่มีอุปาทานที่จะทำให้เป็นทุกข์. ถ้าใครยังอยากจะมีตัว ก็เอาธรรมะเป็นตัวเสีย; แต่ถ้าไม่รู้สึกว่ามีตัวเสียเลย นั่นแหละ จะสบายที่สุด.

ทีนี้ในข้อที่ว่า จะเอากำลังใจที่ไหนมาทำงาน ? นี่ มันก็เอาธรรมะนั่นแหละ เป็นกำลังสำหรับทำงาน ถ้าไปเอากิเลสเป็น motive สำหรับทำงาน มันจะสกปรก มันจะตกนรกทั้งเป็น. ถ้าเอาสติปัญญา หรือเอาธรรมะมาเป็น motive สำหรับทำงาน มันก็สะอาด มันก็สบาย มันก็ราบรื่น. ฉะนั้น ถ้าเราจะมีตัวกันบ้าง ไม่ว่าใคร ก็ขอให้ตั้งให้ดี ให้ธรรมะเป็นตัวอยู่เรื่อย อย่างน้อยก็ธรรมชาติ ๆ ๆ อย่าตู่เอามาเป็นตัวกู–ของกู **ให้เอาธรรมชาติเป็นตัว. แล้วก็ต้องเอาธรรมชาติที่เป็นสติปัญญา อย่าไปเอาธรรมชาติที่เป็นอวิชชาความโง่ มาเป็นตัว.** ปล่อยให้สิ่งนี้ ผลักดันให้ทำการงาน ทำหน้าที่แล้วก็ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ หรืออย่าทำหน้าที่เพื่อตัวกู. เอาธรรมะเป็นตัวกระทำหน้าที่เพื่อธรรมะ ทำงานเพื่อธรรมะ แล้วธรรมะมันก็มีอยู่ที่เนื้อที่ตัวที่กายที่ใจ เพราะฉะนั้นมันก็มีกิน–มีใช้ มีอะไรสะดวกสบายราบรื่นไปหมดไม่มีความทุกข์เลย.

ที่ว่าให้เห็นแก่ตัว–ให้เห็นแก่ตัว เหมือนกับที่เราพูดกันอยู่ทั่ว ๆ ไปนั้น มันคือเห็นแก่กิเลส เพราะกิเลสมันกำลังเป็นตัว ต้องระวังให้ดี seltishness -- ความเห็นแก่ตัว หรืออะไรที่มันน่าขยะแขยงที่สุดนั้น มันคือกิเลสเป็นตัว เลยเห็นแก่ตัว เอาเปรียบผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น. ในวงนักกีฬาในสนามกีฬาอันใหญ่โตมโหฬารนั้น ดูเถิด เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว. เขาเล่นกีฬา เพื่อจะทำลายความเห็นแก่ตัว แต่แล้วเขาเล่นไม่เป็น ไม่เอาธรรมะเข้าไปเป็นตัว เอากิเลสเป็นตัว สนามกีฬาก็เลยกลายเป็นที่ ฝึกความเห็นแก่ตัว. ถ้าอย่างนั้นอย่าไปเล่นกีฬาเสียดีกว่ามันจะไม่เป็นช่องโอกาสให้ฝึกพอกพูนความเห็นแก่ตัว ! เดี๋ยวนี้ เขาไปเล่นกีฬาในสนาม โดยไม่เอาธรรมะเป็นตัว แต่เอากิเลสเป็นตัว มันก็เพิ่มความเห็นแก่ตัว เล่นกีฬาอย่างเอาเปรียบ

เล่นกิฬาด้วยกิเลสตัณหา คดโกง เอาเปรียบ จึงเกิดชกต่อย ตีรันฟันแทงกันไป กิฬาก็เลยกลายเป็นเครื่องมือสำหรับพอกพูนความเห็นแก่ตัว ไม่ใช่เพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว. นี่เพราะเขาไม่เอาธรรมะเป็นตัว. เอากิเลสเป็นตัวเสียเรื่อย จึงว่าถ้าจะมีตัวก็จงเอาธรรมะเป็นตัว ถ้าจะเห็นแก่ตัว ก็ต้องให้เห็นแก่ธรรมะอย่าเห็นแก่ตัวของกิเลส. ถ้าใครยังรักที่จะเห็นแก่ตัวอยู่ ก็ให้เอาธรรมะเป็นตัว.

ในพุทธศาสนา ก็มีคำพูดชนิดนี้เหมือนกัน ว่า "ท่านจงรักตัว ท่านจงสงวนตัวให้ดี ตลอดทุกเวลา" ดังนี้ นี่มีคำว่า "ตัว" เหมือนกัน แต่ตัวในประโยคเช่นนี้ มันหมายถึงธรรมะทั้งนั้น คือพระองค์ตรัสไว้เลยว่า "อตฺตทีปา อตฺตสรณา, ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา—เธอทั้งหลาย จงมีตัวเป็นที่พึ่ง มีตัวเป็นสรณะ กล่าวคือเธอจงมีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะเถิด" ดังนี้ ในที่นี้ หมายความว่าเอาธรรมะเป็นตัว เอาธรรมะเป็นอัตตา แล้วเอาธรรมะนั้นเองเป็นทีปาและเป็นสรณา คือเอาธรรมะเป็นเกาะ—เป็นที่พึ่ง. เพราะฉะนั้น ถ้าเราจะรักตัว จะสงวนตัว สงวนศักดิ์ศรีของตัว หรืออะไรก็ตาม อย่าเอาตัวของกิเลสเป็นอันขาด เพราะตัวเช่นนั้น มันสกปรกน่าขยะแขยง เกิดความทุกข์ไม่มีสิ้นสุด ให้เอาธรรมชาติบริสุทธิ์หรือธรรมเป็นตัว แล้วก็สงวนให้มันยังคงเป็นธรรมะที่ดี ที่ถูก ที่ยุติธรรม ที่งดงามอยู่ แล้วทั้งกลุ่มนั้น มันก็จะไม่มีทุกข์.

ทีนี้ถึงทีเราพูด เราก็พูดว่า "กู"—"แก" "ฉัน"—"ของฉัน" หรือมีตัวตามที่ว่า ๆ กัน เช่นพูดว่า พวกเราเป็นชาติไทย อย่างนี้ มันก็มีความหมายเป็นตัวตามที่ว่า ๆ กัน **ปากก็พูดไปตามธรรมเนียม แต่ใจอย่าเป็น ใจจะต้องเข้าใจถูกต้อง ว่ามันเป็นของธรรมชาติอยู่เสมอ ควรปฏิบัติ**

หน้าที่อย่างไร ก็ทำไป. เช่นพูดว่า ลูกของฉัน ภรรยาของฉัน เงินของฉัน พูดอะไรก็ตาม ก็พูดแต่ปาก ใจอย่าเป็น. ปากพูดไปตามธรรมเนียม ใจรู้อยู่เสมอ ว่ามันของธรรมชาติ ทำได้อย่างนี้ ไม่มีทุกข์. **ถ้าอย่างนี้จะพูดว่าตัวกู–ตัวกู วันละกี่ครั้ง กี่หน ก็จะไม่มีความทุกข์ เพราะใจมันไม่ได้พูด มันไม่ได้เป็นไปตามนั้น.** นี่แหละ จะเรียกว่า **สอนให้เป็นคนปากอย่าง ใจอย่าง** ก็ได้ **แต่มันเป็นเรื่องของปากพูดภาษาคน ใจพูดภาษาธรรม; ปากพูดไปตามสมมติประสาชาวบ้าน ใจพูดภาษาพระพุทธเจ้า**; อย่างนี้ปลอดภัย. นี่แหละเรื่อง **ความไม่ยึดมั่นถือมั่น** ที่มันมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในแง่เหล่านี้.

พวกคริสเตียน คัมภีร์ตอนท้าย ๆ เช่นโครินเธียน มีสอนเหมือนอย่างนี้เหมือน กันว่า:

"มีภรรยา ก็จงทำเหมือนกับไม่มีภรรยา
มีความทุกข์โศก ก็จงเหมือนกับไม่มีความทุกข์โศก
มีความยินดีร่าเริง ก็จงเหมือนกับไม่มีความยินดีร่าเริง
ไปซื้อของที่ตลาด อย่ารับเอาอะไรมา
กินอยู่ ใช้สอย หลับนอน ก็เหมือนกับไม่ได้กินอยู่ ใช้สอยหลับนอน

นี่ ว่าตามตัวหนังสือเลย ไม่ได้ดัดแปลงอะไรเลย กล่าวคือที่ว่ามีภรรยา ก็คือให้มีภรรยาไปตามประสาธรรมดา ประกอบกิจกรรมไปตามธรรมดา แต่ใจอย่าเป็น อย่าเป็นด้วยความยึดมั่นถือมั่น. เมื่อความโศกเข้ามา ความทุกข์ความโศก ความวิบัติฉิบหายอะไรเข้ามา ก็ให้มันเข้ามา แต่ใจอย่ารับเอา ใจคงปรกติ ใจมั่นคง ใจอยู่เหนือไว้เรื่อย. ถึงคราวสุขสบาย เกษมสำราญอะไร

เข้ามา ใจก็ไม่เป็น ปล่อยให้เป็นแต่ข้างนอก คือรู้ว่าอร่อยก็ได้ ไม่ห้าม. ตามหลักพุทธศาสนา ไม่ได้ห้ามว่าอย่ารู้สึกความอร่อยหรือไม่อร่อย, จะรู้ว่ามันอร่อยก็ได้ รู้ว่าไม่อร่อยก็ได้แต่อย่าไปยึดมั่นถือมั่น: อร่อย ก็รู้ว่า เออ! อร่อย, ก็หัวเราะไปได้. ไม่อร่อย ก็รู้ว่า เออ! ไม่อร่อย, ก็หัวเราะไปได้. อย่างนี้อร่อย ก็เหมือนกับไม่อร่อย, หรือไม่อร่อย ก็เหมือนกับไม่อร่อย.

อีกตอนหนึ่ง ในคัมภีร์ที่ว่ามา ว่า ไปซื้อของที่ตลาด อย่าเอาอะไรมา คือซื้อแล้ว ถือมาบ้านได้ แต่ใจอย่าคิดว่าของกู อย่าคิดว่าเราซื้อมาเป็นของเรา นี่ มันมีความหมายเท่ากับไม่ได้เอาอะไรมา. อย่างนี้ มันไม่มีความทุกข์ตลอดเวลา มาถึงบ้าน ก็ไม่มีความทุกข์เลย. ตรงข้าม ถ้ามีการเข้ายึดถือด้วยใจว่า "ของกู—ของกู" เข้าแล้ว มันก็เหมือนกับหาบภูเขา หิ้วภูเขา เอามาไว้บนเรือน มันก็มีวิตกกังวลตั้งแต่นั้นมาเหมือนกัน. แม้ในกรณีที่กินอยู่ ใช้สอยของทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตประจำวัน ก็เหมือนกัน ให้เหมือนกับไม่ได้กินอยู่ ใช้สอย คือไม่ยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง.

ที่เล่ามานี้ ก็เพื่อจะให้รู้ ว่าแม้แต่ศาสนาคริสเตียนเขา ก็ยังมีคำสอนระดับนี้เหมือนกัน และมีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้นไม่ควรจะล้าหลัง ไม่ควรจะงมงาย ไม่เลื่อนชั้นตัวเองให้ได้โอกาสรับประโยชน์อะไรจากศาสนาของตน ๆ ที่เป็นชาวพุทธ ก็ให้ได้รับหัวใจของพุทธศาสนา ที่เป็นคริสเตียนก็ให้ได้รับหัวใจของคริสต์ศาสนา แล้วปัญหามันก็หมด **โลกนี้มันก็ไม่มีวิกฤติการณ์ใด ๆ เพราะว่าถ้าคนแต่ละคน ๆ ไม่มีปัญหา ไม่มีความทุกข์ร้อน ทั้งโลกก็ไม่มีปัญหาเลย.**

สรุปความว่า เราจะมี จะเอา จะเป็นอะไรตามประสาธรรมดา ตามธรรมเนียม ตามที่เขาว่า ๆ กันก็ได้ แต่ใจอย่าเป็น. อันนี้คือการปฏิบัติตามคำสอนที่ประเสริฐที่สุดของพระพุทธเจ้า. ที่ว่า "ธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" คือ มีก็ได้ เอาก็ได้ กินก็ได้ ทำอะไรก็ได้ แต่ใจอย่ายึดมั่นถือมั่น. แล้วอย่าลืมคำพูดที่ว่า "**ให้ปากอย่าง ใจอย่าง**" เฉพาะประโยคนี้ อย่านำไปใช้กับเรื่องอื่น ขอให้ใช้แต่เรื่องนี้ ถ้าไปปากอย่าง ใจอย่าง กับอย่างอื่นแล้ว,—ก็ไม่ได้—ไม่ใช่เรื่องนี้; มันคนละเรื่อง. กล่าวในที่นี้ เพื่อจะไม่ให้มีทุกข์เท่านั้น คือเกี่ยวกับธรรมทั้งปวงนี้ ขอให้ปากอย่างใจอย่าง!

นี่ ขอให้ทุก ๆ ท่าน พยายามทบทวนในใจ อย่าให้ลืมเรื่องนี้เสีย ลุกไปแล้ว อย่าให้ลืมเรื่องนี้เสีย กลับไปถึงบ้านแล้ว ก็ทบทวนอีกครั้งหนึ่ง เพื่อจะได้ฟังเรื่องอื่นอีก อย่างสะดวกสบาย ง่ายดาย และเข้าใจได้ดี เพราะทุกเรื่องมันจะมาขึ้นอยู่กับเรื่องนี้ คือเรื่อง **ยึดมั่นถือมั่น** หรือว่า **ไม่ยึดมั่นถือมั่น** นี้เท่านั้น.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาพอดี.

คำบรรยาย หลักพระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๔/๒๕๑๑

เรื่อง

บรมธรรม บรมสุข บรมครู

พระราชชัยกวี (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องประชุม ของกระทรวงยุติธรรม

๒๓ **มกราคม** ๒๕๑๑

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

ในการบรรยายครั้งที่ ๔ นี้ จะได้กล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่าบรมธรรม และจะเลยไปถึงคำว่าบรมสุข และบรมครู เป็นต้น

ขอโอกาสทบทวนความจำในหัวข้อของวันที่แล้ว ๆ มาบ้าง ซึ่งจะเป็นผลดีแก่การฟังต่อไป และอยากจะซ้อมความเข้าใจบางอย่างว่า การเทศน์หรือการสั่งสอนนี้ ตามวิธีที่ใช้กันอยู่ในหมู่พระสงฆ์ ตามวัดวาอารามนี้; การเทศน์มีอยู่สองแบบ เขาเรียกว่าแบบ "เทศน์ธรรม" นี้อย่างหนึ่ง แล้วก็ "เทศน์จริยา" อย่างหนึ่ง เทศน์ธรรมนั้นหมายถึงการแสดงหัวข้อธรรมล้วน ๆ วิชาความรู้ล้วน ๆ หรือเนื้อหาของธรรมล้วน ๆ อย่างนี้เรียกว่าเทศน์ธรรม ถ้าเทศน์จริยาก็หมายความว่า เทศน์เจาะจงบุคคลเป็นคน ๆ ไป ที่มีอะไรบกพร่อง เหมือนกับที่เราพูดกันตามภาษาชาวบ้านว่า วันนี้โดนเทศน์เสียแย่

อย่างนี้ นี่มันเล่นงานคนฟังนี่ก็เรียกว่าเทศน์จริยา เทศน์จริยาอย่างนี้คือการอบรม เหมือนอย่างที่เรามีความมุ่งหมายจะอบรมจิตใจซึ่งกันและกัน อย่างในโรงเรียนสามัญ ถ้าสอนเรื่องวิทยาศาสตร์เรื่องปรัชญาประวัติศาสตร์อะไรก็ตาม ข้อความเรื่องราวนั้น ๆ อย่างนี้ก็เหมือนกับเทศน์ธรรม แต่ถ้าเป็นการรบเร้าชี้แจงชักจูงส่งเสริมเด็ก ๆ ให้เปลี่ยนนิสัยโดยตรงอย่างนี้ ก็เหมือนกับเทศน์จริยา เพราะฉะนั้นการอบรมของเราที่นี่ก็เหมือนกัน ในบางแง่บางมุมก็เป็นไปในลักษณะเทศน์ธรรม คือบอกให้รู้เรื่องราวเท่านั้น แต่ในบางแง่บางมุมก็เป็นเรื่องเทศน์จริยา ขออภัยบ้าง ที่จะพูดอะไรระบุ เจาะจงท่านทั้งหลายที่จะเป็นตุลาการในเวลาอันสั้นนี้ และขอได้โปรดถือว่า เทศน์อย่างอบรมนี้ คือเทศน์จริยานี้เป็นวัตถุประสงค์มุ่งหมายของการอบรมในที่นี้ด้วย มิใช่เพียงแต่จะให้ความรู้ทั่ว ๆ ไป. ไปประพฤติ. เพราะฉะนั้นขอได้โปรดรับฟังในสองสถานนี้ด้วย คือทั้งสองสถาน หรืออย่าได้เข้าใจผิดเป็นอย่างอื่นด้วย.

ทีนี้ก็อยากจะย้ำถึงเรื่องคำว่า "หลักพื้นฐาน" ที่แล้ว ๆ มา สังเกตเห็นความบกพร่องของการอบรมธรรมะ สั่งสอนธรรมะ บรรยายธรรมะนี้อยู่มาก คือไม่ค่อยสนใจกันถึงเรื่องหลักพื้นฐาน ซึ่งเป็นรากลึกโดยเฉพาะของมัน ไปพูดแต่ผิว ๆ มันเหมือนกับขึ้นต้นไม้ลงมาจากทางปลาย มันก็คงจะลำบากมาก แต่ทำกันเสียแต่อย่างนั้นจนชินไปเสีย ก็เลยเข้าใจว่านั้นถูกแล้ว หรือเหมือนกับขึ้นต้นไม้ทางโคน ก็ทีอาตมามาใช้วิธีบรรยายให้ทราบถึงหลักพื้นฐานอย่างนี้ก่อน กลับจะถูกหาว่าเป็นเรื่องขึ้นต้นไม้ลงมาจากทางปลาย เพราะความไม่เข้าใจ หรือเป็นเพราะการที่มองข้ามกันมาเสียนานจนไม่ว่าอะไรเป็นต้นอะไรเป็นปลาย จึงขอย้ำว่าถ้าจะเรียนธรรมะในพระ

พุทธศาสนาหรือธรรมะอะไรก็ตามเถิด ขอให้ตั้งต้นจากรากฐาน—พื้นฐานที่สุดคือคำว่า "ธรรมชาติ" เสมอไป จะต้องตั้งต้นหรือจับจุดมาจากคำว่า "ธรรมชาติ" แล้วก็เป็นมาตามธรรมชาติ ตามธรรมชาติ ตามธรรมชาติ ตามประวัติที่เป็นมาอย่างไร เราจึงจะมาถึงสิ่งซึ่งเราจัดทำเป็นระบบต่าง ๆ กระทั่งมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อะไรทำนองนี้—อย่างนี้ง่ายกว่า. คือจะโผล่ขึ้นก็พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ศีล สมาธิ ปัญญา อะไรอย่างนี้—อย่างนี้ไม่ทำให้เข้าใจได้ลึกซึ้ง. แต่ก็ทำกันเสียจนเคยชิน อย่างเทศน์ก็จะตั้งนะโม แล้วก็จะเริ่มด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อะไรทำนองนี้ เอาเรื่องธรรมชาติไปไว้เป็นเรื่องลึกลับ ทีหลังสุด หรือไม่เคยไปพูดถึงก็มี

เดี๋ยวนี้การอบรมของเราที่นี่ เริ่มจุดตั้งต้นขึ้นมาจากคำว่าธรรมชาติ ดังที่ท่านทั้งหลายก็เห็นอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นขอให้ถือว่านี่เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งหรือเป็นหลักพื้นฐานที่ดี ขอให้ทบทวนคำว่า "ธรรม" ในลักษณะ ๔ ประการ อันเกี่ยวกับธรรมชาตินั้นไว้เสมอไป ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมชาติ แหละธรรมชาตินั้นก็ถูกดัดแปลงไป ตามความรู้สึก ความต้องการของมนุษย์ แต่ความรู้สึก ความต้องการของมนุษย์นี้ก็ไม่ใช่อะไรนอกไปจากธรรมชาติ มันก็วิวัฒนาการหรือว่าพัฒนาอะไรก็ตาม ขึ้นมาตามลำดับจากธรรมชาติทั้งนั้น หลักพื้นฐานเช่นนี้มันช่วยประหยัดเวลาได้มาก มันช่วยทำให้ง่ายในการศึกษาและทำให้เข้าใจได้ลึกซึ้งที่สุด. และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็เพื่อ "คนนอกวัด" คำนี้จะหยาบคายหรือจะไพเราะก็สุดแท้แต่เรียกว่า "คนนอกวัด" อย่างท่านทั้งหลายที่เป็นฆราวาส มันมีอะไรต่างกันกับคนในวัดอย่างกับอาตมา เพราะฉะนั้นวิธีที่จะพูด จะเรียน จะสอน มันจึงคนละอย่าง เพราะฉะนั้นจึงได้

ใช้ความสังเกตเป็นอันมาก ที่ว่า เรื่องอะไร และวิธีไรที่มันเหมาะแก่คนนอกวัด เมื่อมองเห็นข้อเท็จจริงข้อนี้ โดยเวลาที่ล่วงมานานพอสมควรแล้วก็มองเห็นว่า อย่างนี้เป็นเหมาะที่สุด และขอให้ตั้งใจศึกษาธรรมะนี้ ไปจากหลักพื้นฐาน คือธรรมชาติ ซึ่งยังไม่เป็นอะไรเลย แล้วก็ค่อยปรับปรุงเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นโน่นขึ้นมาตามลำดับ เราต้องรู้ธรรมชาติ เราจึงจะควบคุมมันได้ หรือว่าเอาประโยชน์จากมันได้ หรือว่าจะอยู่เหนือมันได้ ไม่ให้มันทำให้เราเป็นทุกข์ เนื้อตัวของเราก็คือธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเราก็คือธรรมชาติที่วิวัฒน์มาหลาย ๆ ระดับ จะเรียนธรรมะทำไมกัน ก็เพื่อรู้ธรรมชาติ ควบคุมธรรมชาติ เอาประโยชน์จากธรรมชาติ หากแต่ว่ามันเป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณ ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ และเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่สุด ที่จะทำให้เกิดความสงบสุขอันแท้จริง เราจึงเรียนธรรมะเพราะเหตุนี้ จึงให้หัวข้อได้ว่าธรรมะนี้ทำไมกัน แล้วต่อมาก็ให้รู้จักแยกคำพูดที่เรียกว่า "ธรรม" และ "อธรรม" ทั้ง ๆ ที่ทั้งหมดก็คือธรรมหรือธรรมชาติ แต่เรามาแยกอีกส่วนว่า "อธรรม". ฟัง ๆ ดูคล้ายมันตรงกันข้าม ที่แท้มันก็คือธรรมหรือธรรมชาติส่วนที่มนุษย์ไม่ปรารถนา, ไม่อยากให้มาเกี่ยวข้องด้วยเพราะเป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน

ทีนี้ก็มาถึงข้อที่ว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น มันจะเป็นอะไรก็ตามใจ คือจะดีหรือจะชั่วก็ตาม ถ้าไปยึดมั่นด้วยความรู้สึก เป็นตัวเราเป็นของเรา ด้วยอำนาจของตัณหาอุปาทาน คือกิเลสแล้วละก็มันเป็นทุกข์ทั้งนั้น ไม่ว่าอะไรจะเป็นทุกข์ทั้งนั้น แต่ถ้าเราไปเกี่ยวข้องกับมันให้ถูกวิธี โดยที่จิตใจไม่ต้องไปยึดมั่นถือมั่น ก็ไม่มีอะไรที่จะทำให้จิตใจนี้เป็นทุกข์ได้ แล้วเราก็เกี่ยวข้องกับมันได้ ไปกิน ไปใช้ ไปมี ไปหา ไปเก็บ ไปรักษา

ไปอะไรทุกอย่างเท่าที่ควรจะทำ—ก็เลยไม่มีความทุกข์เลย. มนุษย์ก็จะชนะธรรมชาติได้ด้วยข้อนี้. เอาทุกสิ่งทุกอย่างมาเป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์มีความสงบสุข ไม่ใช่เอามาทำให้เกิดปัญหาลึกลับยุ่งยาก จนกระทั่งเกิดความทุกข์เหมือนที่ปรากฏอยู่ทั่ว ๆ ไปใน **โลกซึ่งกำลังเต็มไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจอุปาทานอวิชชา** มากขึ้นทุกที. ถ้าทุกคนมีความรู้เรื่องนี้ โลกจะไม่เป็นอย่างนี้ คือจะสามารถควบคุมมันให้เป็นไปในทางที่ไม่ต้องเป็นทุกข์.

เดี๋ยวนี้มนุษย์เป็นทาสของกิเลส คือเป็นทาสของวัตถุมากขึ้น เพราะไปยึดมั่นในทำนอง อุปาทาน อวิชชานี้มากขึ้น วัตถุหรือความเจริญทางวัตถุนี้ก็เป็นนายเหนือมนุษย์ มนุษย์ก็เป็นทาส มันจึงมีอาการอย่างนี้ มนุษย์เข้าใจผิดว่าตัวเองควบคุมธรรมชาติหรือจัดธรรมชาติ นี้เป็นความโง่อย่างบ้าหลังเพราะไม่รู้สึกตัว. ที่แท้ตัวกลับเป็นทาสของธรรมชาติ ถูกธรรมชาติบีบบังคับวัตถุนั่นแหละบีบบังคับ คือว่าจัดมนุษย์ให้หัวปั่นอย่างไรก็ได้ นี่เรียกว่ามนุษย์ที่ตกเป็นทาสของวัตถุนิยม เพราะไปยึดมั่นถือมั่น ในฐานะเป็นตัวกู เป็นของกูทั้งนั้น ที่อร่อย ที่สวยงาม ที่ถูกใจ ก็ทำไปด้วยความรัก ที่ไม่ถูกใจก็ทำไปด้วยความโกรธ ความเกลียด ความอิจฉาริษยา ทำลายล้างกันเป็นต้น นี่ก็เป็นผลของการยึดมั่นถือมั่น ไม่รู้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ต้องไม่ยึดมั่นถือมั่นก่อน แล้วจึงทำไปด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น จึงจะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ นี้คือความหมายที่สำคัญที่สุดว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น—ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น.

ทีนี้ก็มาถึงหัวข้อของวันนี้ว่า ความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั่นแหละเป็น "บรมธรรม" บรมธรรมนั้นก็คือความไม่ยึดมั่นถือมั่น ทีนี้ท่านคงจะเกิดความ

ฉงนในเรื่องคำ, เรื่องศัพท์นี้ขึ้นมาทันที เดี๋ยวก็มีธรรม เดี๋ยวก็มีอธรรม เดี๋ยวก็มีบรมธรรมอย่างนี้ ขอให้ตั้งใจฟังไปให้ดี ๆ ก็จะเข้าใจได้.

"บรมธรรม" ก็แปลตามตัวว่า ธรรมที่ยอดยิ่ง ที่สูงสุด ตามความหมายของคำว่า ปะ—ระ—มะ คือสูงสุด หรือยอดยิ่ง บรมธรรม ก็คือความที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น ภาวะที่ปราศจากความยึดมั่นนั่นแหละคือบรมธรรม จากข้อความที่ได้กล่าวมาแล้วในวันก่อน ๆ ก็พอจะทำให้รู้ได้. ว่าบรมธรรมคือความไม่ยึดมั่นนี้ก็เป็นยอดสุดของความรู้ ยอดสุดของการปฏิบัติ หรือเป็นยอดสุดของผลของการปฏิบัติ แล้วก็เป็นหัวใจของพุทธศาสนาด้วย ในการบรรยายครั้งที่แล้วมาได้ชี้แจงข้อนี้โดยละเอียด ว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนาอย่างไร ยอดของความรู้ ยอดของการปฏิบัติ ยอดของความสุข หัวใจของพุทธศาสนา และมีอื่นอีกมากแล้วแต่จะเรียก มารวมอยู่ที่คำว่า **บรมธรรม คือความไม่ยึดมั่นถือมั่น** ทีนี้สำหรับคำว่าบรมธรรม คำนี้อยากจะขอฝากไว้ให้จำไว้เป็นหลักว่ามันใช้แทนคำอื่น ๆ ได้ลึกอีกมาก ในลัทธิอื่น หรือในทางศีลธรรมสากล หรือในทางปรัชญาก็ตาม ล้วนแต่มุ่งหมายสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งเป็นจุดสุดยอดที่มนุษย์ควรจะปรารถนาด้วยกันทั้งนั้น ในศีลธรรมหรือปรัชญาสากล เรียกสิ่งนี้ว่า Summum Bonum, Summum ก็แปลว่าที่สุด, Bonum ก็ความดีอย่างนี้. คือความดีที่สุดหรือยอดสุดของความดี แต่แล้วมันคืออะไรนี้มันต้องต่าง ๆ กันไปแล้วแต่ว่ามันเป็นของพวกไหน ถ้าของพุทธศาสนาก็ต้อง ความไม่ยึดมั่นถือมั่นเป็น Summum Bonum ทีนี้ความไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้; ถ้าหมายถึงภาวะที่แท้จริงอันหนึ่ง แล้วเรามีชื่อเรียกอีกหลายชื่อ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็ชื่อที่เราได้ชินหูกันที่สุด คือคำว่านิพพาน—นิพพานนี้. สำหรับคำว่านิพพานนี้ มีคำบาลีหรือที่เป็นพระพุทธภาษิต ระบุไว้ชัดแล้วว่า นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา

"พระพุทธเจ้าทั้งหลาย กล่าวนิพพานว่าเป็นบรมธรรม" นี่เป็นอันว่าเรายอมรับหรือถือกันเป็นหลักว่า นิพพานคือบรมธรรมในพระพุทธศาสนา แล้ว **นิพพานนั้นแหละคือความไม่ยึดมั่นถือมั่น** หรือภาวะที่ปราศจากความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเราจะได้อธิบายกันต่อไปเรื่อยๆ. ทีนี้เมื่อเราได้คำว่านิพพานมาเป็นหัวข้อก็ขอได้ฟังกันต่อไป.

เนื่องจากไม่เข้าใจคำนี้ ก็เข้าใจผิด เข้าใจไปในฐานะที่ว่ามันอยู่กันคนละเรื่องคนละราว, คนละฝักคนละฝ่ายกับเรื่องของมนุษย์ธรรมดา. ถ้าท่านผู้ใดในที่นี้ ในที่ประชุมนี้ เข้าใจอย่างนี้แล้วขอให้สลัดทิ้งไปโดยสิ้นเชิง ว่าเรื่องนิพพานนี้ เป็นเรื่องที่เกี่ยวกันอยู่กับมนุษย์ทุกคน, ทุกเวลา, ทุกสถานที่ จึงจะถูกต้อง. ทีนี้จะอธิบายคำนี้โดยทางภาษาศาสตร์กันเสียก่อน.

คำว่า "นิพพาน" ตามตัวหนังสือแท้ ๆ ก็แปลว่า ดับเย็น คือดับแห่งความร้อน ก็คือความเย็น พูดกันมาตั้งแต่โบราณนานไกล จนไม่รู้ว่าตั้งแต่ครั้งไหน คือตั้งแต่มนุษย์ในอินเดียเริ่มพูดภาษาของเขา ก็มีคำว่าเย็น คือคำว่านิพพานนี้พูดอยู่แล้ว แปลว่าเย็น เช่นว่าไฟมันลุกอยู่แล้วมันดับลงก็เรียกไฟนิพพาน ถ่านไฟร้อนแดงอยู่ในเตาเอาออกมาเย็น–ดำสนิท เรียกว่าถ่านไฟนิพพาน หรือว่าอาหารปรุงเสร็จทันทีกินไม่ได้มันร้อนอยู่ ก็ต้องรอจนมันนิพพานมันจึงจะกินได้ เพราะฉะนั้นคำว่านิพพานแปลว่าเย็น–เย็นจนหมดอันตรายที่เกิดจากความร้อน นี่คำว่านิพพานได้ใช้กันอยู่กับเรื่องทางวัตถุอย่างนี้อยู่ก่อนแต่ดึกดำบรรพ์มา ทีนี้ต่อมา คำนี้เอามาใช้กับสัตว์ สัตว์ที่มันดุร้าย จะเป็นสัตว์บ้านหรือสัตว์ป่าก็ตาม, จับเอามาฝึกให้มันเชื่อง, ให้มันใช้การได้ดี เช่นวัวป่า ควายป่า เอามาทรมานเฆี่ยนตีฝึกฝนอย่างนั้นอย่างนี้ จน

มันเชื่องเหมือนกับแมว แล้วก็ใช้งานทำอะไรได้โดยไม่มีอันตรายจากสัตว์เหล่านี้เลย. เมื่อมันหมดพยศร้าย—ใช้คำว่าพยศร้าย; มันก็เรียกได้ว่ามันนิพพาน, ไม่ใช่มันตายนะ. ภาษาบาลีใช้คำว่านิพพานเหมือนกัน นิพพายติ คือมันดับเย็น.

ทีนี้ต่อมา เมื่อมีการค้นพบทางจิตใจ มีความรู้เรื่องทางจิตใจกันมากขึ้น ความเย็นใจก็เอามาใช้ เอาคำว่านิพพานมาใช้ในทางความหมายว่าเย็นใจสำหรับคน ไฟนั้นมันก็ร้อน แต่มันทางวัตถุ. พยศร้ายนั้นมันก็ร้อน แต่มันก็เกี่ยวกับสัตว์เดรัจฉาน ทีนี้คนต้องการความเย็นใจ พอค้นพบอะไรที่มันทำให้เย็นใจก็เรียกว่านิพพานตามเดิม—ตามคำเดิมนั้น, ดังที่ได้กล่าวมาแล้วเมื่อวันที่แล้วมานี้ว่า ภาษาธรรมะ Technical Term ของธรรมะนี้ก็เอามาจากภาษาชาวบ้านแท้ ๆ เอาคำภาษาชาวบ้านแท้ ๆ มาเป็นคำธรรมะแล้วให้ความหมายเฉพาะใหม่ตามเรื่องตามราวนั้น ๆ เช่นคำว่ากิเลสในที่นี้ เป็นไฟ ก็เอาคำว่าไฟมาเป็นชื่อของกิเลส แล้วก็เอาเย็น—เย็นทางวัตถุนั่นแหละมาเป็นชื่อของความเย็นทางจิตใจ ก็เรียกว่าเย็นอยู่ตามเดิม ทีนี้เมื่อมาถึงคน คำว่า **นิพพานคือเย็นใจ** นี้ ก็แบ่งออกเป็นหลายระดับ ตามเหตุการณ์ที่ผ่านมา. ครั้งหนึ่งเคยเอากามารมณ์ที่ได้ตามต้องการว่าเป็นนิพพานก็มี ถ้าได้ความรู้สึกพอใจทางกามารมณ์ตามที่ต้องการก็เลยเรียกว่านิพพานไป; คราวหนึ่งหรือยุคหนึ่ง. ต่อมาผู้ที่ฉลาดกว่านั้นพบว่าไม่ใช่; ความเย็นใจที่เกิดแต่การทำสมาธิ, ทำทางจิตใจ, ทำสมาธิโดยตรงเย็นใจขึ้นมาได้อย่างนี้; นี้ก็คือนิพพาน กามารมณ์ก็ถูกเลิกถอนไปว่าไม่ใช่นิพพาน **การที่เอาความสุขที่เกิดมาแต่สมาธิว่าเป็นนิพพานนี้มีมานานเป็นระยะยาว** เพราะว่าการทำสมาธิมันทำได้หลายชั้นหลายระดับ ละเอียดยิ่งขึ้น—ละเอียดยิ่งขึ้น—ละเอียดยิ่งขึ้น; จนกระทั่งเหมือน

กับว่ามีชีวิตอยู่ก็ไม่ใช่ ตายแล้วก็ไม่ใช่—นี้ก็ถูกสอนว่าเป็นนิพพาน. **แต่เป็นเรื่องความสงบทางสมาธิทั้งนั้น ไม่เกี่ยวกับความรู้เรื่องทางสติปัญญา**.

ทีนี้ต่อมามีผู้พบว่านี้ก็ยังไม่ใช่สูงสุด ไม่ใช่เย็นจริง; อย่างพระพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นมาก็ต้องการค้นคว้าเรื่องนี้ แล้วก็ไปศึกษากับครูบาอาจารย์ต่าง ๆ ในสมัยนั้นที่นั่น; จนกระทั่งได้รับคำสั่งสอนหมด; ก็ทำได้ถึงที่สุดอย่างนี้ที่ว่า คือทำสมาธิในทางฌานมีความสงบรำงับถึงขนาดที่ว่าตายแล้วก็ไม่ใช่ เป็นอยู่ก็ไม่ใช่นี้. อาจารย์พวกนั้นก็ว่านี้เป็นสูงสุด; ท่านว่าไม่ใช่; เพราะฉะนั้นท่านก็เลิก, ไม่ยอมรับ, แล้วก็ไปต่อไปค้นของท่านเอง; จึงพบนิพพานในรูปที่ว่าต้องเป็นเรื่องของสติปัญญา แล้วก็หมดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน. คือต้องดับเสียซึ่งความสำคัญมั่นหมายว่าตัวตนว่าของตน จิตจึงจะเย็นสนิทและควรกับคำว่านิพพานในอันดับสุดท้าย. นี่เราจึงมีนิพพานในทางพุทธศาสนาขึ้นมา เพราะเหตุนี้ คือไม่มีตน—ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวตน หรือของตนปราศจากความยึดมั่นโดยสิ้นเชิงจึงเรียกว่านิพพานในพุทธศาสนา; มันสูงขึ้นมาอย่างนี้. นี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับนิพพานของคน นิพพานทางใจ. แต่ทีนี้ก็ยังมีคนบางพวกบางหมู่อยากจะมีตัวตน; ก็ขอไปทีว่า: ความรู้สึกที่เป็นนิพพานที่ปราศจากตัวตนนั่นแหละ ขอเรียกตัวตนอีกทีเถอะ เรียกตัวตนอย่างความหมายอย่างอื่น; เป็นตัวตนถาวร, เป็นตัวตนใหญ่, เป็นอะไรไปตามที่เขาอยากจะเรียก เพราะเขายังติดหรือรักสิ่งที่เรียกว่าตัวตนอยู่ มันก็เลยเกิดไขว้กัน—เกือบเหมือนกับพุทธศาสนา; แต่ไม่ใช่พุทธศาสนาอย่างนี้ก็มี. เดี๋ยวนี้เราเอาแต่ทางพุทธศาสนา; ต้องเอาในขณะที่ว่าไม่มีความยึดมั่นว่าตัวตน แล้วมันก็ไม่มีความเดือดพล่านในจิตแม้แต่ประการใด; นี้ถือเป็นความเย็นสนิทตามความหมายอันสมบูรณ์ของคำว่าเย็น. ทีนี้ท่านทั้งหลายลองพิจารณาดูว่า

นิพพานนั้นมันคืออะไร มันเกี่ยวข้องกันอยู่กับในครัว ในห้องน้ำ ในอะไรทุกอย่าง เกี่ยวกับความเย็นที่เราต้องการ อุตส่าห์ไปซื้อเครื่องควบคุมอากาศมาทำห้องนี้ให้เย็น มันก็ทำไปตามความหมายของคำว่านิพพาน แต่เป็นเรื่องทางวัตถุ. เราต้องการจะให้คนสุภาพ คนทั้งโลกสุภาพ ไม่มีพยศร้ายให้อยู่กันเป็นผาสุกทางสังคม นี้ก็ทำไปตามความหมายของคำว่านิพพาน—อันดับที่สอง. ทีนี้ถ้าเราจะเรียนตัวพุทธศาสนา: ทำจิตใจให้หลุดพ้นกันจริง ๆ มันก็เป็นนิพพานโดยสมบูรณ์ในทางวิญญาณ. เพราะฉะนั้นที่ใดมีความร้อน ที่นั่นต้องการนิพพาน เมื่อใดมีความร้อนเมื่อนั้นต้องการนิพพาน. นี่ท่านทั้งหลายทุกคนที่นั่งอยู่ที่นี่จงจำไว้ให้มั่นคงว่า เมื่อไรและที่ใดมีความร้อนเมื่อนั้นและที่นั่นต้องการความเย็น—ในระดับไหนก็ตามเรียกว่าความเย็น คือเป็นความหมายของคำว่านิพพานได้ทั้งนั้น. ร้อนใจวู่ ๆ ด้วยโลภะ โทสะ โมหะ หรือร้อนใจด้วยกิเลสตัณหา ทางไหนก็ตาม ก็ต้องแสวงหาอุบายที่เป็นไปเพื่อนิพพานนั่นแหละมาระงับ. มิฉะนั้นจะตกนรกทั้งเป็น ถ้าไม่อยากตกนรกทั้งเป็นต้องหานิพพานไว้เป็นเครื่องลางป้องกันตัวเอง เพราะฉะนั้นเราต้องมีความรู้ในเรื่องนี้ให้ถูกต้องและเพียงพออยู่เสมอ แม้ว่าเราจะทำให้เย็นสนิทจนถึงที่สุดไม่ได้ หรือตลอดกาลไม่ได้ เราก็ทำตามอัตราส่วนที่เราจะทำได้และตามครั้งตามคราวที่มันเกิดความร้อนขึ้นมา แล้วท่านก็จะมีความเป็นอยู่สมกับที่ว่าได้เป็นมนุษย์มีใจสูงเหนือความทุกข์ได้ นี่คือความหมายของคำว่านิพพาน—หลายความหมายหลายระดับ แล้วจำเป็นแก่มนุษย์ ในฐานะที่ว่าที่ไหนมีร้อนที่นั่นต้องการนิพพาน ร้อนชนิดไหนก็ต้องการนิพพานช่วยชนิดนั้นนี้ตามตัวหนังสือ ตามทางภาษาศาสตร์.

ทีนี้อยากจะแนะอีกอย่างหนึ่งถึงเรื่องของความหมาย — ความหมาย

ของคำ ๆ นี้. มันเป็นความดิ้นหรือความกำกวมของภาษา. ภาษาทุกภาษากำกวมและดิ้นได้กันทุกภาษา. เพราะฉะนั้นเราต้องรู้ความลับข้อนี้ไว้ มิฉะนั้นเราจะงงเอง, จะยุ่งเอง. เพราะว่าเราเพ่งเล็งกันคนละทีหรือคนละอย่าง คำพูดออกมามันต้องต่างกัน แม้ในเรื่องเดียวกัน อย่างว่านิพพานอย่างนี้ มองในแง่หนึ่งก็พูดว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง. ฟังดู! นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง. อย่างที่เรียกว่าเย็นอย่างยิ่งอย่างนี้. ทีนี้มองในอีกแง่หนึ่งที่ลึกกว่านี้ ก็พูดว่านิพพานอยู่เหนือสุขเหนือทุกข์ไปเลย เพราะได้พูดแล้วว่านิพพานนี้มันคือไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ไม่ยึดมั่นทั้งในสุขและในทุกข์ ความหมายของคำว่าสุข ความหมายของคำว่าทุกข์ ครอบงำจิตใจบุคคลนั้นไม่ได้แล้ว บุคคลนั้นจึงจะมีความรู้สึกซึ่งเรียกว่าอยู่เหนือสุขเหนือทุกข์ เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่านิพพานนั้นอยู่เหนือสุขเหนือทุกข์ ทั้ง ๆ ที่เมื่อตะกี้พูดหยก ๆ ว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง นี้ก็คือความดิ้นได้ของภาษา; มีอยู่ทุกภาษา, เราก็ต้องตั้งใจไว้ให้ดี; อย่ามาพูดค้านกันเอง หรือว่าเมื่อไม่รู้ถึงข้อนี้แล้วก็พูดไม่รู้เรื่องกันเป็นต้น. เมื่อจิตใจเราอยู่เหนือความที่จะไปหลงรักในสุข หลงเกลียดในทุกข์ เมื่อนั้นจิตใจของเรามีลักษณะเป็นนิพพาน คือมันเย็นสนิทกว่าอย่างไหนหมด แต่แล้วความเย็นสนิทชนิดนี้เราบัญญัติเรียกมันว่ามันยอดสุขหรือสุขอย่างยิ่ง นี่มันก็กลับวนกันมาอยู่อย่างนี้. หรือว่าจะพูดให้ชัดหน่อยก็ว่า **อยู่เหนือสุขเหนือทุกข์ตามธรรมดาสามัญเสีย; แล้วเราก็จะมีภาวะอันหนึ่งซึ่งควรจะเรียกว่าเป็นสุขอย่างยิ่ง** ถ้าเพ่งดูในการกระทำ; ก็ได้แก่ความไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นบรมธรรม ถ้าเพ่งดูในฐานะที่เป็นผลของการกระทำ ก็ความสุขอย่างยิ่งนี้มันเป็นบรมธรรม.

ทีนี้ถ้าอยากจะให้ทราบละเอียดลึกลงไปอีก บรมธรรมหรือนิพพานนี้เขามีคำเรียกอีกบางอย่างซึ่งฟังแล้วน่าตกใจ เช่นคำว่า "ว่างอย่างยิ่ง" ปรม

สุญญตา แปลว่าภาวะที่ว่างอย่างยิ่ง ปรมก็อย่างยิ่ง สุญญตาก็ภาวะที่ว่างหรือความว่าง ปรม สุญญตา ความว่างอย่างยิ่ง; นี้ก็คือนิพพาน. คนพอได้ฟังว่าว่างอย่างยิ่งความคิดก็เกิดไปในทางว่าไม่มีอะไรเลย แล้วก็กลัว หนีจากนิพพานไปเลย แต่ **คำว่าว่างอย่างยิ่งอย่างนี้ มันมีความหมายเฉพาะ คือว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งใด ๆ ทั้งหมด ราวกับว่าสิ่งใด ๆ มิได้มีอยู่—ทั้ง ๆ ที่ทุก ๆ สิ่งมีอยู่; แต่ไม่มีค่าในทางความยึดมั่นถือมั่นแก่ผู้นั้น.** เพราะฉะนั้นทุกสิ่งจึงเป็นความว่าง ปรากฏเป็นความว่างต่อผู้นั้น แม้จิตใจของผู้นั้น เนื้อตัวของผู้นั้น ก็รวมอยู่ในคำว่าทุกสิ่งนั้นด้วย จิตมีความรู้สึกอะไรอยู่ตามเดิม แต่มีความรู้หรือมองเห็นทุกสิ่งว่างจากความน่านัก น่ายึดถือน่าเอาเป็นตัวตน จึงเรียกว่ามันว่าง และถือว่าเป็นยอดสุดของความว่าง นี่แหละคือลักษณะหรือความหมายอันหนึ่งของนิพพาน ซึ่งไม่เข้าใจแล้วจะเกลียดจะถอยหลังต่อสิ่งนี้ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา, หรือเป็นบรมธรรมในพระ-พุทธศาสนา. ต่อเมื่อศึกษาจนมีความรู้ความเข้าใจเพียงพอก็จะชอบ จะพอใจจะสนใจ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่าเรื่องสุญญตานี้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกท่านทั้งหลายตลอดกาลนาน คำนี้ตรัสแก่ฆราวาสที่ครองเรือน มีลูกมีเมียมีบุตรภรรยา แออัดไปหมด แล้วบางคนก็รับเอาได้ แล้วบางคนก็รับเอาไม่ได้ เพราะฉะนั้นคำว่าบรมสุญญตา คือว่างอย่างนี้คือบรมธรรม. ฟังดูแล้วน่าใจหาย—ไม่มี—ว่างอย่างยิ่งก็เป็นบรมธรรม. แต่ว่างอย่างยิ่งนี้ไม่ใช่ว่างทางวัตถุ คือว่างอย่างไม่มีอะไรเลย มันว่างโดยมีอะไรทั้งหมด แต่ไม่มีความหมายอะไรเลยที่จะเป็นตัวตนหรือของตน ถ้าจิตรู้อย่างนี้ จิตก็จะพลอยว่างจากความยึดถือ คือไม่ยึดถืออะไรไปด้วย ก็เลยเป็นจิตที่ได้สัมผัสกันกับบรมธรรม แล้วจิตนั้นจะรู้สึกว่าเป็นสุขอย่างยิ่ง **ด้วยบรมธรรมเองนั้น ไม่พูดได้ว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ เพราะมันเป็นธรรมชาติ เป็นสภาวะ**

ธรรมตามธรรมชาติ ตัวมันเองไม่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์อะไรได้ แต่จิตที่ได้สัมผัสสภาวะนี้—รู้; คือรู้ถึงภาวะอันนี้จิตนั้นจะมีความสุขที่สุด เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรนั่นเอง

สิ่งนี้เรียกว่าบรมธรรมในพระพุทธศาสนา. มันก็คือธรรมชาติ ก็คือธรรม คืออะไรอยู่ตามเดิม แล้วก็ยึดมั่นถือมั่นว่าของเราวิเศษที่สุดนี้ก็ไม่ได้ พอยึดมั่นว่าของเราขึ้นมาเท่านั้นมันก็หายไปหมดไม่มีเหลือ ความว่างหรือนิพพานนั้นมันก็หายไปหมด เมื่อไม่ยึดถือ ไม่มั่นหมายว่าเป็นตัวเรา มันก็อยู่กับเรา หรือว่าในระยะใดเวลาใดที่เราไม่ได้ยึดถืออะไร เวลานั้นความว่างก็อยู่กับเรา; นิพพานในความหมายหนึ่งในระดับหนึ่งก็อยู่กับเรา เราก็สบายใจ อารมณ์ดี ครื้นเครง เยือกเย็น สบาย คิดอะไรก็คิดออกเร็ว จำอะไรก็จำได้แม่น อย่างที่เราเรียกกันว่าอารมย์ดี อารมย์สบายอย่างนี้ พอมันมีอะไรเข้ามาทำให้กลัดกลุ้ม ทำให้ยึดมั่นถือมั่นนั่นนี่เข้าแล้ว มันก็หมด—หมดอารมย์ดี, หมดอารมย์สบาย, หม่นหมองไปพักหนึ่ง, จนกว่ามันจะกลับว่างใหม่, **ในระยะที่วุ่นมันก็เป็น—วัฏฏสงสาร เป็นความทุกข์ในระยะที่ว่าง ก็เรียกว่านิพพาน—เป็นความไม่ทุกข์** นี่ทุก ๆ คนในชีวิตประจำวัน จะต้องมีวัฏฏะสงสาร กับนิพพาน สลับกันอยู่อย่างนี้ไม่มากก็น้อย ไม่ระดับใดก็ระดับหนึ่งเสมอไป ให้ไปสังเกตดู. เราก็จะเห็นได้ว่าเราแยกกันไม่ได้หรอกกับสิ่งนี้ มันมีอยู่เองตามธรรมชาติ. ทีนี้สัดส่วนที่มันว่างโปร่งสบายนั้นมันมีมากพอ ที่จะทำให้มนุษย์มีจิตใจเป็นปกติ เป็นมนุษย์อยู่ได้ ไม่วิกลจริต ไม่ตาย ถ้าลองให้สัดส่วนนี้ไม่ถูกต้อง สัดส่วนที่ว่างหรือโปร่ง; หยุดพักผ่อนทางใจนี้มันมีไม่มากพอแล้วคนจะต้องเป็นโรคเส้นประ-

สาท. เป็นโรคจิตและจะต้องตายในที่สุด **เพราะฉะนั้นอาจจะพูดได้ว่าเราอยู่ได้ทุกวันนี้ อยู่ได้ด้วยอำนาจของนิพพาน** คือการที่จิตมันเย็นปกติ สะอาด สว่างสงบอยู่ในระดับหนึ่งอัตราหนึ่งพอเหมาะส่วนแก่ความเป็นมนุษย์ของเรา **แต่ว่านิพพานในระดับนี้หรือเพียงเท่านี้ยังไม่ใช่ชั้นสูงสุดตามความมุ่งหมายนี้; ยังจะต้องทำต่อไป; จนกระทั่งมันมีเต็มขนาดและเป็นการถาวร เมื่อนั้นจึงจะเรียกว่ามีนิพพานสมบูรณ์หรือเป็นพระอรหันต์.** เดี๋ยวนี้เราไม่ต้องเป็นพระอรหันต์ เราก็มีสัดส่วนที่จะกินจะใช้ สิ่งที่เรียกว่านิพพานอยู่เป็นประจำ ตามสัดตามส่วน ที่คนธรรมดา สามัญจะพึงกระทำได้แล้วก็รอดชีวิตอยู่ได้ ไม่บ้า ไม่เสียสติ และไม่ตาย. ทีนี้ถ้าคนที่มีความยึดมั่นถือมั่น จนเป็นโรควิกลจริต เป็นบ้า เป็นหลัง มันก็ต้องตาย มันขาดความสงบเย็น หรือความดับเย็น ตามสัดส่วนที่ชีวิตนี้ต้องการ เรารู้จักบรมธรรมจากความจริงที่เรามีอยู่ แล้วก็สูงขึ้นไปสูงขึ้นไปจนถึงอันดับสูงสุด คือความหมดกิเลสโดยแท้จริง นี้เรียกว่าบรมธรรม สิ่งนี้เรียกว่าบรมธรรม.

ทีนี้เราจะรู้ต่อไปถึงสิ่งที่เนื่องกันอยู่กับบรมธรรมนี้ ซึ่งมีคำบัญญัติไว้เฉพาะ ฟังยุ่งยากลุ่มล่ามสักหน่อย แต่ขอให้ลองจำไว้ว่า นิยฺยานิกธรรม— นิยฺยานิกธรรม นี้หมายถึงธรรมส่วนที่จะช่วยมนุษย์ให้รอดออกไปได้. ก็ได้พูดแล้วว่าอย่าลืมเสียว่าไม่มีอะไรที่เรียกว่าธรรม ทุกอย่างเรียกว่าธรร—ธรรมชาตินั่นเอง. แต่ทีนี้เราแยกเอาบางส่วนมา—บางส่วนมา; ให้ชื่ออย่างนั้นให้ชื่ออย่างนี้ ให้ชื่ออย่างโน้น ตามหน้าที่การงานของมัน หรือตามคุณภาพคุณลักษณะของมัน เดี๋ยวนี้เราแยกเอาส่วนหนึ่ง ส่วนที่สำคัญที่มีประโยชน์แก่มนุษย์ ที่จะช่วยมนุษย์ให้รอดไปได้นี้, มาเรียกว่า "นิยฺยานิกธรรม"

ธรรมที่จะนำมนุษย์ออกไปจากกองทุกข์. ธรรมะกลุ่มนี้แยกออกเป็นสาม–สามชุด. ส่วนที่เป็นความรู้ เราเรียกว่าปริยัติธรรม จำไว้ดี ๆ ว่า ส่วนที่เป็นความรู้ วิชาความรู้นี้เราเรียกว่าปริยัติธรรม ส่วนที่เป็นการกระลงไปจริง ๆ เราเรียกว่าปฏิบัติธรรม,, ทีนี้ส่วนที่สามเป็นผล–เป็นผลของมัน; ผลของการปฏิบัติ เราเรียกว่าปฏิเวธธรรม. ท่านลองนึกจนเข้าใจสิ่งทั้งสามนี้ดีแล้ว ก็จะเข้าใจได้ง่าย ๆ ว่า ความรู้ การกระทำ แล้วก็ผลของการกระ-ทำ; เท่านั้นเอง; ใช้แก่เรื่องอะไรก็ได้ ไม่เฉพาะเรื่องทางศาสนา. เรื่องทำมาหากิน เราก็ต้องมีความรู้ ต้องมีการกระทำ และมีผลของการกระทำ เพราะฉะนั้นไม่ว่าเรื่องอะไรในโลกที่มนุษย์เกี่ยวข้องกันอยู่ ต้องมีความรู้ มีการกระทำ มีผลของการกระทำ แต่ทีนี้เมื่อกล่าวกันเฉพาะแต่ในวงของศาสนา โดยเฉพาะศาสนาพุทธนี้เราแยกออกเป็นปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรม.

ทีนี้ปริยัติธรรม เมื่อเอาพระคัมภีร์เป็นหลัก ก็คือสิ่งที่เราเรียกกันว่าพระไตรปิฎก มันก็ชินหูท่านทั้งหลายอยู่แล้ว สำหรับคำว่าพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกนี้ก็แปลว่า สามหมวดหรือสามหมู่ นี่เขาเพิ่งจัดหมวดทีหลังเมื่อ พระพุทธเจ้านิพพานแล้ว บรรดาศัพท์คำสอนของพระพุทธเจ้า; เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว จัดให้เป็นหมวดหมู่, เป็นสามหมู่. หมู่แรกเรียกว่าวินัย คือคำบัญญัติ คำสั่งต่าง ๆ ที่เป็นระเบียบที่จำเป็นต้องปฏิบัตินี้ เรียกว่าวินัย แล้วหมู่ที่สองเรียกว่า สุตตันตะ คือพระธรรมส่วนที่ไม่บังคับ เป็นคำแนะนำชี้แจง ส่วนที่สามเรียกว่า อภิธรรมนี้ หมายถึงคำอธิบายที่ละเอียดลึกซึ้งเกินกว่าระดับธรรมดา. เรียกว่า: พระวินัย พระสูตร พระปรมัตถ์ นี้; คุณย่า

คุณยายเรียกอย่างนี้กันนั้น เรียกว่า พระวินัย พระสูตร์ พระปรมัตถ์. แต่เรารู้ว่ามันคืออะไรก็แล้วกัน ในสามหมู่นี้แยกออกไปได้มากมายจนเรียกว่าแปดหมื่นสี่พันข้อ—แปดหมื่นสี่พันธรรมขันธ์ เรียกว่าปริยัติ.

ทีนี้หมู่ที่สองจะเรียกว่าปฏิบัติหรือการกระทำนี้แบ่งออกเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา. ศีลคือว่าการปฏิบัติที่เกี่ยวกันกับภายนอก ทางกาย ทางวาจา เราต้องทำให้ถูกต้อง สมาธิเกี่ยวกับการควบคุมจิตให้อยู่ในอำนาจ ปัญญาคือใช้จิตที่ฝึกดีแล้วนี้ ศึกษาภายใน—ในด้านลึกจนรู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง. แต่ว่านักเรียนนักศึกษาทั่ว ๆ ไป ไม่ค่อยเข้าใจสิ่งทั้งสามนี้ เห็นเป็นเรื่องวัดวาอารามแล้วก็ไม่สนใจ ที่จริงมันเป็นเรื่องที่จำเป็นแก่คนทุกคนจะต้องมีศีล คือมีความเป็นปกติ ทางร่างกายทางคำพูดนี้ เรียกกันง่าย ๆ ก็คือว่าความเป็นสุภาพบุรุษ ท่านจงจำคำว่าสุภาพบุรุษ แล้วมานึกถึงคำว่าศีล จะพบว่าศีลนั้นคือสิ่งที่ทำความเป็นสุภาพบุรุษ มีความสุภาพหรือปกติ ทางกาย ทางวาจา คนทั้งโลกต้อง ไม่ว่าศาสนาไหนหรือนอกศาสนาก็ตาม. ต้องการศีล แล้วสมาธินั้นคือการควบคุมจิตใจของตนไว้ได้อำนาจ คนเราบกพร่องในเรื่องนี้กันมาก จึงไม่สามารถเอาจิตใจนี้ไปใช้ทำงานให้มีผลลึกซึ้ง คือเรามีอุบาย มีวิธีปฏิบัติให้ควบคุมจิตให้ได้ให้อยู่ในอำนาจ และพร้อมที่จะใช้ทำงาน **ไม่ใช่ไปนั่งหลับตาภาวนาตามป่า ตามถ้ำ แล้วเพื่ออะไรก็ไม่รู้** นั้นมันเป็นเรื่องที่ทำผิดหรือเข้าใจผิด หรือพูดกันผิด ๆ **สมาธินั้นทำที่ไหนก็ได้แต่บังคับให้อยู่ในอำนาจ จนใช้อะไรได้ตามต้องการก็แล้วกัน** ตามธรรมดาเราก็ต้องมีสมาธิในการศึกษาเล่าเรียน, ในการคิดการนึก, คิดเลขคิดอะไรก็ต้องมีอยู่แล้ว เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง และมีอยู่แล้วส่วนหนึ่งโดยสัญชาตญาณ ทีนี้เราก็ทำให้มันดีขึ้น, develop

ให้มันมากกว่าสัญชาตญาณจนใช้ได้ตามต้องการ นี้คือตัวสมาธิแท้ที่เราทำขึ้น เราเจริญมันขึ้น. จิตที่เป็นสมาธิมีคำจำกัดความไว้ว่า บริสุทธิ์ ตั้งมั่น ไวต่อหน้าที่. ปริสุทโธนี้ คือจิตบริสุทธิ์ ตอนนั้นไม่มีกิเลสอะไรมารบกวนเลย แล้วตั้งมั่นคือ สมาหิโต—มั่นคง—เป็นจิตมั่นคง; แล้วก็ไวต่อการงาน คือ กัมมนีโย ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Active นี้, คำนี้ตรงกับคำว่า Active ในภาษาอังกฤ. มันต้องบริสุทธิ์ มันต้องตั้งมั่น แล้วมันต้องไวต่อการงานหน้าที่ของมัน เมื่อครบสามอย่างนี้ เรียกว่าจิตนั้นเป็นสมาธิ. แล้วก็ลองคิดดูเถอะว่ามันจำเป็นหรือว่าเป็นที่ต้องการแก่คนทุกคนในโลกหรือไม่.

ทีนี้ก็มาถึงอันที่สามที่เรียกว่าปัญญา คือรู้ – ไม่โง่ต่อทุกสิ่งที่แวดล้อมเรา รู้ในลักษณะที่เราไม่ไปโง่กับมัน ไปหลงรักมัน ไปหลงเกลียดมัน ไปหลงยึดมั่นถือมั่นมัน จนเกิดความทุกข์ขึ้นมา รู้ในการที่จะควบคุมทุกสิ่ง และรู้ในการที่จะปฏิบัติทุกสิ่งให้ลุล่วงให้สำเร็จประโยชน์ด้วยและไม่เกิดความทุกข์ใด ๆ ด้วย; นี้เรียกว่าปัญญา.

เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า สิ่งที่เรียกว่าศีล สมาธิ ปัญญานี้จำเป็นแก่ทุกคน และเป็นสิ่งที่ควรต้องการแก่คนทุกคนในโลก ไม่ใช่เฉพาะแต่ในวัด ในพุทธศาสนา นั้นคือความเข้าใจผิด ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าปฏิบัติธรรมนี้ก็คือสิ่งที่มนุษย์ทุกคนจะต้องปฏิบัติ เพื่อความเป็นมนุษย์ที่มีประโยชน์ที่สุด.

ทีนี้ก็หมวดที่สามที่เรียกว่าผลของการปฏิบัติ นั้นเรียกว่าปฏิเวธธรรม. ปฏิเวธธรรมนี้ หมายถึงผลที่ต้องการ ที่เกิดขึ้นมาจากการปฏิบัตินั้น ๆ จะเอาขึ้นมาตั้งแต่ความพอใจ สบายใจ จากการมีเงิน มีทรัพย์ มี

เกียรติยศชื่อเสียง อำนาจวาสนา ในทางที่ถูกต้อง ก็ได้เหมือนกัน แต่ในทางหลักพุทธศาสนานี้ เราไม่พูดถึงสิ่งเหล่านี้ เพราะมันยังต่ำเกินไป; ไประบุกันแต่ในขั้นมรรคผลนิพพานไปเลย คือว่ามีอะไรดีไปกว่ามนุษย์ธรรมดา มนุษย์ธรรมดาเป็นปุถุชน หมายความว่ามีกิเลสตามธรรมดาที่มนุษย์ทั้งหลายมีตามธรรมดา แต่ว่าถ้าพอทำลายกิเลสเหล่านี้ได้บ้างตามสัดส่วนที่สมควรแล้วก็เริ่มเรียกว่าเป็นคนอริยะ–อริยะชน ไม่ใช่ปุถุชนแล้ว เริ่มมีความเป็นอริยะชนสูงขึ้นไปจนเรียกว่ามรรคผลนิพพานนั่นแหละ คือปฏิเวธในที่นี้ และหมายถึงความเป็นภาวะที่เกิดขึ้นในจิตใจและรู้สึกอยู่จริง; ว่าเดี๋ยวนี้เราโกรธไม่เป็น, รักไม่เป็น, เกลียดไม่เป็น มีความเย็นใจอย่างยิ่งอย่างนี้ เมื่อภาวะนั้นปรากฏอยู่ รู้สึกอยู่ จึงจะเรียกมันว่าปฏิเวธธรรม. เพราะฉะนั้นเราอาจจะมีปฏิเวธธรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ในอันดับแรกตามสัดส่วนที่เราพึงกระทำได้ ในเมื่อเราสามารถควบคุมจิตใจของเราให้มีความสอาด สว่าง สงบ เย็นกว่าระดับคนทั่วไปตามธรรมดา คนทั่วไปมีความสกปรกมืดมัว เร่าร้อนในทางจิต พระอริยเจ้าก็มีความสอาด สว่าง สงบ ในทางจิต คือถ้าเริ่มมีความสอาด สว่าง สงบในทางจิตก็เรียกว่าเริ่มมีปฏิเวธธรรม ขอให้เข้าใจเรื่องนี้ในฐานะเป็นเรื่องสำหรับทุกคน ไม่ใช่เรื่องสำหรับผู้บวชในพุทธศาสนา ไปอยู่ในตามป่าตามเขา เที่ยวเดินไปเป็นฝูงๆ อยู่แต่ในป่า อย่างนี้–ไม่ใช่; ไม่ได้มุ่งหมายอย่างนั้น. มันเป็นหลักที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ แล้วมีอยู่สำหรับชีวิต ที่วิวัฒนาการมาพอสมควรแล้ว ที่จะรู้เรื่องนี้ และจะปฏิบัติเรื่องนี้ได้แล้วก็ได้รับผล ฉะนั้นเมื่อเรามี–คือเรารู้จักและเรามีนิยยานิกธรรมนี้แล้ว เราก็ง่ายที่จะมีบรมธรรม เราจำคำ ๒ คำนี้ไว้ว่าเรามี นิยยานิกธรรม สามกลุ่มนี้แล้วก็มีการง่ายที่จะมีบรมธรรม

ทีนี้เราจะพูดถึงบรมธรรมในฐานะที่เป็น บรมสุข คำว่าสุข ว่าทุกข์นี้ ในชั้นแรกนี้อยากจะขอให้เข้าใจคำเสียก่อน คำว่าสุขว่าทุกข์นี้ มันก็ดิ้นได้หรือกลับกลอกตามธรรมชาติของภาษาอีกตามเคย เช่นคำว่าสุข มันก็มีอย่างน้อย—มีความหมายสองอย่าง สุขคือความที่เรารู้สึกเป็นสุขอยู่ในใจนี้ก็อย่างหนึ่ง แล้วอีกอย่างหนึ่งก็คือ: สุขที่เรามองเห็น—ที่เป็นเพียงลักษณะหนึ่งของสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งอยู่นอกตัวเรา. ลองฟังดูให้ดี หรือคิดดูให้ดี. สุขชนิดหนึ่ง คือสิ่งที่มนุษย์กำลังรู้สึกอยู่ในใจ รู้สึกเป็นสุข รู้สึกสบาย และรู้สึกไม่มีอะไรเป็นทุกข์นี้ รู้สึกอยู่ในใจนี่ก็เรียกนี่ก็เรียกว่าความสุข แต่ถ้าเราไปดูข้างนอก เราก็อาจจะเห็นว่า บางคน หรือบางสิ่งด้วยก็ตามเถอะมีลักษณะเป็นผู้หรือเป็นสิ่งที่มีความสุข; ความสุขอย่างนั้นมันข้างนอกหรือบัญญัติ. เพราะฉะนั้นเมื่อเราพูดว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง เราหมายถึงเรารู้ลักษณะของนิพพานโดยชัดเจนถูกต้องแล้ว เราก็รู้สึกได้โดยเหตุผลขึ้นมาทันทีว่านิพพานนี้เป็นสุขอย่างยิ่ง นี้สุขอย่างนี้เรียกว่าสุขที่มีอยู่ในตัวสภาวะธรรม—ที่เป็นลักษณะอยู่ในตัวสภาวะธรรมทั่วไป ทีนี้ต่อเมื่อเราได้ทำนิพพานนั้นให้ปรากฏแก่ใจของเราจริง ๆ คือบรรลุนิพพานจริง ๆ เรารู้สึกมีความสุขขึ้นมาในใจเรา นี้จึงจะเป็นสุขชนิดที่เป็นเวทนา; (เขาเรียกว่าเวทนา, คือสิ่งที่รู้สึกอยู่ในจิต) เป็นความสุข; มันคนละที, มันคนละสุข. อย่างเราพูดว่า แหมสวยจริง! เราก็เล็งถึงลักษณะของความสวย ที่อยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น อย่างนี้ความสวยนั้นยังไม่เกี่ยวกับเวทนาอะไรของเราต่อกว่ามันจะมาทำควาหสุขในทางใจให้ มันจึงจะเป็นความหมายอีกชั้นหนึ่งหรือคนละเรื่อง เพราะฉะนั้นเราดูไปที่สิ่งต่าง ๆ แล้วเราจะพูดได้ว่า สวยบ้างไม่สวยบ้าง เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ซึ่งบางทีอาจจะผิดก็ได้ เราดูคนบางคนที่ว่าคงจะเป็นคนมีความสุข; แต่แล้วที่แท้เขาเป็นคนที่มีความทุกข์ก็ได้ นี้มันไม่แน่; เราไม่มีสติปัญญาพอ. แต่ถ้าสิ่งที่รู้สึกอยู่ในใจ

แล้วไม่มีทางผิด สุขก็สุข ทุกข์ก็ทุกข์. ความทุกข์ก็เหมือนกันดูแล้วน่าจะเป็นทุกข์—คงจะเป็นทุกข์; แต่แล้วไม่เป็นทุกข์ก็มี. แต่ถ้าในใจเราเป็นทุกข์—ก็คือทุกข์. เพราะฉะนั้นคำว่าสุขหรือคำว่าทุกข์นี้มีสองประเภท คือที่มันเป็นตัวเวทนาอยู่ในใจเราจริง ๆ นี้อย่างหนึ่ง กับที่เป็นอยู่เพียงลักษณะที่มีอยู่ในสภาวะธรรมต่าง ๆ รอบตัวเรานั้นอีกอย่างหนึ่ง คำว่าสุขมันเป็นอย่างนี้. ทีนี้ถ้าเราพูดว่าบรมสุข, เราจะเล็งถึงแต่ที่มันเป็นสุขจริง และปรากฏอยู่ในใจของเรามากกว่า แต่ถึงอย่างนั้นก็ตามเราอาจจะใช้ให้หมายถึงสิ่งที่เรามองเห็น สังเกตเห็น คำนวณได้ ใช้เหตุผลได้ว่ามันคงจะเป็นบรมสุข; อย่างนี้ก็ได้เหมือนกัน ดังนั้นให้รู้ไว้เสมอไปว่าสุขก็ดี บรมสุขก็ดี มีสองความหมาย คือความรู้สึกที่รู้สึกอยู่ในใจอย่างหนึ่ง และลักษณะที่แสดงอยู่ที่สภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง—นี้อีกอย่างหนึ่ง. เมื่อเราพูดถึงความหมายไหนในกรณีย์ไหนก็ให้มันจำกัดอยู่ในความหมายนั้น ในกรณีย์นั้น มิฉะนั้นแล้วจะปนกันยุ่ง แล้วจะฟังไม่ถูก เดี๋ยวนี้ที่พูดธรรมะกันไม่รู้เรื่อง ก็เพราะไม่รู้เรื่องนี้ เพราะไปปนกันยุ่ง.

ทีนี้คำว่าสุขที่จะรู้สึกได้ด้วยจิตหรือเป็นทางเวทนานี้ ก็ยังแบ่งแยกออกเป็นสองประเภท พูดเป็นไทย ๆ กันดีกว่า เป็นบาลีเดี๋ยวก็รำคาญแล้วจำยาก สุขประเภทแรกก็คือมีเหยื่อ สุขประเภทที่สองก็คือไม่มีเหยื่อ เหยื่อนี้หมายถึงของล่อ สิ่งที่มีความเอร็ดอร่อยมีรสยั่วยวนนี้เรียกว่าเหยื่อ สุขชนิดทีแรกเป็นสุขที่ต้องมีเหยื่อเข้ามา, อาศัยเหยื่อมากินเป็นเหยื่อ; แล้วจึงจะมีความสุข; นี้ก็พวกหนึ่ง. แล้วสุขประเภทที่สองไม่อาศัยเหยื่อ ไม่เกี่ยวข้องกับเหยื่อ หรือเป็นอิสระจากเหยื่อ แล้วจึงจะมีความสุข เพราะฉะนั้นเราจะเห็นได้ทันทีว่า: เอาจำกันง่าย ๆ; จะเหมาะสมไม่เหมาะสมอย่างไร สุภาพ

ไม่สุภาพอย่างไรนั้น อย่าพูดถึง แต่เพื่อพวกเราคนนอกวัดมีเวลาน้อย จำง่ายแล้วก็ว่า สุก ก. สะกด อย่างหนึ่งนั่นแหละคือสุขมีเหยื่อ แล้วสุข ข. สะกดนี่สุขจริงไม่มีเหยื่อ เพราะฉะนั้นสุกมันก็ต้องร้อน เรื่องกามมารมย์นี้ มันต้องมีความร้อน มันอยู่ในพวกสุก (ก สะกด) ถ้าอยู่เหนือกามารมย์ไปได้มันก็ไม่ร้อนคือเย็น เป็นสุขจริง ควรจะเรียกว่าสุข (อย่าง ข สะกด) สุก (ก สะกด) นั้นมันร้อนด้วยไฟ จนสุก สุข (ข สะกด) นี้มันเย็น เย็นด้วยความเย็น ก็ได้ให้ชื่อมาแล้วว่าสุขมีเหยื่อ เหยื่อนี้ก็คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางผิวหนัง อะไรนั่น พอไปลุ่มหลงเข้า ในฐานะยึดมั่นถือมั่น ก็เกิดความสุกชนิด (ก สะกด) นี้ ก็มีรสหวานอร่อยในคั่นแรก พร้อมกันนั้นก็มีไฟซ่อนอยู่ในนั้น ซึ่งจะเผารุมเรื่อยไป และลุกโพลงขึ้นมาเป็นคราว ๆ อย่างนี้ เทียบได้แก่ปลากินเหยื่อ แล้วติดเบ็ด ในส่วนที่เป็นเหยื่อก็อร่อย; กินอร่อย; แต่ส่วนที่เป็นเบ็ดนี้แย่ มันเสียบมันยอก มันทำความทุกข์ทรมาน เรียกว่า "สุก" มีเหยื่อ เพราะมันกินเหยื่อ ส่วนปลาอีกตัวหนึ่ง กินอาหาร; ไม่ได้กินเหยื่อ อาหารหมายความว่ากินตามธรรมดาที่จำเป็น ไม่ใช่กินเพราะถูกล่อลวง ไม่ติดเบ็ด คือรู้จักกินชนิดที่ไม่ติดเบ็ด กินอาหารอยู่ได้ตามปกติ ก็เลยไม่ติดเบ็ด ไม่ได้รับความเสียบแทง เผาลนจากเหยื่อนั้น เราก็เทียบเป็นคู่ ๆ ได้เรื่อยไป สุขที่มีเหยื่อหรือต้องอาศัยเหยื่อนั้น เราเป็นทาสมัน เป็นบ่าวมัน สุขที่แท้จริงนั้น เราไม่ได้เป็นทาสมัน ไม่ได้เป็นบ่าวมัน เรามีอิสระเหนือมัน แล้วสุขชนิดมีเหยื่อนั้นหลอกลวงเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนแปลงและหลอกลวง สุขที่แท้จริงไม่เปลี่ยนแปลง ไม่หลอกลวง สุขที่เป็นเหยื่อนั้นทำความวุ่นวายโกลาหล ไปหมด; สุขที่แท้จริงมันก็ตรงกันข้าม แล้วในที่สุดสุขที่มีเหยื่อนั้นมันสกปรก ตามความหมายของธรรมะ หรือภาษาทางจิตใจ เราถือว่า

เป็นของสกปรก นี้คือสกปรกในทางจิตใจ ไม่ใช่สกปรกในทางวัตถุซึ่งเราเอาน้ำล้างได้ มันก็สอาดได้ แต่ว่าในทางจิตใจนี้มันมีความสกปรกชนิดที่น้ำล้างไม่ได้ นี่ไปเทียบดูก็แล้วกันว่า สิ่งที่เรียกว่าความสุข ๆ นั้นมีอยู่เป็นคู่อย่างนี้ไล่ขนานกันไป แล้วอันไหนจะเป็นบรมธรรมได้ ทีนี้ถ้าเรารู้ดีเราจะถือว่าสุก (ก สะกด) นั้นไม่สุข เพราะมัน "ก" สะกด แล้วมันร้อน สุข (ข สะกด) นี้ ควรจะถือว่าเป็นสุขเพราะมันเย็น แต่แล้วก็—มันก็มีอยู่หลายระดับ จนกว่าจะถึงระดับเย็นสนิทจริงนั้นแหละจึงจะเป็นบรมธรรม.

นี้ขอให้ประมวลยุติไว้ทีหนึ่งว่า นี้เราพูดกันถึงความสุขว่า **ความสุขมีอยู่ แล้วความสุขแท้จริงในระดับสูงสุด เราเรียกว่าบรมธรรมหรือบรมสุข** (จำไว้ดี ๆ นะ เดี๋ยวว่าอาตมาพูดไม่จริง กลับไปกลับมา) นี่เราเราพูดยุติในตอนนี้ว่า **มีความสุขกระทั่งมีบรมสุข—นี้พูดภาษาคนธรรมดา**, พูดภาษาธรรมดาที่มีอยู่ตามธรรมดา ตามความรู้สึกของคนตามธรรมดา มีความสุข, แล้วก็มีความสุขไม่จริง, แล้วมีความสุขที่แท้จริง แล้วก็มีความสุขที่สูงขึ้นไปจนถึงบรมสุข.

ทีนี้มันก็**มีภาษาเฉพาะในฝ่ายศาสนานี้ ซึ่งพูดว่าสุขไม่มี มีแต่ดับสนิทแห่งทุกข์** อย่าเอาไปปนกับทีแรกนะ เดี๋ยวนี้กำลังพูดว่าไม่มี—ไม่มีสุข, มีแต่ดับสนิทสิ้นเชิงแห่งทุกข์; มันพูดกันคนละแบบแล้วเห็นไหม? จิตใจที่ไม่ยึดมั่น ในสิ่งใดไม่เกิดความเผาลนเร่าร้อน เป็นความทุกข์ขึ้นมาจนดับสนิทแห่งทุกข์เท่านั้น—มีเท่านั้น. ถ้าไปพูดว่าความสุข มันก็หมายถึงภาษาชาวบ้านที่ยังไม่รู้อะไรจริง ยึดมั่นในความหมายของคำว่าสุข ๆ สุข ๆ อยู่เรื่อยจนให้เป็นบรมสุขแล้วก็พอใจ เพราะฉะนั้นการที่พูดว่าบรมสุขนี้มีลักษณะ

เป็นการโฆษณาชวนเชื่อ เป็นภาษาธรรมดาสำหรับคนทั่วไป แต่ถ้าพระอริยเจ้า โดยเฉพาะพระอรหันต์ ท่านพูดกันแล้วท่านไม่พูดอย่างนั้น ท่านพูดว่ามีแต่ความทุกข์กับความดับสนิทแห่งความทุกข์ **ถ้าไม่มีอะไรก็ไม่มีอะไร ถ้าสมมติว่าจะมีก็มีแต่ความทุกข์กับความดับสนิทแห่งความทุกข์**

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ในเรื่องที่เป็นหลักสำคัญ ๆ ในพระพุทธ-ศาสนา เช่นเรื่องอริยสัจสี่ประการเป็นต้น จึงไม่ได้เอ่ยถึงความสุขเลย ข้อที่หนึ่งจะพูดถึงเรื่องความทุกข์ เมื่อคนโง่หลงมีกิเลสมีอุปาทาน ยึดมั่นถือมั่นมันก็มีความทุกข์ นี่คือตัวความทุกข์ ทีนี้เหตุของความทุกข์ก็คือความอยากความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง แล้วดับสนิทแห่งความทุกข์ก็คือดับความอยากหรือความยึดมั่นถือมั่นนั้นเสีย แล้ววิธีที่จะให้ดับความอยากหรือความยึดมั่นถือมั่นก็คือ ปฏิบัติถูกต้องแปดประการ รวมกันเป็นมรรค—ก็มีเท่านี้; ไม่มีพูดถึงความสุข มีทุกข์ มีเหตุให้เกิดทุกข์ มีความสิ้นสุดแห่งทุกข์ กับทางให้ถึงความสิ้นสุดแห่งทุกข์ นี้ภาษาพระอริยเจ้าพูด พูดจริงตามความจริง—ตามความเป็นจริงที่แท้จริง. ไม่เหมือนบุคคลที่ชอบความสุขก็ต้องเอาความไม่มีทุกข์นั่นแหละมาเป็นความสุข เพราะฉะนั้นเมื่อพูดถึงความสุขก็หมายความว่าพูดตามภาษาสมมติ เหมือนที่ได้เคยให้คำจำกัดไว้แล้วว่า: จริงอย่างสมมติคือ Relative Truth นี้ จริงตามที่ชาวบ้านพูดตามความรู้สึกของชาวบ้าน ส่วน Ultimate Truth นี้ ภาษาของผู้เห็นจริง, รู้จริง ผ่านมาแล้วจริง ๆ. เมื่อท่านพูดตามภาษานี้ท่านก็พูดว่ามีความสิ้นสุดแห่งทุกข์ เพราะฉะนั้นความสิ้นสุดแห่งทุกข์นั่นแหละคือ บรมธรรม ไม่พูดถึงความสุขเลย—นี้อีกสำนวนหนึ่งที่พูดว่า มีแต่ความสิ้นสุดแห่งทุกข์.

ทีนี้สำนวนที่สาม มีมาสองสามสำนวนแล้วว่ามีความสุขอย่างยิ่ง—นี้สำนวนแรก; แล้วอันดับที่ ๒ นี้ว่า มีแต่ความสิ้นสุดแห่งทุกข์ ไม่พูดถึงสุขเลย อีกสำนวนหนึ่งท่านใช้คำว่า เหนือสุข เหนือทุกข์ เมื่อพูดอย่างนี้ก็พอจะนึกออกถึงคำว่า "ว่าง" ถ้าจิตจะเห็นว่าสุขกับทุกข์เหมือนกัน เป็นของปรุงแต่งจิตให้วุ่นวาย, ให้ "ไม่หยุด"—เหมือนกันแล้ว ทั้งสุขและทุกข์นี้มันไม่ไหว เห็นความไม่ไหวทั้งของสุขและทุกข์นี้มันจึงไม่ยึดมั่นถือมั่นในสุขและทุกข์ อยากจะอยู่เหนือเสีย อย่าให้อำนาจหรือความหมายอะไรของสิ่งทั้งสองนี้มาครอบงำจิตใจให้หวั่นไหวได้ จึงพูดว่า อยู่เหนือสุขเหนือทุกข์เรียกว่าอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร "สุญญตาวิหาร" แปลว่าอยู่ด้วยการเห็นหรือ**อยู่ด้วยความรู้สึกว่าว่างจากตัวตน—อยู่ด้วยความรู้สึกว่าว่างในสิ่งทั้งปวง** ขอย้ำความเข้าใจอีกทีว่า **อย่าได้เข้าใจผิด ว่าไม่มีอะไรหรือไม่เกี่ยวข้องกับอะไร ไม่คิดอะไร ไม่พูดอะไร ไม่ทำอะไร อย่าไปเข้าใจอย่างนั้น** นั้นมันเป็นเรื่องสุญญตาฝ่ายมิจฉาทิฏฐิ สุญญตานี้มีทั้งอย่างมิจฉาทิฏฐิ และสัมมาทิฏฐิ; ที่ว่าไม่มีอะไรเลย—ไม่มีอะไรเลยนั้นมันเป็นสุญญตาของอันธพาล, ของมิจฉาทิฏฐิ; เพื่อจะทำอะไรตามกิเลสตัณหา เอาเปรียบผู้อื่นหรืออะไรทำนองนั้น นี้เราไม่พูดถึง—มันมีอยู่พวกหนึ่ง—ฝ่ายหนึ่ง, เป็นฝ่ายมิจฉาทิฏฐิ. ส่วนสุญญตาว่าง พราะจิตไม่มองเห็นว่ามีที่ตรงไหนที่น่าเข้าไปยึดถือ หรือควรจะยึดถือว่า "ตัวตน" ได้ เห็นทุกสิ่งว่างจากภาวะที่น่ายึดถือแล้วก็เรียกว่า "ว่าง" **เพราะมันไม่รู้จะไปจับที่ไหน** มันก็เลยอยู่เฉย ๆ หรืออยู่ว่าง. แต่แล้วกลับมีจิตใจที่เป็นอิสระ แจ่มใส ว่องไว อะไรครบบริบูรณ์ทุกอย่าง เพราะฉะนั้นกลับจะเป็นจิตใจที่คิดเก่ง ตัดสินใจเก่ง อะไรเก่งไปหมด. เป็นเหตุให้ทำถูก พูดถูก คิดถูก อะไรถูกไปหมด หรือถ้าอยากจะพักผ่อนก็เป็นการพักผ่อนอย่างยิ่ง—พักผ่อนจริง ๆ. เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่ด้วยความรู้สึกว่าว่างในสิ่งทั้งปวง. อย่างนี้เรียกว่าอยู่เหนือสุข เหนือทุกอย่าง—เหนือทุกอย่างที่ภาษามนุษย์

จะพูดได้. ในที่นี้เราเรียกว่าอยู่เหนือสุขเหนือทุกข์ ในฐานะที่มันเป็นจุดรวมของทุกสิ่งที่เราคิดหรือพูดหรือทำ แล้วความอยู่เหนือสุขเหนือทุกข์นี้ คือ บรมธรรม เราใช้คำบรมธรรมคำเดียว มันก็มีสิ่งเดียว แต่มันมีลักษณะที่ให้มองอย่างนั้นก็ได้ มองอย่างนี้ก็ได้ มองอย่างโน้นก็ได้.

นี่เราไล่มาตั้งแต่ต้นว่าบรมธรรมคือนิพพาน เย็นสนิทแห่งความทุกข์ บรมธรรมคือยอดสุข—ของสุขชนิดที่ไม่กินเหยื่อ แล้วบรมธรรมคือดับสนิทแห่งทุกข์ บรมธรรมคืออยู่เหนือ—เหนือสุขและทุกข์ นี่ถ้าจำได้อาตมายืนยันว่า ท่านทั้งหลาย จำหรือเข้าใจหลักธรรมพื้นฐานได้ดีที่สุด แล้วต่อไปจะเข้าใจธรรมะต่าง ๆ ได้หมดและง่ายและเร็ว มันเหมือนกับเราถอนกอบัวที่ขั้ว เมื่อเราดึงขั้วของกอบัวขึ้นมาได้มันก็เป็นอันว่าถอนทุกสายอย่างนั้น. เดี๋ยวนี้เรากำลังดึงเข้าสายหนึ่งแล้วไต่ไปหาขั้ว, เราคลำลงไปถึงขั้วแล้วเราถอนขั้วขึ้นมาก็คือถอนหมดทุกสาย เพราะฉะนั้นเราจึงศึกษาเรื่องหลักพื้นฐานเกี่ยวกับคำว่าธรรมนี้มาเรื่อย ๆ จนถึงคำว่าบรมธรรม.

ทีนี้เหลือแต่คำว่า "บรมครู" ชั่วเวลาที่เหลืออยู่หน่อยหนึ่งนี้ ก็มาถึงคำว่าบรมครู. บรมครูก็คงจะเดาถูกกันว่าคู่กับบรมธรรม หรือผู้ชี้บรมสุข เรารู้จักบรมธรรมดี แล้วก็รู้จักบรมสุขพร้อมกันไปในฐานะที่เป็นสิ่งเดียวกัน แล้วก็เป็นการง่ายที่เราจะรู้จัก "บรมครู" คือผู้ที่ชี้ให้เห็นหรือว่าช่วยให้ถึงซึ่ง "บรมธรรม" ท่านก็เดาออกเองว่าหมายถึงพระพุทธเจ้า หรือบุคคลประเภทพระพุทธเจ้า ถ้าท่านไม่รู้สิ่งนี้และไม่ช่วยผู้อื่นให้ถึงสิ่งนี้ได้ ก็แปลว่าไม่ใช่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าคือผู้รู้สิ่งนี้แล้วแนะนำผู้อื่นให้เข้าถึงสิ่งนี้ตามท่านได้ด้วย เรียกว่าพระพุทธเจ้า แล้วเราเรียกว่า "บรมครู" หน้าที่ของท่าน

สมบูรณ์เมื่อไร เราเรียกได้ว่าเป็นบรมครูเมื่อนั้น ดังนั้นมันจึงมีความคาบเกี่ยวกันกับตัวท่าน, และธรรมะที่ท่านเปิดเผยให้, แล้วก็ทำตามท่าน.

เมื่อเล็งถึงสิ่งที่ถูกต้องแท้จริงทั้งสามส่วนนี้แล้ว เราก็ได้สิ่งที่เรียกว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ขึ้นมา เราเรียนเข้าถึงตัวพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยแท้จริงแล้วเราจึงค่อยรู้จักชื่อของท่าน ส่วนมากเขามักจะบอกชื่อท่านก่อนแล้วจึงบอกตัวท่านซึ่งมันลำบาก เดี๋ยวนี้เราไต่มาให้รู้จักทั้งสามสิ่งนี้ก่อน ว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบบรมธรรมที่แท้จริง เป็นบุคคลสุดท้ายสุด แห่งบุคคลผู้ค้นหาบรมธรรมคือนิพพานอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ไล่ขึ้นมาตามลำดับ ๆ จนพระพุทธเจ้าท่านได้พบนิพพานเป็นคนสุดท้ายนี้ แล้วไม่มีใครสามารถจะพิสูจน์ของท่านได้ว่าล้มเหลวหรือว่ายังไม่จริง จนกระทั่งบัดนี้ก็ไม่มีใครพิสูจน์ได้ว่านี้ไม่ถูกต้องหรือไม่จริง ยุคโน้นที่เอากามารมณ์เป็นนิพพาน มาคราวหนึ่งก็มีผู้พิสูจน์ได้ว่า เอ๊ะ ! ไม่ใช่; ต่อมาเอาความสุขในฌาณในสมาบัติมาเป็นนิพพานกันขึ้นมาอีกก็ไม่เท่าไรก็พิสูจน์ได้ว่ายังไม่ใช่, ยังไม่ใช่นิพพานแท้. จนกระทั่งมาเอา**เรื่องหมดกิเลส หมดความยึดมั่นถือมั่น เป็นนิพพาน.** ทีนี้ **ไม่มีใครพิสูจน์ได้ว่ายังมีอะไรที่ดีกว่านั้น** เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ค้นพบสิ่งที่เรียกว่าบรมธรรมคือนิพพานที่แท้จริงพร้อมทั้งหนทางที่จะให้ถึงซึ่งเรียกว่า นิยยานิกธรรม ได้แก่ธรรมทุก ๆ เรื่องที่จำเป็นแก่การปฏิบัติ เราก็เลยรู้จักพระพุทธเจ้าในลักษณะอย่างนี้ขึ้นมาแล้วเราก็รู้สิ่งที่ท่านค้นพบและแจกแก่ผู้อื่นนี้ว่าพระธรรม มันก็คำเดิมที่เรียกว่าธรรม ๆ ที่หมายความว่าทุกสิ่งนั้นแหละ; แต่เราแยกเอามาเฉพาะส่วนนี้—ส่วนที่เป็น **"นิยฺยานิกธรรม" นี้เรียกว่า "ธรรม."** มันจึงพื้นเฝือไปบ้าง

เพราะใช้คำเหมือนกันหมด แต่ถ้าเราเรียนมากเข้า–รู้คำดีแล้วไม่สับสน ที่เราเรียนบาลีเรียนธรรมะในวัดนั้นไม่สับสนหรอก เพราะมันคุ้นเคยกันมาก แต่สำหรับคนนอกวัดนี้ มันควรจะสับสนบ้าง แต่เมื่อเข้าใจถูกมาเสียตั้งแต่ทีแรกแล้วที่บอกว่าอะไร ๆ ที่เรียกว่าธรรมแล้วละก็กันความสับสนได้; เหมือนเดี๋ยวนี้เรารู้ได้ดีว่าเราแยกเอาส่วนที่จะช่วยให้รอดได้นี้มาเรียกว่า "พระธรรม" ถ้าเรียกเป็นบาลีก็คงเรียกว่า "ธรรม" เฉย ๆ–คำเดียวเฉย ๆ. แต่ในภาษาไทยเรานี้ดีหน่อยที่เราใช้คำว่า "พระ" เติมข้างหน้า แล้วยังแถมคำว่า "เจ้า" เติมเข้าไปข้างหลังเป็น "พระธรรมเจ้า" คู่กันกับพระพุทธเจ้า แล้วในที่สุดเราก็มี "พระสงฆ์เจ้า" คือผู้ที่เดินตามพระพุทธเจ้าได้.

เราก็เลยรู้สิ่งที่เรียกว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แล้วรู้โดยภาษาคนอีกทีหนึ่งว่า แก้วสามแก้ว–แก้วสามประการ หรือพระรัตนไตร พอพูดลดลงมา (จากภาษาธรรมเป็นภาษาคน) ถึงแก้วสามประการอย่างนี้แล้วมันก็เป็นภาษาโฆษณาชวนเชื่ออีกตามเคย เช่นเดียวกับคำว่าบรมสุขอย่างนี้ ก็เพื่อให้สนใจ พูดว่าแก้ว–ว่าอะไรอย่างนี้ก็เพื่อให้สนใจ ภาษาก็มีอยู่สองภาษาคือภาษาคนกับภาษาธรรมอย่างนี้เสมอไป เรื่องนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่เราจะต้องอธิบายกันวันหลังให้ละเอียดและให้ชัดเจน ทีนี้ท่านไปนึกเอาเองก็แล้วกัน คำไหนบ้าง ได้ยินได้ฟังอย่างไร เป็นภาษาคนหรือเป็นภาษาธรรมอย่างพระรัตนไตร พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ถ้าเราไม่เอาภาษาโฆษณาชวนเชื่อ เราก็ระบุชัด ๆ ลงว่าคนที่ค้นพบทีแรกและชี้ทางคือพระพุทธเจ้า ตัวทางที่ท่านชี้นั่นแหละคือพระธรรม แล้วผู้ที่เดินตามท่านนั่นและคือพระสงฆ์. ถ้าเราจะเปรียบเทียบเพื่อโฆษณาชวนเชื่อ เราจะเปรียบพระพุทธเจ้าเหมือนกับผู้เอาเพ็ชรพลอยมาแจก พระธรรมก็คือเพ็ชรพลอยที่เอามาแจก

พระสงฆ์ก็คือผู้ที่ได้รับเพ็ชร์พลอย คนธรรมดาไม่ได้รับ – คนธรรมดาไม่ได้รับหมายความว่า ไม่รู้ธรรม ไม่ได้เข้าถึงธรรม ถ้าจะเปรียบกับปัญหาเช่นว่าโรคภัยไข้เจ็บ พระพุทธเจ้าก็คือหมอ พระธรรมก็คือเครื่องบำบัดโรค, พระสงฆ์ก็คือผู้ที่หายโรคตามพระพุทธเจ้า. ทีนี้เรามักจะเข้าใจกันเสียว่าพระสงฆ์ก็คือพระสงฆ์ที่บวชอยู่วัด นี่เพราะว่าไม่ทราบข้อเท็จจริงที่ถูกต้อง พระสงฆ์ก็คือผู้ที่เดินตามท่าน ผู้ที่หายจากโรคเหมือนท่าน หรือทำตามทำนองของท่าน หรือผู้ที่ได้รับแจกเพ็ชร์พลอย จะเป็นพระก็ได้จะเป็นฆราวาสก็ได้. ในอินเดียครั้งพุทธกาลตามเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์ พระสงฆ์ที่เป็นฆราวาสมีแยะ–หมายถึงพระอริยะเจ้านั้นเขามีแยะ หรืออาจจะมากกว่าที่เป็นภิกษุบรรพชิตเสียอีก เพราะว่าครั้งพุทธกาลนั้นบวชกันน้อยกว่าเดี๋ยวนี้ เพราะสาวกที่ยังเป็นฆราวาสอยู่มีมาก แต่พระสาวกเหล่านั้นเป็นพระโสดาบันเป็นอย่างน้อย–นี้ก็มีมาก. ฉะนั้นพระโสดาบันนั้นก็เป็นพระสงฆ์แล้ว–เป็นพระอริยสงฆ์แล้ว; ทั้ง ๆ ที่เป็นฆราวาส; เป็นหญิงก็ได้เป็นชายก็ได้ คนแก่ก็ได้คนหนุ่มก็ได้, ถ้ามองเห็นธรรมะเข้าพึ่งธรรมะขนาดดับความทุกข์ได้ในระดับที่จัดไว้ระดับที่หนึ่ง – ถ้าเป็นพระโสดาบัน แล้วก็เรียกว่า พระสงฆ์ ทั้งนั้น เรื่องบวชหรือไม่บวชนี้มันอีกเรื่องหนึ่ง; ไม่ได้เกี่ยวกับธรรมะ มันเกี่ยวกับระเบียบการเป็นอยู่ **ถ้าใครอยากจะให้เร็วเข้าในเรื่องการปฏิบัติก็บวช** แต่ถ้ายังไม่ถึงมันก็ไม่ดีกว่าฆราวาสที่ถึง ฆราวาสที่ไม่ได้บวชแต่ถึงก็มี มันเป็นอีกเรื่องหนึ่ง; และยังเป็นสิทธิอย่างอื่นเป็นสัญญาประชาคมอย่างอื่นอีกบางอย่างไม่ใช่ตัวธรรมะ เช่นว่าเมื่อพระสงฆ์อยากจะบวช เพื่อให้เร็วในการปฏิบัติมันก็ต้องกินอาหารจากผู้อื่น ไม่ได้ทำไร่ทำนา แต่กินอาหารจากผู้อื่นเพราะฉะนั้นต้องไปอยู่ในระเบียบ หรือกรอบของการปฏิบัติที่เหมาะสมแก่การที่จะกินอาหารของผู้อื่นฟรี ฉะนั้นจึงบัญญัติระเบียบไว้ว่า ถ้าจะบวชเป็น

บรรพชิตต้องเว้นอย่างนั้น เว้นอย่างนี้ เช่นเว้นจากการมีครอบครัวเป็นต้น นั้นมันคนละเรื่องกัน มันเป็นเพียงปรับปรุงตัวให้สะดวก เพื่อเดินเร็ว ๆ ส่วน**คำว่า "พระสงฆ์" โดยธรรมะ—โดยหลักอันนี้ เป็นฆราวาสก็ได้ เป็นบรรพชิตก็ได้** เพราะฉะนั้นเมื่อเราได้ยินคำว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็ให้เข้าใจอย่างนี้; ตามตัวจริง; อย่าไปเข้าใจเป็นเพียงพระสงฆ์แล้วก็หมายถึงบวชเหลือง ๆ อย่างนี้เป็นต้น. ทีนี้ก็เป็นอันว่าเรารู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยหลักพื้นฐานที่มาจากคำว่าธรรมหรือบรมธรรมมาตามลำดับ

ทีนี้ที่อยากจะขอโอกาสพูดให้เสร็จไปเสียเลยมันจะได้ไม่คาบ เกี่ยวยุ่งยากลำบากก็คือ เรื่องหลักของพระพุทธศาสนาที่มีบรมธรรมเป็นหัวใจนี้ คือมีเรื่องนิพพานเป็นหัวใจนี้ มันยังถูกเข้าใจผิดกันอยู่มาก ไม่ใช่แต่ชาวต่างประเทศหรอก ชาวไทยเราในประเทศนี้ พุทธบริษัทชาวไทยในประเทศไทยก็ยังเข้าใจผิดอยู่มาก บรมธรรมคือนิพพานในพระพุทธศาสนา มีลักษณะอย่างไร—ที่แท้มีลักษณะอย่างไร ? ขอพูดเสียเลยว่า มีลักษณะที่ไม่หนี—ไม่หนีหรือไม่แพ้; พวกฝรั่งเข้าใจผิด ๑๐๐ % ว่า เรื่องนิพพานนี้เป็นเรื่องแพ้และหนี; พ่ายแพ้โลก ผจญในโลกไม่ไหว แล้วก็หนีไป. แต่อาตมาได้บอกท่านทั้งหลายแล้วว่ามันอยู่ในทุกคนไม่ได้หนีไปไหน ต้องอยู่ที่นี่และชนะทุกสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ต้องอยู่ในโลกด้วยชัยชนะในชีวิตประจำวันทุกประการ ไม่ต้องร้องไห้ ไม่ต้องเสียใจไม่ต้องมีอะไร อย่าเข้าใจว่าที่พระพุทธเจ้าออกไปบวชนั้นเป็นเรื่องแพ้และหนี แล้วก็ไปค้นพบพระนิพพาน เป็นเรื่องแพ้และหนี.

ทีนี้ข้อถัดไปก็ว่า **บรมธรรมหรือนิพพานนี้ ไม่ใช่เรื่องเห็นแก่ตัวแล้วเอาตัวรอดผู้เดียว** พวกฝรั่งหรือพวกที่เดินตามก้นฝรั่งมักจะคิดว่านิพพานเป็นเรื่องเห็นแก่ตัว, หนีเอาความสุขส่วนตัว ดังที่ว่าไปอ้างนั่นอ้างนี่ขึ้นมาว่า เป็นประโยชน์ส่วนตัวไม่เห็นแก่คนอื่น. แต่ความจริงมันเป็นเรื่องที่ดีที่สุดที่มนุษย์ต้องถึง. เพราะฉะนั้นมันต้องถึงก่อน; มันจึงจะช่วยคนอื่นได้. ถ้าไม่ถึงก่อนหรือไม่มีเสียก่อนแล้วจะช่วยคนอื่นได้อย่างไร. เพราะฉะนั้นการที่จะไปศึกษาเรื่องนิพพาน ไปปฏิบัติจนบรรลุนิพพานนั้น ไม่ใช่เรื่องหนีเอาตัวรอดผู้เดียว แต่เพื่อจะให้ได้ถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้จะถึง. เพราะฉะนั้นข้อแรกที่สุด มันก็เป็การกู้หน้ามนุษย์ทุกคนไว้ว่ามนุษย์นี้ไม่เสียชาติเกิดมนุษย์นี้ยังถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะถึงได้ ถ้าไม่มีใครในหมู่มนุษย์นี้สักคนเดียวถึงสิ่งนี้; มนุษย์ก็ขายขี้หน้า ไม่มีเกียรติมีธรรมอะไรในการที่จะเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นการที่ไปค้นนิพพานให้พบนั้นมันเป็นการกู้หน้ามนุษย์แล้วมันเป็นการเอามาแจกจ่ายเพื่อเพื่อนมนุษย์จะได้ถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้จะถึงด้วย เพราะฉะนั้นอย่าประนามการปฏิบัติระบบนี้ว่าเป็นการเอาตัวรอดผู้เดียว—เลิกความเข้าใจผิดนี้เสียเถิด.

ข้อถัดไป นิพพานหรือบรมธรรมนี้ หรือรวมหลักพระพุทธศาสนาทั้งหมดนี้; อย่าไปจัดว่าเป็น Optimism หรือ Pessimism; ไม่ได้เล็งอะไรในแง่ดีหรือร้าย อะไรดีก็รู้ว่าดี อะไรร้ายก็รู้ว่าร้าย แต่เล็งในแง่ที่จะอยู่เหนือสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด ถ้าร้ายก็สามารถจะแก้เป็นดีได้ และเมื่อดีแล้วก็ไม่หลงใหลยึดมั่นถือมั่น จะอยู่เหนือสิ่งนั้นอีกทีหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงอยู่เหนือดีเหนือร้าย. แปลว่าอย่าให้ความดีหรือความร้ายนี้ มารบกวนจิตใจเราได้ เราจะชนะมัน แล้วเรื่องนิพพานหรือเรื่องบรมธรรมไม่ใช่เรื่องปฏิเสธ หรือเรื่อง

ยอมรับ; คือไม่ใช่ Positive หรือ Negative เป็นเรื่องที่เกลื่อนให้เป็นกลาง เรื่องบวกหรือเรื่องลบนี้มันเรื่องวุ่นวาย; ลบก็ไปทางนี้ บวกก็ไปทางนั้น; มาพบกันเป็นเรื่องวุ่นวาย. เพราะฉะนั้นจะเกลื่อนให้สูญจากความเป็น Negative หรือ Positive ให้เป็นสุญญตา ฝรั่งหาเราอย่างผิด ๆ ด่าเราอย่างผิด ๆ ว่า พุทธศาสนาเป็น Negative—Negativism นี่มันบ้าเลย—มันว่าเอาเอง. ต้องไม่เป็น Psoitive ต้องไม่เป็น Negative. ต้องการจะอยู่เหนือสิ่งเหล่านี้ โดยการเกลื่อนให้เป็นกลางเหนือความสุขและความทุกข์. อย่าไปจัดพุทธศาสนาว่าเป็นฝ่ายปฏิเสธหรือเป็นฝ่ายรับ เป็นบวกหรือเป็นลบเหล่านั้น นี่เชื่อว่าท่านทั้งหลายจะต้องไปเผชิญกับฝรั่งในวันหน้า หรือไปต่างประเทศในวันหน้าจะถูกถามแล้วอย่าได้ตอบผิด ๆ จะเป็นการทำลายพุทธศาสนา ยิ่งกว่าคอมมิวนิสต์ทำลาย เพราะไปอธิบายพุทธศาสนาผิด เป็นการทำลายพุทธศาสนายิ่งกว่าคอมมิวนิสต์ทำลาย เพราะว่าคอมมิวนิสต์ทำลายได้แต่โบสถ์วิหารวัดวาอาราม ภายนอก—วัตถุ แต่ไม่ทำลายหัวใจของพุทธศาสนาได้ ถ้าเราพูดผิดอย่างนี้เราทำลายหัวใจของพุทธศาสนาได้ เพราะนั้นจึงเป็นเรื่อรที่น่าเป็นห่วง ฉะนั้นก็พูดฝากไว้.

ทีนี้ถ้าจะมองกันว่าพุทธศาสนาเป็นอย่างไร ก็เป็นเรื่องเกลื่อนให้เป็นกลางในลักษณะที่เป็นกลางในลักษณะที่พอเหมาะพอสมพอดีอยู่เสมอ คำที่ชินหูที่สุดที่เรียกว่าทางสายกลางนั่นแหละ; หรือว่าสัมมา ๆ; สัมมาแปลว่าถูกต้องนั้น. สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโตอะไรในมรรคมีองค์แปดที่ชินหูนั่น คำว่า "สัมมา" นี้แปลว่า "ถูกต้องหรือ **พอดี**" ไม่ต้องข้างนั้นไม่ต้องข้างนี้ แต่ต้องถูกต้องหรือ "**พอดี**" ซึ่งตามปกติก็หมายถึงอยู่ที่ตรงกลาง ส่วนข้อที่มันมีลักษณะเคร่งครัดตึงเครียดในบางอย่างนั้น

มันไม่ใช่หมายความว่าเอียงซ้ายหรือเอียงขวา ท่านต้องทราบไว้ด้วยว่าระเบียบปฏิบัติในพุทธศาสนานี้ก็มีคำสอนเรื่อง **"จริง–ปฏิบัติจริง"** อย่างเช่น **อธิษฐานจิตจริงจัง สัจจะจริงจังอย่างนี้**; อย่างนี้ **ไม่ใช่เอียงซ้ายหรือเอียงขวา มันอยู่ในลักษณะที่ถูกต้องและเป็นกลาง** เรื่องระเบียบวินัยนี้นิยมกัน–เป็นอยู่อย่างถูกต้องที่สุดเลย ไม่ใช่มันบกพร่องเลย. แม้แต่เรื่องอนามัย การรักษาร่างกายให้บริสุทธิ์ทางอนามัยนี้ไปอ่านดู วินัยมีละเอียดยิ่งกว่าของชาวบ้าน เมื่อพูดถึงการประหยัดอย่างนี้ พระพุทธเจ้าสรรเสริญการประหยัดยิ่งกว่าสมัยนี้–ที่เรียกว่าคนขี้เหนียว; ท่านอนุญาตหรือแนะนำหรือส่งเสริมให้ใช้ให้สรอยเครื่องบริขาร เช่นจีวรนี้ถึงวาระสุดท้าย (ซึ่งสมัยนี้เขาไม่ทำกันหรอก) อย่างที่ว่าใช้จีวรอย่างนี้: พอมันเก่า, พอมันทะลุ. ขาด; ก็ปะก็ดาม; พอมันดามกันไม่ไหวก็เอาซ้อนสองชั้น; เอาเก่า ๆ สองชั้นมาซ้อนกัน มันก็ใช้ไปได้อีก ถ้ามันไม่ไหวอีก เราก็ทำผ้าปูนอน ถ้าไม่ไหวอีกก็ไปทำผ้าปูนั่ง เหลือเป็นผ้าปูนั่งเป็นสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ไม่ไหวอีกก็ทำผ้าเช็ดเท้า ไม่ไหวอีกก็เอาไปเผาเป็นขี้เถ้า เอาขี้เถ้ามาคลุกกับมูลโค หรือสิ่งที่จะต้องใช้ฉาบฝาผนังดินใหม่. (กุฏิที่สร้างด้วยดิน). นี่เป็นคำกล่าวที่พระอานนท์ ตอบปัญหานี้แก่พระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง. ซึ่งเป็นหลักในพระพุทธศาสนา ว่านิยมการประหยัดอย่างไร. ทีนี้ท่านคงจะคิดว่าแหมขี้เหนียวหรือว่าประหยัดสุดโต่งเลยอย่างนี้ เราไม่มีความสุดโต่งในเรื่องอย่างนี้ ยังถือว่านี้เป็นเรื่องสายกลาง คือเป็นไปเพื่อดับทุกข์โดยตรง, เพื่อไม่ให้รบกวนผู้อื่น, เพื่ออะไรทุก ๆ อย่าง. เพราะฉะนั้น **ความเคร่งต่าง ๆ, ความจริงจังต่าง ๆ ก็มีอยู่มาก และอย่าได้พูดว่า มันเอียงไปทางนั้นหรือเอียงไปทางนี้ มันคงอยู่ในสายกลาง.**

ทีนี้ถ้าว่าจะใช้คำว่าอย่างไรดี ก็มีหลักว่า; **เราไม่พูดว่าเป็นอะไรโดยส่วนเดียว เราไม่พูดว่าซ้ายหรือขวา บวกหรือลบหรืออะไรเด็ดขาดลงไปโดยส่วนเดียว เราถือเอาความถูกต้องหรือความพอเหมาะพอดีเป็นหลัก** นี่! พุทธศาสนา ตัวอย่างที่พอจะจำไว้ว่าไม่พูดโดยส่วนเดียว แล้วยังระวังมาก เกี่ยวกับเรื่องที่จะพูดจากัน หรือสั่งสอนผู้อื่นนี้ พระพุทธเจ้าท่านไม่มีหลักว่า ถ้ามันดีจริง มีประโยชน์แล้วก็เป็นอันว่าพูด—ต้องพูดเสมอไป (เหมือนกับที่เราพูดว่า;—เหมือนที่เราเถียงกัน ทะเลาะกัน ชกต่อยกัน; ด้วยยืนยันว่า "จริงนี่หว่า." ถ้าจริงแล้วก็ต้องพูด, แล้วก็ต้องยืนยัน) เพราะฉะนั้นต้องดูอีกทีว่าที่ว่าจริงนั้นมันมีประโยชน์ หรือไม่มีประโยชน์ แล้วก็จริงนั้นมันน่าฟังหรือไม่น่าฟัง ถ้าเราเอาเรื่องของพระพุทธเจ้า ที่ตรัสไว้ เราก็จะพบหลักเกณฑ์อย่างนี้ คือถ้าเรื่องนั้นมันไม่มีประโยชน์ แล้วมันก็ไม่จริงด้วย แล้วมันไม่น่าฟังด้วย เป็นอันว่าไม่พูดเลย เขาเรียกว่าชักสะพาน แปลว่าไม่พูดเลย ทีนี้ถ้าว่ามันมีประโยชน์ด้วย แล้วมันเป็นเรื่องจริงด้วย แล้วมันน่าฟังด้วยนี้ ถึงจะพูด—พูดแน่นอน. ทีนี้ถ้าว่ามันไม่มีประโยชน์ แม้มันจะเป็นเรื่อง หรือน่าฟัง; ก็ไม่พูด. มันจึงไม่มีเรื่องพูดเล่น พูดสนุกพูดอะไรทำนองนี้ ที่ว่าจริงแต่ไม่มีประโยชน์หมายความว่ามันไม่อยู่ในวิสัยที่จะเป็นประโยชน์ เรื่องจริงมันมีเยอะแยะไป แต่มันไม่อยู่ในวิสัยที่จะเป็นประโยชน์ เรื่องจริงนี้ไม่มีประโยชน์ แล้วก็แม้จะน่าฟังก็ไม่พูด. ทีนี้เรื่องนี้มันจริง, มีประโยชน์ด้วย, จริงด้วย, แต่มันไม่น่าฟัง; อย่างนี้ต้องดูก่อนต้องดูสถานะกาละ บุคคลอะไรดูก่อนว่า ควรจะพูดหรือไม่ควรจะพูด เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าแม้จะจริง แม้จะมีประโยชน์ก็ยังดูเวลา กาละ สถานะอะไรกันก่อน นั่นแหละพระพุทธศาสนามีหลักอย่างนี้ เราไม่รู้ว่าจะเรียกว่าอะไรดีก็ยกตัวอย่างมาให้คิดเอาเอง, ให้เรียกเอาเองว่า เราไม่พูดอะไรผ่าซาก โผงผาง

ลงไปโดยส่วนเดียว นั่นแหละคือหลักของพุทธศาสนา ไม่อาจจะกล่าวอะไรลงไปโดยส่วนเดียว, มันต้องแล้วแต่เหตุผล มันต้องแล้วแต่ความเหมาะสม ผู้ที่จะทำตนเป็นพุทธบริษัทที่ดี ต้องมีหลักอย่างนี้ จึงจะเป็นไปตามหลักของพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นจึงอยู่เหนือการที่จะเป็น Optimist หรือ Pessimist เป็นปฏิเสธ หรือรับ หรือว่าแพ้ หรือว่าเอาตัวรอด พูดกันไปข้างเดียว—โดยส่วนเดียวอย่างนี้เป็นอันว่าไม่มี. นี่เป็นเรื่องลักษณะของบรมธรรม

ขอยุติการบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ ถ้ามีปัญหาขอได้เขียนใส่เศษกระดาษมาวางไว้ที่นี่ก็ได้—ไม่ต้องเกรงใจ. อาตมาตอบปัญหาเป็นรายบุคคลมันลำบากหลายอย่าง เพราะฉะนั้นขอให้เขียนปัญหามาทิ้งไว้ที่นี่อาตมารวมเอาไป แล้วเอาไปบรรจุในหัวข้อที่บรรยายวันหลัง.

คำบรรยาย หลักพุทธศาสนาครั้งที่ ๕/๒๕๑๑

เรื่อง

พระธรรมกำมือเดียว

พระราชชัยกวี พุทธทาส อินทปญฺโญ

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องประชุม ของกระทรวงยุติธรรม

๒๔ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

ในการบรรยายครั้งที่ ๕ นี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงธรรมะกำมือเดียวที่จำเป็นสำหรับทุกคน เพื่อให้ได้ซึ่งบรมธรรม เราได้พูดกันมาตามลำดับถึงเรื่องธรรมะทำไมกัน, ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น และ**ความไม่ยึดมั่นถือมั่นนี่แหละ เป็นบรมธรรม** ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่เรียกว่าธรรมได้ด้วยกันทั้งนั้น บัดนี้จะพูดกันถึงเรื่องธรรมะส่วนที่สำคัญ และก็มีน้อยจนเรียกว่าเป็นธรรมะกำมือเดียวสำหรับให้ได้มาซึ่งบรมธรรมนั้น และจำเป็นแก่คนทุกคน.

เกี่ยวกับเรื่องนี้จะต้องย้อนไปประลึกนึกถึงข้อที่ว่าอะไร ๆ ก็เรียกว่าธรรมะ ไม่ยกเว้นอะไร ก็เป็นเหตุให้เกิดความสงสัยว่าเราจะรู้ธรรมทั้งหมดได้อย่างไรกัน หรือปฏิบัติธรรมทั้งหมดได้อย่างไรกัน ทีนี้ก็ตอบคำถามนี้ได้ด้วยคำว่า ธรรมะกำมือเดียว.

ในข้อนี้จะต้องระลึกนึกถึงพระบาลีสูตรหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าสีสปาวนสูตร เป็นสูตรที่กล่าวถึงเวลา ๆ หนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปในป่าเป็นการเดินทางไกล เมื่อผ่านป่าไม้สีสปาวนนี้ก็หยุดพัก แล้วพระพุทธเจ้าท่านได้ทรงกำใบไม้แห้ง ๆ ที่พื้นดินขึ้นมากำมือหนึ่ง แล้วก็ถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้กำมือเดียวนี้เมื่อเทียบกับใบไม้หมดทั้งป่าแล้วมันเป็นอย่างไรกัน ภิกษุทั้งหลายก็พอจะเข้าใจได้ ว่ามันมากกว่ากันเหลือที่จะเปรียบเทียบกันไหว ใบไม้กำมือเดียวกับใบไม้หมดทั้งป่า ทีนี้พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า ธรรมทั้งหลายที่ตถาคตตรัสรู้คือรู้เทียบเท่ากับใบไม้หมดทั้งป่า แล้วธรรมเท่าที่เอามาสอนแก่สาวกนี้เทียบเท่ากันได้กับใบไม้กำมือเดียวนี้ หมายความว่าไม่ได้เอามาสอนทั้งหมด และก็ไม่ได้ปฏิบัติกันทั้งหมด ทรงเลือกเอามาแต่ที่จำเป็น สำหรับทุกคน และธรรมกำมือเดียวนี้ก็ได้แก่เรื่องที่เรารู้จักกันดีคือเรื่องอริยสัจ—อริยสัจสี่ประการ หมายความว่า เรื่องนอกจากเรื่องนี้ไม่จำเป็น; รู้ก็ได้—ไม่รู้ก็ได้. รู้ก็เป็นเพียงความรู้สำหรับความรอบรู้ ที่จำเป็นแก่มนุษย์ก็คือเรื่องอริยสัจ พอเหมาะพอดีสำหรับบุคคลที่จะรู้และปฏิบัติเพื่อดับทุกข์โดยตรง ถ้าจะมีใครสงสัยว่าธรรมอันมากมาย นอกจากกำมือเดียวนั้นมันคืออะไร มันก็ตอบได้ว่า คือเรื่องที่ไม่จำเป็นที่จะต้องเอามาพูดกันเดี๋ยวนี้ นับตั้งต้นตั้งแต่เรื่องที่ชอบพูดชอบเถียงกันมากที่สุดกว่าเรื่องใด ๆ เช่นเรื่องว่าตายแล้วเกิดหรือไม่ อะไรไปเกิด เกิดอย่างไรโดยวิธีใด มากมายเหลือเกินอย่างนี้เป็นต้น ทำไมจึงไม่เอามาสอน เพราะว่ามันไม่จำเป็นไม่รีบด่วน ส่วนที่รีบด่วนนั้นก็คือเรื่อง **เมื่อเกิดอยู่ที่นี่เดี๋ยวนี้มันมีหน้าที่ ๆ จะต้องดับทุกข์อย่างไร** มีหน้าที่หรือมีวิธีที่จะดับทุกข์อย่างไรอย่าให้ชีวิตนี้เป็นทุกข์ได้เลย นี้เรียกว่าเรื่องจำเป็นเรื่องรีบด่วน นี่ท่านเปรียบอุปมาว่าเหมือนกับเรื่องไฟไหม้บ้าน หน้าที่ของเราต้องรีบดับไฟ ไม่ใช่ไปเที่ยวอย่างอื่น หรือว่าไฟไหม้ศีรษะเรา เราก็ต้องรีบดับไฟ เป็นเรื่องรีบด่วน

ขนาดนี้ หรือว่าถูกยิงก็ต้องรีบจัดการรักษาไม่ใช่ไปมัวเที่ยวถามให้รู้ว่าใครยิง ยิงทำไม ยิงด้วยอะไร โกรธเรื่องอะไร ให้มันมากมายไป มันก็ตายเสียก่อน มันไม่ได้รักษา ดังนั้นจึงถือว่า คำถามเช่นถามว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด เกิดอย่างไรวิธีไร นี้ไม่จำเป็นไม่รีบด่วน.

ที่รีบด่วนก็คือว่าเราเกิดอยู่เดี๋ยวนี้เราจะต้องทำอย่างไร เราจะต้องปฏิบัติในส่วนที่เกิดอยู่เดี๋ยวนี้เพื่อให้ดับทุกข์ได้ และ**ถ้าเราปฏิบัติจนดับทุกข์ได้จริง ตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว เราจะรู้เลยไปจนถึงเรื่องว่าไม่ได้มีใครเกิดอยู่เลย คือไม่ได้มีคนอย่างที่เคยนึกยึดมั่นถือมั่นกัน**; แต่เห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นส่วนประกอบ เป็นขันธ์ เป็นธาตุ เป็นอายตนะ เป็นธรรมชาติไปหมด เรียกว่าคนโดยสมมติเท่านั้น โดยแท้จริงไม่ได้มีคน ปัญหาว่าคนตายแล้วเกิดหรือไม่ อะไรไปเกิด อย่างนี้มันก็หมดสิ้นไปเอง สลายไปเองในตัว **ที่เหลืออยู่เป็นร่างกายกับจิตใจนี้ก็ไม่มีความทุกข์** เพราะฉะนั้นปัญหาก็หมด นี่ท่านจึงเรียกว่าเป็นเรื่องรีบด่วนเป็นเรื่องจำเป็น.

ถ้าเรียกอย่างภาษาวัด ๆ ภาษาทางศาสนาท่านเรียกว่า **เงื่อนต้นของพรหมจรรย์** เงื่อนต้นของพรหมจรรย์หมายความว่า เราต้องตั้งต้นของการรู้และการปฏิบัติที่นี้ ที่จุดนี้ แล้วก็ไปตามลำดับจนถึงดับทุกข์ได้สิ้นเชิง เท่านี้เรียกว่าพรหมจรรย์ และเท่านี้เอง **ที่เรียกว่าใบไม้กำมือเดียว เรียกชื่อเรื่องว่าอริยสัจ** ได้ยินชินหูกันมากแล้วว่าเรื่อง**ทุกข์** เรื่อง**เหตุให้เกิดทุกข์** เรื่อง**ภาวะดับสนิทแห่งทุกข์และวิธีที่จะให้ได้มาซึ่งภาวะดับสนิทแห่งทุกข์** ฉะนั้นเราจึงมองเห็นได้ทันทีว่า **ถ้าดับทุกข์ได้สิ้นเชิงก็คือว่า**ได้บรม

ธรรม เพราะฉะนั้นธรรมะกำมือเดียวจึงจำเป็นสำหรับทุกคน เพื่อให้ได้มาซึ่งบรมธรรม.

สรุปความในส่วนนี้ก็คือว่า อย่ากลัวว่าพุทธศาสนาจะมีเรื่องมาก แปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ เหลือวิสัยที่จะเล่าเรียนจนเข้าใจหรือปฏิบัติ ถ้าหากว่าผู้ใดกระทำไปถูกวิธีของพระพุทธองค์แล้ว จะง่ายเหมือนกับเก็บใบไม้มือเดียว มาใช้เป็นยาอมฤตแก้ความตายได้.

ทีนี้ข้อต่อไปที่จะต้องทราบ ก็คือข้อที่ว่าจะเรียนธรรมะกำมือเดียว หรือปฏิบัติธรรมะกำมือเดียวกันที่ไหน และอย่างไร ? ข้อนี้มีคำตอบ ที่บางคนอาจจะยังไม่เคยได้ยิน คือพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า "**โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับสนิทแห่งโลกก็ดี ทางปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทแห่งโลกนั้นก็ดี ตถาคตบัญญัติไว้ในกายอันยาวประมาณวาหนึ่ง ซึ่งมีพร้อมทั้งสัญญา และใจ**" ใจความก็คือว่า ในร่างกายมนุษย์เป็น ๆ—ที่มีสัญญาและใจก็หมายถึงมนุษย์เป็น ๆ ไม่ใช่มนุษย์ตายแล้ว ในร่างกายมนุษย์เป็น ๆ ที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ มีครบอยู่แล้ว ทั้งโลกทั้งเหตุให้เกิดโลก ความดับของโลกและทางให้ถึงความดับของโลก เพราะฉะนั้นจึงชอบเรียกข้อนี้กันว่า **มหาวิทยาลัยที่มีอยู่ในร่างกาย** ที่กล่าวอย่างนี้ก็เพื่อจำง่าย.

ถ้าจะถามกันว่ามหาวิทยาลัยพุทธศาสนาที่แท้จริงอยู่ที่ไหน อย่าได้ไปชี้ที่วัดนั้นวัดนี้วัดโน้น หรือเมืองนั้นเมืองนี้ ขอให้ชี้เข้าไปในร่างกายที่เป็น ๆ ของตัวเอง จะต้องเรียนที่นั่น และรู้เห็นปฏิบัติได้จากที่นั่น หมายความว่าจะเอา แต่ลำพัง หนังสือ หนังหา ตำหรับตำรา คำบอก คำสอน นั้นไม่ได้

ยังไม่ใช่ตัวแท้ของพระพุทธศาสนามันเป็นเพียงเรื่องคำบอกเล่า หรือบันทึกอะไรเท่านั้นนั่นเอง เช่นพระไตรปิฎกนี้ก็เป็นเพียงบันทึกทั้งหมดของคำสั่งสอน **แต่ตัวแท้ของพระพุทธศาสนานั้น อยู่ที่ธรรมะชนิดที่เป็นเครื่องดับทุกข์ได้จริง** และที่คาบเกี่ยวกันคือตัวทุกข์นั่นเอง เราต้องเอาตัวทุกข์แท้ ๆ จริงๆ มาเป็นบทเรียน สำหรับเรียนด้วยการดับมันให้ได้ ดังนั้นจึงเป็นการเรียนจากของจริงโดยตรงไม่ได้เรียนจากหนังสือ เดี๋ยวนี้เราเรียนจากหนังสือกันมากเกินไปจนเฟ้อ เราก็เลยไม่เข้าถึงตัวแท้ของพระพุทธศาสนา มีแต่คัมภีร์ มีแต่ตำรามากมายไปหมด ตัวธรรมแท้ไม่ค่อยจะมี จึงมีลักษณะที่น่าสังเวชน่าสงสาร คือมีแต่คำพูด หรือตัวหนังสือ.

สำหรับข้อที่ว่า แทนที่พระพุทธเจ้าท่านจะตรัสว่าทุกข์ ท่านกลับตรัสว่าโลก ที่ตรัสว่าโลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับของโลกก็ดี ทางที่ให้ถึงความดับของโลกก็ดี บัญญัติไว้ในกายที่ยาววาหนึ่งมีสัญญาและใจ กล่าวอย่างนี้เป็นภาษาธรรม คือไม่ใช่ภาษาชาวบ้านตามธรรมดา ที่เรียกโลกว่าทุกข์ เรียกทุกข์ว่าโลก นี่เป็นภาษาธรรม โลกอย่างวัตถุ ภาษาชาวบ้านนั้นหมายถึงตัวแผ่นดิน ตัวสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแผ่นดินหรือตัวคน ตัวสัตว์ แต่แล้วความหมายของสิ่งเหล่านั้นคืออะไร **ความหมายของสิ่งเหล่านั้น คือเมื่อไปยึดมั่นว่าโลกเข้าก็จะมีความทุกข์** คำว่ายึดมั่นนี้มันมีความหมายละเอียดมาก เช่นกระดาษหรือโลหะที่เป็นเงิน ถ้าเรายึดมั่นว่าเงินและเงินของเรา ก็เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา ถ้าไม่มีความยึดมั่นก็เป็นกระดาษหรือเป็นเนื้อโลหะ เช่นแร่เงินเป็นต้นไม่ได้ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา ดังนั้นการที่เราไปเรียกมันว่าโลกนั้น: มันมีความหมายต่อเมื่อมีความยึดถือในฐานะที่มีอะไร ต่าง ๆ ที่หน้าสนใจ น่ารักน่าพอใจ น่าเอาใจใส่ น่าทึ่งอย่างนี้เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น เมื่อเรายึดมั่นว่านี่โลก หรือเราสำคัญว่านี่โลกมันจึงเป็นโลก ถ้าไม่ได้สำคัญว่าเป็นโลกมันก็ไม่ได้เป็นอะไร นี่แหละภาษาธรรมมีอยู่อย่างนี้ อย่างคนนี้ถ้าเราไม่ได้คิดเข้าใจว่าคน มันก็เป็นคนไปไม่ได้ ที่พูดอย่างนี้มันฟังยาก แต่ไม่ยากจนเกินไปที่จะเข้าใจ คือเราไปคิดว่ามันเป็นอะไร มันก็เป็นอันนั้นขึ้นมาทันที และความคิดของเราก็เป็นไปตามความหมายของมัน หรือคุณค่าของมัน ในส่วนที่เราสนใจหรือต้องการ ความหมายอื่น ๆ เราไม่สนใจเราไม่ต้องการ. เราต้องการแต่ความหมายที่เราพอใจ จะให้เป็นอย่างนั้น ดังนั้นถ้าใครมาเรียกเราว่าเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งเราก็ไม่ชอบ แต่ถ้าเรียกว่าเป็นคนจึงจะชอบ ถ้าเรียกว่าเป็นมนุษย์หรือเป็นเทวดา จะยิ่งชอบ นี่มันเป็นความหมายที่มนุษย์รู้สึกเอาตามความพอใจของมนุษย์.

เมื่อยึดถือว่าโลกมันก็เป็นโลก ไม่ยึดถือว่าเป็นโลกมันก็เป็นวัตถุธาตุ หรือเป็นอะไรไปตามเรื่องราวของมัน และเรียกได้ว่าเป็นธรรมชาติต่าง ๆ เท่านั้นเอง, นี้อย่างหนึ่งที่ได้เรียกทุกข์ว่าโลกเรียกโลกว่าทุกข์.

ทีนี้อีกอย่างหนึ่งที่จะขอให้ท่านทั้งหลาย พิจารณาดูให้ดี ให้เป็นพิเศษ ก็คือข้อที่ว่า โลกนี้มันมีปัญหาขึ้นมา หรือว่าโลกนี้จะมีความหมายขึ้นมาว่าโลกเป็นโลก ก็ต่อเมื่อมันมีปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์ ถ้าไม่เข้าใจก็ลองคิดดูอีกทีว่า **โลกนี้ตั้งต้นเป็นโลกขึ้นมา ต่อเมื่อมีปัญหาเป็นเรื่องของความทุกข์ของคนในโลก** ก่อนหน้านี้มันไม่มีความหมายอะไร **มันมีปัญหาขึ้นมาก็เมื่อคนรู้จักยึดถือเรื่องดีเรื่องชั่วในโลก** ในสมัยแรกทีเดียวที่โลกแยกออกมาจากดวงอาทิตย์หรือจะมาจากอะไรก็สุดแท้ ยังไม่มีคนก็ไม่มีความหมาย หรือมีคนในระดับต่ำเหมือนกับสัตว์ นี้ก็ยังไม่มีความหมาย จนกว่าเมื่อใดจะมีคนใน

ระดับที่รู้เรื่องดีเรื่องชั่ว เป็นปัญหาว่าจะต้องเอาชนะความชั่ว ให้ได้ความดี เป็นภาระเป็นหน้าที่ที่เป็นปัญหาขึ้นมา นี่จึงเรียกว่าเป็นโลก, ก่อนแต่มนุษย์รู้เรื่องดีเรื่องชั่วหรือก่อนแต่มนุษย์รู้เรื่องที่เหมาะสมแก่การเป็นมนุษย์นั้น เมื่อนั้นยังไม่มีโลกยังไม่ถือว่ามีโลก โลกเริ่มเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นแก่มนุษย์ ในเรื่องอันเกี่ยวแก่ความทุกข์ และก็มีหลักเกณฑ์เกี่ยวแก่ความรู้สึกว่าได้ว่าเสียว่าดีว่าชั่ว ดังที่ได้อธิบายแล้วในวันก่อน เรื่องคู่ตรงกันข้าม ซึ่งเป็นเหตุให้มนุษย์เกิดความยึดมั่นถือมั่น.

ถึงตอนนี้อยากจะอธิบายกว้างออกไปหน่อย เพื่อประโยชน์แก่ท่านทั้งหลายที่บางทีจะต้องโต้ตอบสนทนาปัญหา หรือตอบกับพวกชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะที่เป็นคริสเตียน ในคัมภีร์แรกที่สุดของไบเบิล คือคัมภีร์เยเนซิส พูดถึงเรื่องพระเจ้าสร้างโลก มีคนคู่แรกที่สร้างขึ้นมา คืออาดัมกับอีฟ ไม่รู้ภาษีภาษาอะไร เพราะยังไม่ได้กินผลไม้ของต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าห้าม คือต้นไม้ที่กินผลเข้าไปแล้วทำให้รู้จักดีรู้จักชั่ว ผลของต้นไม้ต้นนี้พระเจ้าห้ามไม่ให้กิน อยู่มาวันหนึ่งเข้าถูกหลอกให้กิน ทั้งคู่ทั้งผัวทั้งเมียนี้กินเข้าไป ก็เลยทำให้รู้จักดีรู้จักชั่ว กระทั่งรู้จักว่าเราไม่ได้นุ่งผ้า หรือ เราเป็นหญิง หรือเราเป็นชาย เราเปลือยกายหรือเรานุ่งผ้าเหล่านี้เป็นต้น รู้ทั้งหมดขึ้นมาเมื่อวันที่กินผลไม้นั้น เข้าไป พอพระเจ้ารู้ว่าสองคนนี้กินผลไม้เข้าไป ก็โกรธมากถึงกับสาปให้มีความทุกข์ตลอดกาล ต่อไปนี้มนุษย์นี้มีบาปตลอดกาลคือ มีความทุกข์ตลอดกาลนั่นแหละลองฟังดูให้ดี เป็นเรื่องเดียวกันแท้กับเรื่องที่กำลังกล่าว **พระเจ้านั้นจะเป็นธรรมชาติหรือจะเป็นอะไรก็ได้ แต่ว่ามีอำนาจทำให้คนที่เกิดรู้เรื่องดีเรื่องชั่วขึ้นมาแล้วจะต้องมีภาระมีปัญหามีความทุกข์** ถ้าคนยังไม่รู้เรื่องดีเรื่องชั่วเรื่องบุญเรื่องบาป เรื่องนุ่งผ้าไม่นุ่งผ้า เรื่องหญิงเรื่องชาย นี้เป็นต้น นี้ไม่มีปัญหา มันไม่มีความทุกข์.

เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวว่า **มนุษย์เริ่มรู้จักดีรู้จักชั่วเมื่อไร เรียกว่าโลกได้ตั้งต้นเมื่อนั้น** ก็หมายถึงโลกที่มีความหมายสำหรับมนุษย์ ก่อนนี้มันมีโลกแผ่นดินเปล่า ๆ หรือโลกอะไรก็ตาม ไม่มีความหมายสำหรับมนุษย์หรือเพื่อมนุษย์ ทีนี้โลกอย่างมนุษย์มันเริ่มต้นขึ้นมา เมื่อมนุษย์เริ่มรู้จักว่าอะไรดีอะไรชั่ว แล้วก็มีปัญหาที่จะต้องทำเกี่ยวกับเรื่องนี้ แล้วทีนี้ก็ควรจะรู้ต่อไปว่า ยังมีต้นไม้ต้นที่สองอีกต้นหนึ่งเรียกว่าต้นไม้แห่งชีวิต ถ้ากินผลของต้นไม้ต้นนี้เข้าไปแล้ว มนุษย์จะไม่รู้จักตายเหมือนพระเจ้า ทีนี้พระเจ้าเกรงว่ามนุษย์จะไปกินผลไม้ต้นที่สองนี้เข้าอีก จึงทำการอารักขาอย่างยิ่ง จนมนุษย์ไม่ได้กินผลไม้ต้นที่สอง เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงเป็นมนุษย์ชนิดที่มีแต่ความต้องทนทุกข์ทรมานเรื่อยมาตลอดจนถึงลูกหลานเหลนเป็นลำดับมา มีความทุกข์เกี่ยวกับการยึดมั่นถือมั่น เรื่องดีเรื่องชั่วนี้เอง จนกว่าจะถึงยุค ๆ หนึ่ง ยุคซึ่งมีพระศาสดามาสอนให้รู้เรื่องชีวิตนิรันดร อย่างความมุ่งหมายของต้นไม้ต้นที่สองนั้น เช่นต่อมาพระเยซูได้เกิดขึ้นก็สอนให้มนุษย์รู้เรื่องชีวิตนิรันดร นี่คือการทำให้มนุษย์รู้เรื่องชีวิตนิรันดร นี่คือการทำให้มนุษย์ได้กินผลไม้ต้นที่สองอย่างที่เรียกว่าผืนประสงค์ของพระเจ้าก็ได้ พระเจ้าต้องการให้มนุษย์มีบาปตลอดกาลมีทุกข์ตลอดกาล แต่พระเยซูกลับต้องการให้มนุษย์มีชีวิตนิรันดรพ้นบาปพ้นทุกข์.

เรื่องนี้มันกล่าวอย่างภาษาวัตถุ ภาษาคน ถ้าแปลเป็นภาษาธรรมก็หมายความว่า เมื่อมนุษย์มีความรู้ธรรมะ ไม่ยึดมั่นถือมั่นเกี่ยวกับดีชั่วเป็นต้นแล้วก็อยู่เหนือความทุกข์ เหนือชีวิตชนิดที่ต้องตาย กลายเป็นชีวิตชนิดที่ไม่มีความตายและเรียกว่าชีวิตนิรันดร เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนา ที่สอนในข้อที่ว่า**เมื่อละความยึดมั่นถือมั่นดีชั่วได้แล้ว ก็บรรลุบรมธรรม คือนิพพาน**

ซึ่งเหนือความตาย ใจความที่เป็นส่วนลึกเกี่ยวกับความดับทุกข์นี้ เหมือนกันทีเดียว ถ้าเรารู้ถึงความจริงของเรื่อง.

เดี๋ยวนี้ต่างฝ่ายต่างไม่รู้ความจริงของเรื่อง แล้วก็พยายามที่จะไม่ให้เข้าร่องเข้ารอยกันได้ คือพยายามที่จะเป็นศัตรูกัน พยายามที่จะข่มขี่กัน จึงเข้าใจกันไม่ได้ เป็นเหตุให้เกิดความยุ่งยากลำบากหลายอย่าง ที่มนุษย์จะสามัคคีกันทีเดียวทั้งโลกไม่ได้ เพราะมองเห็นศาสนาของตน ๆ ในลักษณะที่ขัดแย้งกับศาสนาอื่นไปหมด แต่แล้วนี่แหละคือการกระทำชนิดที่ลบหลู่ธรรมชาติตบตาธรรมชาติเหยียบย่ำธรรมชาติ หรือที่แท้ก็คือเหยียบย่ำพระ-ธรรม มันจึงถูกพระธรรมตบหน้าเอา ให้มนุษย์เหล่านี้มีความทุกข์ร้อน ไม่มีวันสิ้นสุดได้จริงเหมือนกัน ถ้าเมื่อใดมารู้ความจริงของธรรมชาติหรือของพระธรรมอย่างถูกต้อง มนุษย์นี่แหละจะรวมกันได้ ในทางที่จะเอาชนะความทุกข์โดยสิ้นเชิง.

เรื่องนี้พูดมากไปก็เพราะว่า เพื่อรักษาเครดิตของพวกพุทธบริษัทเราที่จะถูกชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวต่างศาสนาเขาถามอะไรแล้วระวังให้ดี ตอบให้ถูกต้องที่สุด อย่าให้เสียเครดิตของการเป็นพุทธบริษัท ซึ่งพระ-พุทธศาสนา มีหลักธรรมะกว้างขวางอย่างยิ่ง คือเป็นเรื่องของธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้น.

นี่สรุปความในข้อนี้ว่า โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับสนิทของโลกก็ดี ทางให้ถึงความดับสนิทของโลกก็ดี มีอยู่ในคนเป็น ๆ เพราะว่าคนมีความยึดมั่นในเรื่องโลก และมีความทุกข์ คือถ้าเขาต้องการจะดับทุกข์

เขาต้องดับที่ความทุกข์ ดังนั้นเมื่อทุกข์อยู่ที่ไหนก็ต้องดับทุกข์ที่นั่น เมื่อโลก อยู่ในคน ความดับทุกข์ก็ต้องอยู่ในคน คนแต่ละคนต้องทำความดับทุกข์ ฉะนั้นเรื่องความดับทุกข์ หรือวิธีดับทุกข์ หรือการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ก็อยู่ที่ คน ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ความทุกข์นั้นก็อยู่ในคน คนเป็นทุกข์ เหตุให้เกิด ทุกข์อยู่ในคน ก็ได้แก่ความโง่ของคน ความอยากของคน ความยึดมั่นของ คน ทีนี้ภาวะที่จะดับทุกข์ ที่เป็นความดับทุกข์ ที่ไม่มีทุกข์นั้นก็ต้องอยู่ที่ตัว ความทุกข์ ความทุกข์อยู่ที่ไหนต้องดับที่นั่น ฉะนั้นจึงอยู่ในคน และคนจะ ต้องปฏิบัติ ฉะนั้นการปฏิบัติก็อยู่ที่เนื้อที่ตัวที่กายวาจาที่ใจของคน เพราะ เหตุนี้เอง พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับ แห่งโลกก็ดี ทางให้ถึงความดับแห่งโลกก็ดี ตถาคตบัญญัติไว้ในกายที่ยาว ประมาณวาหนึ่ง ซึ่งมีพร้อมทั้งสัญญาและใจ ฉะนั้น**เราจึงถือว่าในร่างกาย ของคนเป็น ๆ นั้น คือมหาวิทยาลัยของพุทธศาสนา** โดยแท้จริงดังที่กล่าว แล้ว นี่เรียกว่าเรื่องอริยสัจเป็นเรื่องจริงหาที่อื่นไม่พบ นอกจากจะหาในคนที่ เป็น ๆ ถ้าไม่เคยฟังมาอย่างนี้ ก็จงฟังเดี๋ยวนี้ และก็พยายามคิดพิจารณาให้ เข้าใจในเรื่อง ที่เรียกว่าอริยสัจ.

มีคนพูดสะเพร่า หรือพวกต่างประเทศที่ไม่เข้าใจพระพุทธศาสนา ก็มักจะพูดว่าพุทธศาสนาเป็น Negative มีแต่เรื่องทุกข์ เพราะโผล่ขึ้นมาก็ เรื่องทุกข์ แล้วก็มีแต่เรื่องทุกข์ ๆ ทั้งสี่เรื่อง ไม่มีเรื่องความสุข นั่นเพราะ เขาไม่เข้าใจ เราพูดครบหมดทุกเรื่อง แต่ว่าเรื่องที่เป็นที่วัตถุประสงค์มุ่งหมาย ก็คือเรื่องความดับทุกข์.

ทีนี้เราก็จะต้องมองกันต่อไปถึงพระพุทธเจ้า ผู้ประทานใบไม้กำมือ เดียวดังที่กล่าวแล้วว่าพระพุทธองค์ทรงมีความรอบรู้ถึงที่สุด จึงสามารถ

ประทานใบไม้กำมือเดียว รู้จักเลือกและรู้จักประทานให้ในลักษณะที่จะใช้เป็นประโยชน์ได้จริง นี้เราก็จะต้องรู้ว่า แม้พระพุทธเจ้าเอง ท่านก็เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาได้ด้วยการรู้อริยสัจ เกี่ยวกับพระองค์เองก็มีตรัสไว้มากเกี่ยวกับเรื่องอริยสัจ ว่าถ้าไม่มีความรู้อย่างสมบูรณ์ในอริยสัจก็ยังไม่ประกาศพระองค์เป็นพระพุทธเจ้า.

สำหรับคำว่าความรู้นี้ ขอย้ำไว้เสมอว่าอย่าไปเข้าใจไปตามภาษาไทยตามธรรมดาคือ เรียนแล้วก็รู้ ความรู้ในภาษาบาลีซึ่งเรียกว่าญาณทัสนะหรือญาณก็ได้ ความรู้อย่างนี้ไม่ใช่ความรู้ที่มาจากการเรียน แต่เป็นความรู้ที่มาจากการเรียน แต่เป็นความรู้ที่มาจากการที่ได้ผ่านสิ่งเหล่านั้นไปแล้วด้วยใจ คือเป็นอย่างนั้น ๆ ไปแล้วด้วยใจ จึงเรียกว่ารู้ ดูเหมือนจะเคยได้บอกกันไว้แล้วในการบรรยายครั้งแรก ๆ ว่า ภาษาไทยเรานั้นคำว่าความรู้เราหมายถึงสิ่งที่ได้มาจากเรียน ความเข้าใจเราได้มาจากการใช้เหตุผล สำหรับกรณีย์นี้หมายถึงความเห็นแจ้งประจักษ์แก่ใจ ต้องได้มาจากการที่ได้ผ่านสิ่งนั้นมาแล้ว.

พระพุทธเจ้าท่านได้ผ่านความทุกข์ ผ่านเหตุให้เกิดทุกข์ ผ่านความดับสนิทของความทุกข์ ผ่านวิธีเพื่อให้ถึงความดับสนิทของความทุกข์ด้วยใจ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงรู้ในความหมายที่เรียกว่ารู้อย่างเห็นแจ้ง คือรู้จริงในที่นี้.

การรู้อริยสัจสี่นั้นแต่ละข้อ ๆ แยกออกให้ชัดเจนได้เป็นสาม เช่นรู้เรื่องทุกข์อย่างนี้ ข้อแรกรู้เรื่องทุกข์ ต้องรู้ว่ามันคืออะไร แล้วต้องทำอย่างไรกับมัน แล้วเราได้ทำเสร็จแล้วด้วย รู้เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ก็เหมือนกัน รู้ว่ามันคืออะไร เราต้องทำอย่างไรกับมัน แล้วเราได้ทำแล้วด้วย ความดับทุกข์

ก็เหมือนกัน ต้องรู้ว่ามันคืออะไร เราต้องทำอย่างไรกับมัน แล้วเราก็ทำเสร็จแล้วด้วย ทางให้ถึงความดับทุกข์ก็เหมือนกัน เราต้องรู้ว่ามันคืออะไร แล้วเราต้องทำอย่างไรกับมัน แล้วเราก็ได้ทำเสร็จแล้วด้วย.

อริยสัจนั้นมีอยู่สี่ และในหนึ่ง ๆ นั้นมีสิ่งที่ต้องรู้ถึงสาม มันจึงกลายเป็นสิบสองรู้ เมื่อครบสิบสองรู้อย่างนี้จึงจะเรียกว่ารู้อริยสัจ พระพุทธเจ้าท่านประกาศพระองค์ว่า ตถาคตได้รู้อย่างนี้ ๆ และทรงจำแนกให้ครบสิบสองอย่างนี้แล้วจึงปฏิญญาณตัวเองว่าเป็นสัมมาสัมมุทธะ ทีนี้เราไม่ได้รู้อย่างนี้ เรารู้แต่การท่องจำบันทึกคำเหล่านี้ไว้เท่านั้นเองไม่ได้ผ่านสิ่งเหล่านี้ เพราะฉะนั้นเราจะต้องเข้าใจ พอสมควรในเรื่องนี้ เช่นความทุกข์ข้อที่หนึ่ง รู้ว่ามันเป็นอย่างไร ได้ชิมมาแล้วเองด้วย แล้วก็รู้ว่าความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่เราต้องรู้มันให้จริง ๆ ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร และความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่เราต้องรู้จักมัน ให้อย่างรอบรู้ จนกระทั่งว่าเรารู้ว่าเรารู้แล้ว ทีนี้เหตุให้เกิดทุกข์นี่ต้องรู้ว่ามันเป็นอย่างไร แล้วก็รู้ว่าไอ้นี่ต้องละ แล้วก็รู้ว่าไอ้นี่เราละเสร็จแล้ว—เราละเสร็จแล้วเราละได้แล้ว แล้วเรื่องความดับทุกข์ ต้องรู้ว่ามันเป็นอย่างไร มีภาวะอย่างไร ต้องรู้ว่าไอ้นี่ต้องทำให้ปรากฏออกมาแก่จิตใจของเราให้ได้ แล้วก็ต้องรู้อันที่สามว่าเราได้ทำให้ปรากฏแก่จิตใจของเราได้แล้ว อันที่สี่คือมรรคหรือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ก็ให้รู้ว่าทาง ๆ นี้เป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง อริยมรรคมีองค์แปดนี่ ทางนี้เราจะต้องทำอย่างไรกับมัน ก็รู้ว่าเราต้องทำให้มันเกิดมีขึ้นมาให้สมบูรณ์ แล้วก็รู้ให้ถึงที่สุดว่าเราได้ทำให้มันเกิดมีขึ้นมาอย่างสมบูรณ์แล้ว ฉะนั้นจึงครบสิบสองนับว่าเป็นการรู้อริสัจอย่างสมบูรณ์ เขาเรียกว่ามีปริวัฏสามมีอาการสิบสอง เหมือนรูปธรรมจักร์ วงล้อธรรมจักรที่เขาถือว่าเขียนกันอย่างถูกต้องนั้นต้องเขียนมีสิบสองซี่ จึงจะเป็นธรรมจักร

ที่ถูกต้องและสมบูรณ์ คืออริยสัจที่ถูกต้องและสมบูรณ์ เรียกว่าธรรมจักร. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าท่านเป็นพระพุทธเจ้าเพราะรู้อย่างนี้ เพราะรู้ข้อนี้.

บางทีท่านใช้คำว่าโลกอย่างที่กล่าวแล้ว แทนที่จะใช้คำว่าทุกข์ ท่านใช้คำว่าโลก ท่านก็มีคำตรัสอย่างอื่นว่า ตถาคตถอนตัวออกมาเสียจากโลกได้ และก็ละเหตุที่ให้เกิดโลกนั้นเสียได้ แล้วก็ทำให้แจ้งซึ่งความดับของโลกนั้นแล้ว แล้วก็ทำหนทางที่จะให้ถึงความดับโลกนั้นได้ด้วย แล้วก็รอบรู้ในสิ่งที่เทวดามารพรหมหมู่สัตว์ทั้งหลายพร้อมทั้งสมณพราหมณ์เหล่าอื่นไม่รู้ และพากันหลงใหลนัก นี่จึงประกาศตนเป็นพระพุทธเจ้าฟังดูให้ดี ถ้าเลือน ๆ ก็ย้ำใหม่ก็ได้ว่า ท่านประกาศออกมาว่าท่าน เกี่ยวกับโลกหรือทุกข์ท่านถอนตัวออกมาจากโลกได้ เกี่ยวกับเหตุของโลกนั้นท่านละมันเสียได้ เกี่ยวกับความดับของโลกนั้นท่านก็ได้ทำให้ปรากฏแก่ใจแล้ว และวิธีที่จะให้ถึงความดับนั้นก็ได้ทำให้มีให้เป็นให้ครบถ้วนแล้ว ดังนั้นท่านจึงรอบรู้ในสิ่งที่มนุษย์เทวดามาร-พรหมสมณพราหมณ์อะไรก็ตามทั้งหลายทั้งปวงนั้นพากันหลงใหล—ท่านรู้ในสิ่งที่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงพากันหลงใหล ดังนั้นจึงประกาศตัวว่าเป็นพระพุทธเจ้าก็คือรู้อริยสัจ ถึงขนาดที่ไม่หลงใหลในสิ่งที่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงพากันหลงใหล นี่เราแสดงลักษณะของอริยสัจที่พระพุทธเจ้าท่านรู้ และแสดงพระคุณอันสูงสุดของพระพุทธเจ้าในกรณีย์ที่เกี่ยวกับอริยสัจ.

ยังมีพุทธภาษิตอย่างอื่นอีกมากมาย ถ้าเอามาพูดกันให้หมดก็ต้องหลายชั่วโมง ไม่จำเป็นที่จะต้องเอามา เอามาแต่ใจความอย่างนี้ เท่าที่จะพอให้เข้าใจได้ และในที่สุดพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีตทั้งในปัจจุบันทั้งในอนาคตนี้ ก็ล้วนแต่รู้อริยสัสนี้อย่างเดียวกัน ดังนั้น

เราจึงถือเป็นหลักได้ว่า พระพุทธเจ้านี้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาเพราะรู้อริยสัจ และรู้เหมือนกันทุกพระองค์ ทั้งในอดีต ทั้งปัจจุบันทั้งในอนาคต นี้ก็เป็นเครื่องที่จะช่วยให้เรารู้ได้ว่าอริยสัจมีความสำคัญอย่างไร.

สำหรับอริยสัจที่เกี่ยวกับมนุษย์เรา (ที่พูดไปแล้วนั้น คืออริยสัจที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า) สำหรับเรื่องอริยสัจที่เกี่ยวกับมนุษย์เรา พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้อีกมากเหมือนกัน เช่นท่านตรัสว่ามนุษย์แทบทั้งหมดหรือส่วนมากถือเอาที่พึ่งผิด ๆ จึงไม่พ้นจากทุกข์ หรือไม่เป็นที่พึ่งที่ดี ถ้าผู้ใดถือเอาพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เป็นที่พึ่งจนรู้อริยสัจ ผู้นั้นเรียกว่ามีที่พึ่งที่ดีที่ถูกต้อง นี้เป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้มีใจความอย่างนี้ ผู้ที่ไม่ถือเอาพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์เป็นที่พึ่งจนรู้อริยสัจนี้ ก็ถือที่พึ่งเช่น ถือต้นไม้ถือภูเขาถือเทวดาถือผีสางต่าง ๆ อะไรเหล่านี้ เป็นที่พึ่ง ซึ่งมีอยู่ทั่วไป; เราก็เห็น ๆ กันว่าถือกันแม้ในหมู่พุทธบริษัทมันก็ช่วยไม่ได้ เพราะว่ามันไม่มีใครจะบังคับใครได้ รู้ได้เพียงว่าเขายังไม่ได้รับที่พึ่งที่ถูกต้องที่จะดับทุกข์ได้.

นอกจากนี้ยังมีตรัสไว้อีกว่า **ผู้ที่ไม่รู้อริยสัจ ย่อมหลงสร้างเหวสำหรับความทุกข์ เพื่อตัวเองอยู่ร่ำไป และยังตรัสว่าผู้ไม่รู้อริยสัจชื่อว่าตกอยู่ในที่มืดเสมอไป ผู้ที่ไม่รู้อริยสัจชื่อว่าตกอยู่ในหลุมเพลิงอยู่เสมอไป** นี่เป็นข้อเปรียบในส่วนที่ว่าถ้าไม่รู้อริยสัจแล้วจะมีผลร้ายอย่างไร ที่ว่าสร้างเหวแห่งความทุกข์สำหรับตัวเองอยู่เสมอไปนั้น ข้อความก็เกือบอธิบายอยู่ในตัวแล้ว เพราะเรื่องอริยสัจนี้เป็นเรื่องทุกข์เรื่องดับทุกข์ ดังนั้นถ้าไม่รู้มันก็ไม่ได้ดับทุกข์ ก็มีความทุกข์ทะยอยขึ้นมาเรื่อย เหมือนตกอยู่ในเหวของความทุกข์ เพราะไม่รู้เรื่องนี้ เรียกว่าเป็นผู้มืดเป็นผู้ตาบอด ยิ่งกว่าตาบอดชนิดไหนหมดแล้วก็มีอาการทนทรมานอยู่ในกองทุกข์.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสต่อไปอีก ถึงเรื่องที่น่ารู้ว่า พอสักว่าคนเราเริ่มรู้อริยสัจในระดับแรก ความทุกข์ทั้งหลายจะสิ้นไปหมดไปอย่างมากมายเหลือที่จะเปรียบเทียบ โดยพระองค์ได้ทรงหยิบฝุ่นที่พื้นดินขึ้นมาชั่วที่จะติดขึ้นมาได้ด้วยปลายนิ้วสองนิ้ว แล้วก็ชูให้ภิกษุทั้งหลายดู ว่านี่ฝุ่นนี้เท่านี้จะเปรียบเทียบกับฝุ่นทั้งโลก มันมากน้อยกว่ากันเท่าไร ภิกษุก็เห็นอยู่ว่ามันมากน้อยกว่ากันเหลือที่จะเปรียบกันได้ พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่านั่นแหละเมื่อรู้อริยสัจอย่างถูกต้องแท้จริงแม้ในอันดับแรก ความทุกข์จะหมดไปเท่ากับฝุ่นทั้งโลก นอกจากฝุ่นที่เหลืออยู่ที่นิ้วมือ.

ที่ว่ารู้อริยสัจแท้จริงในอันดับแรกนั้นหมายถึงความเป็นพระโสดาบัน คือการบรรลุมรรคผลอันดับแรกที่สุด สูงขึ้นไปจากปุถุชน คงจะเคยได้ยินได้ฟังกันแล้ว ถึงคำสี่คำว่าเป็นพระโสดาบัน เป็นพระสกิทาคามี เป็นพระอนาคามี แล้วเป็นพระอรหันต์. คนมักจะเข้าใจกันว่าเป็นพระอรหันต์นั้นหมดความทุกข์สิ้นเชิง แต่ถ้าเป็นเพียงพระโสดาบันนี้ความทุกข์จะสิ้นไปเพียงนิดเดียว เหลืออยู่มากมาย แต่มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้อย่างตรงกันข้าม ว่าเพียงแต่รู้อริยสัจในลำดับแรก คือเป็นพระโสดาบันเท่านั้น ฝุ่นหมดไป เหลือเท่าที่ติดอยู่ปลายนิ้วสองนิ้ว ลองคำนวณดูเอง.

พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสไว้อย่างน่าสนใจอีกว่า การรู้อริยสัจไม่ใช่สิ่งเหลือวิสัย เป็นสิ่งที่มีได้ แม้แต่คฤหัสถ์ ดังนั้นสาวกที่เป็นอริยบุคคลจึงมีมากแม้ในหมู่คฤหัสถ์ นี่พูดแต่ใจความตามที่ได้ตรัสไว้ ถ้าใครสงสัยต้องการจะรู้ที่มาว่าอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มไหนหน้าเท่าไร ข้อไหนก็ได้ ถ้าต้องการรู้ถึงขนาดนั้นก็ได้พร้อมเสมอที่จะแสดงให้ดู แต่ดูมันจะเสียเวลามาก จึงพูด

แต่ใจความของเรื่อง เพราะว่าคนส่วนมากมักจะคิดว่า เรื่องรู้อริยสัจนี่เหลือวิสัยบ้าง ไม่ใช่วิสัยของฆราวาสครองเรือนบ้าง แต่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าไม่เหลือวิสัยและอยู่ในวิสัยแม้ผู้อยู่ครองเรือน ฉะนั้นขอให้เอาไปนึกไปคิดดูให้ดีว่า ถ้าความทุกข์อยู่ที่ไหนมันก็ต้องการความดับทุกข์ที่นั่น ถ้าคฤหัสถ์หรือฆาราวาส มีความทุกข์มากมันก็ยิ่งต้องการความดับทุกข์มาก เขาก็ยิ่งจำเป็นที่จะรู้หรือควรจะรู้อริยสัจมาก แล้วยิ่งมีความทุกข์มากเท่าไร ก็ยิ่งรู้จักความทุกข์ได้ดีเท่านั้น ดังนั้นผู้ที่เป็นฆาราวาสมีความทุกข์มากกว่าพระที่อยู่ที่วัดนั้นควรจะซึมซาบในรสชาติของความทุกข์ดีกว่า เว้นแต่จะไม่สนใจเท่านั้นเอง.

มักจะพูดกันว่า พวกเทวดาไม่ค่อยรู้เรื่องความทุกข์ ไปเพลิดเพลินมัวเมาในเรื่องกามารมณ์นั้นมันก็จริงเหมือนกัน ที่เป็นเหตุให้เทวดานี่รู้เรื่องความทุกข์ได้ยาก คือสบายเกินไป เทวดาชนิดไหนก็ได้; จะเป็นเทวดาบนสวรรค์ก็ตามใจ; หรือว่าเทวดาอย่างในเมืองมนุษย์คือคนที่เขามีเงินมีอำนาจวาสนามีความสุขตามที่ต้องการในทางวัตถุอย่างนี้ ก็มักจะไม่ค่อยรู้เรื่องความทุกข์ไม่สนใจในเรื่องความทุกข์ คนยากจนจะรู้ได้ง่ายกว่า แต่ถ้าไม่สนใจก็ไม่รู้เหมือนกัน ฉะนั้นมันก็อยู่ที่ว่าสนใจที่จะดับทุกข์หรือไม่.

ทีนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ต่อไปว่า **จงเก็บตัวในที่สงบ จงเจริญสมาธิแล้วจักรู้อริยสัจ** เหมือนเห็นของในน้ำใส เราไปที่ลำธารหรือที่บึงหนองที่มีน้ำใสจนเห็นกรวดเห็นทรายเห็นปลาเห็นปูชัดเจน เราก็เรียกว่าเห็นเหมือนกับเห็นอย่างในน้ำใส ผู้ที่ไปนั่งคิดนั่งนึกในเรื่องอริยสัจบ้างนั้นด้วยจิตที่เป็นสมาธินี้จะเห็นอริยสัจเหมือนเห็นของในน้ำใส ได้เคยกล่าวกันมาแต่ในวันแรกแล้วว่า คนเราควรจะมีมุมสงบที่กอกล้วยที่กอไผ่ริมบ้านหรือตรง

ไหน หรือถ้าไม่มีที่ไหนก็ในห้องพิเศษซึ่งจะเก็บตัวอยู่ชั่วขณะหนึ่งเพื่อมองดูในด้านใน นี้เรียกว่าหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด แล้วก็ทำสมาธิคือสำรวมจิตใจให้อยู่ในสภาพที่โปร่งดี แล้วก็พิจารณาดู เรื่องนี้คือเรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นต้นนี้ แล้วก็จะเข้าใจมันได้เหมือนเห็นของในน้ำใส แต่เดี๋ยวนี้เราไม่ทำกันเสียเลย วันหนึ่งก็ไม่ได้ทำ เดือนหนึ่งก็ไม่ได้ทำ ปีหนึ่งก็ไม่ได้ทำ แล้วมาโทษว่าธรรมะนี้ยากอริยสัจนี้ยาก พระพุทธเจ้าสอนในสิ่งที่เหลือวิสัย อย่างนี้มันไม่ยุติธรรม ไม่เหมาะสม ไม่ควรแก่บุคคลที่รักความเป็นธรรม ตัวเองไม่ทำแล้วก็ไปโทษสิ่งนั้นว่ายาก

ในที่สุดพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า **คนจะพ้นทุกข์โดยไม่รู้อริยสัจนั้นเป็นไปไม่ได้** นี้เราพูดเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับมนุษย์ และอริยสัจมาพอสมควรแล้ว ขอได้นำไปคิดดูไปพิจารณาดูให้เห็นว่า มันเป็นเรื่องจำเป็นแก่เราทุกคน เรื่องธรรมะกำมือเดียวนี้ จำเป็นแก่เราทุกคนเพื่อได้บรมธรรม เราจะได้อย่างอื่นมากมายสักเท่าไร ถ้าไม่ได้บรมธรรมก็ยังไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ฉะนั้นอย่ามองข้ามไปเสีย แล้วมันไม่ขัดกันกับเรื่องอาชีพการงานหรือเรื่องอะไรเลย เวลาว่างมันก็ยังมีอยู่พอ แต่เราไปใช้อย่างอื่น เราไม่ใช้เพื่อสิ่งที่ดีที่มนุษย์ควรจะได้เพื่อความอยู่เป็นผาสุขเพื่อเป็นมนุษย์ที่ดี เพื่อประกอบสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์อื่น ๆ ด้วยการที่เราเป็นผู้ชนะตัวเอง สะสางปัญหาของตัวเองได้ แล้วก็ช่วยสะสางปัญหาให้ผู้อื่นได้

ทีนี้ก็จะได้พูดถึงตัวอริยสัจต่อไป ขอให้สังเกตว่าเราพูดมาตามลำดับเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เกี่ยวกับมนุษย์ ทีนี้พูดถึงตัวอริยสัจเอง มีพระพุทธภาษิตว่า**เรื่องอริยสัจนี้เป็นเรื่องที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ต้องเป็นอย่างนี้เสมอไป**

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีของสี่อย่างซึ่งคงที่ไม่เปลี่ยนจากความคงที่ ไม่ไปสู่ความมีความเป็นโดยประการอื่น ภิกษุทั้งหลาย ของสี่อย่างนั้นคืออะไรเล่า?" ก็ตรัสว่าภิกษุทั้งหลายเราแสดงอริยสัจคือทุกข์ไว้เป็นข้อที่หนึ่ง อริยสัจคือเหตุให้เกิดทุกข์ไว้เป็นข้อที่สอง อริยสัจคือความดับทุกข์ไว้เป็นข้อที่สาม อริยสัจคือทางให้ถึงความดับทุกข์ไว้เป็นข้อที่สี่ ที่ว่าของสี่อย่างนี่เปลี่ยนแปลงอีกไม่ได้ ก็เพราะเหตุที่ว่า พระพุทธเจ้าท่านได้บัญญัติขึ้นตามกฎของธรรมชาติเป็นผู้มองเห็นธรรมชาติรู้จักธรรมชาติเข้าใจธรรมชาติแล้วบัญญัติขึ้นตามที่ธรรมชาติบังคับให้บัญญัติ เพราะฉะนั้นมันจึงถูกต้องกับธรรมชาติโดยไม่มีทางที่จะบัญญัติเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นได้ เช่นทุกข์นี้ต้องมาจากความอยากซึ่งเรียกว่าตัณหา และความดับทุกข์ก็ต้องเป็นความดับไปแห่งตัณหา และการเป็นอยู่ชอบเท่านั้นจึงจะทำให้ตัณหาสิ้นไป นี้เป็นเรื่องตามกฎของธรรมชาติ และพระองค์ยังทรงยืนยันหรือถึงกับท้าทายว่าการที่สมณพราหมเหล่าอื่นจะมาบัญญัติจะมาคัดค้านเรื่องอริยสัจหรือลำดับของอริยสัจนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เลย เราจึงถือว่ากฎเรื่องอริยสัจสี่นี้เป็นกฎที่ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นกฎตายตัว เป็นธรรมชาติประเภทที่สองซึ่งเรียกว่ากฎของธรรมชาติ และเป็นกฎธรรมชาติชนิดที่เกี่ยวกับความดับทุกข์โดยตรง และเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไม่ได้ ท่านทั้งหลายจงรู้จัก สงเคราะห์ กฎอันนี้ เข้าในกฎธรรม ชาติหมวด ที่สองดังที่ได้กล่าวแล้วแต่วันแรก

เราจะดูตัวอริยสัจนี้ต่อไปถึงข้อที่ว่า มันมีอยู่สี่อย่าง อย่างแรกคือทุกข์ ควรรู้จักมันให้ดี อย่างที่สองคือเหตุให้เกิดทุกข์ ควรละมันเสียให้ได้ อย่างที่สามความดับทุกข์ควรทำให้แจ้งขึ้นในใจ มรรคคือทางให้ถึงความดับทุกข์นั้นควรทำให้เต็มขึ้นมา

สำหรับความหมายของคำว่าทุกข์หรือเหตุให้เกิดทุกข์นี้ ก็เคยอธิบายในบางตอนมาแล้วจะสรุปอีกครั้งหนึ่งก็ได้ว่า คำว่า**ทุกข์นี้ อย่างหนึ่งหมายถึงเวทนา**ที่รู้สึกอยู่กับใจว่าเป็นทุกข์เจ็บปวดรวดร้าว ทุกข์ที่เป็นเวทนารู้อยู่แก่ใจ **อีกอย่างหนึ่งคือทุกข์ในฐานะที่เป็นลักษณะของธรรมชาติ** ในสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติจนมองดูแล้วรู้สึกว่ามันมีลักษณะแห่งความทุกข์ ความทุกข์อย่างนี้ไม่ใช่เป็นเวทนาในใจเรา แต่เป็นลักษณะที่มีอยู่ในธรรมชาติทั้งปวงก็มีก็เรียกว่าความทุกข์เหมือนกัน แต่เนื่องจากทุกข์นี้เราพูดกันเฉพาะที่เกี่ยวกับสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับสิ่งที่ไม่มีชีวิตเช่นก้อนหินก้อนดินเป็นต้น แต่ถึงอย่างนั้นถ้าเราดูก้อนหินก้อนดิน เราก็จะมีความรู้สึกไปในทำนองว่ามีลักษณะแห่งความทุกข์ด้วยเหมือนกันคืออาการ ที่มันเปลี่ยนแปลง ชราคร่ำคร่าคงตัวอยู่ไม่ได้ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอย่างลำบากลำบนอย่างนี้เป็นต้น **ให้เห็นความทุกข์ทั้งสองลักษณะคือทุกข์ รู้สึกอยู่ในใจเป็นทุกข์เวทนา ก็รู้-จัก ทุกข์ที่เป็นเพียงลักษณะในสิ่งทั้งปวงที่เป็นสังขารทั้งปวงนี้ก็รู้จัก**

ทีนี้ทุกข์ที่ปรากฏแก่ใจ เรียกว่าความรู้สึกที่เป็นเวทนานี้ ท่านระบุลงไปที่ความเกิดความแก่ความเจ็บความตาย—เป็นทุกข์ คนไม่เข้าใจมีความฉงนสงสัยเพราะเกี่ยวกับภาษาบาลี ถ้าว่าความเกิดเป็นทุกข์ความแก่เป็นทุกข์ความตายเป็นทุกข์ นี้มันหมายความว่าความเกิดความแก่ความตายเป็นต้นนั้น ได้ถูกคนนั้นยึดถือเอาว่าเป็นความเกิดของเขา ความแก่ของเขา ความตายของเขา กิริยาที่เรียกว่าเกิดแก่เจ็บตายนี้มันเป็นเพียงแต่ความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติเท่านั้น แต่คนไม่รู้จักมันไปหลงสำคัญว่ามันเป็นความเกิดความแก่ความเจ็บความตายของเรา ฉะนั้นมันจึงเป็นทุกข์ไปหมด ถ้าไปเห็นเป็น

เพียงความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ไม่เห็นเป็นความเกิดแก่เจ็บตายของเรา ก็ไม่เป็นความทุกข์แก่ผู้นั้น

ฉะนั้นภาษาธรรมะมีอะไรที่จะต้องทราบไว้อย่างนี้ด้วย แต่ในที่สุด พระพุทธเจ้าท่านตรัสสรุปความไม่จารนัยอย่างนี้ สรุปความว่า สิ่งที่ถูกยึดมั่นนั่นแหละเป็นตัวทุกข์ คือ**เบญจขันธ์ หมายถึงว่ากายกับจิตใจของเรานี้ที่ถูกยึดมั่นว่าเราว่าของเรานี้เป็นตัวทุกข์** เพราะเมื่อเรายึดมั่นร่างกายกับจิตใจว่าเป็นตัวเราเสียแล้ว มันก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะร่างกายนั้นมันมีความเกิดความแก่ความเจ็บความตายเป็นต้น; ถ้าไม่ยึดมั่นกายและใจว่าเป็นของเรา ความเกิดความแก่ ความเจ็บ ความตายก็พลอยไม่เป็นของเราไปด้วย มันจึงไม่เป็นทุกข์ ท่านจึงตรัสว่าการยึดมั่นในเบญจขันธ์นั่นแหละเป็นตัวทุกข์ นี่เป็นภาษาวัดฟังยาก

พูดภาษาชาวบ้านก็ว่า ความที่ไปยึดมั่นสิ่งใดว่าเป็นของเรานั่นแหละเป็นตัวทุกข์ มันทรมานเพราะไปยึดไว้เหมือนกับแบบของหนัก ขอให้เข้าใจ—ใจความสำคัญว่าความยึดมั่นนั่นแหละเป็นทุกข์—แล้วก็เป็นอันถูก.

อริยสัจข้อที่สองที่เรียกว่าเหตุให้เกิดความทุกข์. ในอริยสัจอย่างที่สรุปสั้น ๆ ท่านเรียกว่า**ตัณหาคือความอยาก เป็นเหตุให้เกิดทุกข์** ในภาษาไทยคำว่าความอยากนี้ มันกำกวมไม่เหมือนในภาษาบาลีที่เรียกว่าตัณหา **ตัณหาในภาษาบาลีหมายถึงความอยากที่มาจากความโง่** มาจากอวิชชาเป็นเหตุให้อยากด้วยอำนาจอวิชชา ความอยากอย่างนี้จึงจะเรียกว่าตัณหา ถ้าเป็นความอยากที่มาจากวิชชา ความต้องการที่มาจากปัญญา อย่างนี้ไม่เรียกว่าตัณหา เช่นเรารู้ว่าจะต้องดับทุกข์อย่างไร แล้วเราอยากจะดับทุกข์พยายามจะ

ดับทุกข์อยู่ ความอยากอันนี้ไม่เรียกว่าตัณหา **แต่พอแปลคำว่าตัณหาเป็นความอยากในภาษาไทยคนก็เข้าใจผิด ว่าอะไรก็เป็นตัณหาไปหมด แล้วห้ามไปหมดก็เลยไม่กล้าอยากอะไร แม้แต่อยากทำการงานเป็นต้น แล้วก็ไปโทษพระพุทธเจ้าตามเคย ว่าตรัสอะไรไว้ไม่เหมาะสมไม่ถูกต้องก็มี** หรือว่าหลักธรรมนี้มันใช้ไม่ได้กับเราเสียแล้วก็มี เพราะว่าไปเข้าใจคำนี้ผิด ฉะนั้นความอยากที่เป็นกิเลศนั้นมันเป็นความอยากที่มาจากความโง่และหลงทะเยอทะยาน กระวนกระวายระส่ำระส่าย และแม้จะได้ทำไป ก็ทำไปตามความโง่ความหลงความสำคัญผิด เขาจึงเรียกว่าความโลภ หรือเรียกว่าตัณหา หรือว่าอุปาทานหรือคอะไรก็สุดแท้ มันเป็นความต้องการด้วยความโง่ แต่ถ้าความประสงค์หรือความต้องการที่เป็นไปตามปัญญาที่แท้จริงนี้ เขาเรียกว่าความปรารถนาหรือความต้องการ แล้วแต่จะเรียกกัน ในภาษาบาลีก็เรียกความต้องการนี้ว่าความพอใจเช่นฉันทะบ้าง ปณิธานความปรารถนาบ้าง สังกัปปะความดำริห์ประสงค์บ้าง ถ้ามันเป็นไปในทางถูกต้องแล้วไม่เรียกว่าตัณหาต่อเมื่อมันมีความโง่ความไม่รู้เป็นมูลจึงเรียกว่าตัณหา เพราะฉะนั้นเราจะต้องจับใจความสำคัญให้ถูกต้องว่า ถ้าต้องการอะไรอยากอะไรประสงค์อะไรจงดูเสียก่อนว่ามันเป็นความต้องการของวิชชาหรือของอวิชชา ความอยากในกามารมณ์อย่างนี้ มันเป็นความอยากของอวิชชา หรือของวิชชา หรือว่าถ้าเราจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกามารมณ์ จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยความรู้สึกชนิดใดอย่างนี้เป็นต้น จึงจะไม่เป็นความทุกข์ขึ้นมา

ขอให้เข้าใจถูกกันเสียด้วยว่าพระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ตรัสว่า อย่าแต่งงานอย่ามีผัวมีเมียทิ้งบ้านทิ้งเมืองไปบวชกันเสียให้หมด อย่าเกี่ยวข้องกับกามารมณ์ ท่านไม่ได้ตรัสอย่างนี้ จะเป็นพระหรือฆราวาสก็ได้ จะต้องประ-

พฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามหนทางที่ตรัสไว้ ถ้าเข้าไปเกี่ยวข้องกับรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัส คือกามารมณ์นี้ก็ต้องทำด้วยสติสัมปะชัญญะ ให้รู้ความพอเหมาะพอดีในทางที่จะไม่ให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา แต่จะให้เกิดความรู้บางอย่างบางประการขึ้นมาเรื่อย ๆ จนรู้สึกจนรู้จักเบื่อหน่ายไปเองในตอนหลัง อย่างนี้มันก็กลายเป็นการศึกษาไป การที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสเหล่านั้นกลายเป็นการศึกษาไปในตัว ถึงจะเป็นอะไรก็ตามใจ ถ้ามนุษย์ยังจำเป็นจะต้องเกี่ยวข้อง ก็ไปเกี่ยวข้องด้วยวิชชา ด้วยปัญญา ด้วยความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ที่เพียงพอ ก็ได้ทั้งนั้น แล้วมันค่อยเลื่อน ๆ ของมันขึ้นไปเองตามลำดับ ๆ จนกระทั่งว่าไม่เกี่ยวข้องหรือไม่อะไรเลย.

นี่เราจะต้องเข้าใจคำนี้ให้ถูกต้อง คำว่าตัณหาในภาษาลี ก็หมายถึงว่าอยากด้วยอวิชชา **ความอยากที่เป็นไปด้วยปัญญา หรือวิชชานั้นยังมีอยู่ส่วนหนึ่ง แล้วอันนั้นแหละจะช่วยดับความอยากที่เป็นไปด้วยอวิชชาในตอนหลังอีก**

ทีนี้มาถึงอริยสัจข้อที่สามที่เรียกว่าความดับทุกข์ คนมักจะเข้าใจว่าตายไป เข้าโลงไปแล้ว สิ้นสุดกันทีถึงจะเป็นเรื่องความดับทุกข์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสพระพุทธภาษิตนี้ หมายถึงการดับตัณหานั้นเสียเป็นความดับทุกข์ ฉะนั้นตัณหาดับที่ไหน มีความดับทุกข์ที่นั่น ตัณหาดับไปเมื่อไรมีความดับทุกข์เมื่อนั้น ดังนั้นพอมีความทุกข์เกิดขึ้นเราจงมีสติสัมปชัญญะดับทุกข์ทันทีแล้วมันก็มีความดับทุกข์ที่นั่น มีนิพพานในลักษณะอย่างนี้ที่นั่น ไม่ใช่ต่อตายแล้ว เรื่องตายแล้วไม่ให้เอามาพูดกัน **เรื่องหลังจากตายแล้วนั้นมันขึ้นอยู่กับเรื่องที่ยังไม่ตาย; ถ้าเราทำเรื่องต่าง ๆ ในขณะที่ยังไม่ตายถูกต้อง; ต่อ**

ตายแล้วมันก็เป็นเรื่องถูกต้องไปหมด ถ้าเราทำเรื่องที่ยังเป็น ๆ อยู่นี้ผิด ตายแล้วมันก็ผิดมันมีเรื่องผิด. ฉะนั้นเราจงสนใจทำให้ถูกที่สุดในที่นี่และเดี๋ยวนี้ แล้วมันก็คุ้มไปหมด

คำว่าดับทุกข์นี้จะเรียกว่านิพพานก็ได้ แต่มีหลายความหมาย นิพพานในอันดับชิมลอง ในอันดับตัวอย่าง ในอันดับปัจจุบันทันตาเห็นนี้ก็มีมีชื่อเรียกเหมือนกัน แต่ว่านิพพานในความหมายสูงสุดก็คือดับกิเลสหรือดับทุกข์สิ้นเชิงเป็นพระอรหันต์.

ทีนี้ก็มาถึงอริยสัจข้อที่สี่ ที่เรียกว่า ทางให้ถึงความดับทุกข์ ได้พูดกันวันก่อนแล้วว่า ภาษาธรรมยืมไปจากภาษาชาวบ้าน คือยืมเอาคำว่าถนนหนทางนี่แหละไปเป็นชื่อของธรรมที่จะดับทุกข์ จึงเรียกว่าทางที่จะให้ถึงความดับทุกข์หรือทางพระนิพพาน เป็นถนนสำหรับจิตใจเดิน ประกอบไปด้วยความถูกต้องแปดประการ ใช้ภาษาธรรมดา ๆ กันดีว่า ประกอบอยู่ด้วยความถูกต้องแปดประการ ช่วยจำไว้ว่าประกอบอยู่ด้วยความถูกต้องแปดประการ คือ ๑. ความถูกต้องในเรื่องความคิดเห็น ๒. ความถูกต้องในเรื่องความใฝ่ฝันหรือปรารถนา ๓. ความถูกต้องในการพูดจา ๔. ความถูกต้องในการประกอบกรรมทางกาย ๕. ความถูกต้องในการดำรงชีวิต ๖. ความถูกต้องในการมีความพากเพียร ๗. มีความถูกต้องในการดำรงสติ และ ๘. มีความถูกต้องในการมีสมาธิ รวมเป็น ๘ ประการ.

ถ้าเรียกเป็นบาลี ก็เรียกว่าสัมมาทิฏฐิสัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีวะ สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ไม่ต้องจำ

คำบาลีก็ได้ แต่ถ้าจำได้ก็ยิ่งดี เป็นความถูกต้องแปดประการ แล้วรวมกันเป็นถนนเส้นหนึ่ง เป็นหนทางเส้นหนึ่ง ไม่ใช่แปดทางหรือแปดเส้น แปดอย่างนี้รวมกันเป็นถนนหนทางเส้นหนึ่ง เรียกว่าอริยมรรคสำหรับใจเดินหรืออยู่.

เราเข้าใจได้ง่าย ๆ จากพระพุทธภาษิตอีกข้อหนึ่งว่า ถ้าภิกษุเหล่านี้จักเป็นอยู่โดยชอบไซร้ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์ ถ้าเป็นอยู่โดยชอบไซร้ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์ ความเป็นพระอรหันต์ไม่ยากไม่เหลือวิสัย เพราะว่าสำเร็จได้ด้วยเพียงว่าเป็นอยู่กันให้ถูกต้องเท่านั้น ทีนี้เป็นอยู่กันให้ถูกต้องก็คือเป็นอยู่ให้ถูกต้องแปดประการนี้ และเมื่อเป็นอยู่ถูกต้องแปดประการนี้ กิเลสไม่มีทางจะได้อาหารกิน ความเคยชินของการที่จะเกิดกิเลสนั้นร่อยหรอ ๆๆๆ ไป จนไม่เกิดกิเลสขึ้นมาได้ เพราะกิเลศไม่ได้อาหารไม่ได้ปัจจัย มันก็ค่อย ๆ เหี่ยวแห้งและสูญสิ้นไป นี่คือความเป็นพระอรหันต์ เราอย่าไปรบกับมันซึ่ง ๆ หน้ามันลำบากหรือป่วยการ หรือบางทีจะสู้มันไม่ได้ เหมือนกับว่าเราจะไปสู้ซึ่งหน้านี้ มันไม่ใช่วิธีที่ฉลาด แต่ถ้าเรามีวิธีใดวิธีหนึ่งบีดไม่ให้มันได้อาหารกิน มันก็ตายเอง นี่คือความหมายของคำว่าเป็นอยู่อย่างถูกต้องแล้วโลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์ และเป็นอยู่อย่างถูกต้องก็คืออริยสัจข้อที่สี่ที่เรียกว่าอริยมรรคมีองค์แปดประการนี้เอง ลองไปคิดดูว่าจะเอาไปใช้ในปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของเราได้อย่างไรหรือเท่าไร อาตมายืนยันว่าเอาไปใช้ได้หมดและก็จำเป็นด้วย เดี๋ยวนี้เราไม่สามารถจะเอาไปใช้หรือรู้เรื่องนี้เสียก็มี ดังนั้นจึงมีความระส่ำระสายหม่นหมองในชีวิตประจำด้วย เรียกว่าไม่เป็นอยู่โดยชอบ แล้วก็ไปโทษว่าธรรมนี้ยากอีกตามเคย.

ขอให้นึกถึงเสมอว่า พระพุทธเจ้าว่า ท่านตรัสว่า ธรรมกำมือเดียวจำ

เป็นสำหรับทุกคนที่จะถึงซึ่งบรมธรรม คือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ไม่ขัดข้องกับอาชีพชนิดไหนหมด จะเป็นผู้พิพากษา หรือจะเป็นอาชีพอย่างอื่นจะเป็นอะไรก็ตาม นี่ยิ่งเป็นประโยชน์ยิ่งสนับสนุนเป็นที่ช่วยให้เกิดความเหมาะสม ความคล่องแคล่วความพร้อมที่จะเคลื่อนไหว ที่จะทำการทำงาน ทีนี้ทางด้านจิตใจก็จะทำให้เกิดความสงบเย็นไม่มีความทุกข์ เรามีจิตใจที่มีสมรรถภาพและมีความสุข.

เรื่องอริยสัจสี่นี้ถ้าเอาแต่เรื่องเดียวคือความดับทุกข์ ถ้าแยกออกไปมันจะแยกเป็นความทุกข์กับความดับทุกข์. ความทุกข์จะต้องรู้เหตุของมันด้วย ความดับทุกข์ต้องรู้หนทางของมันด้วย มันจึงกลายเป็นสี่เรื่อง สี่เรื่องย่นลงเหลือสองเรื่อง สองเรื่องย่นลงเหลือเพียงหนึ่งเรื่อง คือความดับทุกข์ซึ่งเป็นผลของการกระทำที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

อยากจะบอกให้ทราบว่าเกี่ยวกับคำพูดนี้ มันก็มีคำแทนกันได้ ไม่ว่าภาษาไหนก็มีคำแทนกันได้ เช่นคำว่าทุกข์บางทีพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าโลกก็มี บางทีตรัสว่าอุปาทานขันธ์ก็มี คำว่าเหตุให้เกิดทุกข์ บางทีระบุถึงตัณหาก็มี บางทีระบุถึงอวิชชาก็มี ระบุถึงภวะตัณหาก็มีมันเหมือนกันหมด ถ้าท่านระบุถึงตัณหาท่านหมายถึงความอยากซึ่งมาจากอวิชชา ถ้าท่านระบุถึงอวิชชาท่านหมายความว่าอวิชชานี้มันจะทำให้เกิดตัณหาแน่นอน มันเป็นอย่างอื่นไม่ได้ แล้วมันก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ส่วนคำว่าความดับทุกข์นั้น บางทีเรียกว่านิพพาน บางทีเรียกว่านิโรธ บางทีเรียกว่าวิชชา วิมุตก็มี ทีนี้คำว่ามรรคหรือหนทางมีองค์แปดนี้บางทีเรียกว่าไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญาก็มี ถ้าท่านไม่

ทราบเรื่องนี้ท่านจะเวียนหัว และก็ฉงนสนเทห์ว่าแหมมีมากจริงจำไม่ไหวแล้ว พื้นเผือ ที่จริงมันไม่พ้นเผือ ฉะนั้นเราจงมาทำความรู้เรื่องธรรมะหลักพื้นฐานกันก่อน ให้ได้หลักพื้นฐานว่าเป็นอย่างนี้ ๆ ให้แน่นอน แล้วส่วนชื่อซึ่งเรียกต่าง ๆ ยุ่งยากมากมายนั้นไม่เป็นไร มันไม่ทำให้เราหลงได้ โดยอาศัยหลักพื้นฐาน.

อยากจะกล่าวต่อไปถึงข้อที่ว่าอริยสัจสี่ประการนี้ ที่พระพุทธเจ้าท่านยืนยันว่าเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไม่ได้ จะวางรูปโครงเป็นอย่างอื่นไม่ได้นั้น ก็น่าสนใจ เดี๋ยวนี้เราถือกันเป็นหลักว่า เรื่องอริยสัจนี่เองเป็นเรื่องตรรกวิทยาที่ดีของพุทธบริษัท พุทธบริษัทเรามีระบอบตรรกวิทยา โดยอาศัยหลักอริยสัจ นี้เป็นหลัก เรื่องอริยสัจนี้เรื่องที่หนึ่งก็คือ คำตอบสำหรับคำถามว่า**คืออะไร ?** เรื่องที่สองก็คือ **มาจากอะไร ?** เรื่องที่สามก็คือ **เพื่อประโยชน์อะไร ?** ต่อไป เรื่องที่สี่ก็คือ **จะสำเร็จตามนั้นได้โดยวิธีใด ?** ช่วยจำสี่คำนี้ไว้ว่า คืออะไร จากอะไร เพื่ออะไร แล้วก็โดยวิธีใด จะได้รู้เรื่องอริยสัจ และเอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้โดยง่าย ตัวเราจะทำอะไร จะศึกษาอะไร ๆ ก็ตาม เราจะทำให้เป็นเรื่องอริสัจได้ขึ้นมาทันที โดยแยกปัญหาว่าคืออะไร จากอะไร เพื่ออะไร โดยวิธีใด แม้ที่สุดแต่จะเขียนบทความสักเรื่องหนึ่งว่าด้วยเรื่องอะไร ก็ให้ตั้งปัญหาสี่อย่างนี้ แล้วก็เขียนได้ง่าย เขียนได้ดี ถือเป็นตรรกหรือ Logic ของพุทธบริษัท สำหรับศึกษาสำหรับปฏิบัติสำหรับแก้ปัญหาต่าง ๆ สำหรับตอบคำถามต่าง ๆ

ทีนี้มองให้กว้างออกไปถึงข้อที่ว่า พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ ในฐานะที่เป็นปรัชญา ในฐานะที่เป็นจิตวิทยา หรืออะไรทำนองนี้

มีอีกมากมาย ทั้งหมดนี้ก็ล้วนมุ่งหมายแต่เรื่องอริยสัจ เพราะว่าอริยสัจนี้เรา จะมองดูในแง่ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ตามหลักวิทยาศาสตร์ก็ได้ คือมันเป็นเรื่อง เหตุและผลไม่มีอะไร ทุกข์ก็เป็นผล เหตุให้เกิดทุกข์ก็คือเหตุ ความดับทุกข์ ก็เป็นผล วิธีให้ถึงความดับทุกข์ก็เป็นเหตุ ดังนั้นจึงไม่ต้องอาศัยพระเจ้า ไม่ต้องอาศัยอย่างอื่นหมด นอกจากเหตุผลตามธรรมชาติ แต่แล้วนี่แหละ จะกลายเป็นพระเจ้าอย่างยิ่ง กฎแห่งเหตุผลนี่แหละคือพระเจ้าอย่างยิ่ง ถ้า เราเอาตามวิทยาศาสตร์เราก็ไม่ต้องมีพระเจ้า แต่เรารู้ว่าสิ่งนี้มีอำนาจเท่ากับ พระเจ้า เพราะบังคับสิ่งต่าง ๆ ได้.

ถ้าเรามองดูในทางปรัชญา ก็จะต้องเป็นปรัชญาที่ถูกต้องตามหลัก การของปรัชญา คือสามารถจะตอบคำตอบตาม Logic สี่อย่างนี้ได้ แล้ว พิสูจน์ได้ตามวิธีของปรัชญาว่า คงจะนำไปสู่ความดับทุกข์ได้จริง.

เพราะฉะนั้นเรา มองดูอริยสัจในทุกแง่ทุกมุมในฐานะเป็นศาสนา ก็ได้ เป็นธรรมก็ได้ เป็นศีลธรรมก็ได้ แม้ที่สุดเป็นจิตวิทยาก็ได้. ถ้าเรา ไม่ประสงค์ความดับทุกข์หรือว่าอะไรมากไปกว่านั้นแล้ว มันเป็นความรู้ทางจิต วิทยา ก็ยังได้ เช่นว่าจิตมันมีลักษณะอย่างนี้ มีพฤติอย่างนี้ อาจจะเปลี่ยน แปลงไปได้ตามกฎเกณฑ์ อย่างนี้ก็กลายเป็นจิตวิทยาไป.

เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาในส่วนปริยัติจึงมีมาก มีมากเท่ากับใบไม้ ทั้งป่า แต่นี่เราเลิกพูดกันถึงเรื่องใบไม้ทั้งป่า พูดกันแต่เรื่องใบไม้กำมือเดียว จึงพูดกันแต่เรื่องอริยสัจ ในฐานะที่เป็นธรรมะ สำหรับดับทุกข์โดยตรง คือ เป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติโดยตรง เราเรียนรู้ข้อความเกี่ยวกับอริยสัจทั้งหมด

ทั้งสิ้น มันก็เป็นหลักวิชาเป็นทฤษฎีไปหมด เป็นเพียงเทคนิคไปหมด แต่ถ้าเราเรียนปฏิบัติเรื่องมรรค คือ อริยมรรคมีองค์แปด คือความถูกต้องแปดประการแล้วปฏิบัติมันให้ได้จริง ๆ มันก็กลายเป็นต้องการปฏิบัติ Technique ไปทันที คือเป็นวิธีการของการปฏิบัติไปทันที–ไม่เป็นเพียงหลักวิชา.

ดังนั้น ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ใบไม้กำมือเดียวนี้คือต้องปฏิบัติ** ไปในรูปของการปฏิบัติที่เป็น Technique เป็น Practice หรืออะไรก็แล้วแต่จะเรียกกันแต่เป็นเรื่องปฏิบัติโดยตรง อย่าไปหลงว่ามันเป็นเรื่องที่มากมาย อธิบายไม่มีที่สิ้นสุดตามวิธีของอภิธรรม อย่างนั้นเป็นส่วนเกิน **อภิธรรมแปลว่าธรรมะส่วนเกิน** อภิแปลว่าเกิน คือเกินความจำเป็นที่มนุษย์จะต้องเกี่ยวข้อง มันเกินกำมือเดียวไป พระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสไว้อย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อริสัจ เราบัญญัติแล้วว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับสนิทแห่งทุกข์ นี้ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์ ก็แต่ว่าในอริยสัจทั้งหลายนั้นมีการพรรณาความ มีการลงอักษร มีการจำแนกที่พิศดาร มากจนประมาณไม่ได้. การอธิบายโดยวิธีนั้นวิธีนี้ วิธีจิตวิทยา วิธี Logic วิธีปรัชญาอะไรก็ตามมากจนประมาณไม่ได้ นี้ยังไม่พูด ไม่จำเป็นจะต้องพูด และไม่สนใจก็ได้ เว้นไว้แต่ต้องการเป็นพิเศษเฉพาะที่เราจะเป็นผู้รอบรู้ในส่วนนี้ แต่ส่วนการปฏิบัติเพื่อเอาผลในทางพระพุทธศาสนาโดยตรงนั้น ไม่ต้องมากจนถึงอย่างนี้ พยายามให้มีความถูกต้องแปดประการนั้นแล้วเป็นพอ.

ทีนี้ชั่วเวลาที่เหลืออยู่เล็กน้อยนี้ อยากจะพูดให้เสร็จไปเสียเลยถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน ว่าเรื่องอริยสัจนี้บางทีพระพุทธเจ้าท่านตรัสโดยย่อ บางทีท่านตรัสโดยพิศดาร เรื่องอริยสัจเหมือนกัน หลักเดียวกัน ตามปกติตรัส

โดยย่อว่าทุกข์ ว่าเหตุให้เกิดทุกข์ ว่าความดับทุกข์ ว่าทางถึงความดับทุกข์ สำหรับทุกข์ท่านตรัสว่า ความเกิดแก่เจ็บตาย หรือความยึดมั่น เบญจขันธ์ว่าของเรา ส่วนเหตุให้เกิดทุกข์ก็ตรัสว่า ความอยากที่มาจากอวิชชา ความดับทุกข์ก็คือการดับความอยากนั้นเสีย มรรคก็คือปฏิบัติชอบให้ถูกต้องแปดประการ สั้น ๆ เท่านี้ แต่ถ้าท่านจะตรัสให้พิศดารท่านก็แจกความทุกข์ให้มันมากออกไป แล้ว เหตุให้เกิดทุกข์ แทนที่จะพูดว่าความอยากอย่างเดียว ท่านเริ่มมาเป็นสายอย่างที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท ตั้งแต่อวิชชาให้เกิด สังขาร สังขารให้เกิดวิญญาณ วิญญาณให้เกิดนามรูป นามรูป ให้เกิดอายตนะ เกิดผัสสะ เกิดเวทนา เกิดตัณหา และเกิดอุปาทาน เกิดภพและเกิดชาติ และเกิดทุกข์ แยกอออกไปถึง ๑๑ ตอน มันก็เลยเป็นพิศดาร แทนที่จะพูดว่าเป็นตัณหาอย่างเดียว ท่านแสดงถึงวิธีที่ตัณหาจะเกิดมาอย่างไร แล้วตัญหาจะทำให้เกิดทุกข์ต่อไปอย่างไร มันเป็นเรื่องปฏิจจสมุปบาท พอถึงเรื่องความดับแห่งทุกข์ก็เหมือนกัน แทนจะพูดว่าดับตัณหาเสีย ท่านก็พูดไปตามสายปฏิจจ-สมุปบาท ว่าดับอวิชชาเสียแล้วสังขารดับ, สังขารดับแล้ววิญญาณดับ วิญญาณดับแล้วนามรูปดับ อายตนะดับ ผัสสะดับ เวทนาดับ ตัณหาดับ อุปาทานดับ ภพดับ ชาติดับ ทุกข์ดับ อย่างนี้เรียกว่าอริยสัจใหญ่ หรืออริยสัจพิศดาร ทีนี้ก็มาถึงมรรคมีองค์แปด คืออริยสัจข้อที่สี่ นี้ไม่สามารถจะให้พิศดารหรือสั้นได้กว่านี้แล้ว มันต้องถูกต้องแปดประการนี้เสมอไป นี้เรียกว่าอริยสัจใหญ่ อริยสัจเล็ก, อริยสัจปกติหรืออริยสัจโดยพิศดาร จะรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาทก็ได้แต่รู้สึกว่ายังไม่จำเป็น ถ้าอยากจะรู้ก็รู้ว่ามันเพียงขยายออกไปให้ละเอียดเท่านั้น ว่าตัณหาเกิดขึ้นมาได้อย่างไร แล้วให้เกิดทุกข์ต่อไปได้อย่างไร เรารู้แต่ที่จำเป็นก็คือ รู้ว่าตัณหามันเกิดขึ้นมาอย่างไร แล้วเราจะดับมันอย่างไร คือเป็นอยู่ให้ถูกต้องแปดประการแล้ว ตัณหาไม่อาจจะ

เกิดขึ้น, เมื่อตัณหาไม่อาจจะเกิด ความทุกข์ก็ไมอาจจะเกิด เท่านี้ ก็พอแล้ว แต่ที่แท้มันก็เป็นปฏิจจสมุปบาทอยู่ในตัวอย่างครบถ้วน แต่เราไม่รู้จักชื่อของมัน เราไม่ได้เรียนทางจิตวิทยา จนแยกชื่อว่าส่วนนั้นเรียกว่าอวิชชา ส่วนนั้นเรียกว่าสังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา เราไม่รู้จักแยกของมัน แต่ที่จริงมันก็มีอยู่และเป็นไปอยู่ตามพฤตินั้น.

เพราะฉนั้น จะรู้อย่างที่พระเรียนรู้ หรือว่าผู้มีหน้าที่จะต้องเรียนรู้และสอนนั้นก็อย่างหนึ่ง แต่สำหรับฆารวาสทั่ว ๆ ไป ก็ไม่จำเป็น เว้นแต่ต้องการเป็นพิเศษเฉพาะบางคน.

ในที่สุดก็มาถึงอุปมาของอริยสัจ ขอให้ทราบไว้ว่าในพุทธศาสนานี้ชอบอุปมา เป็นวิธีของชาวอินเดียมาแต่โบราณกาล ท่านไม่ทำอะไรลวก ๆ ท่านทำอะไรระมัดระวังแวดล้อมไว้ไม่ให้เข้าใจผิดได้ เพราะฉะนั้นเมื่อได้พูดถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วมักจะพูดถึงอุปมาไว้คู่กันเสมอ เพื่อประกันความเข้าใจผิด หรือว่ามันเลื่อนลอยไปทางอื่นได้ เรียกว่าแวดล้อม กันไว้ทุกอย่าง ดังจะเห็นได้ว่าคำตรัสในพระบาลีจะเต็มไปด้วยอุปมา วิธีสอนก็ใช้อุปมา.

อุปมาสำหรับอริยสัจนี้ไม่ยากเย็นอะไรพอพูดขึ้นก็รู้หมด เช่นว่า ความทุกข์ก็อุปมาเหมือนกับโรค ตัญหาเหตุให้เกิดทุกข์ก็อุปมาเหมือนสมุหฐานของโรค นิโรธคือความดับทุกข์ก็อุปมาเหมือนภาวะที่หายโรค มรรคมีองค์แปดที่เป็นทางดับทุกข์ก็เปรียบเหมือนวิธีการเยียวยารักษาให้หายโรค นี่ก็ช่วยให้เข้าใจความหมายของอริยสัจได้ถนัดขึ้นอีกหน่อยหนึ่ง.

ในที่บางแห่งท่านเปรียบว่า ทุกข์ข้อแรกนั้นเหมือนกับอดข้าวไม่มีข้าวกิน จนเป็นทุกข์เดือดร้อนหรือตายบ้าง และสมุฏฐานของทุกข์ เปรียบเหมือนกับฝนแล้ง เหตุให้ฝนแล้ง ความดับทุกข์หรือนิโรธก็เปรียบเหมือนกับว่ามีข้าวกิน และวิธีของมัน หรือทางมาของมันก็คือฝนดี อย่างนี้เป็นต้น หรือบางทีก็เปรียบว่า ความทุกข์เหมือนกับคนไม่มีอะไรจะกิน ไม่มีอาหารจะกิน เหตุให้เกิดทุกข์ก็คือขี้เกียจของเขา เมื่อเขามีอะไรกินก็เป็นความผาสุขของเขา ฉะนั้นการที่ทำงานดี ๆ มันก็เป็นหนทางที่จะให้มีอะไรกินอย่างนี้เป็นต้น มันจึงเป็นกฎเกณฑ์ที่มีอยู่แม้ในคนขอทาน คนกรรมกร หรือคนทุกคนในโลกนี้.

ถ้ามองกันในแง่สังคม ความทุกข์ก็เหมือนความเดือดร้อนที่เรากำลังได้รับอยู่ในประเทศเรา มูลเหตุของมันก็คือความเสื่อมเสียทางศีลธรรม มันจึงเดือดร้อน ถ้ามันตรงกันข้ามก็คือว่ามีความผาสุขก็คือมีศีลธรรมดี.

ทีนี้เอาเฉพาะคนเข้ามาอีก เฉพาะเป็นคน ๆ ถ้ามีความร้อนใจเหมือนตกนรกทั้งเป็นนี่คือความทุกข์ และสมุฏฐานหรือเหตุของความทุกข์นี้ก็คือ การที่หันหลังให้ธรรมะ เพราะเราหันหลังให้ธรรมะเราจึงมีความทุกข์ ถ้าเราต้องการจะมีความผาสุข เย็นอกเย็นใจเราก็ต้องหันหน้าเข้าไปหาธรรมะ

ถ้าพูดโดยส่วนใหญ่ว่ามีสงคราม มีภาวะสงครามเป็นความทุกข์ สมุทัยของมันก็คือความเห็นแก่ตัว ภาวะตรงกันข้ามก็คือสันติภาพ และทางมาของมันก็คือความไม่เห็นแก่ตัว.

นี่แหละท่านสามารถที่จะเอาไปอุปมาด้วยตนเองได้มากมายหลายร้อยหลายพันอย่างจนกระทั่งในที่สุดท่านจะเห็นได้ว่าไม่มีที่ไหนที่ไม่มีกฎเกณฑ์ของอริยสัจเข้าไปแทรกไปซึมอยู่ เหมือนกับที่พูดว่าพระเจ้ามีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง แล้วก็ขอให้มองดูในแง่นี้ ว่ากฎธรรมชาติเรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์เรื่องความดับสนิทแห่งทุกข์ เรื่องทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์ นี่มีแทรกซึมอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ทุกหัวระแหงในบรรดาสิ่งที่มีชีวิต ไม่ว่าคนว่าสัตว์ถ้ามีชีวิตมีความคิดนึกแล้วย่อมเป็นไปตามกฎนี้ทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้นขอให้ทุกคนถือว่ามีมหาวิทยาลัยอยู่ในร่างกาย จงเข้ามหาวิทยาลัยนี้กันทุกคน ด้วยการเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าผู้สั่งสอน ในที่สุดเราก็จะมองเห็นได้ทันทีว่า ธรรมะกำมือเดียวนี้ไม่ใช่เล่นเสียแล้ว ธรรมะกำมือเดียวนี่ ไม่ใช่ของเล่น ๆ เสียแล้ว เป็นของจำเป็นแก่ทุกคนเพื่อให้ได้มาซึ่งบรมธรรม เพื่อให้มนุษย์กล่าวได้ว่า มนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับ ไม่เสียทีที่เป็นมนุษย์เลย แล้วก็พยายามให้เป็นเรื่องของการปฏิบัติให้ปฏิบัติอยู่เรื่อยไปอย่าให้เป็นเรื่องเฟ้อทางปริยัติหรือทางหลักวิชามากไป.

ยกตัวอย่างอันสุดท้ายเหมือนกับว่า คนจีนไม่มีปริญญาทางพฤกษศาสตร์ ทางวิทยาศาสตร์ ทางธรณีวิทยา ทางอะไรนี้ เขาก็สามารถทำสวนมะพร้าวมีลูกขายร่ำรวยทันตาเห็น คนที่มีปริญญาทางวิทยาศาสตร์ รู้เรื่องดินเรื่องแมลงเรื่องหนอน เรื่องพฤกษศาสตร์อันมากมาย แต่ไม่เคยทำสวนมะพร้าวเลย ก็ต้องไปซื้อของคนจีนกิน.

ธรรมะต่าง ๆ ก็มีลักษณะอย่างนี้ ถ้าไปเฟ้อในส่วนที่เป็นปริยัติจนเป็นส่วนเกินแล้วก็ไม่มีทางที่จะได้รับประโยชน์จากธรรมะที่เป็นหัวใจแท้ ๆ

ของพระพุทธศาสนา ในครั้งพุทธกาล คนแก่ชาวบ้านไม่รู้หนังสือ ตาสีตาสาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พูดกันไม่กี่คำเป็นพระอรหันต์ไปก็มีและก็มาก คนแก่ที่ไม่รู้หนังสือ ขนาดชาวบ้านธรรมดานี่ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพูดกันไม่กี่คำเป็นพระอรหันต์ไปก็มีมาก เพราะว่ามันมีเรื่องจริงอยู่ในใจ ชีวิตร่างกายนี้เป็นมหาวิทยาลัย มองด้านในอยู่เสมอ รู้ว่ามันมีพฤติอย่างไร เขาก็ยังขาดอยู่นิดเดียวที่ว่าไม่มีความรู้เรื่องว่าอย่าปล่อยให้มันยึดมั่นถือมั่น พอรู้เรื่องนี้มันก็สามารถควบคุมการยึดมั่นถือมั่น กลายเป็นคนหยุดหรือสงบเป็นพระอรหันต์ไปก็มี.

อย่างเรื่ององคุลีมาลย์เป็นโจรร้ายกาจฆ่าคนอยู่หยก ๆ เลือดยังติดอยู่ที่มือ ที่ดาบ ก็เป็นพระอรหันต์ได้ เพราะได้ฟังคำว่า "**หยุด**" **คือหยุดเป็นคน** หยุดความต้องการ หยุดความยึดมั่นถือมั่น ที่เป็นเหตุให้ต้องการหยุดอย่างนี้ไม่ใช่หยุดทางร่างกาย **หยุดความเป็นคน** คือหยุดยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่าของกูนั่นแหละคือหยุด ถ้ายังมีตัวกูของกูอยู่ มันวิ่งเรื่อย มันวิ่งไปตามความต้องการของตัวกูและของกู จึงรู้ได้ว่าถ้ามีความรู้สึกว่าตัวกูของกูอยู่ยังต้องวิ่งยังต้องการ ด้วยตัณหาอยู่เรื่อย พระองคุลีมาลย์ ถูกหลอกให้เที่ยวหาอะไรบางอย่างเพื่อแลกกับสิ่งที่ต้องการ ทีนี้พอรู้ว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะต้องการ หรือเป็นเรื่องมายา ก็หยุดก็เป็นพระอรหันต์ได้.

คำว่าหยุดนี้ ไม่ใช่หยุดวิ่งหรือหยุดฆ่าคนหรือว่าหยุดอะไรทำนองนั้น คือมันหยุดมีคนหยุดมีตัวกูของกู ซึ่งเป็นเหตุให้วิ่ง และท่านวิ่งมาจนมากมายแล้ว คือต้องการแล้วเที่ยวฆ่าคนเพื่อให้ครบตามที่กำหนดกันไว้ว่าจะให้อะไรสักอย่างหนึ่งจากอาจารย์ แต่ในที่สุดท่านหยุดความอยากที่มาจากความโง่นั้นเสียได้ ก็กลายเป็นพระอรหันต์

โดยเหตุที่ธรรมะส่วนนี้มันมีอำนาจมาก มันจึงครอบงำกรรมต่าง ๆ แต่หนหลังได้ เพราะว่ากรรมใหม่นี้มีอำนาจสูงสุดเหนือกรรมดีกรรมชั่ว เป็นกรรมที่สามขึ้นมา ท่านจึงเป็นพระอรหันต์ได้ ขอให้จับใจความส่วนนี้ให้ได้ว่า ถ้าทำถูกวิธี ถ้าเป็นไปถูกวิธีแล้วไม่ใช่เรื่องยาก ไม่ใช่เรื่องเหลือวิสัยเลย เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสยืนยันไว้ว่า ไม่ใช่เรื่องเหลือวิสัยเลย ในการรู้อริยสัจนี้ ในที่สุดเป็นอันถือได้ว่าพอแล้ว หรือสมควรแล้วเหมาะสมแล้ว สำหรับใบไม้กำมือเดียว ถ้าใครเอาไม่ได้มันก็เป็นความน่าเวทนาสงสารสำหรับคนนั้นเอง ไม่ใช่เรื่องมากมายอะไร นี่คือข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องอริยสัจ เท่าที่ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาควรจะทราบ.

อาตมาขอยุติการบรรยายสำหรับวันนี้เพียงเท่านี้.

คำบรรยาย หลักพระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๖/๒๕๑๑

เรื่อง

สังสารธรรม

พระราชชัยกวี (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องประชุม ของกระทรวงยุติธรรม

๒๕ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

การบรรยายในครั้งที่ ๖ นี้ จะได้กล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า "**สังสารธรรม**" จากการบรรยายครั้งที่แล้ว ๆ มา อาตมาเชื่อว่าท่านผู้ฟังทั้งหลายคงพอจะจับใจความเอาเองได้บ้าง คือว่า อย่างน้อยก็คงจะเข้าใจถึงสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" นั่นเองในแง่ใดแง่หนึ่งดี นี้เป็นการทดสอบดู. "สังสารธรรม" สังสาระ แปลว่า "ว่ายเวียน" สังสารธรรมก็คือ สิ่ง หรือธรรมที่เป็นการว่ายเวียน เราได้พูดถึงสิ่งที่เรียกว่า ธรรมมาตามลำดับ ทั้งนี้ ก็เพื่อจะให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" เพียงคำเดียวนั้นในทุกแง่ทุกมุมเท่าที่จำเป็นแก่มนุษย์เรา แม้จะถือว่าธรรมกำมือเดียวที่จำเป็นสำหรับมนุษย์เรา แต่ก็ยังมีคำอธิบายที่เกี่ยวข้องกันอยู่หลายแง่หลายมุมเหมือนกัน เพื่อให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" กำมือเดียวนั้นอย่างสมบูรณ์ จึงจำเป็นที่จะต้องพูดถึงธรรมในบางแง่ ในแง่อื่นต่อไป ซึ่งในที่นี้เรียกว่า "สังสารธรรม" คือธรรมที่เป็นการว่ายเวียน.

เมื่อพูดถึงคำว่า **"ว่ายเวียน"** ก็ขอให้นึกถึงคำที่ตรงกันข้าม คือ **"ไม่ว่ายเวียน"** เกี่ยวกับคำในภาษาศาสนา หรือภาษาธรรมะนี้บางคำไม่ค่อยชินหูกับคนทั่วไป และบางทีก็ทำให้ฉงน บางทีก็ทำให้เบื่อ แต่เป็นเรื่องที่ต้องทนกันบ้างเพื่อเข้าใจคำเพียงไม่กี่คำ สังสารธรรม ก็แปลว่าธรรมที่ว่ายเวียน มันก็ตรงกันข้ามกับสิ่งที่ไม่ว่ายเวียน เมื่อสิ่งที่ว่ายเวียนมันลำบาก ทนทรมาน และเป็นทุกข์ สิ่งที่ไม่ว่ายเวียนมันก็ต้องตรงกันข้าม คือไม่ลำบาก ไม่ว่ายเวียน ไม่เป็นทุกข์

ที่เรารู้จักธรรมฝ่ายที่เป็นการว่ายเวียนนี้ ก็เพื่อจะได้รู้วิธีแก้ไขให้กลายเป็นไม่ว่ายเวียน คือไม่ทุกข์ แล้วสิ่งที่เรียกว่าสังสารธรรม ธรรมที่เป็นการว่ายเวียนนั้น ก็คือ "ตัวเราเอง" และทุกอย่างที่เนื่องกันอยู่กับ ตัวเราเอง ฉะนั้น เมื่อเราพูดถึงสังสารธรรม ก็หมายความว่าพูดถึงเรื่องตัวเองและสิ่งที่เนื่องกันอยู่กับตัวเองอย่างใกล้ชิด และเป็นปัญหาอยู่ตลอดเวลา.

เมื่อกล่าวถึงธรรมที่เป็นคู่ ๆ ก็มีอยู่หลายคู่ด้วยกัน แต่ความหมายก็เหมือน ๆ กันทั้งนั้น เช่น "สังขตธรรม กับอสังขตธรรม" สังขตธรรม แปลว่าสิ่งที่มีสิ่งอื่นเข้าเกี่ยวข้องปรุงแต่ง แล้วสิ่งนั้นก็ปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไป มันก็ตรงกันข้ามกับอสังขตธรรม คือสิ่งที่เป็นอิสระ ไม่มีอะไรเข้ามาเกี่ยวข้องปรุงแต่ง แล้วก็ไม่ปรุงแต่งสิ่งอื่น เราลองนึกดูในหัวข้อที่สำคัญ ๆ เช่นนี้ จะทำให้รู้จักสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับมนุษย์นี้ได้ดี.

ในภาษาทางศีลธรรม หรือทางปรัชญา ทางวิทยาศาสตร์สมัยปัจ-จุบัน เขาก็เริ่มใช้คำเหล่านี้กันแล้ว เช่นคำว่า Phenomena กับ Noumenon.

Phenomena ก็มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่าสังขตธรรม คือมีปรากฏการณ์ มีการสัมผัสได้ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย แล้วก็เป็นไปตามสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้องแวดล้อม ส่วนที่เรียกว่า Noumenon ก็ตรงกันข้าม แต่ก็อาจจะพูดได้ว่า แม้เขาจะได้พูดถึงสิ่งที่ตรงกันข้าม ก็ดูจะพูดเผื่อ ๆ ไว้เท่านั้นเอง เพราะยังไม่รู้จักมันด้วยซ้ำไป แต่เมื่อรู้จักสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้าสิ่งหนึ่งแล้ว ก็ตั้งสมมติฐานเล็งหาสิ่งที่ตรงกันข้าม ฉะนั้น เชื่อว่าสิ่งที่เรียกกันว่า Noumenon ในฝ่ายปรัชญาหรือวิทยาศาสตร์สากลนี้ คงจะเป็นคำที่พูด ๆ ไว้เท่านั้น

ส่วนในพุทธศาสนาเรา เป็นสิ่งที่เห็นอยู่จริง มองกันได้จริง และเข้าไปเกี่ยวข้องได้จริง หรือใช้เป็นประโยชน์ได้จริง สังขตธรรม ก็หมายถึงสิ่งที่มันเป็นไปตามสิ่งอื่นที่เข้าไปปรุงแต่งผลักไส มันต้องเปลี่ยนแปลง มันต้องเกิดดับ และมันต้องเป็นทุกข์ ทีนี้ เราก็มีวิธีที่จะให้ถึงภาวะอีกอันหนึ่ง ซึ่งจิตใจไม่เป็นไปตามนั้น แม้ว่าร่างกาย หรืออะไร จะเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของมัน คือเปลี่ยนแปลง และเป็นทุกข์ แต่เรามีทางที่จะทำจิตใจโดยวิธีพิเศษของพวกพุทธบริษัทไม่ให้ตกอยู่ใต้อำนาจของสิ่งนั้น แล้วเราก็ไม่ได้รับการบีบคั้นของความเปลี่ยนแปลง หรือความทุกข์ เราสามารถทำให้เป็นอิสระได้ คือภาวะที่เราได้รู้สึกในขณะที่เป็นอิสระนี้ เราก็เรียกได้ว่าได้ลุถึงอสังขตธรรม คือได้รู้ หรือได้ตรัสรู้สิ่งที่เป็นอสังขตธรรม คือไม่เปลี่ยนแปลงและไม่เป็นทุกข์

นี่คือคำคู่ที่เป็นคำที่ลึก แต่มันก็ไม่ใช่เป็นเรื่องที่ลึก เพราะมันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับคนทุกคน เรายกตัวอย่างง่าย ๆ ขณะใดจิตของเราถูก Effect โดยอะไรได้สำเร็จ จิตของเราก็เป็นทุกข์ ถ้าไม่มีอะไรมา

Effect มันได้ในบางขณะมันเป็นอิสระ ขณะนั้นก็เรียกว่าอยู่ในภาวะอสังขตธรรมได้เหมือนกัน แม้เป็นเรื่องชั่วคราว หรือชิมลอง หรือในระยะสั้น นี้เป็นเหตุให้เรารู้จักคำที่เป็นคู่ ๆ นี้ได้อย่างดี แล้วเราจะพอใจในฝ่ายที่เป็นอสังขตธรรม คือภาวะที่อะไรไปทำมันไม่ได้ ไปทำให้เป็นทุกข์ไม่ได้ หลักพระพุทธศาสนาทั้งหมดทั้งสิ้นที่สำคัญที่สุด ที่เรียกว่าธรรมะกำมือเดียว ก็เพื่อให้ถึงสิ่งนี้ คือทำให้จิตใจของเราถึงสถานะ หรือสภาพที่อะไรทำให้มันเป็นทุกข์ไม่ได้ แม้บางขณะก็ยังดี ถ้าทำได้เป็นได้ตลอดไปก็เรียกว่าดีที่สุด คือถึงสิ่งที่เรียกว่านิพพาน ซึ่งเป็นความไม่ว่ายเวียน ยังมีคำอื่น ๆ อีกมาก ไม่จำเป็นจะต้องจดหรือต้องจำก็ได้ แต่เอามากล่าวให้ได้ยิน ได้ยินชินหูไว้บ้างเท่านั้น เช่นคำว่า "สังขาร" กับ "วิสังขาร" สังขารธรรม กับวิสังขารธรรม นี่ก็เหมือน ๆ กับคำว่าสังขตะ กับอสังขตะ คำว่าสังขารนั้นแปลว่า สิ่งที่ปรุงแต่ง วิสังขารก็แปลว่าปราศจากการปรุงแต่ง ความหมายก็อย่างเดียวกันกับที่อธิบายมาแล้ว สิ่งใดถูกสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้นมา สิ่งนั้นจะปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไป หรือเป็นเหตุให้เกิดสิ่งอื่นต่อไป อย่างนี้ก็เรียกว่าสังขารทุกสิ่งเลย.

เราชาวบ้านมักจะได้ยินคำว่าสังขาร แต่ในความหมายที่แคบ ๆ คือหมายถึงร่างกายอย่างเดียวบ้าง หรือหมายถึงชีวิตที่จะต้องดับสังขาร คือตายอย่างนี้เป็นต้นบ้าง ที่จริงคำว่าสังขารเขาไม่ได้หมายความอย่างนั้น ที่เป็นคำบัญญัติเฉพาะในทางพุทธศาสนา หมายความกว้างที่สุด อะไรก็ตามถ้ามีเหตุปัจจัยปรุงแต่งมันขึ้นมา แล้วมันปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไปด้วยละก็เรียกสังขารทั้งนั้น จะเป็นวัตถุ ก้อนหิน ก้อนดิน หรือว่าเป็นสิ่งที่มีชีวิตก็ได้ จะเป็นรูปธรรมก็ได้ เป็นนามธรรม คือจิตใจ ความคิดนึกอะไรก็ได้ เรียกว่าสังขาร

หมด คำว่าสังขารนี้กว้างถึงอย่างนี้ คือมันจำแนกแจกออกไปได้หลาย ๆ พวก ล้วนแต่เรียกว่าสังขารด้วยกันเท่านั้น ถ้าวิสังขารก็แปลว่าปราศจากการปรุงแต่ง ก็คือตรงกันข้ามเหมือนกับที่ว่ามาแล้ว ฉะนั้น มันจึงเล็งถึงพระ-นิพพาน อีกเหมือนกัน.

ยังมีคำว่า วัตคามี วิวัตคามี วัตคามีแปลว่า ให้ถึงซึ่งความว่ายเวียน วิวัตคามี แปลว่าให้ถึงซึ่งความไม่ว่ายเวียน วัตคามีหมายถึงการปฏิบัติการประพฤติการกระทำ ที่ทำลงไปแล้วทำให้เกิดการว่ายเวียน วิวัตคามีหมายถึงการประพฤติการปฏิบัติการกระทำอีกพวกหนึ่งตรงกันข้าม ที่ทำลงไปแล้วทำให้พ้นจากการว่ายเวียน เช่น **เราปฏิบัติดีปฏิบัติชั่วยึดมั่นในเรื่องดีเรื่องชั่ว ก็ต้องว่ายเวียนไปตามอำนาจความดีความชั่ว** แต่ถ้าเราปฏิบัติเพื่อหยุดเสียซึ่งความดีและความชั่ว เหนือความดีความชั่วไป ก็เป็นเรื่องที่ไม่ว่ายเวียนอย่างนี้เป็นต้น เรื่องอย่างนี้เขามักจะถือกันว่า ลึกเกินไป ยากเกินไป ไม่ควรจะเอามาพูดกัน ไม่ควรจะเอามาสอนกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่ฆราวาส การเชื่ออย่างนั้นอาจจะเป็นความเข้าใจผิดอย่างยิ่งก็ได้ และอันนี้เองเป็นเหตุที่ทำให้พวกเราไม่ค่อยจะรู้เรื่องที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา คงรู้แต่เรื่องปลีกย่อย กระพี้ฝอย มันไม่พอที่จะทำให้เข้าถึงพุทธศาสนา และมั่นคงอยู่ในพุทธศาสนา ก็เลยเตลิดเปิดเปิงไปเอง เข้าใจเอาเอง มันก็เลยเป็นเรื่องผิด ๆ ถูก ๆ และอันตรายก็เกิดขึ้นเพราะเหตุนี้ด้วยเหมือนกัน.

นี่ยกตัวอย่างมาให้เห็นว่า คำที่เป็นคู่หมายถึงคำที่แสดงถึงสิ่งที่มันตรงกันข้ามกันอยู่เป็นคู่ ๆ และที่สำคัญที่สุด ก็คือ คำที่ได้ยกมาให้เห็นเป็นตัวอย่าง ซึ่งเราจะต้องรู้จัก จะต้องเข้าใจมันให้เพียงพอ มิฉะนั้นแล้ว เรา

จะพ่ายแพ้ คือจะตกอยู่ในกระแสแห่งการว่ายเวียน ไม่มีทางที่จะถอนตัวออกได้.

ขอให้คิดนึกและมองให้เห็นว่าเรื่องธรรมเป็นคู่ มีความหมายตรงกันข้ามเป็นคู่ ๆ เหล่านี้มันก็คือกฎของธรรมชาติ ดังที่ได้กล่าวแล้วในการบรรยายวันแรกที่สุดเรื่องธรรมชาติ เรื่องกฎของธรรมชาติ เรื่องหน้าที่ตามธรรมชาติ เรื่องผลที่จะเกิดขึ้นตามหน้าที่นั้น ๆ นี้มันเป็นเรื่องกฎของธรรมชาติ ฉะนั้น มันจึงเป็นสิ่งที่บังคับเด็ดขาดที่เราต่อต้านมันไม่ไหว นอกจากไปทำให้ถูกต้องตามเรื่องของธรรมชาติ ตามกฎของธรรมชาติ เราต้องรู้เรื่องธรรมชาตินั้น รู้กฎนั้น ๆ เราจึงจะทำตนให้ชนะมันได้ คือทำให้ไม่เกิดความทุกข์ขึ้นมาได้ นี้เป็นคำอธิบายของคำว่าสังสารธรรม คือการเวียนว่ายไปในความทุกข์ ซึ่งจะได้อธิบายให้ละเอียดต่อไป และสิ่งนี้ตรงกันข้ามกับสิ่งที่ไม่ว่ายเวียน คือสิ่งที่เราเรียกกันว่านิพพาน.

ทีนี้ จะพูดถึงกิริยาอาการที่เรียกว่าว่ายเวียน คำว่าว่ายเวียนมันมีได้หลายรูป หลายแบบ เอากันแต่วัตถุล้วน ๆ มันก็เป็นเรื่องว่ายเวียน ลองคิดดูเรื่องวัตถุล้วน ๆ ก็มีการว่ายเวียน เช่นมีพืช หรือมีจุลินทรีย์เล็ก ๆ ที่เป็นพืชอยู่ในน้ำ ปลาตัวเล็ก ๆ ก็กินเข้าไป ปลาตัวใหญ่ก็กินปลาตัวเล็ก ปลาตัวเล็กก็กลายเป็นปลาตัวใหญ่ ปลาตัวใหญ่ก็ถูกคนกินเข้าไปกลายเป็นคน คนก็ตายไปสลายกลายเป็นแร่ธาตุที่จะละลายลงไปอยู่ในน้ำ ก็ไปหล่อเลี้ยงจุลินทรีย์ที่เป็นพืช หรือเป็นสัตว์เล็ก ๆ นั้นอีกต่อไป อย่างนี้ก็เรียกว่าการว่ายเวียน แต่ไม่ใช่เรื่องธรรมะที่ต้องการจะกล่าวในที่นี้ หรือจะดูว่ามันมีน้ำมีธาตุน้ำอยู่ในบรรยากาศในโลกนี้ แสงแดดทำให้น้ำกลายเป็นเมฆ เมฆทำให้

เป็นฝนตกลงมา ฝนก็มาทำให้น้ำมีอยู่ที่โลก โลกก็มีน้ำให้แสงแดดเผาขึ้นไปเป็นเมฆ เป็นการว่ายเวียนทางวัตถุ อย่างนี้ก็มีมากมายหลายแบบหลายรูป แต่ก็ยังไม่เกี่ยวกับธรรมะ.

การว่ายเวียนทางธรรมะหมายถึงเกี่ยวกับชีวิตจิตใจของคนเรา และในส่วนที่มันเกี่ยวกับความทุกข์ของคนเราโดยตรง ถ้ายังไม่มีประเด็นเกี่ยวกับความทุกข์แล้ว เรายังไม่เรียกว่าความว่ายเวียนที่เราจะต้องสนใจอย่างยิ่งในที่นี้ ส่วนความว่ายเวียนที่จะต้องสนใจ เรียกกันว่าวัฏฏะ วัฏฏสงสาร หรือสังสารวัฏ คำเหล่านี้ก็ชินหูกันมาก แต่ดูเหมือนจะไม่เข้าใจวัฏฏะ นี้แปลว่าวงกลม หรือเวียน สังสารวัฏฏ์ก็คือเวียนหรือเที่ยวไปในวงกลม คือเวียนไปในวงกลม บางทีก็เรียกสังสารวัฏฏ์ ตามภาษาบาลี บางทีก็เรียกว่า วัฏฏ-สงสาร คือแปลงเป็นภาษาไทยไป ความหมายก็อันเดียวกันทั้งนั้น คือการว่ายเวียนไปของสิ่งที่ว่ายเวียน.

ในที่นี้ สิ่งที่ว่ายเวียนนั้นจำแนกออกไปเป็น ๓ อย่าง คือความอยากที่จะกระทำ นี้เรียกว่ากิเลส แล้วการกระทำตามความอยากนั้น ซึ่งเรียกว่ากรรม มันก็มีผลเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น เรียกว่าวิบาก ทีนี้มันเวียนกันอย่างไรลองคิดดู ก็พอจะมองเห็นได้ไม่ยาก ความอยากเป็นเหตุให้ทำ ก็ทำไปตามความอยาก ผลก็เกิดขึ้นมา แล้วมันไม่หยุดความอยากเลย มันทำให้อยากอย่างใดอย่างหนึ่งในผลที่เกิดขึ้นมานั่นแหละ คืออยากจะทำอย่างอื่นต่อไป หรือว่าถ้าผลเกิดขึ้นมาไม่ถูกใจมันก็อยากจะทำใหม่ หรืออยากจะทำอย่างอื่นต่อไป ถ้าผลเกิดขึ้นมาถูกใจมันก็รักใคร่ มันก็ยึดถือ ทีนี้ก็อยากไปในทาง

อื่นอีกต่อไปอีก แม้ที่สุดอยากจะคุ้มครองรักษา มันก็ต้องมีการทำการคุ้มครองรักษา แล้วก็มีผลเกิดขึ้นมาอีก เป็นวงกลมเวียนว่ายไปในระหว่างสิ่งทั้ง ๓ นี้ อย่างนี้แหละเรียกว่าการว่ายเวียน และการว่ายเวียนอย่างนี้ก็เป็นกฎของธรรมชาติด้วยเหมือนกัน เป็นตัวสิ่งที่เรียกว่าธรรม ในความหมายประเภทที่ ๒ คือกฎแห่งธรรมชาติ.

เพื่อนของเราในโลกนี้พวกอื่นอาจจะเรียกสิ่งที่มีอำนาจทำให้สิ่งต่างๆ ว่ายเวียนไปตามกฎนั้น ๆ ว่าพระเจ้าก็ได้ แต่ในพุทธศาสนาเราเรียกว่าธรรม ในฐานะที่เป็นกฎของธรรมชาติอย่างหนึ่ง และเรียกชื่อเฉพาะว่าความว่ายเวียน หรือวัฏฏะ วัฏฏสงสาร สังสารวัฏฏ์ แล้วแต่จะเรียก.

ดังนี้เราจึงเห็นได้ว่ามีส่วน ๓ ส่วน ซึ่งเป็นส่วนของวงกลมที่ว่ายที่ว่ายเวียน พูดได้ว่าวงกลมวงหนึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นกิเลส คือความอยากด้วยอวิชชา ด้วยความโง่ ส่วนที่ ๒ ก็คือการกระทำไปตามความอยากนั้น แล้วส่วนที่ ๓ ก็คือผลที่เกิดขึ้นมาเพื่อจะทำให้เกิดความอยากต่อไปอีก เมื่อดูให้ดีก็จะเห็นว่า มันมีอยู่เต็มในชีวิตประจำวันของเราวันหนึ่ง ๆ ถ้าหากว่ามันเป็นการกระทำไปด้วยความอยากที่มาจากความโง่แล้ว ก็ต้องเป็นทุกข์อย่างยิ่ง.

ทีนี้ถ้าว่ามันเป็นไปด้วยความฉลาด; แต่ไม่ใช่ความฉลาดอย่างสูงสุด; เป็นความฉลาดอย่างธรรมดา มันก็เป็นเรื่องที่จะให้ได้รับประโยชน์หรือความลำบากควบคู่กันไปตามธรรมดาตามวิสัยของบุคคล ที่เรียกว่า ยังเป็นคนธรรมดา หรือปุถุชน เช่นเราอยากจะมีเงิน เราก็หาเงินได้เงิน แล้วเรา

ก็อยากต่อไป อย่างนี้ ถ้าอยากด้วยกิเลสตัณหามันก็เป็นทุกข์มากกระทั่งทำผิด กระทั่งทำชั่ว เลยมีความทุกข์ถึงตายถึงที่สุดไปเลย แต่ถ้าเราทำไปด้วยความอยากด้วยอำนาจของความรู้สึกผิดชอบชั่วดี สติปัญญา สัมปชัญญะ มันก็ไม่ถึงอย่างนั้น แต่แล้วมันก็ยังจะมีความรู้สึกว่าทุกข์ยากลำบากอยู่บ้างเป็นธรรมดา ถ้าให้ดีกว่านั้นเราทำจิตใจเสียใหม่ อย่าให้มีความรู้สึกเป็นความอยาก วุ่นวายกระวนกระวายอยู่ในใจ ให้มีแต่สติปัญญา แล้วทำไปที่ควรจะทำ อย่างนี้มันก็ดีกว่า นี่แหละจะเป็นช่องทางที่จะให้ออกมาเสียจากการว่ายเวียนที่จะเป็นทุกข์ ฉะนั้นเราก็มาฝึกกันในส่วนนี้ ในข้อนี้ อย่าทำอะไรด้วยความอยาก แต่ทำด้วยสติปัญญา หยุดกำลังของสิ่งที่เรียกว่าความอยากไว้เสีย ให้มีแต่กำลังของสิ่งที่เรียกว่าสติปัญญา รู้ว่าผิดชอบชั่วดีอย่างไร แล้วก็ควรจะทำอย่างไร แล้วก็ควรจะทำเท่าไร ควรจะทำเมื่อไร ก็ทำเพียงเท่านั้น เมื่อนั้น มันก็มีความทุกข์น้อย ๆ ๆ กระทั่งไม่มีความทุกข์เลย นี้เรียกว่าตรงกันข้ามกับความว่ายเวียน.

เพื่อจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่าว่ายเวียน หรือตัวเราในลักษณะที่ว่ายเวียนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เราก็ยังจะต้องรู้จักสิ่งที่มันเกี่ยวข้องกัน เช่นรู้เรื่องร่างกาย รู้เรื่องจิตใจ รู้เรื่องกิเลส รู้เรื่องกรรมหรือการกระทำเป็นต้น ทีนี้ เราจะดูกันที่สิ่งที่เรียกว่าร่างกาย เพราะว่าอะไร ๆ ก็ล้วนแต่มีร่างกายเป็นพื้นฐาน จิตใจก็ต้องอาศัยอยู่ที่ร่างกาย ความคิดความนึกก็เกี่ยวข้องกันอยู่กับร่างกาย สิ่งต่าง ๆ ก็มีร่างกายนี้เป็นสื่อเป็นสะพาน คำว่าร่างกายอย่างนี้เราหมายถึงเนื้อตัวที่มีตา หู จมูก ลิ้น และกาย คือผิวหนังนี้แหละสำหรับสัมผัสสิ่งต่าง ๆ —นี่คือร่างกาย. ควรจะทราบไว้เป็นความรู้ทั่ว ๆ ไปด้วย และควรจะรู้โดยเฉพาะในกรณีนี้ ในเรื่องนี้ด้วย.

สิ่งที่เรียกว่ากายนี้ โดยเนื้อแท้ในภาษาบาลีนั้นเขาแปลว่าหมู่ ขอให้จำไว้ว่าคำว่ากายนี้เป็นภาษาบาลี ไม่ใช่ภาษาไทย และคำว่ากายในภาษาบาลีแปลว่า หมู่ ฝูง หรือคณะ ทีนี้ คำว่ากายนี้คือหมู่ ฝูง คณะ ของสิ่งหลาย ๆ สิ่งที่รวมกันอยู่ รวมกันอยู่ของอะไรบ้าง? ถ้าดูในส่วนของแข็งของหยาบ ที่เรียกว่าเป็นคอนกรีตนี้ก็เห็นได้ว่ามันประกอบไปด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม นี้ชินหูกันอยู่มาก เรื่องธาตุทั้ง ๔ แม้แต่เด็ก ๆ ก็มักจะเคยได้ยิน แต่แล้วก็ยังเข้าใจผิดเกี่ยวกับคำเหล่านี้ คำว่าธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม คนโดยมากมักจะมุ่งไปยังตัวของสิ่งนั้น ๆ เช่นธาตุดินก็หมายถึงก้อนดิน ธาตุไฟก็หมายถึงดวงไฟ ธาตุน้ำก็หมายถึงน้ำในโอ่งในไห ธาตุลมก็หมายถึงลมพัด นี่มันก็ถูกเหมือนกันไม่ใช่ผิด แต่ว่าตามหลักธรรมะนั้นเขาไปลึกว่านั้น คือหมายถึงคุณสมบัติของมัน เพราะว่าถ้าไม่เล็งถึงคุณสมบัติของมันให้จำกัดลงไปแล้ว มันจะพื้นเผือปนเปกันหมด เช่นว่าดินก้อนหนึ่ง หยิบมาดูจะเรียกมันว่าธาตุดินมันไม่ถูก เพราะว่าในดินนั้นก็มีน้ำ ในดินนั้นก็มีอุณหภูมิ คือความร้อนอยู่ระดับหนึ่ง และแถมในดินนั้นบางทีก็มีแก๊ส หรือมีการระเหยบางอย่างอยู่ จะเรียกก้อนดินว่าธาตุดินอย่างนี้มันก็ถูกน้อย ฉะนั้น จึงต้องเล็งถึงคุณสมบัติ—คุณสมบัติของสิ่งที่เป็นของแข็งก็คือการกินเนื้อที่ **คุณสมบัติของการกินเนื้อที่** นี่แหละ **คือธาตุดิน** ทีนี้ **คุณสมบัติของธาตุน้ำก็คือการเกาะกุม**—Cohesion Cohesion ที่แปลว่าการเกาะ เราจะสังเกตได้ว่าของเหลวต่าง ๆ นั้น มันจะพยายามเกาะกุมตัวมันเองอยู่เรื่อยไป ไม่กระจายออกจากกัน ทั้งที่มันจะต้องเปลี่ยนรูปไปตามภาชนะหรือตามสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่มันมีคุณสมบัติพิเศษอยู่อย่างหนึ่ง คือมันจะเกาะกุม พยายามที่จะเกาะกุมกันอยู่เป็นก้อนเดียว นี้เรียกว่าน้ำ ธาตุน้ำ—หมายถึงคุณสมบัติของธาตุน้ำ. ถ้าเราไม่เอาคุณสมบัติส่วนนี้แล้ว เราจะพื้นเผืออีก

เหมือนกัน เช่นเราเอาน้ำตาลสดมา ส่วนที่เป็นน้ำตาลแม้จะเป็นของเหลวอย่างไรมันก็มีน้ำตาลส่วนที่เป็นธาตุดิน แล้วมันยังมีอุณหภูมิ หรือมีอะไรที่เป็นธาตุอื่น ๆ อยู่ในนั้นอีก ฉะนั้น เราเอาเฉพาะส่วนที่มันมีคุณสมบัติหรือทำหน้าที่เกาะกุมกันเข้า หลอมตัวมันเองเข้าเป็นอันเดียวกันอยู่เรื่อยลักษณะอย่างนั้นเรียกว่าธาตุน้ำ ธาตุไฟเราไม่ได้หมายถึงดวงไฟ เพราะว่าดวงไฟอาจจะมีธาตุอื่นปะปนอยู่ด้วยก็ได้ แต่เราหมายถึงคุณสมบัติที่เผาไหม้ Combustion ความสามารถในการเผาไหม้ หรืออุณหภูมินี่แหละ เป็นธาตุไฟ ทีนี้ สำหรับธาตุลม เราก็เอาคุณสมบัติที่มันเลื่อนลอยระเหย.

เมื่อเป็นอย่างนี้ก็ไม่มีทางที่จะแย้ง ถ้าไม่เข้าใจข้อนี้ อาจจะทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากอย่างไปเมืองนอก ถูกฝรั่งหรือนักวิทยาศาสตร์เขาถามเรื่องธาตุในพุทธศาสนา เราก็ไปตอบอย่างเด็ก ๆ ตอบ ดินคือดิน ธาตุน้ำคือน้ำ อย่างนี้มันก็ถูกหัวเราะเยาะ ฉะนั้น จึงขอให้กำหนดจดจำเรื่องเบ็ดเตล็ดหรือความรู้เบ็ดเตล็ดอย่างนี้ไว้บ้าง แต่ในทางพุทธศาสนานั้นไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กน้อยเลย คือเป็นเรื่องของความรู้ที่ลึกกว่าที่ชาวบ้านจะรู้.

คำว่าร่างกาย ก็หมายถึงส่วนที่หยาบ ก็ได้แก่พวกธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ๔ ธาตุนี้ประกอบกันอยู่เป็นเนื้อหนังร่างกาย ทีนี้ เขายังมี **รูปหรือร่างกายชนิดที่ละเอียด มันก็คือภาวะ หรืออาการที่แฝงอยู่กับรูปหรือร่างกายอย่างนั้นอีกทีหนึ่ง** ได้แก่ภาวะ หรืออาการ หรือคุณสมบัติหรือหน้าที่ หรืออะไรก็ตาม มันเกี่ยวกันอยู่กับร่างกายนั้น เช่นว่า ร่างกายเรานี้ก็มีส่วนที่เป็นความรู้สึกทางประสาท ตามหน้าที่ของ Function ทางเส้นประสาทนั้นก็ยังคงเรียกว่าอยู่ฝ่ายรูป หรือฝ่ายร่างกายอยู่นั่นเอง แต่เขาไม่

เรียกว่ากายหยาบ แต่เขาเรียกว่ากายที่แฝงอยู่กับกายหยาบ ประสาทหมายถึงความสามารถในการทำความรู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือว่าในขณะที่มีอะไรมาสัมผัส ที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กาย เหล่านี้ สิ่งเหล่านั้นก็พลอยถูกผนวกเข้าไว้กับรูป หรือกายนี้ด้วยเหมือนกัน หรือว่าภาวะของความเป็นผู้หญิง ภาวะของความเป็นผู้ชาย ที่มองเห็นอยู่ได้ที่ร่างกายนี้ อย่างนี้ก็เรียกว่ารูปเหมือนกัน หรือสิ่งเรียกว่า หทัย แต่ว่าในภาษาปัจจุบันก็ต้องเรียกว่างานของสมอง สมรรถภาพของสมอง ภาษาอินเดียโบราณ ภาษาบาลีโดยเฉพาะนี้ คำว่า หทัย เขาไม่ได้หมายถึงหัวใจ แต่เขาหมายถึงสมอง อย่างนี้ก็มี หรือตัวสิ่งที่เรียกว่าชีวิตเอง เขาไม่ได้จัดเป็นจิตใจ หรือนามธรรมอะไรไปทางโน้น. สำหรับตัวชีวิตเองเขาเล็งถึงฝ่ายที่เนื่องกันอยู่กับวัตถุ นี้เขาก็เรียกว่ารูปที่แฝงอยู่กับกายหยาบนี้ด้วยเหมือนกัน พูดใช้ชัดหน่อยก็ว่าความมีชีวิตอยู่ ความมีชีวิตอยู่ก็เป็นรูปอันหนึ่งที่ละเอียดที่แฝงอยู่กับรูปหยาบนี้ แม้แต่ทางวัตถุล้วน ๆ เขาก็ไปเอาความที่มันสดอยู่ได้ สดอยู่ได้ของเซลล์ คือ Protoplasm ในเซลล์ยังสดอยู่ อย่างนี้ก็เรียกภาวะอันนั้นว่าชีวิต ตามภาษาชีววิทยา ซึ่งในภาษาธรรมะในกรณีนี้ก็คล้ายกันมาก ไม่ได้เล็งถึงจิตใจเลย.

ทีนี้ ความรู้สึกโอชะเกี่ยวกับอาหาร คือทำให้อาหารมีความหมายขึ้นมา โอชะอันนี้ก็ยังเรียกว่ารูปละเอียดที่แฝงอยู่กับรูปหยาบ หรือว่าช่องส่วนที่มันจะต้องมีอยู่ในร่างกายนี้ ก็เรียกว่ารูปชนิดหนึ่งที่แฝงอยู่กับรูปหยาบคือกายนี้ หรือว่าอำนาจที่ทำให้เคลื่อนไหวทางปาก คือพูดได้หรือเคลื่อนไหวทางร่างกาย คือกระดุกกระดิกได้ ภาวะอันนี้ก็ยังเรียกว่ารูปละเอียดที่แฝงอยู่กับร่างกายหยาบ.

ทีนี้ อาการชนิดหนึ่งหรือลักษณะอาการชนิดหนึ่ง ซึ่งเราสังเกตเห็นได้ว่าในร่างกายเรานี้ถ้ายังเป็น ๆ อยู่ไม่ใช่ตายแล้ว มันมีความเบา เบานี้หมายถึงว่าไวต่อความรู้สึก คือมันมีความอ่อนสลวย ไม่แข็งกระด้างเหมือนเมื่อตายแล้ว คือมี Activeness ความที่มันจะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอะไรได้โดยเร็วนี้ เราเรียกภาวะเหล่านี้ว่ารูปเหมือนกัน เป็นรูปละเอียดที่แฝงอยู่กับรูปหยาบ คือกายหยาบนี้.

ทีนี้ อาการลักษณะอย่างอื่นซึ่งอาจจะมองเห็นได้อีก เช่นว่า การที่มันเจริญขึ้น ๆ จากเด็กเป็นผู้ใหญ่อย่างนี้ หรืออาการที่มันสืบเนื่องกันไม่รู้จักขาดสายอย่างนี้ หรือว่าในที่สุดอาการที่มันทรุดโทรมชราลง หรือว่าความที่มันมีการเปลี่ยนแปลงเป็นการไหลเรื่อย ๆ อยู่อย่างนี้ ก็เรียกว่ารูปอย่างหนึ่ง ๆ เป็นรูปละเอียดที่แฝงอยู่ในร่างกายอันหยาบนี้.

รวมหมดทั้ง ๒ อย่าง คือร่างกายหยาบนี้เป็นพื้นฐาน แล้วก็รูปละเอียดที่เนื่องอยู่กับกายนี้ก็เรียกว่ากายละเอียด รวมเข้าด้วยกันทั้งหมดก็เรียกว่ารูปหรือเรียกว่ากาย นี่แหละคำบัญญัติทางธรรมในพุทธศาสนาโดยเฉพาะมีอย่างนี้ สำหรับคำว่ารูป หรือสำหรับคำว่ากาย เมื่อเรารู้จักคำว่ารูปหรือกายในลักษณะอย่างนี้จึงจะเรียกว่าครบถ้วน แม้แต่จะโดยหัวข้อ.

ทีนี้ เราก็ดูต่อไปถึงสิ่งที่เรียกว่าจิต จิตนี้เรียกอย่างอื่นก็เรียกว่านามธรรม ในเมื่อเรียกร่างกายว่ารูปธรรม ก็เรียกจิตว่านามธรรม ร่างกายเป็นวัตถุ จิตก็เป็นนามธรรม สำหรับภาษาไทยเราก็มีอยู่แต่คำว่าใจคำเดียว ถ้าให้เดาก็อยากจะเดาว่า มันยังไม่ใช่ภาษาไทย ไม่ใช่คำไทย มันคงจะมา

จากคำว่า "ใจจติกะ" ของภาษาสันสกฤต เสียงมันเหมือนกัน คำว่าใจจะเป็นภาษาไทยแท้หรือไม่ก็ยังไม่กล้ายืนยัน ส่วนคำว่า วิญญาณ มโน เจตภูติ อัตตา นั้นมันเป็นคำบาลีทั้งนั้น เดี๋ยวนี้ เรากำลังลำบากยุ่งยากกับคำว่าใจ ว่ามโน ว่าจิต ว่าวิญญาณ ว่าเจตภูต เพราะเราไม่รู้จักมันเพียงพอ แล้วภาษาของเราก็สับสน ฉะนั้น ต้องเอาภาษาบาลีเป็นหลักก่อนแล้วก็ได่มา.

ถ้าถือเอาตามภาษาบาลีเป็นหลักเขามีคำว่ามโนธาตุ — มโน—ธา—ตุ. ธาตุที่เรียกว่าปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม มันยังมีขยายเพิ่มออกไปอีกจาก ๔ เป็น ๖: เป็นมโนธาตุ หรือวิญญาณธาตุอีกธาตุหนึ่ง, แล้วแถมยังมีธาตุที่ ๖ คืออากาศธาตุ คือความว่าง. มโนธาตุนี้ หรือวิญญาณธาตุนี้ คือเป็นธาตุที่เป็นที่ตั้งของสิ่งที่เรียกว่าจิต หรือใจ เขาถือมันว่าเป็นธาตุอย่างหนึ่งเท่านั้น นี่มันทำให้ตีกันยุ่ง ก็เพราะภาษาไทยเราไม่เคยนึกไม่เคยคิดที่จะเรียกสิ่งเหล่านี้ว่าธาตุ.

ถึงคำว่าธาตุในภาษาวิทยาศาสตร์ทั่วไปก็เถอะ มันหมายแต่ส่วนที่เป็นวัตถุทั้งนั้น ดูเหมือนจะไม่มีใครเคยบัญญัติให้จิต หรือความคิดนี้เป็นธาตุอันหนึ่ง เว้นเสียแต่จะมอง ๆ กันไปในแง่ที่ว่ามีเป็นรากฐาน หรือหลักพื้นฐานอันหนึ่ง แล้วก็เรียกมันว่าหลักพื้นฐาน ใช้คำว่าธาตุแทน ไม่ได้หมายถึงเป็นธาตุ เช่นธาตุเหล็ก ธาตุเงิน ธาตุทอง หรือว่าธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ แต่ในภาษาบาลีโดยเฉพาะในทางพุทธศาสนา ถือว่ามันก็เป็นธาตุอย่างหนึ่งในบรรดาธาตุหลาย ๆ อย่างเท่านั้น คือจะไม่ยอมให้มันเป็นของวิเศษวิโสยิ่งขึ้นไปกว่าธรรมดา ให้ไปเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ให้เป็นตัวเป็นตน

เป็นผี เป็นอะไร — อย่างนั้น คือถือว่ามันเป็นเหมือนกับธาตุตามธรรมดา เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมเหมือนกัน หากแต่ว่าธาตุชนิดนี้มันเป็นฝ่ายนาม หรือฝ่ายวิญญาณ เพราะฉะนั้นมันจึงทำหน้าที่ต่างกัน คุณลักษณะของมันจึงต่างกันไปจากธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม หมายความว่ามันมีคุณสมบัติรู้สึก.

เราจะต้องนึกไปถึงต้นไม้ต้นหญ้า ต้นบอน มันก็มีความรู้สึก มันก็ต้องมีมโนธาตุ หรือวิญญาณธาตุ แม้แต่ต้นไม้มันก็รู้จักว่าจะเอารากไปทางนี้ หรือเอาใบออกไปทางนี้ มันมีความรู้สึกที่จะสืบพันธุ์ มีความรู้สึกที่จะดำรงชีวิตอยู่ หรือหาอาหาร หรือหลบอันตราย นี่แหละธาตุอันนี้ มีคุณสมบัติคือรู้หรือรู้สึก คือมันมีวัฒนาการได้เร็ว ได้มากกว่าธาตุชนิดไหนหมด ฉะนั้นมันจึงมาเป็นความรู้ หรือความรู้สึกของคนเรา อย่างที่เรากำลังรู้สึกอยู่นี้ ที่แท้มันก็หมายถึงธาตุเพียงธาตุเดียวเท่านั้น คือมโนธาตุ หรือวิญญาณธาตุ ก็แล้วแต่จะเรียก แต่ที่นี้ เวลา หรือสถานที่ที่มันจะทำความรู้สึกนั้นมันต่างกัน เพราะฉะนั้นเราจึงแยกเรียกต่าง ๆ กันไป.

ที่เป็นภาษาชาวบ้าน ไม่ใช่ภาษาธรรมะที่ถูกต้อง ไปเรียกว่าวิญญาณจุติ วิญญาณปฏิสนธิ หรือเจตภูตออจากร่าง, กลับเข้ามาในร่าง, แล้วก็ออกจากร่าง; หรืออัตตา หรืออาตมัน สิงอยู่ในร่างนี้ ออกไปจากร่างนี้ กลับมาสู่ร่างนี้ อย่างนี้มันเป็นเรื่องความคิด หรือความเข้าใจหรือความเชื่อของคนโบราณก่อนพุทธกาล ซึ่งมีคำพูดอย่างนี้ มีความเชื่ออย่างนี้อยู่แล้ว ก็เลยทำให้เข้าใจยากกว่าที่มันเป็นเพียงธาตุ มันเลยกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์พิเศษกว่าธรรมชาติอะไรไปเสีย. แล้วพวกไทยเราก็ได้รับวัฒนธรรม

อย่างนี้มาด้วยจากชาวอินเดียตั้งแต่โบราณก่อนพุทธกาล ฉะนั้น เราจึงมีความเชื่อเรื่องผี เรื่องสาง เรื่องวิญญาณปฏิสนธิ เรื่องอะไรต่าง ๆ ตามแบบนั้น นั่นไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนา.

ทีนี้ ก็มาถึงเรื่องที่มันอยู่ในขอบวงของพุทธศาสนา เรารู้จักจิตหรือใจ หรือวิญญาณกันในฐานะเป็นเพียงธาตุตามธรรมดา เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย ในฐานที่เป็นสังขารอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน เพราะความรู้สึกของมันนี้แหละทำให้มีความลำบากยุ่งยากขึ้นมา เมื่อใดมันมีความรู้สึกเป็นทุกข์ขึ้นมา มันก็ทนยาก มันก็ทนไม่ไหว ฉะนั้น จึงเกิดปัญหาขึ้นมาที่จะจัดการกับสิ่งที่เรียกว่าจิตหรือวิญญาณนี้อย่างไร ? หรือจะพัฒนามันอย่างไร ? ถ้ามันเป็นทุกข์ขึ้นมา จะต้องจัดการกับมันอย่างไร ? ถ้ามันยังต่ำอยู่ มันเป็นทุกข์ง่าย เป็นทุกข์เก่ง เราจะพัฒนามันอย่าง ? มันจึงจะเป็นจิตหรือวิญญาณที่สูง ที่ทุกข์ไม่เป็น.

สำหรับสิ่งที่เรียกว่าใจ หรือทางใจนี้ แบ่งออกเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งเขาให้ใช้คำว่าจิต หมายถึงส่วนที่แยกออกเป็นตัวธาตุจิตล้วน ๆ มโนธาตุล้วน ๆ วิญญาณธาตุล้วน ๆ และอีกส่วนหนึ่งเขาเรียกว่าเจตสิก คือส่วนที่มันจะเข้าไปประกอบปรุงจิตนั้นให้เป็นจิตออกมาใหม่ ในรูปใดรูปหนึ่งในลักษณะหนึ่ง เช่นเป็นจิตรัก เป็นจิตโกรธ เป็นจิตกลัว หรือเป็นจิตดีเป็นจิตชั่ว เป็นจิตอะไรก็ตาม. จิตล้วน ๆ—ตัวจิตล้วน ๆ ไม่บัญญัติว่ามันดีหรือชั่ว หรือเป็นอะไร มันเป็นธาตุตามธรรมดา. แล้วมันมีคุณสมบัติของมันอีกอย่างหนึ่งซึ่งเกิดพร้อมกัน, มีอยู่ด้วยกัน, หรือไปด้วยกัน; เขาเรียกว่าเจตสิก; แยกออกเป็นอีกส่วนหนึ่ง. จนไม่รู้จะเรียกในทางภาษาไทยว่าอะไร?

เสมือนทรัพย์สมบัติของจิตที่มีอยู่ สำหรับปรุงจิตให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ นี่เรียกว่าเจตสิก และก็มีอยู่หลายประเภท หลายอย่าง เช่นว่าเมื่อมีความรู้สึกเย็น หรือร้อน อร่อยหรือไม่อร่อย นี่เขาเรียกว่าเวทนา ทีนี้ มันต้องมีเจตสิกธรรมที่มีชื่อว่าเวทนานี้ประกอบกันอยู่กับจิตล้วน ๆ; จิตล้วน ๆ นั้นจึงจะเป็นจิตที่มีความรู้สึกว่า อร่อยหรือไม่อร่อย เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง หรืออะไรก็ตาม.

มีนามธรรมอีกประเภทหนึ่งเป็นเจตสิกธรรมที่เรียกว่าสัญญา สัญญานี้ เมื่อมันเข้าไปปรุงประกอบกันอยู่กับจิต (จิตล้วน ๆ) จิตนั้นจึงจะมีความรู้สึกนึกคิดจำอะไรได้ เหมือนเรากำลังจำได้ว่า นี้คืออะไร ? นี้คืออะไร ? เราจำได้หมด ตั้งแต่เล็กจนโตมาจนถึงทุกวันนี้เราต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่าสัญญานี้อยู่ด้วยกันทั้งนั้น แล้วก็มีมากขึ้น มิฉะนั้นเราก็จำอะไรไม่ได้ ถ้าเราจำอะไรไม่ได้ ลองคิดดูเถอะว่ามันจะเป็นอย่างไร ? ไม่รู้ว่าจะกินข้าวทางปาก หรือว่าจะกินทางจมูก หรือว่าจะเดินกลับไปบ้านก็ไม่ถูก สิ่งที่เรียกว่าสัญญานี้มันก็คือสิ่งที่มีอยู่เป็นประจำ เป็นเจตสิกธรรมที่จะประกอบกับจิตล้วน ๆ; ให้จิตนั้นมีความจำขึ้นมาได้ว่านี้อะไร ๆ ๆ ๆ แล้วเราจึงไปไหนมาไหน ทำอะไรได้.

ทีนี้ สังขาร ที่ชื่อว่าสังขารนี้เป็นคำพิเศษมาอีกคำหนึ่ง เป็นเจตสิกธรรม เป็นตัวความคิด เจตสิกธรรมประเภทที่เป็นตัวความคิดไปประกอบกันเข้ากับจิตล้วน ๆ จิตนั้นจึงจะคิดได้ คิดจะทำอะไร ? คิดไปในทางดี คิดไปในทางชั่ว.

นอกจากนั้นยังมีชื่ออย่างอื่นอีกมาก แต่ว่าอาจจะสงเคราะห์ลงได้ใน ๓ คำนี้ ส่วนคำว่าวิญญาณนั้นเราหมายถึงจิต แทนกันกับจิต แต่คำว่าจิตนี้ คือจิตล้วน ๆ นั้นอย่างหนึ่ง และจิตที่มีเจตสิกประกอบเข้าแล้วก็แปรรูปเป็นจิตอย่างนั้นเป็นจิตอย่างนี้ เป็นจิตอย่างโน้นนั้น มันอีกชนิดหนึ่ง น่าจะเรียกมันว่าจิตใหม่ เพราะมันมีเจตสิกไปปรุงเข้าเป็นจิตใหม่ขึ้นมา เช่นเป็นจิตที่รู้สึกนั่นนี่ หรือเป็นจิตที่คิดนึกอย่างนั้นอย่างนี้เป็นต้น.

แต่ สิ่งที่เรียกว่าจิตนี้ เราไม่เคยแยกมันถึงอย่างนี้ เราจึงไม่เข้าใจมันให้พอสมควร เราต้องรู้จักแยกมันอย่างนี้ว่า **จิตล้วน ๆ นั้นอย่างหนึ่ง แล้วเจตสิก** คือทรัพย์สมบัติ หรืออะไรก็ตามที่มันเป็นของที่เกิดขึ้นอยู่กับจิต เป็นอยู่กับจิต เป็นไปกับจิตเสมอ แต่มันเปลี่ยนได้ตามคราวตามเหตุการณ์ตามสิ่งที่เข้ามาแตะต้องทางตา ทางหู ทางจมูก เป็นต้นนี้ **อีกอย่างหนึ่ง** นี่แหละคือจิต.

ฉะนั้น ตามทางธรรมะในพุทธศาสนาเขาจึงถือว่ามันเป็นของมายาอย่างยิ่ง ไม่เป็นตัวเป็นตนที่แน่นแฟ้นแข็งแรงถาวรเลย **มันจะเหลวคว้างยิ่งกว่าลมไปเสียอีก** คือมันเบา มันไม่มีเนื้อมีตัว ถ้าจะเอาเป็นก้อนเป็นตัวแล้วก็เอาที่ร่างกายดีกว่า มันยังจับได้ คลำได้ เป็นก้อนเป็นดุ้นตั้งอยู่นาน แต่ส่วนจิตนี้มันไวไปหมดยิ่งกว่าเหลวคว้างไปเสียอีก เขาจึงเรียกว่าเป็นมายา แต่สิ่งที่เป็นมายาอย่างนี้ มันกลับเป็นของที่ยุ่งยากที่สุด เป็นของที่ทำปัญหาให้เกิดขึ้นมากที่สุดดังที่เรารู้สึกดีอยู่แล้วว่ามันเป็นอย่างไร ฉะนั้น เราจึงต้องรู้จักควบคุมมัน.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดว่าควบคุมมัน อะไรที่จะไปควบคุมจิต ? มันก็กลายเป็นสติปัญญา ความรู้ซึ่งเป็นจิตอีกชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน นี่แหละมัน

มีลักษณะที่ว่า **มันไม่มีอะไรนอกจากจิต ฉะนั้น ตัวเองมันต้องจัดการกับตัวมันเอง ตัวเองจะทำความทุกข์ให้แก่ตัวเอง ตัวเองจะทำความสุขให้แก่ตัวเอง ตัวเองจะทำที่พึ่งให้แก่ตัวเอง** เมื่อเราพูดว่าเราบังคับจิตอย่างนี้ เอาเราที่ไหนมาบังคับจิต มันก็คือจิตอีกชนิดหนึ่งบังคับไว้ รู้สึกไว้ ยึดครองบัลลังก์เอาไว้ อย่าให้จิตชนิดอื่นเกิดขึ้นมาได้ นี่ก็เรียกว่า เป็นการบังคับจิต แต่ถ้าเราพูดตามภาษาชาวบ้าน เราก็ต้องพูดว่า เราบังคับจิต นี่พูดไม่จริง แต่มันก็เป็นภาษาธรรมดาที่เราพูดกัน และต้องพูดอย่างนี้ นี่เรียกว่าเรารู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิตกับเจตสิก.

ถ้าภาษาชาวบ้านไม่รู้ถึงคำว่าเจตสิก ก็เรียกแต่ว่าจิต เพราะว่า**จิตกับเจตสิกนี้ ไม่เคยแยกจากกันได้** เพราะเรามีความคิดนึกรู้สึกอย่างไรอยู่เสมอ ถ้าหากเราไม่มีความคิดนึกรู้สึกอย่างไรอยู่เสมอ ถ้าหากเราไม่มีความคิดนึกรู้สึกอย่างไรเลย เราก็ถือว่า ยังมีเจตสิกอันหนึ่งที่เป็นพื้นฐานอยู่ คู่กับจิตอยู่ด้วยแม้กระทั่งเรานอนหลับ.

เดี๋ยวนี้เรารู้จักสิ่งที่เรียกว่าร่างกายแล้ว รู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิตแล้ว ทีนี้เราก็ง่ายหน่อย ที่จะรู้จักสิ่งที่เรียกว่ากิเลส.

กิเลสนี้มันก็เป็นไปในทางจิต แต่ว่าจิตนี้มันอยู่ตามลำพังไม่ได้ ต้องอยู่กับร่างกาย ไปคิดดูให้เข้าใจว่า ร่างกายกับใจมันแยกกันไม่ได้ โดยพฤตินัยแยกกันไม่ได้ มันแยกกันได้แต่ที่ปากพูดว่าเอาเอง เราพูดด้วยปากมันก็แยกกันได้ ถ้าแยกกันจริงก็คือตาย หรือไม่มีความหมายอะไร คำว่ากายกับใจนี้ เขาหมายถึงเฉพาะแต่เมื่อมันยังอยู่รวมกัน ไม่ได้แยกกัน เพราะ

ถ้าแยกกันไปฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแล้ว อีกฝ่ายหนึ่งมันอยู่ไม่ได้ ทีนี้จิตกับเจตสิกก็เหมือนกัน มันต้องอยู่ด้วยกันมันจึงเป็นจิตอย่างหนึ่งอยู่ได้ แม้แต่ยังนอนหลับมันก็ยังเป็นภวังคจิต ยังเรียกว่าจิตอยู่นั่นแหละ นี่มันก็ต้องอยู่กับกาย ทีนี้กิเลสเข้ามาทางไหน ? เข้ามาทางส่วนไหน ? มันก็คือความรู้สึกประเภทเจตสิกนั่นเอง ที่ทำให้คิดไปในทางชั่ว นี่เรียกว่ากิเลส คือสังขารที่ทำให้ปรุงแต่งจิตไปในทางชั่ว นี่เรียกว่ากิเลส.

คำว่ากายแปลว่าอยู่ คำว่ารูปนี้แปลว่าของแตกง่าย คำว่าจิตแปลว่าของที่ก่อสร้าง เป็นตัวการก่อสร้างสิ่งอื่น คำว่า มโน แปลว่ารู้ คำว่าวิญญาณก็แปลว่ารู้อย่างยิ่ง ส่วนคำว่า กิเลสนี้แปลว่าสกปรก เศร้าหมองหรือสกปรก สกปรกตามความหมายทางวิญญาณ ทางนามธรรม ความหมายทางธรรมะ จะไม่เรียกอุจจาระหรือน้ำโคลน น้ำเน่า ว่าสกปรกก็ได้ แต่ไปเรียกกิเลส คือความคิดชั่ว ที่เป็นเหตุให้ทำชั่วนี้ ว่าของสกปรก ภาษาธรรมะเป็นอย่างนี้ คือเราไม่ถือว่า อุจจาระหรือน้ำเน่า น้ำเหม็นนี้เป็นบาป หรือเป็นของชั่ว หรือเป็นอกุศล หรือเป็นอะไรทำนองนั้น ไม่บัญญัติว่ามันเป็นอะไร บัญญัติมันเป็นกลาง ๆ อย่างนั้น บาป ชั่ว อกุศล เลว สกปรกนี้มันหมายถึงความคิดที่ชั่ว ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการกระทำชั่ว ฉะนั้น กิเลสจึงแปลว่า สิ่งที่มีความสกปรก หรือมีความเศร้าหมอง ถ้าพูดเป็นคำบัญญัติก็พูดว่า จิตที่ประกอบอยู่ด้วยเจตสิกธรรมประเภทสกปรก ประเภทที่บัญญัติว่าเป็นบาป เป็นอกุศล คือเศร้าหมอง.

ทีนี้ถ้าเราอยากจะรู้จักกิเลสดี เราสังเกตดูได้จากที่ต่าง ๆ กัน เราดูอย่างหยาบ ดูที่ความรู้สึกคิดนึกที่เลว ที่มีความดันออกมาถึงภายนอก เป็น

เหตุให้เราทำสิ่งที่เป็นบาป เช่นฆ่าเขา ลักของเขา ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มน้ำเมาอย่างนี้ แล้วแต่จะบัญญัติไว้อย่างไร ความรู้สึกอันใดผลักดันออกมาให้ทำสิ่งเหล่านี้ เราเรียกว่า กิเลสที่หยาบมาก.

ยังมีความรู้สึกที่เป็นเลส อีกประเภทหนึ่งไม่รุนแรงถึงขนาดแสดงออกมาเป็นการกระทำอย่างนี้ แต่ว่ามันคุกรุ่นอยู่ในใจ เช่นที่เขาเรียกว่านิวรณ์ หรืออุปกิเลส ส่วนนี้ที่เรียกว่านิวรณ์ ก็เพราะว่ามันเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งแก่การที่เราจะมีจิตใจแจ่มใส เขาจึงเรียกว่านิวรณ์ (นิวรณ์ แปลว่า กั้น หรือขวาง) มันขวางทางที่เราจะไปอย่างสบาย ขวางทางของการที่จิตจะสบายหรือแจ่มใส ระบุไปยังความกลัดกลุ้มในทางกาม ความโกรธ เกลียดอาฆาต ความมึนชา หดหู่ เหี่ยวแห้ง ความฟุ้งซ่านของจิตและความลังเล ห้าอย่างนี้เรียกว่านิวรณ์ เครื่องทำให้จิตหม่นหมอง ไม่ให้เกิดความแจ่มใส.

ถ้าจะแยกออกไปอีกก็ยังมีถึง ๑๖ อย่าง อยากจะขอร้องหน่อยว่าช่วยจดช่วยจำหน่อยในเรื่องกิเลสชนิดนี้ เพราะว่ามันเป็นเรื่องในชีวิตประจำวัน คือ.

๑. อภิชฌา คือความอยากในทางกาม หรือทางอะไรที่มันขึ้น ๆ ลง ๆ อยู่ในใจ ถอนออกยาก นี้ความอยาก ความอยากที่คุกรุ่นอยู่ในใจ นี้เรียกว่า อภิชฌา

๒. โทสะ ความประทุษร้าย คิดนึกไปในทางประทุษร้าย

๓. โกธะ ความโกรธโดยตรง

๔. อุปนาหะ ผูกโกรธอาฆาต

๕. มักขะ ลบหลู่ผู้อื่นนี่แหละ, เราลบหลู่เขา ลบหลู่ผู้อื่นได้โดยไม่รู้สึกตัว เพราะข้อนี้

๖. ปลาสะ แข่งดีหรือแย่งเอาหน้า

๗. อิสสา คือริษยา

๘. มัจฉริยะ คือตระหนี่ขี้เหนียว

๙. มายา คือมีมายา เหมือนกับที่พูดว่า พูดปากอย่างใจอย่างแต่ไม่ใช่อย่างที่เราพูดวันก่อนนั้น มายาอย่างนี้หมายถึง เป็นเรื่องของกิเลสมีมารยา ปากกับความรู้สึกในใจไม่ตรงกัน

๑๐. สาเถยะ อวดดีหรือโอ้อวด

๑๑. ถัมภะ หัวดื้อหรือไม่ยอม

๑๒. สารัมภะ บิดพริ้ว แก้ตัวหรือบิดพริ้ว

๑๓. มานะ แปลว่าถือตัว ยกหูชูหาง

๑๔. อติมานะ ดูหมิ่นผู้อื่น

๑๕. มทะ มัวเมา มัวเมาในสิ่งที่เป็นที่ตั้งของความมัวเมา

๑๖. ปะมาทะ สับเพร่าหรือเลินเล่อ

แต่ส่วนที่สำคัญที่สุด ไม่ใช่ตัวหนังสือเสียแล้ว มันอยู่ที่เนื้อที่ตัวของเรา วันหนึ่ง ๆ มีอะไรเหล่านี้ เข้ามากี่อย่าง และอย่างละกี่มากน้อยขอให้คิดดู เพื่อว่าการอบรมนี้ จะมีประโยชน์ ไม่เป็นหมัน ท่านทั้งหลายจะต้องไปทดสอบ กับสิ่งที่เรียกว่า กิเลสนี้ดู วันหนึ่งมีอะไรบ้าง ? ในรายการ

เหล่านี้ ทั้ง ๑๖ รายการ หัวดื้อ อวดดี บิดพริ้วในหน้าที่ แก้ตัวในหน้าที่ แก้ตัวในความรับผิดชอบ หัวแข็ง ไม่ยอม อิจฉาริษยา ขี้เหนียว กลัว ไม่ต้องให้คนอื่นดูเดี๋ยวจะเกิดเรื่อง แต่ละคนดูของตัวเอง แล้วก็ขอให้ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุด ถ้าสิ่งเหล่านี้ยังมีอยู่เต็ม ๆ ก็เรียกว่าเป็นปุถุชนคนหนามากเกินไป ปุถุชน แปลว่าคนหนา แต่ภาษาบาลีคำว่าหนานี้ ไม่ได้หมายถึงหนังหนาหรืออะไรทำนองนั้น เขาหมายถึงผ้าที่ปิดบังดวงตาหนา ทำให้ตามองไม่ค่อยเห็นอะไร ความหนาอย่างนี้ เขาเรียก ปุถุ แล้วปุถุชนก็คือคนหนา คนหนาคือ มีผ้าที่เคลือบลูกตาหนา ต้องแกะออก แล้วผ้าที่ปิดบังลูกตาก็คือสิ่งเหล่านี้ นี้เรียกว่ากิเลสที่ซ่อนอยู่ข้างใน ยังไม่ออกมา แต่ถ้ามันออกมาเมื่อไรแล้ว มันก็กลายเป็นกิเลสพวกหยาบ พวกที่ทำให้ไปฆ่าเขาลักเขา ทำชู้หรือว่าทำอะไรเหล่านั้น แต่ถ้ามันยังไม่ออกมา มันก็เผาหรือมันทำให้คนนั้นมืดมัว เร่าร้อนเป็นทุกข์.

นอกจากนั้น ยังมีกิเลสอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเขาเรียกว่าอนุสัย หรือว่าสังโยชน์ก็ตาม ประเภทนี้หมายถึงมันละเอียด มันซ่อนตัวลึกซึ้งกว่านี้ ข้อนี้ คือความเคยชินเป็นนิสัย ความเคยชินจนเป็นนิสัย จนเราไม่รู้ว่าเป็นแต่เพียงความเคยชิน ที่แท้มันก็คือกิเลสประเภทที่เคยชิน เป็นเรื่องละเอียดในลักษณะของสัญชาตญาณลึก ๆ ลึกซึ้งถึงขนาดที่เรียกว่าเป็นสัญชาตญาณเพ่งความที่มันละเอียด และเคยชิน แล้วประจำกันมากับสันดาน หรือจิตใจของมนุษย์ตั้งแต่อ้อนแต่ออก ถ้าอยากทราบก็ลองฟังดู กิเลสประเภทนี้แบ่งเป็น ๑๐ อย่าง

เขาเรียกว่าสักกายทิฏฐิ ความรู้สึกว่า เราเป็นเรา มีเราหรือว่าเราเป็นเราอย่างนี้เรียกว่าสักกายทิฏฐิ นี่แหละลองคิดดูมันชินเท่าไหร่ ? เราไม่

ต้องนึกต้องคิดไม่ต้องตั้งความคิดว่าเราเป็นเรา มันรู้สึกว่าเราเป็นเราออกมาได้เอง เมื่อเรายังอยู่ในท้องของแม่ เราอาจจะไม่มีความรู้สึกอย่างนี้มากนัก แต่พอเราเกิดออกมาแล้ว เรามีความรู้สึกทางตา ทางหู ไปสัมผัสอะไรเข้าแล้ว อร่อยพอใจ หรือไม่อร่อยไม่พอใจ ความรู้สึกว่าเราเป็นเรานี้จะมากขึ้น ๆ จนกระทั่งบัดนี้อายุตั้งหลาย ๆ ปีอย่างนี้ มันก็มาก ในลักษณะที่เป็นความเคยชินเป็นนิสัย.

๒. เรียกว่าวิจิกิจฉา คือเรายังลังเล หรือสงสัยอยู่เรื่อยไป ไม่มีความรู้หรือความเข้าใจอะไรที่เด็ดขาดลงไปว่าอะไรเป็นอะไร ? เราจะสงสัยเรื่องดีเรื่องชั่ว เรื่องควรทำไม่ควรทำ เรื่องอะไรอยู่เรื่อยไปตามประสาของคนที่มีกิเลส คือว่ามันมีความรัก มีความกลัว มีความอยาก มีความต้องการอยู่ต่าง ๆ นี้เป็นเหตุให้สงสัยอยู่เรื่อยไป ว่ามันจะได้ตามที่ต้องการหรือไม่ ? หรือมันจะมาเป็นอันตรายแก่เรานี้ เราไม่เข้าใจสิ่งใด ๆ ชัดแจ้งจนหมดความสงสัยได้ ฉะนั้น เราจึง เรียกว่าวิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย นี่แหละชินเป็นนิสัยอยู่เหมือนที่จะวิจิกิจฉาในสิ่งที่น่าทึ่งน่าสนใจ ไม่เข้าใจ และก็สงสัยเสมอ.

๓. เรียกว่า "สีลัพตะปรามาส" (ฟังยากหน่อย) คือความเคยชินในทางที่งมงาย (คำแปลนี้ไม่เหมือนที่เขาแปลกันตามวัดหรอก แต่เชื่อว่าคำแปลนี้ถูกต้องที่สุด เข้าใจง่ายที่สุด) ความเคยชินที่จะทำไปอย่างงมงาย อย่าเข้าใจว่าเกิดมาในศตวรรษที่ ๒๕ นี้ จะฉลาด จะมีอะไรที่แจ่มแจ้งสว่างไสวไปหมด โลกยังเต็มไปด้วยความหวาดกลัว ยังเต็มไปด้วยความงมงาย เชื่อผี

เชื่อสาง เชื่อสิ่งที่งมงาย แม้ในกรุงเทพ ฯ. สำหรับเฉพาะคน ๆ มันก็ให้ถือว่าเราเกิดมาไม่มีความรู้ แล้วมีความสงสัยอย่างที่เป็นข้อ ๒ นั้นมาเรื่อย ๆ ฉะนั้น ความกลัวความระแวงเหล่านี้เองมันนำเราไปเกาะ ไปยึด หรือไปหวังเข้าที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเราเข้าใจว่ามันจะช่วยเราได้ ทีนี้ เรามันเด็กเกินไปจะเอาเรื่องของสติปัญญาก็ไม่ได้ ฉะนั้น ผู้ใหญ่จึงสอนให้เด็ก ๆ ไปเกาะไปยึดเข้าที่อะไรอย่างหนึ่งเสมอ ในลักษณะที่จะช่วยให้หายกลัวให้มั่นใจ ให้กล้าหาญเหล่านี้เป็นต้น แต่แล้วแทนที่สิ่งเหล่านี้มันควรจะเลื่อนไป เปลี่ยนไป ๆ ตามความเจริญวัย ฉลาดขึ้นทุกที แต่มันหาเป็นอย่างนั้นไม่ ถูกหลอกให้กลัวผี ตั้งแต่เล็ก ๆ มันก็ยังกลัวอยู่จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ ถูกหลอกให้เชื่อผีสางเทวดา จอมปลวก ต้นไม้ ตระกรุดพิสมรอะไร มันก็ยังเชื่ออยู่จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ และอีกอย่างหนึ่งซึ่งมันลำบากมาก ก็คือว่า เขามักจะเอาเรื่องทางศาสนา ทางธรรมะแท้ ๆ นี่ แต่ไปพูดให้พึ่งในฐานะเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เช่นพูดไปในทำนองว่า พระพุทธรูปนี้ศักดิ์สิทธิ์ มีอะไรอยู่ในนั้น ต้องเซ่นไหว้อย่างนั้น ต้องบวงสรวงอย่างนี้ นี่สำหรับคนที่เป็นเด็ก ๆ หรือคนที่ยังไม่รู้อะไร แต่ที่แท้พระพุทธรูปเขาไม่ได้มีความหมายอย่างนั้น แต่มีความหมายไว้สำหรับเป็นเครื่องจูงใจให้ไปถึงพระพุทธเจ้าองค์จริง แต่เรากลับทำให้ต่ำลงไปในทางเป็นผี เป็นวิญญาณที่สิงอยู่ในนั้น บวงสรวงได้ อ้อนวอนได้ คุ้มกันได้ในทางวัตถุนี้เป็นต้น. ความงมงายอันนั้นแทนที่จะค่อยหาย ๆ ไป ตามที่อายุเจริญวัยขึ้นมานี้ มันกลับไม่หาย ยังอยู่จนกระทั่งบัดนี้ และบางทีจะแรงขึ้น นี่ก็เรียกว่าเป็นความเคยชินเป็นนิสัยอย่างหนึ่งเหมือนกัน และเรียกว่าสีลัพพตะปรามาสมีมากมายเหลือเกิน.

๔. เรียกว่ากามราคะ คือความพอใจในกาม สิ่งที่เป็นที่ตั้งของกาม ทางตา ทางหูทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ที่เอร็ดอร่อยก็เรียกว่ากาม ความที่เราฝังตัวแน่นเข้าไป ๆ ในสิ่งที่เรียกว่ากามนี้มากขึ้นทุกที ๆ เป็นนิสัย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับเพศตรงกันข้าม.

๕. เรียกว่า ปฏิฆะ นิสัยหงุดหงิด คือว่าเรามักจะรู้สึกหงุดหงิดได้โดยไม่มีเหตุผล เวลานี้ เราอาจจะรู้สึกหงุดหงิดได้โดยไม่มีเหตุผล ก็เพราะกิเลสข้อนี้ที่เคยชินเป็นนิสัย ถ้าได้รับการอบรมมาไม่ดี แล้วก็เป็นคนหงุดหงิดง่ายที่สุด โกรธง่ายที่สุด ไม่มีอะไรก็โกรธได้ โกรธอะไรก็ไม่รู้ก็ยังโกรธได้ ความเคยชินในทางที่จะหงุดหงิดขัดใจ.

๖. เรียกว่า รูปราคะ; นี้มันสูงขึ้นไป; กามราคะนั้น มันหมายถึงติดใจในทางกาม คือวัตถุที่ให้ความรู้สึกทางกาม ส่วนที่เรียกรูปราคะ และอรูปราคะนี้สูงขึ้นมาจนถึงกับว่า สิ่งที่ให้ความพอใจเอร็ดอร่อยแก่ใจของเรานั้นไม่ได้เกี่ยวกับกาม แต่เกี่ยวกับรูปล้วน ๆ เกี่ยวกับรูปวัตถุล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับกาม ที่เป็นอย่างสูงก็หมายถึงความสุขที่เกิดมาจากการเจริญสมาธิ ไม่เกี่ยวกับกาม เจริญสมาธิได้ดีได้สำเร็จ ความสุขที่เกิดจากสมาธินั้นผูกพันจิตใจเหมือนกับที่ ความสุข ทางกามผูกพันจิตใจคนชาวบ้านทั่วไป แต่ถ้าเราจะเปรียบให้เห็นง่ายสักอย่างหนึ่งก็พอจะทำได้ เช่นว่าคนบางคนไม่หลงใหลเรื่องกามหรือเรื่องระหว่างเพศ แต่ไปหลงใหลในเรื่องวัตถุล้วน ๆ เช่นไปหลงใหลในเรื่องต้นบอน ต้นโกศล เครื่องปั้นลายคราม พระพุทธรูปเก่า ๆ หรืออะไรก็ตาม หลงใหลอย่างเป็นบ้าเป็นหลังลืมลูกลืมเมียหมด นี้ก็เรียกว่าความเคยชินไปในทางที่จะยินดีหลงใหลไปในความสุขที่เกิดมาจากสิ่งที่เป็นเพียงรูปบริสุทธิ์ รูปล้วน ๆ รูปบริสุทธิ์.

เรียกว่า อรูปราคะ ที่เรียกว่าอรูปราคะนั้นมันก็คล้าย ๆ กันกับอันที่ ๖ นั่นแหละ หากแต่ว่าสิ่งที่จะมาให้ความพอใจแก่เขานั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีรูป เช่นเป็นความดี เป็นเกียรติยศชื่อเสียงเป็นความสรรเสริญ หรืออะไรทำนองนี้ หรือว่าพวกโยคี มุนีที่เจริญสมาธิอีกแบบหนึ่งคือแบบที่ไม่ต้องเอาอะไรที่มีรูปมาเป็นนิมิต เช่นเขาเอาความว่าง เอากาศ เอาวิญญาณ เอาอะไรก็ตามเป็นนิมิตสำหรับเจริญสมาธิ ถ้าเจริญได้สำเร็จ มันได้รับความสุขที่สูงยิ่งไปกว่าพวกที่มีรูป หรือเป็นรูป แล้วเขาก็หลงใหลมาก ถ้าจะเปรียบกับของสามัญในหมู่คนเรา ก็เช่นว่าหลงใหลในความสรรเสริญ กระทั่งเขายกยอให้ไปตายก็ยังได้อย่างนี้เป็นต้น หรือความรู้สึกที่เป็นความหลงใหลในสิ่งที่ไม่มีรูปร่างแต่ให้ความพอใจแก่เขาได้ แล้วก็เรียกว่าเคยชินในข้อนี้ทั้งนั้น ความเคยชินข้อนี้มันละเอียดมาก จนกระทั่งเรียกว่า แม้แต่หลงใหลในบุญกุศลก็ต้องสงเคราะห์ไว้ในสิ่งเหล่านี้.

๙. มานะ คือความเชยชินในการที่ไม่ยอมใคร ได้แก่ความถือตัวที่เรามักจะเรียกกันเสียใหม่อย่างไพเราะว่าความเคารพตัวเอง สำหรับเคารพตัวเองนี้ดี ว่าที่จริงมันไม่ใช่กิเลศ แต่เรามักเข้าใจผิดมันเลยกลายเป็นความถือตัว หยิ่ง หรือถือตัว ความเคารพตัว สงวนตัว รักษาเกียรติรักษาเครดิตในทางธรรมของตัว ที่ทำไปถูกต้องตามธรรมนี้ไม่ควรจะเป็นกิเลส แต่ในที่นี้มันทำไปในลักษณะที่เป็นการถือตัว หัวแข็งไม่ยอม นี้ก็เป็นความเคยชินเคยชินมาแต่เล็ก ๆๆๆ ไปดูเด็ก ๆ ก็เห็นได้ มันมีมานะทิฏฐิไม่ยอมใคร จนเดี๋ยวนี้ก็ยังไม่ยอม

๙. เรียกว่าอุทธัจจะ แปลว่าความฟุ้งซ่าน ความที่เราทำให้จิต

หยุดหรือสงบไม่ได้; ฟุ้งซ่านเพราะเหตุใดเหตุหนึ่ง ในการที่จิตมันเคยชินไปในทางที่จะเที่ยวสนใจ (พอมาถึงตอนนี้อยากจะขอแทรกสักหน่อยว่าในภาษาบาลีนั้น คำเดียว ๆ ชื่อเดียวนี้ เอาไปใช้ได้หลายแห่ง ใช้หนักเบากว่ากันก็ได้ เช่นคำว่าอุทธัจจะ ในนิวรณ์ที่พูดมาแล้วกลุ่มโน้นก็มี; กลุ่มนี้ก็มีอุทธัจจะอีก หรือวิจิกิจฉาในกลุ่มโน้นก็มี วิจิกิจฉาในกลุ่มนี้ก็มี เพียงแต่ว่ามันประณีต หรือหยาบกว่ากันเท่านั้น ชื่อเดียวกันแต่มันต่างกันตรงที่มันหยาบกว่ากัน หรือประณีตกว่ากัน) นี่แหละมันหมายถึงความเคยชินที่มองไม่เห็นตัว. ถึงส่วนโน้นมันเป็นสิ่งที่ออกมาเราก็ยังไม่รู้สึกแล้ว; แต่ส่วนนี้มันยิ่งไม่รู้สึกมันยังลึก แต่มันก็พร้อมที่จะออกมา.

๑๐. เรียกว่าอวิชชา ดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่พูดได้ว่ามีอยู่ตลอดเวลา เพราะว่าเรายังปราศจากความรู้อยู่เมื่อไร ก็เรียกว่าอวิชชาอยู่เมื่อนั้น ปราศ-จากความรู้ที่ควรจะรู้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์อยู่เพียงไร ก็เรียกว่ายังมีอวิชชาอยู่เพียงนั้น อวิชชาที่เป็นอนุสัย นี้หมายความว่า เรายังอยู่ในสภาพที่ยังไม่มีความรู้ ฉะนั้นเราจึงคิดพูดทำไปตามความไม่รู้เมื่อไรก็ได้ นี้เรียกว่าอนุสัยก็เพราะเขาเล็งถึงข้อที่ว่ามันนอนอยู่ลึกในสันดานเพราะความเคยชิน. แล้วเรียกอีกชื่อหนึ่งเรียกว่า สังโยชน์ หรือสัญโยชน์ แปลว่า เครื่องผูกหรือเครื่องล่าม นี่แหละเป็นเครื่องล่ามที่มองไม่เห็นตัว ที่มองไม่เห็นตัวเครื่องล่าม แต่มันกลับผูกหรือล่ามอย่างยิ่ง โดยผูกล่ามดวงวิญญาณให้ติดอยู่กับความเป็นปุถุชนนี้อย่างยิ่ง นี้เรียกว่าเรื่องกิเลสอันละเอียด.

เรื่องกิเลสโดยเคร่า ๆ ก็มีอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด อย่างนี้ แต่โดยเนื้อแท้แล้วมันก็คือกิเลสนั่นเอง อันเดียวกันทั้งนั้นเลย ส่วน

ที่มันหยาบ จนถึงกับดัน ออกมาข้างนอกให้เห็น เป็นการ กระทำนี้ เรียกว่ากิเลสหยาบ; ส่วนที่มันขุ่นอยู่ข้างในก็กิเลสนั่นแหละมันยังไม่มี โอกาสจะออกมา แต่มันรบกวนอยู่ตามอัตราส่วน ทีนี้อีกอันหนึ่งที่เรียกว่ากิเลศละเอียดที่แท้มันก็คือกิเลศนั้น แต่เล็งถึงความเคยชิน หรือความเคยชินเป็นนิสัย อยู่ในสันดานพร้อมที่จะคุกรุ่นขึ้นในใจและที่จะออกมาถึงข้างนอกนี้. เราได้มาถึงคำว่ากิเลศแล้วให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่ากิเลศที่เป็น Factors อันหนึ่งใน Factors ทั้ง ๓ ที่เป็นสังสารวัฏฏ์คือวงกลม.

ตอนนี้เราจะพูดถึงสิ่งถัดไป คือกรรม เมื่อมีกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งก็คือความรู้สึกในทางจิตใจที่จะเป็นไปในทางทำความเศร้าหมองนี้ มันก็เป็นเหตุให้เกิดการกระทำ ทางกายก็ได้ ฉะนั้น จึงเรียกสิ่งนี้ว่า **กรรม** คือการการกระทำ คือกระทำไปตามอำนาจของกิเลส ภาษาบาลีเขาบ่งชัดเจนดี ถ้าผู้พูดถึงคำว่า**กรรมก็ต้องหมายความว่า กระทำด้วยอำนาจของกิเลส** อย่าง-น้อยก็ด้วยความไม่รู้.

แต่คำว่าการกระทำในภาษาไทยนี้กำกวม; แล้วโดยเฉพาะอย่างยิ่งคำว่ากรรมในภาษาไทยนี้เปลี่ยนความหมายไปหลายทิศหลายทาง จนไกลไปจากคำเดิมก็มี เช่นถึงแก่กรรมก็คือตายอย่างนี้เป็นต้น นี้ไม่เกี่ยวกับคำนี้เลย **ในภาษาบาลีคำว่ากรรมต้องเป็นการกระทำที่ทำด้วยกิเลส** ถ้าไม่ได้กระทำไปด้วยกิเลส ก็เรียกว่ากิริยา; ไม่เรียกว่ากรรม. การกระทำ, การเป็นไป, อะไรที่ไม่ได้ทำไปด้วยกิเลส เขาเรียกว่ากิริยา; เช่นตื่นเช้าขึ้นมาเราแปรงฟันเราล้างหน้า หรือว่าเราทำอะไรคล้าย ๆ กันนั้น ไม่มีเจตนา ไม่มีกิเลส นี้ไม่เรียกว่ากรรม แต่เรียกว่ากิริยา. โดยเฉพาะอย่างยิ่งของสิ่งที่ไม่มีชีวิต มันก็คือกิริยานั่นเอง; เช่นกิ่งไม้หัก, ลมมา, หรือว่าเครื่องจักรมันหมุนได้ หรือ

ว่าอะไรก็ตามใจ มันเป็นเพียงกิริยาล้วน ๆ กริยาก็มีผลเป็นปฏิกิริยา. กรรม เท่านั้นที่จะมีผลเป็นวิบาก.

เดี๋ยวนี้ เรากำลังพูดเรื่องกรรม คือการกระทำด้วยความรู้สึกที่เป็นเจตนาไปตามอำนาจของกิเลส ถ้าเจตนาดีเราก็เรียกว่ากรรมดี ถ้าเจตนาชั่วเราก็เรียกว่ากรรมชั่ว **อาจจะสงสัยว่ากิเลสจะเป็นเหตุให้ทำดีได้อย่างไร ?** ก็ต้องรู้ว่ากิเลสนั้นมีหลายอย่าง หลายชั้น ถ้าเป็นอย่างชั้นละเอียดประณีตแล้วมันก็ไม่รู้ว่าทำดีนั้นก็ยังมีความทุกข์อย่างคนดี ฉะนั้น จึงต้องเป็นทุกข์ไปตามแบบคนดี แต่เขาไม่รู้เขาก็สมัครที่จะทำดี มีเจตนาดี ทำดี ทำบุญทำกุศล ก็เรียกว่าเป็นกรรมดี ทำชั่วก็เป็นกรรมชั่ว แต่ทั้ง ๒ อย่างนี้ต้องเวียนว่ายไปตามความดีความชั่วเหมือนอย่างที่ว่า ยังเวียนว่ายอยู่ถึงแม้ทำดี.

ต่อไปนี้จะให้รู้เรื่องกรรมอย่างละเอียดพอเป็นหลัก เขาแบ่งกรรมที่ทำดีทำชั่วนี้เป็นพวก ๆ ให้เราศึกษา แบ่งเป็น ๓ พวก กรรมนี้แบ่งออกเป็น ๓ พวก.

พวกแรก**เอาเวลาเป็นหลัก** หมายความว่ากรรมที่จะให้ผลทันทีในเวลานี้ คือในเวลาที่ติดกันกับการกระทำ แล้วกรรมที่จะให้ผลในเวลาถัดไป แล้วก็กรรมที่จะให้ผลในเวลาที่ยังไม่ได้กำหนดให้แน่นอน คือว่าถัดไปจากนั้นอีกมาก. เขาเรียกกรรมที่ให้ผลชาตินี้ กรรมที่ให้ผลชาติหน้า และกรรมที่ให้ผลในชาติอื่น ๆ อย่างนั้นก็เรียก แล้วก็กรรมที่เรียกว่าให้ผลเสร็จแล้วอีกอย่างหนึ่งนี้หมวดหนึ่ง พวกหนึ่งมีอยู่ ๔ ชนิด.

ทีนี้ หมวดที่ ๒ **เอาหน้าที่ของกรรมนั้นเป็นหลัก** ก็มีอยู่ ๔ ชนิดอีก หมวดแรกเอาเวลาเป็นหลัก หมวดที่ ๒ เอาหน้าที่เป็นหลัก เอาหน้าที่เป็นหลัก อันที่ ๑ คือ กรรมที่มีหน้าที่ปรุงแต่งให้เกิดขึ้น ให้เกิดมาหรือให้เกิดขึ้นนี้อย่างหนึ่ง แล้วอันที่ ๒ กรรมที่มีหน้าที่สนับสนุนความเป็นอย่างนั้นให้ยิ่งขึ้นไป แล้วอันที่ ๓ กรรมที่จะทำหน้าที่ตัดรอนความเป็นอย่างนั้นให้น้อยลงเสีย ทีนี้ อันที่ ๔ กรรมที่จะทำลายเด็ดขาดเลย อย่างกรรมของพระองคุลิมาลย์ นี้เป็นต้น ทำลายกรรมชั่วทั้งหมดให้เป็นการหลุดพ้นไปเลย นี้มีอยู่ ๔ อย่างเอาหน้าที่เป็นหลัก.

ทีนี้ หมวดที่ ๓ **เอาน้ำหนักเป็นหลัก** อันที่ ๑ ที่เรียกว่ากรรมอย่างหนักยิ่ง เช่น ฆ่าพ่อ ฆ่าแม่ นี่กรรมหนักยิ่งให้ผลก่อนอันอื่น แล้วอันที่ ๒ คือกรรมที่ไม่หนักอย่างนั้น แต่ว่าเป็นกรรมที่ทำไว้มาก ทำจนชิน ทำจนชินนี่เรียกว่ากรรมชิน กรรมชนิดที่ทำจนชิน แล้วอันที่ ๓ กรรมเมื่อจวนจะตายเขาถือว่ามันมีทางที่จะทำให้ผลรองลงมาจากนั้นอีก อันที่ ๔ กรรมที่เป็นแต่เพียงสักว่าทำ เหมือนกับเราไปพิพากษาวินิจฉัยให้คนที่ทำอะไรไปโดยสะเพร่าไม่ได้เจตนาก็ต้องมีความผิดบ้าง นี้เรียกว่ากรรมสักว่าทำ มิฉะนั้น คนจะสะเพร่า หรือเลินเล่อเป็นการใหญ่.

นี้ดูเอาเถิดว่า มันมีความละเอียดลออซับซ้อนมาก แล้วก็เป็น Logic ที่ดีในเรื่องนี้ Logic ที่ถูกต้องตามกฎของน้ำหนัก ของเวลาของหน้าที่พอที่จะเอาไปใช้สำหรับศึกษาเป็นเรื่องจิตวิทยา หรือเรื่องตรรกวิทยาได้ นี้เรียกว่ากรรม ๓ หมวด ๆ ละ ๔ รวมกันเป็น ๑๒ ชนิด

ถ้าสนใจ ก็จำเอาไปสำหรับ ตรวจสอบดูการ กระทำต่าง ๆ เพื่อความรู้มากกว่าเพื่อการปฏิบัติ เพราะว่า ถ้าเพื่อการปฏิบัติแล้วเราไม่ทำ ในส่วนที่เป็นความชั่ว มันก็หมดเรื่องกัน ไม่ต้องรอบรู้เรื่องกรรมถึงขนาดนี้ แต่ถ้าเราต้องการจะรู้เราก็มีให้รู้ มีให้ศึกษาอย่างนี้.

นี่แหละ การแสดงลักษณะความแตกต่างของกรรมเป็นอย่างนี้ มีอยู่พวกหนึ่งในอรรถกถา เราไม่เคยพบการอธิบายอย่างนี้ ที่อยู่ในรูปของพุทธภาษิต แม้ไม่มีพุทธวจนะอธิบายอย่างนี้ก็จริง แต่ว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจมากและรับรองกันทั่วไป; ใช้สอนกันอยู่เป็นหลัก นี้เป็นคำอธิบายในอรรถกถาเพื่ออธิบายพระพุทธภาษิตเรื่องกรรม.

ทีนี้ เรามาดูมาฟังกันถึงเรื่องกรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เองบ้าง ที่จะเป็นกรรมในพระพุทธศาสนาจริง ๆ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องกรรมไว้ ๔ อย่าง คือ **กรรมดำ** คือกรรมชั่ว **กรรมขาว** คือกรรมดี **กรรมทั้งดำทั้งขาวที่ระคนกัน** แล้วก็**กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว** นี้เป็นหลักที่สำคัญที่สุด ซึ่งถือได้ว่าเป็นเรื่องหลักคำสอนเรื่องกรรมที่ถูกต้องของพุทธศาสนาโดยพระพุทธเจ้า แต่คนไม่ค่อยสนใจ ไม่รู้ หรือไม่สนใจ เพราะเหตุใดก็ยากที่จะบอกไปสนใจกันแต่เรื่องกรรมดีกรรมชั่ว กรรมดำกรรมขาวเท่านั้น ส่วนกรรมที่ ไม่ดำไม่ขาวไม่พูดถึงกันเลย.

ถึงแม้พวกฝรั่งที่เป็นนักศึกษา เขาศึกษาพุทธศาสนาก็ศึกษาเพียงเท่านี้ แล้วพอไปแต่งหนังสือพุทธศาสนาเล่มใหญ่ ๆ ให้พวกฝรั่งอ่านกันเองก็อธิบายเรื่องกรรมแต่เพียงเท่านี้ คือเรื่องกรรมดำกรรมขาวเท่านั้น แล้วก็พูด

ว่านี้เป็นหลักกรรมในพุทธศาสนา อย่างนี้ไม่ถูก. และเป็นการตู่พุทธศาสนาอย่างยิ่ง คือมันผิดพุทธศาสนาแล้วไปว่าพระพุทธศาสนา.

เพราะว่าเรื่องกรรมดีกรรมชั่ว ทำดีทำชั่ว ได้ดีได้ชั่ว เขาสอนกันก่อนพระพุทธเจ้าเกิด พระพุทธเจ้าท่านมาสอนกรรมอันพิเศษอีกอย่างยิ่ง ที่จะหยุดเสียซึ่งกรรมดำและกรรมขาวที่ท่านเรียกว่า**กรรมไม่ดำไม่ขาว คือการปฏิบัติเพื่อจะไม่ยึดมั่นถือมั่นดีชั่ว บุญบาป สุขทุกข์** เป็นคู่ ๆๆ ที่ได้กล่าวแล้วในการบรรยายครั้งที่ ๒ เราประกอบกรรม คือเราปฏิบัติทางกาย ทางวาจา ทางใจ ให้เกิดความรู้ชนิดที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นทั้งดีและทั้งชั่ว เรามีจิตใจอยู่เหนือดีเหนือชั่ว ไม่มีความทุกข์เลย นี่แหละ คือกรรมที่ไม่ดำไม่ขาว ที่พระพุทธเจ้าท่านสอน แล้วการกระทำอย่างนี้นั่นแหละคือตัวพระพุทธศาสนาฟังดูให้ดี ๆ. **กรรมที่เรียกว่าไม่ดำไม่ขาวนั่นแหละ คือตัวพุทธศาสนา** เพราะว่าตัวแท้จริงของพุทธศาสนา สอนให้รู้ให้ฉลาด จนไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา ดังนั้นดีหรือชั่ว บุญหรือบาปอะไรก็ตามมันถูกบั่นออกไปหมด เหลือเป็นความหลุดพ้น หรืออยู่เหนือ นี้คือการกระทำหรือการปฏิบัติสิ่งที่เรียกว่าอริยมรรค มีองค์ ๘ ประการ ที่ได้อธิบายแล้วในวันก่อนว่าเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ๘ ประการ จนกิเลสไม่ได้กินอาหารแล้วตายไป เป็นอยู่ชอบอย่างนี้โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์.

การเป็นอยู่ชอบอย่างนี้ คือกรรมที่ไม่ดำไม่ขาว แล้วทำความสิ้นสุดให้แก่กรรมดำกรรมขาว พวกฝรั่งไม่เอาเรื่องพวกนี้ไปพูด แม้ในเมืองไทยเราก็ไม่พูดถึงกรรมนี้ พูดแต่เรื่องกรรมดี กรรมชั่ว อยู่เท่านั้นเอง มันก็ไม่ใช่พุทธศาสนา มันเป็นศาสนาไหนก็ได้.

ฉะนั้นเราจะต้องรู้ว่า **พระพุทธเจ้าท่านสอนกรรมที่ไม่ดำไม่ขาวขึ้นมาโดยเฉพาะ เพื่อจะชนะเสียซึ่งกรรมทั้งปวง** กรรมทั้งปวง บรรดากรรมใด ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นแหละ จะสิ้นสุดไปหมดด้วยอำนาจกรรมที่ไม่ดำไม่ขาว คืออริยมรรค ฉะนั้น ถ้าเราจะช่วยกันทำตัวให้เป็นพุทธบริษัทที่ถูกต้อง จะตอบปัญหาแก่คนต่างประเทศต่างศาสนาด้วยเรื่องกรรมแล้วขอให้พูดอย่างนี้ เผื่อวันหน้าเราจะต้องพบกับชาวต่างประเทศ หรือนักศึกษาในศาสนาอื่น.

เรื่องกรรมนี้ท่านแจกไว้ถึง ๔ แต่เราลดเหลือเพียง ๓ ก็ได้ ๑. กรรมดำ ๒. กรรมขาว ๓. กรรมทั้งดำทั้งขาว ทั้ง ๓ อันนี้มันคงอยู่แต่ดำขาวเท่า-นั้น ทีนี้ อันที่ ๔ นี้มันไม่ดำไม่ขาว มันต่างออกไป ฉะนั้น เราจะย่นให้เหลือ ๓ ว่ากรรมดำ กรรมขาว แล้วกรรมไม่ดำไม่ขาว มันก็พอ บางทีอาตมาเรียกว่ากรรมที่ ๓ เพราะจัดอย่างนี้ บางทีเรียกไปตามบาลีว่ากรรมที่ ๔ เพราะท่านแจกไว้อย่างนั้น.

สำหรับเวลาที่เหลือนิดหน่อยนี้ จะพูดถึงเรื่องปัญหาน่าหวัวเกี่ยวกับเรื่องกรรมของคนสมัยนี้ ปัญหาที่ถูกถามมากที่สุด ก็คือปัญหาที่ว่า **ทำไมคนสมัยนี้ที่ทำดีแล้วไม่ได้ดี ? คนที่ทำไม่ดี กลับได้ดี ? คนโกงกลับได้ดี ? คนสุภาพ คนดีจริง คนตรง กลับไม่ได้ดี ? ซึ่งเป็นเหตุให้เขาไม่เชื่อว่าทำดีได้ดี หรือว่าทำชั่วได้ชั่ว** ถ้าท่านผู้ใดบรรดาที่อยู่ที่นี่ มีความรู้สึกอย่างนี้ หรือมีปัญหาอย่างนี้ ก็ขอให้ช่วยฟังให้ดี **มูลเหตุที่จะเกิดการขัดแย้งอย่างนี้ขึ้นนั้น มันมีมูลมาจากการที่คนสมัยนี้ มันรู้จักแต่เรื่องทางวัตถุจนตาบอด** ถ้าจำประโยคนี้ไว้ได้ จะเข้าใจได้ทันทีเลย ว่าคนสมัยนี้มัน**รู้จักเรื่องแต่เรื่อง**

ทางวัตถุจนตาบอด; ไม่รู้จักเรื่องที่เป็นฝ่ายนามธรรม ฝ่ายธรรมที่ไม่มีรูปเสียเลย รู้แต่เรื่องทางวัตถุ ก็คือ เงินของ หรือว่าเกียรติอำนาจที่จะได้มาซึ่งเงิน ซึ่งของ หรือความเอร็ดอร่อยที่จะเกิดมาจากของ คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อย่างนี้เราเรียกว่าวัตถุหมดเป็น Materialism หมด **รู้จักแต่วัตถุอย่างนี้จนตาบอดแล้วเอาวัตถุนี้เป็นของดี มันเลยเข้ารูปกันไม่ได้กับคำสอน.**

ที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แล้วเอามาแต่ไหนพูดล่ะ ? ที่ว่าทำดีทำชั่วนั้นคืออย่างไร ? ตัวเองก็พูดเองหรือ รับรองอยู่เองแล้วว่า ทำอย่างนี้เราเรียกว่าดีเว้ย ! อ้ายอย่างนี้เราเรียกว่าชั่วเว้ย ! แต่พอไปทำเข้าแล้วทำไมไม่ดีล่ะ ! ทำไมไม่ชั่วล่ะ ! เพราะตัวก็รู้ และพูดเอง บัญญัติเอง ยอมรับเองว่าทำอย่างนี้ดี ทำอย่างนี้ชั่ว. **พอไปทำทันทีมันก็ดีทันที หรือชั่วทันที มันดีแล้ว ชั่วแล้วเสร็จแล้วตั้งแต่เมื่อทำ ที่บัญญัติอย่างนี้เขาบัญญัติได้ และเขายอมรับว่านี้ดี นี้ชั่ว แต่พอจะไปเอาผล หรือรับผล เขาไปตัดสินด้วยวัตถุ เอาวัตถุเป็นหลักเสีย แต่พอถึงทีการกระทำ เขาเอากฎแห่งกรรมตามธรรมหรือธรรมชาติเป็นหลัก แต่พอถึงทีรับผลกลับไปเอาวัตถุที่จะได้หรือไม่ได้เป็นหลัก** อย่างนี้มันก็หลอกตัวเอง มันไม่ควรจะเกิดปัญหาอย่างนี้.

เรื่องนี้มันมีทางที่จะเข้าใจได้ง่าย ๆ ต่อไปอีก คือว่า เมื่อเรา หรือทุกคนยอมรับกันหมดแล้วว่า ทำอย่างนี้เรียกว่าดี ทำอย่างนี้เรียกว่าชั่ว พอทำเสร็จมันก็ชั่วเสร็จ มันก็ดีเสร็จทันที ส่วนผลทางวัตถุนั้นมันเป็นอีกเรื่องหนึ่ง มันคือผลพลอยได้ ถ้าได้เงินมา ได้อะไรมาด้วย มันก็ต้องดูอีกทีว่ามันได้มาเพราะการทำกรรมดี หรือกรรมชั่ว ถ้ามันทำกรรมชั่วเพราะโกงหลอก

ลวงเขาแล้วได้เงินเขา อย่างนี้มันเป็นเงินชั่ว เงินชั่วก็เป็นอันตรายแก่คนนั้น ต่อเมื่อได้มาด้วยกรรมดีมันจึงจะเป็นเงินดี.

ฉะนั้น เราจึงพูดว่า ทำดี แล้วก็ดีเสร็จทันที ได้เงินมาก็เป็นเงินดี ได้ชื่อเสียงมาก็เป็นชื่อเสียงดี ทำให้เป็นสุขตลอดไป ทีนี้ทำชั่วแล้วก็ชั่วเสร็จทันที ถ้าได้เงินมาก็เป็นเงินชั่ว ถ้าได้ชื่อเสียงมาก็เป็นชื่อเสียงปลอม ล้วนแต่จะทำให้ยุ่งยากลำบากเป็นทุกข์ต่อไป อย่างนี้มั่นแน่ เปลี่ยนแปลงไม่ได้.

แต่มันมีอยู่อีกอย่างหนึ่งเหมือนกับที่พูดไปแล้วว่า กรรมนั้นไม่ได้ให้ผลทันที ให้ผลตามกาลเวลา ตามหน้าที่ ตามน้ำหนัก ยังสับสนกันอยู่ ฉะนั้นอย่าเพ่อไปพูดว่าทำแล้วทำไมจึงไม่ได้ จะเอากันเดี๋ยวนี้ทำไมจึงไม่ได้ แล้วก็มุ่งแต่จะเอาเงินเอาของเอาวัตถุเป็นหลัก, เมื่อเข้าใจอย่างนี้แล้วปัญหาอย่างนี้ก็จะหมดไป นี่เราพูดกันถึงเรื่องกรรม.

ทีนี้ ก็เรื่องที่ ๓ คือ Factors ที่ ๓ ของการว่ายเวียน คือวิบากหรือผลกรรม ผลกรรมนี้ก็คือดี หรือชั่วนั่นเอง ในทางธรรมะแท้ ๆ ก็คือความดีความชั่ว ความเป็นสุขหรือความเป็นทุกข์ แต่เขาก็ยังเอาวัตถุทางภายนอกเป็นเกณฑ์ แล้วที่เป็นไปเพื่อความว่ายเวียนนั่นแหละ ถ้าถูกใจเขา เขากลับว่าเป็นดี แต่ที่แท้มันไม่ใช่เรื่องดี เรื่องวิเศษ มันเป็นเรื่องทุกข์ แต่เพราะถูกใจเขา เขาก็เห็นว่าดี ความทุกข์นั้นยังซับซ้อนอยู่.

ตอนนี้ ก็อยากจะให้รู้เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าวิบากนี้ ก็คือผลที่เกิดขึ้นมาจากกรรมนั้น ๆ ที่เขากล่าวไว้ในรูปของปุคคลาธิษฐาน โดยเอาวัตถุเป็น

หลัก เพื่อเข้าใจง่ายนั่นแหละทำให้หลง ๆ ได้. เพราะฉะนั้น เราจะต้องรู้ ถ้าท่านเคยอ่านหนังสือ เรื่องไตรภูมิพระร่วง หรืออะไรเหล่านี้มาแล้ว ก็คงจะได้ยินได้ฟังเรื่องภพ ๓๑ นี้ ซึ่งแสดงในหนังสือชนิดนั้น: แสดงว่า เมื่อทำกรรมแล้วมันก็มีการเกิดมาตามกรรมนี้ ๓๑ อย่าง เอาตั้งแต่อย่างเลวขึ้นมาคือเกิดในอบาย มีอยู่ ๔ อย่าง คือนรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย ๔ อย่างนี้ เรียกว่าอบาย ถ้าดีขึ้นมาหน่อยก็เรียกว่าเกิดเป็นมนุษย์นี้มีอย่างหนึ่ง. ทีนี้ถ้าดีขึ้นไปอีกก็เกิดในสวรรค์ เป็นเทวดา คือ (ถ้าจะจำหรือจะจดก็จดแต่หัวข้อก็พอ) เทวดาประเภทหมกมุ่นในกาม มีอยู่ ๖ ชั้น จาตุมหาราชิกา, ดาวดึงษ์, ยามา, ดุสิต, นิมมานรตี, และปรนิมมิตตะวสวัตตี อะไรก็ตาม อย่าไปจำมันให้ป่วยการ แต่ว่ามันมีอยู่ ๖ ระดับ มันยังมีดีเลวกว่ากันถึง ๖ ระดับ แม้ในสวรรค์พวกที่มีกามคุณ แล้วสวรรค์ที่ไม่มีกามคุณ แต่ยังมีรูป นั้นมีอยู่ถึง ๑๖ พวก หรือ ๑๖ ชั้น แล้วสวรรค์ที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณด้วยแล้วก็ไม่มีรูปด้วยนี้อีก ๔ ชั้น ฉะนั้น รวมกันจึงเป็น ๓๑ ชนิด หรือ ๓๑ ชั้น.

คนที่อ่านแต่ตัวหนังสืออย่างหนังสือไตรภูมิพระร่วงโดยเฉพาะนี้จะนึกฝันถึงโลกอื่น ถึงบ้านเมือง ถึงบุคคล ถึงหญิง ถึงชาย ถึงอะไรต่าง ๆ เหล่านั้นหมด ถ้านึกอย่างนั้นมันก็ได้ ดีเหมือนกันสำหรับคนแรกเรียน หรือเด็ก ๆ หรือว่าคนที่ยังไม่รู้อะไร จะได้อยากทำดี จะได้เกลียดการทำชั่ว จะพยายามละความชั่ว แล้วทำดีไปตามที่เขาวางไว้ จึงถือว่านี้เป็นการกล่าวอย่างให้มีวัตถุ อย่างให้มีตัวตน มีบุคคล คือกล่าวตามภาษาคน จำไว้ให้ดีว่า ภาษาคนพูด พูดอย่างให้มีวัตถุ ไม่ใช่ภาษาพระพุทธเจ้า.

แต่ถ้าพูดอย่างภาษาพระพุทธเจ้า ไม่พูดเป็นภาษาวัตถุ พูดเป็นภาษาธรรมะล้วน อยากจะให้รู้ไว้ เข้าใจไว้ว่า ภาษาธรรมะนี้เป็นภาษาพูด

เรื่องทางใจ ทางนามธรรม ภาษาคนพูดเรื่องทางวัตถุ จะยกตัวอย่างมาเหมือนกับว่า อบาย ๔ นรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย นี้อบาย ๔. ข้อแรกคือนรก ตกนรกถูกเผา ถูกแทง ถูกอะไรอย่างนี้ มีพูดอยู่ก่อนพระพุทธ-เจ้าเกิดเป็นไหน ๆ และถ้าพูดว่าเดรัจฉาน ๆ โดยกำเนิดหมายถึงวัวควาย ช้างม้านี้ มันก็พูดกันอยู่ก่อน ถ้าเปรตตามที่เขียนไว้ในฝาผนังตัวโตท้องเท่าภูเขาปากเท่ารูเข็ม อดอยากลำบากอย่างยิ่งนี้ ก็เป็นเรื่องทางวัตถุ ส่วนที่เรียกว่าอสุรกายก็คือผีชนิดหนึ่ง ซ่อนเนื้อซ่อนตัวอยู่เรื่อย เกิดมาใน ๔ อย่างนี้เรียกว่า อบาย แต่นั่นเป็นเรื่องทางวัตถุ.

สำหรับเรื่องทางภาษาธรรม ทางจิตใจที่พระพุทธเจ้าท่านพูดนั้นท่านเล็งความหมายของมัน ท่านพูดทีหลัง ท่านพูดเมื่อมนุษย์มีสติปัญญาแล้วไม่ใช่พูดเมื่อมนุษย์ยังโง่อยู่ ฉะนั้น ท่านจึงพูดในภาษาธรรมว่า นรกนั้นคือความร้อน เดือดร้อนในใจมีความหมายอย่างนี้ เดรัจฉานกำเนิดนั้นคือความโง่ และว่าความหิวกระวนกระวายด้วยกิเลสนั้นคือเปรต แล้วความขี้ขลาดนี้คืออสุรกาย.

เราไม่ต้องไปหาอบายอย่างนี้ที่ไหน ดูที่ตัวเราเองทุกวันเวลา ร้อนใจเพราะทำผิด หรือร้อนใจเพราะมีอะไรมาท่วมทับหรืออะไรก็ตาม นี้มันก็เป็นนรก คือมีความร้อนใจ ซึ่งมีอยู่บ่อย ๆ แล้วมันมีจริง แล้วมันมีอยู่ทันตาเห็นนี้ ส่วนเดรัจฉานนั้น คือความโง่ที่บางคราวเราโง่ไปอย่างไม่น่าโง่นี้อย่าให้พูดกันมากในเรื่องนี้ ไปคอยสังเกตดูเอาเองก็แล้วกัน เรามีโอกาสที่จะโง่อย่างไม่น่าโง่อยู่บ่อย ๆ นั่นแหละมันมีความเป็นสัตว์เดรัจฉาน แล้วก็เมื่อไรหิว ๆ ๆ ชนิดที่หิวด้วยกิเลส หิวเหมือนใจจะขาด เช่นเด็กบางคน

ซื้อล็อตเตอรี่ไว้ก็หิวที่จะถูกอย่างนี้เป็นต้น มันก็มีอาการเหมือนกับว่าท้องเท่าภูเขา ปากเท่ารูเข็ม มันกินให้หายหิวไม่ทัน แล้วอสุรกายคือขี้ขลาด เราขี้ขลาดอย่างไม่มีเหตุผลอยู่เสมอ ระวังให้ดีดูให้ดีจะพบความเป็นอสุรกาย นับตั้งแต่บางคนกลัวไส้เดือน กลัวจิ้งจก ตุ๊กแก กลัวลูกหนู กลัวอย่างนี้มันก็เหลือเกิน กระทั่งกลัวผี กระทั่งกลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัวอย่างอื่นสูงขึ้นมา กระทั่งต้องกลัวธรรมะ **กลัวว่าธรรมะนี้จะไม่ให้อะไร** เป็นของจืดชืด ความกลัวก็เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์อย่างนี้ นี่แหละ คืออบายที่แท้จริง จริงกว่าที่พูดเป็นวัตถุอย่างโน้น คือมีจริง. สวรรค์ในอก—นรกในใจ นี้ได้มีอยู่จริงแล้วเป็นของจริง.

เราต้องจัดป้องกันตามของจริงนี้ก่อนจึงจะป้องกันเรื่องที่จะเกิดต่อตายแล้วโน้นได้ **ถ้าเราแก้ไขอบายทั้งหมดที่นี่ได้ ก็อย่ากลัว ตายไปแล้วไม่มีตกอบายชนิดไหนได้** ฉะนั้น อย่าไปนึกถึงอบายต่อตายแล้ว นึกถึงอบายที่นี่และเดี๋ยวนี้ ที่มีอยู่จริงนี้ พระพุทธเจ้าท่านพูดภาษาธรรมอธิบายไปในลักษณะอย่างนี้.

ถ้ายังไม่เห็นอีก ก็ขอให้เปรียบเทียบต่อไป ถึงคำว่าอบายมุข อบายมุขนี้คงจะท่องกันได้หลายคน อบายมุขปากทางแห่งอบาย ดื่มน้ำเมา เล่นการพนัน เที่ยวกลางคืน คบคนชั่วเป็นมิตร อะไรเหล่านี้ที่เรียกว่าอบายมุขนี้คือปากทางของอบาย จะเห็นได้ง่าย ๆ ยกตัวอย่างให้เห็นว่า ผู้ชายกินเหล้า; กินเหล้าเป็นอบายมุข การกินเหล้านั้นแหละเป็นเหตุให้เกิดความร้อนใจเมื่อไรก็ได้มันก็ตกนรก เพราะโง่จึงไปกินเหล้า นี้มันเป็นสัตว์เดรัจฉาน การกินเหล้าทำให้เกิดความทะเยอทะยาน ความหวัง ความหิว อะไรก็ตามขึ้นมา

มันก็เป็นเปรต ในบางเวลาการกินเหล้าทำให้ขี้ขลาด มันก็เป็นอสุรกาย หรือว่าผู้หญิงชอบเล่นไพ่ การเล่นไพ่นั้น ทำให้ร้อนใจเป็นนรกขึ้นมาเมื่อไรก็ได้ แล้วก็โง่จึงไปเล่นไพ่ ด้วยความหวังว่ามันจะมีประโยชน์ นี่มันก็เป็นสัตว์เดรัจฉาน ถ้าแพ้เสียใจเดือดร้อน มันก็เป็นนรก คนที่ถือไพ่อยู่ในมือนี้ หิวยิ่งกว่าอะไร นี่มันเป็นเปรตอยู่ตลอดเวลา แล้วมันก็ขี้ขลาดกลัวจะแพ้อยู่เรื่อย นี่มันก็เป็นอสุรกาย อยู่ตลอดเวลา.

เอาตัวอย่างง่าย ๆ ที่ว่า ผู้ชายไปกินเหล้า ผู้หญิงเล่นไพ่ ที่เป็นอบายมุข ไปสังเกตดูก็จะพบสิ่งที่เรียกว่า อบายโดยแท้ในภาษาธรรม แล้วก็จะเข้าใจคำว่าวิบากฝ่ายชั่วฝ่ายเลว ฝ่ายร้ายได้ทันที.

ทีนี้ ทางฝ่ายดีฝ่ายสวรรค์ ก็คือความอิ่มอกอิ่มใจ สรุปแล้ว ให้ถือแต่เพียงว่า **ยกมือไหว้ตัวตัวเองได้เมื่อไร เมื่อนั้นเป็นสวรรค์** ถ้ายังไม่มีอะไรที่จะทำให้ยกมือไหว้ตัวเองได้ เมื่อนั้นยังไม่เคยพบกันกับสวรรค์ ฉะนั้น ขอให้ทำอย่างนี้จนยกมือไหว้ตัวเองได้ อย่างนี้แล้วไม่ต้องกลัว ตายแล้วเป็นไปสวรรค์ครบบริบูรณ์ทุกอย่าง เพราะว่าการที่คนเราจะยกมือไหว้ตัวเองได้นี้ มันคือการทำที่ถูกที่ดีอย่างเต็มเปี่ยม.

ถ้าสูงขึ้นไปก็เป็นเรื่องรูปพรหม เรื่องที่ว่าไม่เกี่ยวข้องกับกามารมณ์; แล้วก็มีอรูปพรหมสูงสุดขึ้นไปอีก ความหมายก็อย่างเดียวกันหมด นี้เราได้คำว่าวิบากมาพิจารณากันแล้ว.

ทีนี้ ก็ลองมาดูว่ากิเลสความอยากเป็นเหตุให้ทำกรรม กรรมทำให้เกิดผลกรรม คือวิบาก แล้วก่อให้เกิดกิเลสอีก นี้ก็คือสังสารธรรม หรือการ

ว่ายเวียน มีผู้ถามถึงเรื่องการเกิดใหม่ ก็ให้เข้าใจว่า การตั้งตัวของรอบหนึ่งๆ ของสังสารธรรม นั้นคือการเกิดใหม่. กิเลสเป็นเหตุให้ทำอะไรลงไปในวันนี้ด้วยความรู้สึกหมายมั่นปั้นมือ เป็นตัวกู เป็นของกู เป็นกิเลสอุปาทานเต็มที่ ทีนี้แล้วก็ทำกรรม แล้วก็ได้ผลกรรม. ทีนี้พอจะสุดรอบนี้ มันจะตั้งต้นรอบใหม่นี้ ก็จะต้องเกิดตัวกู หรือของกูอันใหม่ นี้เรียกว่าชาติ หรือความเกิดของตัวกู หรือของกูในรอบใหม่นี้ นี้เรียกว่าการเกิดใหม่ ซึ่งเราเกิดได้วันหนึ่ง ๆ หลาย ๆ ชาติ.

ส่วนเรื่องการเกิดใหม่ต่อเข้าโลงไปแล้วอย่าเพิ่งไปพูดถึง มันเป็นเรื่องของร่างกายของวัตถุ ไม่มีความหมายอะไร ถ้าไม่มีเรื่องของจิตใจ เรื่องร่างกายก็ไม่มีความหมายอะไร ฉะนั้น มารู้มาแก้ปัญหาเรื่องจิตใจให้ถูกต้องให้สิ้นเชิง ปัญหาเรื่องเกิดทางร่างกายก็จะถูกแก้ไขโดยสิ้นเชิง.

เพราะฉะนั้น ถ้าเรามีการเกิดทางจิตใจเมื่อไร จะต้องมีความทุกข์เมื่อนั้น ฉะนั้น อย่าให้เกิดความรู้สึกเป็นตัวกูของกู ก็จะไม่มีความทุกข์เลย และถ้าทำได้อย่างนี้แล้ว มันก็หมดปัญหาที่นี่ และเดี๋ยวนี้ ตายไปแล้วมันก็ไม่มีปัญหาอะไร นี่เรียกว่าการเกิดใหม่ตามภาษาของพระพุทธเจ้า.

ภาษาของคนเขาเอาเนื้อหนังร่างกายวัตถุเป็นหลัก แล้วพูดอย่างภาษาคน, แล้วพูดกันมาก่อนพระพุทธเจ้า. เกิดใหม่ทำนองนี้พูดกันก่อนพระพุทธเจ้านานไกลทีเดียวเป็นการเกิดทางเนื้อหนัง. ทีนี้ ภาษาธรรมมันเป็นภาษาพูดฝ่ายจิตใจ ฝ่ายวิญญาณ เป็นภาษาพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ เพิ่งจะพูดเมื่อมีบุคคลอย่างพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น ที่ว่าชาติเป็นทุกข์คือเกิดทุกที เป็น

ทุกข์ทุกทีอย่างนี้ มันหมายถึงชาติที่เกิดอย่างนี้ จำง่าย ๆ ว่าพอคิดอย่างคนก็เกิดเป็นคน พอคิดอย่างสัตว์ก็เกิดเป็นสัตว์ พอคิดอย่างโจรก็เกิดอย่างโจร คิดอย่างบัณฑิตก็เกิดอย่างบัณฑิต คิดอย่างเศรษฐีก็เป็นเศรษฐี คิดอย่างขอทานก็เป็นขอทาน นี้เรียกว่า **อุปปาติกะ คือเกิดทางใจ กระทันหันโดยไม่ต้องเกี่ยวกับร่างกาย** นี่แหละคือความเกิดใหม่ที่เกิดกันอยู่วันละหลาย ๆ หน.

แต่เราไปรู้แต่เรื่องเกิดทางร่างกาย **ฉะนั้น** มันจึงไม่หมดปัญหา ปัญหามันจึงเหลืออยู่ **ดังนี้** เขาจึงถามว่าเกิดใหม่นี้คืออย่างไร? คืออะไร? อะไรไปเกิด? มันยุ่งไปหมด เพราะไม่มองดูในส่วนตัวจริงอย่างนี้.

ทีนี้ บางคนถามว่า เกิดทำไม? **เกิดมาทำไม?** ถ้าเขาเอาภาษาธรรมดามาถามเราก็ตอบไปว่า **เกิดเพื่อให้หยุดเกิด** เพราะเกิดคือการเวียนว่าย **เพราะฉะนั้น** เราเกิดมาเพื่อให้รู้ หรือให้ถึงที่สุดของการเวียนว่าย แต่ถ้ามีความฉลาดถึงที่สุดจะมองเห็นว่า **ที่แท้คนเราไม่ได้เกิดมา** ตรงนี้คือตอนที่ว่าเข้าใจยากที่สุดของพุทธศาสนา คือตอนที่ว่า **ที่แท้คนเรามิได้เกิดมา** เพราะว่าเขามุ่งจะชี้ไปยังความจริงที่ลึกลับที่ว่า**มันมิได้มีคน** มันมีแต่กาย มีแต่ใจ มีแต่เหตุปัจจัยปรุงแต่ง หมุนเวียนไปตามกฏเกณฑ์ของธรรมชาติ แล้วความรู้สึกในตัวสัตว์หรือคนนั้น มันไปเข้าใจว่าเรา และเราเกิดมา.

ถ้าเราจะตอบปัญหาทางศีลธรรมทั่ว ๆ ไป สำหรับมนุษย์ทุกคน เราก็ควรจะตอบว่า **เกิดมาเพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้** นั้น

แหละคือบรมธรรมอย่างที่อธิบายวันก่อน คือการหยุดการเวียนว่ายโดยไม่มีความทุกข์เลย นี้เรียกว่าสิ่งที่ดีที่สุดตามหลักของพุทธศาสนา เรียกสั้น ๆ ว่านิพพาน.

อยากจะให้ทราบไว้ด้วยว่าทางศีลธรรมสากลเขาก็มีสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ เขาแจกออกไปเป็นความสุข เป็นความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์ เป็นหน้าที่บริสุทธิ์ แล้วก็เป็นความรักสากลไม่เลือกหน้า นี่เป็นสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์ นี้เป็นเรื่องศีลธรรม เราจะไว้พูดกันวันหลังก็ได้ แต่อยากจะให้สังเกตดูให้ดีว่า **ในสี่อย่างนี้ ถ้าว่ามันเป็นไปสมบูรณ์จริงตามนี้มันก็คือสิ่งที่ดีที่สุดที่เหมือนกัน คือไม่มีความทุกข์ หรือหยุดการเวียนว่าย.** ฉะนั้นแม้จะเอาเรื่องศีลธรรมสากลเป็นหลัก หรือว่าเอาพุทธศาสนาเป็นหลัก มันก็ต้องตอบว่า **เกิดมาเพื่อจะหยุดเสียซึ่งความเวียนว่าย หรือความทุกข์** ขออภัยที่ว่ามันเลยเวลาไปบ้างแล้ว แล้วเรื่องมันยังเหลืออยู่นิดหน่อย ขอรวบรัดพูดเสียให้หมด อย่าให้มันลำบากแก่การที่จะต้องพูดในวันหลัง วันนี้เราพูดเรื่องการว่ายเวียน ทำให้เข้าใจเรื่องกาย เรื่องจิต เรื่องกิเลส เรื่องกรรม เรื่องวิบาก และปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการเกิด หรือเกิดใหม่ พอสมควรเท่าที่ควรจะทราบ.

อาตมาขอยุติการบรรยายวันนี้เพียงเท่านี้.

คำบรรยาย หลักพระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๗/๒๕๑๑

เรื่อง

ธรรมที่เป็นหลักสำคัญสำหรับมนุษย์

พระราชชัยกวี(พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องประชุม ของกระทรวงยุติธรรม

๓๐ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

การบรรยายในครั้งที่ ๗ นี้ จะได้กล่าวถึง ธรรมะที่เป็นหลักสำคัญสำหรับมนุษย์ทุกคน เฉพาะคือเรื่อง อริยสัจ และเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท เราจะต้องนึกทบทวนไปถึงคำบรรยายที่แล้วมา ซึ่งได้กล่าวถึงธรรมะในความหมายที่กว้างและทั้งหมด และทั้งหมดนั้นได้ถูกแบ่งบางส่วนไปเป็นส่วนที่เรียกว่าเป็นธรรม บางส่วนเป็นอธรรม ทั้งที่เป็นธรรมะด้วยกัน และทั้งหมดนั้นต้องเป็นธรรมชาติ จะเป็นของใครไม่ได้ ส่วนที่เป็นบรมธรรมนั้น ก็หมายถึงความดับทุกข์สิ้นเชิง เรารู้กันเฉพาะที่จำเป็นแก่การดับทุกข์สิ้นเชิง เทียบส่วนแล้วมีประมาณเท่ากับกำมือเดียว แล้วเราก็รู้จักธรรมะฝ่าย อธรรมหรือที่ทำความทุกข์ และโดยเฉพาะที่เป็นการวนเวียน ไม่รู้จักสิ้นสุด

ในวันนี้เราจะได้ศึกษากันถึง ธรรมะประเภทที่สำคัญ หรือเรื่องที่สำคัญ สำหรับทุกคน ซึ่งได้ฟังชื่อ ชินหูกันทั่ว ๆ ไปว่าอริยสัจ ส่วนคำว่าปฏิจจสมุปบาท นั้นก็คืออริยสัจ แต่ว่าไม่ค่อยจะชินหูกัน ในตอนแรกที่สุดนี้ อยากจะพิจารณากันโดยกว้าง ๆ หรือรวม ๆ กันไปก่อน ก่อนแต่ที่จะแยกเป็นราย ๆ หรือรายละเอียดเป็นส่วน ๆ

อริยสัจ และ ปฏิจจสมุปบาท นี้ถ้าพูดอีกทีหนึ่งก็คือว่าอริยสัจน้อยและอริยสัจใหญ่นั่นเอง เรื่องอริยสัจน้อยก็คือเรื่องอริยสัจที่ได้ยินได้ฟังกันอยู่เสมอ แล้วขยายความออกไปให้เป็นอริยสัจพิศดารในรูปที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งแปลว่าสิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้น จนกระทั่งเป็นความทุกข์ขึ้นมา และที่อาศัยกันดับลง อาศัยกันดับลง จนกระทั่งเป็นความดับทุกข์ขึ้นมา สำหรับคำว่าอริยสัจ ก็ควรจะพิจารณากันถึงคำว่า "อริย" คำหนึ่ง กับคำว่า "สัจ" อีกคำหนึ่ง คำว่าสัจ แปลว่าความจริง คำว่าอริยในที่นี้เป็นคุณศัพท์ แปลว่าซึ่งประเสริฐ ทำไมจึงต้องพูดว่าความจริงซึ่งประเสริฐ หรืออันประเสริฐ ก็เพราะว่าความจริง ที่ไม่ประเสริฐก็มี ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ทุกอย่างไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมชาติ เป็นตัวธรรมชาติ เป็นกฎธรรมชาติ เป็นหน้าที่ตามธรรมชาติ เป็นผลอันเกิดจากหน้าที่ เหล่านี้เป็นความจริงทั้งนั้น แต่ถ้าว่าส่วนไหนมันทำความทุกข์ ประเภทไหนทำความทุกข์ให้เกิดขึ้น ประเภทนั้นไม่ประเสริฐ ประเภทไหนดับทุกข์ ประเภทนั้นก็ประเสริฐ แล้วยิ่งกว่านั้นยังมีอีกความหมายหนึ่งว่า ความจริงนี้มันจริงอย่างคน—รับรองหรือบัญญัติกันก็มี อย่างนี้ไม่ใช่จริงแท้ของธรรมชาติ คือเป็นจริงตามที่มนุษย์ตกลงกันเองว่า จริงหรือรู้สึกว่าจริง มันอาศัยตามที่มนุษย์ รับรองกัน หรือเข้าใจกันได้ แล้วก็เรียกว่าจริง เช่นพูดจริงอย่างนี้

หรือที่สมมติ บัญญัติว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ก็จริงอย่างสมมติบัญญัติ เช่นเราพูดว่าคน นี้ก็จริงอย่างคนพูด แต่ถ้าตามธรรมชาติ มันไม่ใช่คน มันเป็นเพียงของหลาย ๆ อย่าง หลาย ๆ ส่วน ที่เป็นธรรมชาติประกอบกันเข้า เป็นกลุ่มเดียว ที่เป็นกายเป็นพื้นฐาน ที่เป็น**จิต นี่ก็เป็นแกนที่สำคัญ** รวมกันเรียกว่าคน นี้จริงอย่างคนพูด คือจริงอย่างสมมติก็เพราะเรารู้กันว่าเราเรียกกันว่าคน แต่ถ้าความจริงของธรรมชาติ ที่พระอริยเจ้าท่านรู้กันนั้น ท่านเห็นว่ามันเป็นธรรมชาติกลุ่มหนึ่งเท่านั้นเอง—ตัวธรรมชาติกลุ่มหนึ่งเท่านั้นเอง นี่ก็จริงอย่างภาษาพระอริยเจ้าผู้รู้ หรือที่เราเรียกกันว่าจริงอย่างปรมัตถ์ จริงอย่างสมมติคือจริงอย่างที่ชาวบ้านพูดหรืออีกตัวอย่างหนึ่งก็เช่นว่า เมื่อชาวบ้านพูดว่า ของข้าพเจ้าหรือของคนนั้น ของคนนี้ เช่นที่ดินผืนนี้เป็นของคนนี้ มันก็จริงแต่ตามที่ สมมติหรือบัญญัติหรือตามที่กฎหมายรับรองหรือตามที่ขนบธรรมเนียมประเพณีบัญญัติ เราก็ว่าจริง แต่ตามความจริงแผ่นดินหรือที่ดินชิ้นไหนก็ตาม มันคือธรรมชาติ และเจ้าของที่แท้จริงคือธรรมชาติ อย่างนี้เรียกว่าจริงกว่า—จริงโดยปรมัตถ์. จริงโดยสมมตินี้มันยืดหยุ่นไปตามกาลบัญญัติ สมมติของคน ที่พร้อมใจกันบัญญัติ เขาจึงเรียกว่าจริงโดยสมมติ ภาษาอังกฤษนิยมใช้กันด้วยคำว่า Relative Truth; Relative คือยังเนื่องอยู่กับอะไรบางอย่าง ส่วนที่จริงตามเด็ดขาดจริงตามธรรมชาติ นั้นก็เรียกว่า ปรมัตถ์สัจ คือจริงอย่างยิ่ง ภาษาอังกฤษนิยมเรียกกันว่า Absolute Truth. ทีนี้คำว่าสัจจะที่จะเป็นอริยสัจขึ้นมาได้นี้ ต้องเป็นอย่าง Absolute Truth คือจริงแท้ จริงอย่างธรรมชาติ ในบรรดาสิ่งทั้งหลายที่ว่าจริงหรือบัญญัติไว้ว่า จริงตามธรรมชาตินี้ ก็ยังมีที่ประเสริฐและไม่ประเสริฐ ที่มีประโยชน์มากนั่นแหละถึงจะเรียกว่าประเสริฐที่เรียกได้ว่าอริยสัจในที่นี้ คือ ประเสริฐจนถึงกับทำให้คนผู้รู้นั้นอยู่เหนือความทุกข์ ทำบุคคลให้กลายเป็นคนที่ไม่

มีความทุกข์ แล้วคนเหล่านั้นก็พลอยถูกเรียกว่า ประเสริฐไปด้วย คือเป็นอริยชน หรือพระอริยเจ้าไป เพราะบรรลุธรรมที่เรียกว่าอริยสัจนี้ จึงได้นามว่าเป็นอริยเจ้าไป

ทีนี้มาถึงคำว่าอริยะ อยากจะขอให้ฟังไว้ประดับความรู้ ไม่จำเป็นอะไรนัก แต่ก็น่าจะรู้เพื่อประดับความรู้ อริยะ เราแปลกันว่า ประเสริฐ แต่คำว่าประเสริฐนี้มันเป็นเพียงความหมายที่สอง นักภาษาศาสตร์ของภาษาบาลี แยกคำนี้ออกเป็นสองส่วน คือ อริ กับ ยะ อริแปลว่า ข้าศึก ยะ แปลว่าไป อริยะ แปลว่า ไปพ้นจากข้าศึก คือปราศจากข้าศึก ไม่มีข้าศึกนี้ตามตัวหนังสือเป็นอย่างนี้ ไม่มีข้าศึกก็คือ ไม่มีกิเลส ไม่มีความทุกข์ เพราะฉะนั้นความหมายที่สองจึงมีมาว่าประเสริฐ ที่จริงในภาษาบาลียังมีคำอื่น ซึ่งแปลว่าประเสริฐโดยตรง คือคำว่าเสรฐะ หรือประเสริฐนั่นเอง ส่วนอริยะนี้แปลว่าประเสริฐ เพราะเอาความหมายมาจาก ความหมายทีแรกอีกทีหนึ่ง คือว่าหมดข้าศึกกันที หมดความทุกข์ความร้อนกันที นี่คืออริยสัจ ที่ทำบุคคลให้เป็นอริยะชน คนธรรมดาที่ไม่รู้อริยสัจ ก็เรียกว่า ปุถุชน ปุถุชนก็แปลว่าคนหนา หนาก็หมายความว่ามีเครื่องปิดบังปัญญาหนา คือผ้าที่บังลูกตาหนา เพราะฉะนั้นเขาจึงไม่รู้อะไรที่ถูกต้อง เขาทำไปทั้งที่ไม่รู้ อยู่ในระดับงัวเงียงุ่มง่าม เพราะฉะนั้นมันจึงมี ความทุกข์มากกว่า มีความเดือดร้อน อยู่ในสภาพที่ไม่น่าดู จึงไม่ประเสริฐ ส่วนบุคคลที่ได้รู้ได้บรรลุผลของการปฏิบัติตามอริยสัจแล้วนั้น ในอันดับแรกที่สุดเท่านั้นก็เรียกว่าผู้ลืมตา คือแปลว่าผู้มีจักษุ ภาษาบาลี แปลว่า จักขุมา ผู้มีจักษุ หรือว่าผู้ได้มีธรรมจักษุ โดยเนื้อความก็แปลว่าผู้ลืมตาเป็นครั้งแรก ก่อนนี้หลับตามาตลอดเวลา เป็นปุถุชน แล้วก็เริ่มลืมตา เพราะการรู้อริยสัจนั้น ผู้ลืมตาในอันดับแรกนี้เขา

เรียกว่า พระโสดาบัน แปลว่าผู้ถึงกระแสของนิพพาน โสตานี้แปลว่ากระแส อาปันนะแปลว่าถึง โสดาบันแปลว่าถึงกระแสของนิพพาน คือแรกถึงกระแสของนิพพาน แต่ยังไม่ถึงตัวนิพพานโดยสมบูรณ์ นั่นแหละคือผู้ลืมตา เพราะรู้อริยสัจด้วยความรู้ที่ผ่านไปแล้ว จนกระทั่งลืมตา ส่วนที่เรารู้ในการอบรมหรืออ่านนี้ ไม่ถึงขนาดที่เรียกว่าลืมตา เพียงแต่รู้อย่างที่เป็นความรู้ เพราะฉะนั้นขอย้อนระลึกไปนึกถึง หลักที่ได้วางไว้ให้วันก่อนว่า รู้เพราะการศึกษานี้เรียกว่ามีความรู้ รู้เพราะการใช้เหตุผลนั้นเรียกว่าความเข้าใจ แต่ถ้ารู้เพราะได้ปฏิบัติผ่านไปแล้วอย่างมีผลสำเร็จ ได้รู้รสของการปฏิบัตินั้นจริง นี้เรียกว่ารู้อย่างแจ้งเห็นแจ้งแทงตลอด ผู้ที่รู้แจ้งเห็นแจ้งแทงตลอดอริยสัจในอันดับแรกนี้ เรียกว่าผู้ลืมตา หรือผู้ถึงกระแสพระนิพพานคือพระโสดาบัน ทีนี้ก็มีต่อลำดับขึ้นไปอีก เป็นพระสกิทาคามี อนาคามี จนกระทั่งเป็นพระอรหันต์ นั้นเรียกว่ารู้สมบูรณ์ รู้อริยสัจโดยสมบูรณ์ บรรลุผลอันดับสุดท้ายเป็นพระอรหันต์ มีนิพพานโดยสมบูรณ์กว่าระดับไหนหมด แต่แล้วก็เป็นผลจากการรู้อริยสัจทั้งนั้น เพราะฉะนั้นถ้าผ่านการบรรลุอริยสัจไปได้อันดับที่หนึ่งก็เรียกเป็นพระโสดาบัน แรกถึงกระแสของนิพพาน มีการรู้อริยสัจเพิ่มขึ้นอีก จนถึงอันดับที่สองนี้ เรียกว่าพระสกิทาคามี แต่ว่าจะหวนหลับมาสู่ความทุกข์อีกครั้งแรก แล้วไม่มีอาการตกมาสู่ความทุกข์อีก แล้วอันดับสามก็คือรู้อริยสัจเพิ่มขึ้นไปอีก จนถึงเรียกว่าพระอานาคามี แปลว่าจะไม่หวลกลับมาสู่ความหลงใหลในโลกนี้อีกเลย แต่ยังไม่ถึงสูงสุด ต่ออันดับสุดท้ายที่สี่จึงสูงสุด ไม่มีกิเลสไม่มีความทุกข์เหลืออยู่เลย เป็นผลของการรู้อริยสัจทั้งสี่ลำดับ

ทีนี้ลองสังเกตดูให้ดีว่า เมื่อได้ฟังอย่างนี้ท่านจะนึกอย่างไร ท่านจะนึกไปเสียว่า เรื่องความรู้อริยสัจนี้มันเป็นเรื่องของใครก็ไม่รู้ ของพระอริยะเจ้าซึ่งอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ จะเป็นแต่บรรพชิตอยู่ในป่าดง หรืออะไรทำนอง

นี้ไปเสียหมด เลยไม่สนใจให้จริง โดยจัดไว้เป็นคนละเรื่องกับของเรา เรื่องอริยสัจจึงเป็นหมันอยู่มากในปัจจุบันนี้ ทีนี้ขอให้ย้อนมานึกดูใหม่ว่า เรื่องอริยสัจนั้น ไม่ใช่เรื่องที่จัดไว้สำหรับคนอีกพวก ซึ่งจะไม่อยู่ในโลก หรือว่าหนีโลก หรือทิ้งโลก หรือไปเป็นฤาษี มุนี อะไรทำนองนั้น แต่จัดไว้ด้วยความมุ่งหมายให้อยู่ในโลก โดยมีชัยชนะเหนือโลก เราจะอยู่กะโลกนี้อย่าอยู่ด้วยความพ่ายแพ้อย่าจมโลก อยู่เหนือโลกชนะโลก เพื่อใช้โลกนี้ให้เป็นประโยชน์ตามที่ต้องการ หรือควรจะใช้ โดยไม่มีความทุกข์เลย หรือจะพิจารณากันในอีกแง่หนึ่งว่าเป็นปุถุชนนี้ เป็นทำไมกัน มันก็ต้องเป็นเพื่อดีขึ้น ๆ ๆ ไม่ใช่จะเป็นปุถุชนที่จมอยู่ในกองทุกข์เรื่อยไป เพราะฉะนั้นถ้ามีการเลื่อนชั้นมันก็มีการเลื่อนไปในทางที่เป็นอริยะชน; ไม่รู้อริยสัจคือคนป่าเถื่อน รู้อริยสัจคืออรยะชน พูดตามภาษาที่เขาพูด ๆ กัน ก็ว่าไม่รู้อริยสัจก็คือ อนารยะชน คนป่าเถื่อน รู้อริยสัจก็คือ อารยะชน คนที่เป็นอารยะ มีอารยะธรรม โดยที่รู้ถูกต้องว่ามนุษย์เกิดมาทำไม เกิดมาเพื่อจะให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ แล้วก็ได้รู้เรื่องความทุกข์ จนดับทุกข์ได้นี้ก็คือ ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ เพราะฉะนั้นอารยะชน หรืออารยะธรรม ควรจะหมายถึงคนที่มีธรรมะในขั้นที่ประเสริฐกว่าคนธรรมดาที่ไม่รู้ แล้วอารยะธรรมก็ควรจะเป็นธรรมที่ทำความสงบสุขให้แก่บุคคลและสังคม นี่ขอให้นึกเลยไปถึงคำว่าอารยะธรรมด้วย เดี๋ยวนี้มีอารยะธรรมปืนใหญ่ อารยะธรรมปรมาณู หรืออะไรทำนองนี้ ซึ่งพวกที่เจริญทางวัตถุแล้วเอาไปให้คนป่าเถื่อน แล้วก็ไปอวดว่านี้คืออารยะธรรม นั้นมันก็อารยะธรรมอีกแบบหนึ่ง ไม่ใช่อารยะธรรมหรืออารยะชนตามแบบของพระศาสดาในศาสนาต่าง ๆ ซึ่งหวังในความสงบ. ทั้งหมดนี้มันเป็นคำอธิบายเกี่ยวกับคำว่าอารยะ หรือ อริยะ แล้ว มันเนื่องกันกับคำว่าสัจ—สัจจะนี้ กับคำว่า "ชน" เพราะฉะนั้นเมื่อเราพูดกันถึงเรื่องอริยสัจ

ก็หมายความว่าเราพูดกันถึงเรื่อง ที่จะทำคนให้เป็นอารยะชนนั่นเอง อย่าได้เข้าใจอะไรให้มันเขวหรือมันงมงายไปในทางอื่น นี้ความหมายของคำว่าอริยสัจ อริยสัจเล็กก็คือพูดอย่างย่อ อริยสัจใหญ่ก็คือพูดอย่างพิศดาร

ทีนี้เราก็มาถึงสิ่งที่ควรจะศึกษาต่อไปว่า รูปโครงของอริยสัจนั้นมันเป็นอย่างไร โครงสร้างของเรื่องอริยสัจนั้นมันเป็นอย่างไร นี้เข้าใจง่ายในเมื่อใช้วิธีของ ตรรกวิทยา หรือ Logic ทั่ว ๆ ไปนี้เป็นหลัก อริยสัจสี่ประกอบอยู่ด้วยรูปโครงตามวิธีของ ตรรก คือหัวข้อที่ตั้งขึ้นสี่ข้อ ว่าสิ่งนั้นคืออะไร ? สิ่งนั้นมาจากอะไร ? สิ่งนั้นเพื่ออะไร ? และสิ่งนั้นสำเร็จโดยวิธีใด ? พอครบสี่อย่างนี้ก็เป็นโครงอริยสัจ ที่สมบูรณ์ สิ่งนั้นคือทุกข์หรือสภาพที่มนุษย์ผู้มีใจสูงไม่ต้องการ สิ่งนั้นมาจากความยึดมั่นถือมั่นถือมั่นของมนุษย์นั่นเอง สิ่งนั้นเพื่อให้รู้และเพื่อปฏิบัติให้ดับทุกข์เสียได้ พูดสั้น ๆ ว่าความทุกข์นี้มีมาเพื่อให้เราดับมันเสียให้ได้ ไม่ใช่มาเพื่อให้ร้องไห้หรือมาเพื่อให้ทนทุกข์กันอยู่ ที่ว่าโดยวิธีใดก็คือโดยวิธีปฏิบัติอย่างถูกต้องแปดประการ ที่เรียกว่ามรรคมีองค์แปด มันจึงคืออะไร ? จากอะไร ? เพื่ออะไร ? โดยวิธีใด ? และก็ได้เคยขอร้องกันเสมอ ๆ ว่า จำหลักนี้ไปใช้ศึกษาสิ่งทุกสิ่ง เรื่องทุกเรื่องที่ควรศึกษา จะศึกษากฎหมาย หรือศึกษาอะไรก็ตาม หรือจะศึกษาส่วนหนึ่งของมันหรือแม้แต่ศึกษา ธรรม เพียงคำเดียว นั่นก็ต้องตั้งปัญหาว่าคืออะไร จากอะไร เพื่ออะไร โดยวิธีใดเสมอไป แล้วก็จะรู้เรื่องนั้นดี อย่างสมมติว่าเราจะศึกษาเรื่องวัว เราตั้งปัญหาว่าวัวคืออะไร จากอะไร เพื่อประโยชน์อะไร และประโยชน์นั้นจะสำเร็จได้โดยวิธีใด อย่างนี้เราก็รู้เรื่องวัวละเอียดถูกต้องครบบริบูรณ์ ตามหลักวิชาอย่างนี้เป็นต้น นี่ไม่ต้องพูดถึงศึกษาเรื่องสิ่งที่ลึก ๆ ไปกว่านี้ แม้ศึกษาเรื่องข้าว เรื่องน้ำอะไรก็เหมือนกัน จะศึกษาเรื่องจิต เรื่องใจ เรื่องกิเลส เรื่องความทุกข์ ความสุขก็เหมือนกัน ต้อง

ตั้งปัญหาสี่ข้อนี้เสมอไป อาศัยรูปโครงจากอริยสัจ ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นี่เมื่อกล่าวโดยตรรก อริยสัจก็มีรูปโครงอย่างนี้

ทีนี้ เราจะ ดูกัน ต่อไปถึง ความที่เรื่อง อริยสัจนี้ เป็น หัวใจของ พุทธศาสนา เรื่องนี้ได้กล่าวย่อ ๆ แล้วแต่วันก่อน แต่สำหรับวันนี้จะขอพิจารณากันให้ชัดเจน เพื่อพูดถึงหัวใจของพุทธศาสนาก็ต้องให้ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ เดี๋ยวนี้เราไม่รู้พุทธศาสนากันก็เพราะคว้าหัวใจของพุทธศาสนาไม่ถูก ในการสนทนากันมากมายหลายสิบครั้ง หลายร้อยครั้ง ไม่ค่อยจะประสพความสำเร็จ เพราะไม่เข้าถึงสิ่งที่เรียกว่าเป็นหัวใจของศาสนา ผู้สนใจ สนใจแต่เรื่องปลีกย่อย และไม่นำไปสู่จุดที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา มีแต่จะนำพล่าออกไป ๆ และเพราะว่าคนสมัยนี้เดินตามก้นฝรั่ง พูดกันตรง ๆ ในระหว่างคนไทยเรา นิยมวิธีของฝรั่งศึกษาวิชาความรู้จากฝรั่ง แล้วใช้วิธีที่จะศึกษาสิ่งต่าง ๆ ตามวิธีของฝรั่ง ซึ่งรู้จักแต่เพียงเรื่อง Negative and Positive สองเรื่องเท่านั้น ไม่รู้จักเรื่องที่เหนือจากนั้นหรือเป็นกลางระหว่างนั้นเลย แม้ไปเมืองนอกเรียนจบปริญญาดีกรี; ปริญญา ๆ กลับมารู้แต่วิธีสองอย่างนี้ พอได้ยินเรื่องอริยสัจ ซึ่งมีแต่เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับทุกข์ เรื่องทางให้ถึงความดับทุกข์ ก็เข้าใจเสียว่าเป็น Negative เป็น Negative-ism คือลัทธิที่บอกแต่ทางฝ่าย Negative; เป็นเรื่องปฏิเสธจนกระทั่งไม่มีอะไร ก็เลยหาว่าไม่อยู่ในความต้องการ ไม่เป็นที่ต้องการ ไม่อาจจะนำมาใช้เป็นหลักสำหรับการทำให้เจริญ หรือที่เรียกว่า "พัฒนา" นี้ได้ เขาจึงประนามพระพุทธศาสนาเตลิดเปิดเปิงไปว่าเป็นสิ่งที่ไม่ทำความพัฒนา นี้มันเป็นความผิดของคนนั้นเอง ที่เดินตามก้นฝรั่ง รู้แต่เรื่อง Negative กับ Positive เอ่ยขึ้นก็เป็น Negative ทันที ปฏิเสธนิพพานว่าไม่มีอะไรที่เป็นผลที่ควรปรารถนา เพราะเข้าใจคำว่า "ดับทุกข์"

หรือว่า "ดับหมด ไม่มีเหลือ" นั่นแหละผิด ดับทุกข์เพราะดับหมดไม่มีเหลือ แต่แล้วอะไรนี้มีไม่รู้.

ที่จริงคำว่านิพพานนั้นแปลว่า "เย็น" ตามที่ได้เคยอธิบายให้ฟังอย่างละเอียดแล้ว ทีนี้คำว่าเย็นนี้คิดดูเป็น Positive หรือเป็น Negative เมื่อพูดว่าเย็นต้องเป็น Positive เพราะฉะนั้นนิพพานจึงไม่ใช่ Negative เพราะมีความหมายว่าเย็น แต่เขาไปติดในความหมายว่าดับหมดไม่มีอะไรเหลือนี้เป็น Negative ไป แต่ที่แท้กว่านี้อีกก็คือพุทธศาสนาต้องการจะให้อยู่เหนือ Positive และ Negative ถ้าพูดอีกทีก็คือไม่เย็นไม่ร้อน เมื่อไม่เย็นไม่ร้อนนั่นแหละจึงจะไม่มีทุกข์—เย็นจริง. ดับทุกข์และเย็นจริงก็ต่อเมื่อ ไม่รู้สึกหนาวและไม่รู้สึกร้อน เพราะหนาวก็เป็นปัญหา เพราะร้อนก็เป็นปัญหา ถ้าอยู่เหนือเย็นเหนือร้อน นั่นแหละมันจึงจะไม่มีปัญหา เพราะฉะนั้นคำว่าเย็นของนิพพานนี้มันจึงเหนือเย็นเหนือร้อนตามธรรมดาดังนี้เป็นต้น.

เพราะฉะนั้นให้เข้าใจความหมายของคำว่าอริยสัจนี้อย่างถูกต้อง ไม่ได้เป็นคำสอนระบบ Negative หรือแม้แต่ Positive; แต่ว่าต้องการจะนำสัตว์ นำคนให้ขึ้นเหนือความเป็น Positive หรือ Negative. นี่ความประเสริฐอยู่ที่ตรงนี้ คือจะดับทุกข์ได้จริง ความที่ไม่เข้าใจถึงหัวใจของพุทธศาสนาอย่างถูกต้องนี้อันตรายมาก คือตายเปล่า คนเหล่านั้นจะต้องตายเปล่า ไม่รู้จักพุทธศาสนา ไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากพุทธศาสนาหรือศาสนาไหนก็ตาม นี่เราพูดกันได้ตรง ๆ เลยว่า พุทธบริษัทเราก็ไม่เข้าถึงหัวใจพุทธศาสนาของเรา ชาวคริสเตียนส่วนมากที่ได้พบปะ แล้วก็ได้รู้สึกว่าไม่เข้าใจหัวใจแห่งศาสนาของเขา และศาสนาอื่น ๆ ก็อยู่ในทำนองเดียวกัน ตกอยู่

ในสภาพเดียวกัน และไม่รู้ว่าเมื่อต่างฝ่ายต่างเข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน ๆ แล้วจะมีลักษณะเหมือนกัน คือ**หมดความเห็นแก่ตัว** ไม่มีกิเลสที่เป็นเหตุให้เห็นแก่ตัวที่ทำให้โลภ ให้โกรธ ให้หลง แล้วคนเราก็อยู่เป็นสุขเหมือนกัน นี่ขอให้เข้าใจอย่างนี้ ในฐานะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา และทุก ๆ ศาสนา.

ทีนี้เราจะพิจารณาถึงคำว่าหัวใจของพุทธศาสนา เริ่มต้นไปตั้งแต่ข้างนอก เพื่อเข้าถึงจุดศูนย์กลางที่เป็นหัวใจ เราจะต้องดูไปจากพระคัมภีร์ พระคัมภีร์ทั้งหมดในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าพระไตรปิฎก และคำอธิบาย พระไตรปิฎก และคำอธิบายปลีกย่อย ซึ่งเป็นคำอธิบายชั้นแรกนั้น รวมกันหมดนี้เรียกว่าคัมภีร์แห่งพระพุทธศาสนา คนบางคนอาจจะนึกว่านี้เป็นตัวพุทธศาสนา ก็ถูกแล้ว แต่มันเป็นตัวในทางคัมภีร์ ไม่ใช่ตัวแท้ของพุทธศาสนา เพราะยังไม่ถึงตัวการปฏิบัติ มันเป็นเพียงบันทึก ๆ เรื่องราวที่เกี่ยวกับตัวแท้ของศาสนา เพราะฉะนั้นจึงเป็นตัวบันทึก ที่บันทึกเรื่องราวทั้งหมดเอาไว้ แต่ก็มีความสำคัญตรงที่ว่ามันเป็นบันทึกเพื่อไม่ให้ศูนย์หายไป มีลักษณะเหมือนกับเปลือก แต่เมื่อพูดถึงเปลือก ก็อย่ามองข้ามไปเสียว่าไม่มีความสำคัญ ทุกอย่างตั้งอยู่ได้เพราะเปลือก หรือเพราะภาชนะ เช่น แกง กับอย่างนี้ถ้าไม่มี จาน ชามใส่ มันก็ทำอะไรไม่ได้ ไม่รู้จะใช้ให้สำเร็จประโยชน์ในการกินอย่างไร ถ้าเอามือใส่กิน มือก็กลายเป็นภาชนะไปทันที เพียงของอย่างนี้มันก็ต้องมีภาชนะหรือเปลือก ผลไม้ก็ต้องมีเปลือก ไม่มีเปลือกมันจะมาถึงเราได้อย่างไร แล้วมันจะออกมาจากต้นได้อย่างไร ถ้าไม่มีเปลือกก่อนมันต้องออกเปลือกมาก่อน เพื่อจะให้มีที่สำหรับใส่เนื้อในนั่นเอง เพราะฉะนั้นเปลือกจึงมีความสำคัญ ในแง่หนึ่งเท่า ๆ กับเนื้อใน หรือว่าถ้าไม่มี

ร่างกายจิตใจจะตั้งอาศัยอยู่บนอะไร ร่างกายจึงเป็นเหมือนเปลือก จิตใจจึงเป็นเหมือนเนื้อใน สำหรับพระคัมภีร์เช่นพระไตรปิฎกเป็นเหมือนเปลือก เป็นเหมือนภาชนะสำหรับใส่ตัวแท้ บันทึกเรื่องราวที่เป็นตัวแท้ของพุทธ-ศาสนาไว้—นี่ยังไม่ใช่ตัวแท้. ทีนี้ตัวแท้ เนื้อแท้นั้นอยู่ที่อะไร มันอยู่ที่ผล หรือว่าการบริโภคผลนั้น เหมือนอย่างว่า แกง กับ อยู่ในภาชนะซึ่งเป็นเปลือก แล้วตัวแท้ของมันคืออะไร มันคือแกง แต่ว่าถ้าแกงนั้นไม่ได้รับประทานเข้าไป มันจะมีค่าอะไร ดังนั้นมันต้องมีการรับประทานอีกทีหนึ่ง ทีนี้การรับ-ประทานนั้น ถ้าว่ามันไม่เกิดรสอร่อยหรือเกิดประโยชน์อะไร แล้วการรับประทานนั้นจะมีค่าอะไร? เพราะฉะนั้นมันจึงมาสุดอยู่ที่ผลที่รับคือประโยชน์ที่ได้รับจากแกงนั้น.

ทีนี้เราจะเอาอันไหนเป็นตัวแท้ของมัน เป็นความหมายที่แท้จริง ตัวผลของมันคือสิ่งที่เราต้องการ แต่มันขึ้นอยู่กับตัวการกระทำหรือการปฏิบัติ เช่นกินเข้าไปหรือเช่นปฏิบัติให้ถูกต้อง ทีนี้ในระหว่างความรู้กับการปฏิบัติ และผลของการปฏิบัติสามอย่างนี้อะไรจะเป็นตัวแท้ของเรื่อง **พระพุทธเจ้าท่านระบุไปยังตัวการปฏิบัติ เรียกว่า พรหมจรรย์ คือการปฏิบัติที่ประเสริฐนั้นเป็นตัวแท้ของศาสนา** ส่วนความรู้นั้นเป็นเพียงเปลือกชั้นแรก ส่วนผลของการปฏิบัตินั้น ไม่หนีไปไหนเสีย เพราะว่ามันขึ้นอยู่กับการปฏิบัติ ส่วนความรู้ถ้าไม่มีการปฏิบัติก็เป็นหมัน แต่**ถ้าไม่มีความรู้เสียเลยก็ปฏิบัติไม่ถูก เพราะฉะนั้นถ้ามีการปฏิบัติลงไปได้แล้ว ก็หมายความว่ามีความรู้** เพราะฉะนั้นจึงเอาหลักสำคัญเป็นแกน—แกนกลาง ยืนโรงอยู่ที่ตัวการปฏิบัติ และเรียกการปฏิบัตินั้นว่าเป็นตัวแท้ของพุทธศาสนา คนจีนโบราณเขาเขียนภาพไว้ล้อคนเล่น เขียนเป็นรูปเต่ามีพระคัมภีร์บรรทุกอยู่บน

หลังเต่า คนที่ไม่รู้อะไรก็ไปหาว่าเต่า ซึ่งเป็นหินและตาบอดนั้นว่าเป็นเต่าโง่ ไม่รู้ว่ามีคัมภีร์อยู่บนหลัง ไม่รู้ว่ามีธรรมะอยู่บนหลัง คนไปด่าเต่าว่าโง่ไม่รู้ว่ามีธรรมะอยู่บนหลัง แต่เต่าบอกว่าคนนั่นแหละโง่ คัมภีร์บนหลังไม่ใช่ธรรมะ ตัวเราที่เป็นเต่าหินตาบอดนี้คือตัวธรรมะ ตัวแท้ของธรรมะ นี่เป็นรูปภาพล้อคน ที่ไปหลงคิดสิ่งปลีกย่อยข้างนอกอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ตัวแท้ของพุทธศาสนา ดังนั้นเราจึงถือว่า**การปฏิบัติเป็นตัวแท้ของพุทธศาสนา** เป็นลำต้นทั้งหมด–เป็นตัวต้นไม้ทั้งหมดของพุทธศาสนา นี่เมื่อพิจารณาอย่างกว้าง ๆ เราจะเห็นได้อย่างนี้.

เดี๋ยวนี้เราติดแต่เปลือก เรียนพุทธศาสนาตามวิธีที่ฝรั่งเรียน เป็นปริยัติชั้นเปลือกออกไปทุกที ๆ พวกฝรั่งเรียน–นี่อย่าหาว่านินทาพวกฝรั่ง; เราพูดกันเพื่อความจริงระหว่างเราว่า พวกฝรั่งจะเรียนพุทธศาสนาเขาจะตั้งต้นเรียนวิชาตะวันออก คือวิชาอันว่าด้วยประเทศทางตะวันออก นี่มันกว้างเท่าไหร่ แล้วเขาจะเขยิบเข้ามาเรียนวิชาเกี่ยวกับประเทศอินเดีย โดยเฉพาะ Jndology เรียนประวัติศาสตร์อินเดีย เรียนวัฒนธรรมอินเดีย เรียนอะไร ๆ ของอินเดีย ๆ สิ้นเวลาเข้าไปเท่าไหร่ แล้วก็เรียนประวัติศาสตร์ของพุทธ-ศาสนา–ไม่ใช่ตัวพระคัมภีร์;– เรียนประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นอย่างไร พระคัมภีร์เกิดขึ้นได้อย่างไร คัมภีร์ไหนเกิดขึ้นอย่างไร พระไตรปิฎกทั้งหมดเกิดขึ้นอย่างไร อะไรเกิดขึ้นอย่างไร แล้วก็เรียนข้อความในพระคัมภีร์นั้นในลักษณะของปรัชญา ไม่ได้เรียนในลักษณะของการปฏิบัติ ซึ่งเป็นตัวแท้ของศาสนา เรียนอะไรในลักษณะปรัชญาที่ไม่รู้จักจบ ก็เป็นการเรียนวรรณคดี เรียนอักษรศาสตร์ เรียนปรัชญาไม่รู้จักสิ้นสุด แล้วก็ไม่เคยปฏิบัติเลย เพราะฉะนั้นฝรั่งรู้พุทธศาสนาในลักษณะอย่างไร ขอให้ไปลอง

คิดดู แล้วเพียงเท่านั้น ก็เรียนจนเวียนหัว แล้ววัตถุประสงค์ก็เพียงแต่จะเรียนเท่านั้น ไม่ต้องการจะปฏิบัติ หรือว่าเรียนไปเป็นครูบาอาจารย์สอนเอาประโยชน์เท่านั้น หรือเพื่อเป็นโปรเฟสเซอร์เป็นผู้มีชื่อเสียง แต่งตำราเท่านั้น มันจึงไม่ถึงตัวแท้ของพุทธศาสนา ส่วนตัวแท้ของพุทธศาสนาต้องระบุไปยังเรื่องกำมือเดียว คือเรื่องอริยะสัจ แล้วก็ไม่เพียงแต่เรียนในรูปของปรัชญา—มันหลีกไม่พ้น; อริยะสัจนี้จะต้องมีแง่ให้เรียน ในแง่ของปรัชญาก็ได้ จิตวิทยาก็ได้ ตรรกวิทยาก็ได้ และอะไรอื่น ๆ อีกก็ได้ แต่ที่สำคัญที่สุดต้องเรียนมันในแง่ของการปฏิบัติ อย่าเรียนแต่เพียงทฤษฎี ต้องเรียนในแง่ของการปฏิบัติ แล้วโดยเจาะจงเพื่อปฏิบัติให้ได้ แล้วก็ต้องปฏิบัติอีกทีหนึ่ง คือต้องเรียนด้วยการปฏิบัติ ดังที่พระพุทธเจ้าท่านบอกว่าให้เรียนจากข้างใน ให้เห็นอริยะสัจจากข้างในที่เนื้อที่ตัว ที่จิตที่ใจ ทั้งความทุกข์ ทั้งเหตุให้เกิดทุกข์ ทั้งความดับทุกข์ และทางดับสนิทแห่งความทุกข์ ที่ว่าตถาคตบัญญัติไว้ในกายที่ยาววาหนึ่งที่ยังมีสัญญาและใจนี้ อย่างนี้ เรียนอย่างนี้จึงจะถึงตัวแท้ของพุทธศาสนา.

ทีนี้เราจะดูกันในวงให้แคบเข้ามาว่าหัวใจของพุทธศาสนามีหลักอย่างไร หรือตามที่เราเรียก ๆ กันอยู่ แล้วก็สนใจกันอยู่เป็นอย่างยิ่ง พอมาถึงตอนนี้ อยากจะอธิบายมาจากข้างในคือมาจากส่วนย่อที่สุดออกไปหาส่วนที่พิศดาร ถ้าเป็นอย่างนี้ก็จะบอกได้ว่าหัวใจของพุทธศาสนา มีได้ด้วยคำพูดในภาษาไทย เพียงสามพยางค์เท่านั้น คือ **ไม่ยึดมั่น** ลองจำไว้จะไม่เสียหลาย จะไม่เสียประโยชน์ ไม่ยึดมั่น สามพยางค์เท่านั้น ถ้าคิดเป็นคำก็สองคำเท่านั้น คือ "**ไม่**" คำหนึ่ง แล้วก็ "**ยึดมั่น**" อีกคำหนึ่ง นี่เป็นหัวใจทั้งหมดของพุทธศาสนา จะเป็นเรื่องวิชาหรือเรื่องการปฏิบัติหรือเรื่องผลของ

การปฏิบัติก็ตาม มันอยู่ที่นี่—ไม่ยึดมั่น หมายความว่าไม่สำคัญมั่นหมาย ด้วยความโง่เขลาในสิ่งทั้งปวงว่า เป็นตัวตนหรือว่าเป็นของตน ไม่สำคัญมั่นหมายในสิ่งทุกสิ่งว่าเป็นตนหรือเป็นของตน นี้เรียกว่าไม่ยึดมั่น ถ้ารู้อย่างนี้เรียกว่ารู้พุทธศาสนาทั้งหมด คือสอนไม่ให้ยึดมั่นในทำนองนี้ แล้วถ้าปฏิบัติอย่างนี้ก็คือปฏิบัติทั้งหมด ศีลสมาธิปัญญาอะไรก็ตาม เป็นไปเพื่อไม่ยึดมั่นหรือว่าปฏิบัติเพื่อไม่ยึดมั่นอยู่นั่นแหละคือปฏิบัติทั้งหมด ทีนี้ถ้าได้ผลมาเป็นความไม่ยึดมั่นนั้นคือ สบาย เวลาที่เราสบายที่สุดคือเวลาที่เราไม่มีอะไรเป็นของเรา นี้ฟังยากหน่อย เวลาที่เรารู้สึกว่ามีอะไรเป็นของเรา เท่ากับว่าเราได้กำหรือยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ เวลานั้นเราต้องออกแรงยึด ต้องหิ้ว ต้องต่อสู้กับความหนัก เพราะยึดหรือถือนั้น ถ้าเราไม่มีการยึดหรือถือ, ให้มันวางอยู่ข้าง ๆ ข้างเท้าของเรามันก็ไม่มีการต่อสู้กับน้ำหนัก เรื่องวางจึงเป็นเรื่องไม่ทุกข์ เพราะฉะนั้นผลของมันจึงว่า มีอะไร ทำอะไร คิดอะไรก็ตาม โดยไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น มันก็ไม่มากดทับอยู่ในใจ ทำได้ดีด้วย แล้วไม่รู้สึกลำบากเป็นทุกข์หรือกดทับจิตใจด้วย ไม่วิตกกังวล ไม่พะว้าพะวัง ไม่อะไรหมด จิตจึงปลอดโปร่ง เกลี้ยงเกลา เข้มแข็ง รวดเร็ว ว่องไว ในการที่จะคิด จะพูด จะทำสิ่งนั้น ๆ เพราะฉะนั้นจึงทำได้ดี ทำได้เร็ว ทำได้ด้วยความสนุกสนาน นี่ไม่ยึดมั่นเพียงคำเดียว แต่แล้วมันเข้าใจยาก เมื่อคืนนี้เอง ไปพูดกันถึงเรื่องนี้ตั้งสามชั่วโมงกับพวกฝรั่งกลุ่มหนึ่งแล้วไม่มีผลอะไร เพราะไม่รู้ว่าจะเปรียบเทียบโดยวิธีใด แม้จะเปรียบเทียบด้วยเรื่องในคัมภีร์ไบเบิลซึ่งสอนเรื่องไม่ยึดมั่นเหมือนกันก็ไม่สำเร็จ เพราะเขาไม่สนใจกับส่วนนั้น เมื่อเขาไม่เข้าใจเขาก็บิดออกไป และเขาพูดว่าเขามีสิทธิที่จะไม่เชื่อแม้แต่คัมภีร์ไบเบิล ทีนี้ก็เลยไม่มีเวลาพอที่จะพูดกันถึงเรื่องความไม่ยึดมั่น มันยากลำบากตรงที่ว่า เขาเข้าใจว่าถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเราแล้ว คนเราจะ

ทำอะไรไม่ได้ ทีนี้กลับมาสอนว่าคนเราทำอะไรได้ดีโดยไม่ต้องมีความยึดมั่นถือมั่น แต่เวลาไม่พอที่จะพูดกันให้มองเห็นได้ เรื่องสำคัญ ๆ ในฝ่ายคริสเตียนก็มีเช่น ความรู้สึกผิดชอบ ชั่วดี ความรู้สึกผิดชอบ ชั่วดี นี้มันมีความหมายสองอย่าง ถ้าไปรู้ว่า ชั่วหรือดี สำหรับเกลียดชั่ว รักดี อย่างนี้แล้วเป็นความยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้นในความรู้สึกชั่วและดี จะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะฉะนั้นมนุษย์คนแรก อาดัม กับ อีฟ จึงต้องเป็นทุกข์เพราะไปรู้ว่าอะไรชั่วอะไรดีเข้า แล้วไปยึดมั่น ทีนี้ส่วนที่จะรู้เรื่องชั่ว เรื่องดีจนมองเห็นว่ามันไม่ไหว ทั้งชั่วทั้งดี ไม่ไปติดพันธ์ ไม่ไปยึดมั่น ทั้งชั่วทั้งดี ถอนตัวออกมาเสียให้ได้นี้ อย่างนี้ไม่เข้าใจ นี่เรียกว่าความไม่ยึดมั่นถือมั่น ในชั่วและดี เพราะเรารู้จักสิ่งที่เรียกว่าชั่วหรือดี เพราะฉะนั้นการรู้จักชั่วหรือดีจนเกิดเป็นสองปม เป็นสองแพร่งขึ้นมา รู้จักชั่วรู้จักดี เพื่อยึดมั่นมันให้เต็มที่ก็ได้ รู้จักชั่วรู้จักดีเพื่อไม่ยึดมั่นเลยก็ได้ ส่วนในพุทธศาสนาเราอยู่ที่อันหลัง คือรู้จักทุกสิ่งจนไม่ยึดมั่นถือมั่น จนอยู่เหนืออำนาจการบีบคั้นของความชั่วและความดี ความชั่วทำให้มีความทุกข์ ความดีก็ทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากใจหลายประการด้วยกัน ทีนี้ถ้าว่าอยู่เหนือ คือสามารถควบคุมไว้ได้ทั้งสองอย่าง แล้วเราก็ทำตามที่ควรจะทำ มีประโยชน์ที่ถูกต้องก็แล้วกัน อย่าไปเรียกว่าชั่ว ว่าดี ก็ยิ่งสบายใจ ที่ไปหลงว่าดีนี้ มีแต่จะทำให้ลืมตัว ให้ตกลงไปในหลุมแห่งความยึดมั่นถือมั่น แล้วก็มีความหนักอกหนักใจเพราะความดีนั้น เพราะฉะนั้นขอให้พวกเรารู้จักหัวใจของพุทธศาสนาในคำว่าไม่ยึดมั่นนี้ ให้ถูกต้องไว้ ถ้ายังไม่เข้าใจก็ยอมรับไว้ในฐานะที่ไม่เข้าใจแต่เพื่อจะคิดนึกศึกษาหรือปฏิบัติต่อไป จนกระทั่งรู้เข้าสักวันหนึ่งว่า ไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้นไม่มีความทุกข์ ทำอะไรได้ดีที่สุดด้วย ทำให้เป็นคนมีประโยชน์อย่างยิ่งด้วย สามารถทำการพัฒนา หรือทำการอะไรก็ตาม ที่มนุษย์จะต้อง

ทำนี้ได้ดีอย่างยิ่งด้วย โดยไม่ต้องเป็นทุกข์ แต่กลับสนุกสนานด้วย แล้วก็เป็นการได้สภาพทางจิตใจที่สูงที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ในการกระทำเช่นนั้นด้วย เพราะว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้คือความหลุดพ้น หรือ ฟรี หรือเป็นอิสระ ซึ่งทุกศาสนาสอนเพื่อจุดนี้ทั้งนั้น เรียกว่าหลุดพ้น หรือฟรี หรือเป็นอิสระ หรือรอด หรือมีชีวิตนิรันดร หรือมีความสุขนิรันดร อะไรอย่างนี้ ชื่อมีมาก แต่รวมความแล้ว คือภาวะที่ไม่เป็นทุกข์เลย แล้วเป็นกฎของความจริงที่มีอายุชั่วนิรันดร; นี้อันแรก—เรียกว่าเป็นจุดนิดเดียว คืออยู่ตรงใจกลางนิดเดียวของพุทธศาสนา คือคำพูดเพียงสามพยางค์ว่า **ไม่ยึดมั่น**

ทีนี้ประโยคที่เป็นพระพุทธภาษิตที่สอนเรื่องนี้ มันก็มีขยายออกไปได้ เราจะเข้าใจได้ชัดเจนที่ตรงนี้ว่า ถ้าเราพูดแต่เพียงว่า ไม่ยึดมั่น สามพยางค์นี้ เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ก็ขอให้มองดูให้ดีว่าในแง่หนึ่งเป็นทฤษฎีก็ได้ คือเป็นความรู้สอนเรื่องความไม่ยึดมั่น แล้วเราก็รู้ นี่เป็นทฤษฎี ในอีกแง่หนึ่งพร้อมกันนั้นมันก็เป็นตัวปฏิบัติ เพราะคำว่าไม่ยึดมั่นอย่างนี้ หมายความว่าท่านต้องปฏิบัติความไม่ยึดมั่น เพราะฉะนั้นหัวใจสั้น ๆ ว่าไม่ยึดมั่นนี้ หมายทั้งทฤษฎีและหมายทั้งปฏิบัติ เพราะฉะนั้นจึงสมบูรณ์ นี่ภาษาไทยของเราช่วยได้อย่างนี้ แต่ทีนี้พอเราเขยิบออกไปหา ประโยคในภาษาบาลีที่พระ-พุทธเจ้าตรัสไว้เป็นประโยชน์ยาวกว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเว สายะ" นี้เป็นคำที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเองว่าเป็นคำสรุปรวมพุทธศาสนา หรือพระพุทธวจนะทั้งหมด คำนี้แปลว่า "**ธรรมทั้งหลาย ทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น**" (ธรรมหมายถึงทุก ๆ สิ่ง—อะไรก็ได้ดังกล่าวแล้วในวันแรก ๆ) พอกล่าวอย่างนี้ กล่าวถึงประโยคว่า ธรรมทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นนี้ มันอยู่ในรูปของวิชา หลักวิชาหรือทฤษฎี แต่พร้อมกันนั้นก็ระบุ

หรือขอร้องอยู่ในตัวว่า ต้องปฏิบัติด้วย คำที่ยาวออกไปว่า "ธรรมทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" ยาวออกไปตั้งหลายพยางค์เป็นประโยคเต็มนี้ ยังเหลือแต่ทฤษฎีที่ต้องขอร้องการปฏิบัติ เพราะฉะนั้นคำในภาษาไทยสั้น ๆ เพียงสามพยางค์นั้นยังอมความได้สมบูรณ์กว่า ที่ว่าธรรมทั้งปวงอันใครไม่ควรยึดมั่น นี้หมายความว่า สอนให้ไม่ยึดมั่นนั่นเอง แล้วการไม่ยึดมั่นก็ต้องไปปฏิบัติด้วยรูปโครงของการปฏิบัติที่ทำให้เกิดการยึดมั่น ถือมั่นไม่ได้เช่น อริยะมรรคมีองค์แปด ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป.

ทีนี้หัวใจของพุทธศาสนา ที่ได้ยินได้ฟังกันมากคือ คาถา เยธมฺมา เหตุ ปปฺภวา ฯลฯ รวมกันเป็นสี่บรรทัด ที่จารึกบนแผ่นอิฐ ที่นครปฐม ที่อินเดีย ที่ทุกหนทุกแห่งนี้ ข้อความนี้บอกเรื่องเหตุและผล และความเป็นไปตามอำนาจของเหตุผล มีใจความชัดลงไปว่า "**ธรรมทั้งหลายเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะเป็นผู้มีคำสั่งสอนอย่างนี้**" นี้หมายความว่า พุทธศาสนาทั้งหมดสรุปแล้วก็คือสอนเรื่องเหตุ และสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปตามเหตุ จะดับสิ่งใดจะต้องดับที่เหตุของสิ่งนั้น เท่านี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนา นี้มันกลายเป็นวิชาที่เกี่ยวกับเหตุกับผลไป บอกในทางทฤษฎีเต็มที่ แล้วก็ระบุอยู่โดยปริยาย อยู่โดยอ้อมในนั้นว่า จะดับมันได้ก็ด้วยดับเหตุของมัน นี่คือลักษณะของเรื่องอริยะสัจ ที่ว่าเราต้องรู้ว่าเหตุของความทุกข์คืออะไร แล้วจะดับความทุกข์ต้องดับด้วยเหตุของมัน แต่วิธีที่จะดับเหตุของมัน หาได้กล่าวไว้ในพระคาถานี้ไม่ เราอาจจะพูดได้ตรง ๆ ว่ายังไม่สมบูรณ์ ยังสู้คำเพียงสามคำว่า "**ไม่ยึดมั่น**" นี้ไม่ได้ แต่โดยเหตุ

ที่เขาได้นับถือพระคาถานี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนากันมานมนาน พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสว่านี้คือหัวใจของพุทศาสนา เป็นพระสาวกองค์หนึ่งกล่าว; เมื่อถูกขอร้องให้แสดงหัวใจของพุทธศาสนาจน เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ขึ้น แล้วก็ถือกันมารวมทั้งในประเทศไทย ประเทศอินเดีย ประเทศลังกา พะม่าอะไรก็ยึดคาถานี้ว่า เป็นหัวใจของพุทธศาสนามากกว่าคำกล่าวอันอื่น คำกล่าวอย่างนี้เป็นทฤษฎีล้วน เรียกหาการปฏิบัติอยู่อีกส่วนหนึ่ง แล้วการปฏิบัตินั้นก็ไม่พ้นไปจากมรรคมีองค์แปดประการ.

ทีนี้ก็มาคาถาที่เราชินหูกันอีกในเมืองไทยว่า สพฺพปาปสฺส อกรณํ ไม่ทำบาปทั้งปวง กุสลสฺสูปสมฺปทา ทำกุศลให้ถึงพร้อม สจิตฺตปริโยทปนํ ทำจิตให้บริสุทธิ์หมดจด เอตํ พุทฺธานสาสนํ นี้คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพราะเหตุที่มีคำกล่าวว่า นี้คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็เลยถือว่าคำกล่าวนี้คือหัวใจของพุทธศาสนา อันนี้ค่อยยังชั่ว คือเป็นการแสดงทั้งทฤษฎีและปฏิบัติพร้อมกันไปในตัว แต่ระบุไปในการปฏิบัติเป็นส่วนใหญ่ว่าจงละความชั่วเสีย จงทำความดีให้ถึงที่สุด และทำจิตให้บริสุทธิ์อีกทีหนึ่ง นี่ **ทำจิตให้บริสุทธิ์** ข้อที่สามนี้ **หมายถึงอย่าไปตกจมอยู่ในความยึดมั่นถือมั่นในความดีและความชั่วนั่นเอง** ละความชั่วเสียทำความดีให้ถึงพร้อมแล้วจิตอย่าไปยึดมั่นในสิ่งใด ๆ จึงจะเรียกว่าเป็นจิตบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้นถ้ามีจิตบริสุทธิ์มันก็พอแล้ว แต่เขาแสดงบันไดที่ไต่ขึ้นมาตามลำดับว่าละความชั่วเสียทำความดีให้ถึงพร้อม แล้วก็ทำจิตให้บริสุทธิ์ ไม่ไปผูกพันยึดมั่น ก่อเกี่ยวสิ่งใดจนเกิดกิเลสตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น นี้ก็เป็นหัวใจของพุทธ-ศาสนา ควรจะจำไว้ และเป็นการแสดงทั้งทฤษฎีทั้งปฏิบัติอยู่ในตัว.

ทีนี้เราก็มาถึงเรื่องอริยสัจ ซึ่งว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนาขยาย ออกเป็นเรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับทุกข์ เรื่องทางให้ถึง ความดับทุกข์ การกล่าวแจงรายละเอียดอย่างนี้ ทุก ๆ ท่านก็พอจะมองเห็น ด้วยตนเองว่าเป็นทฤษฎี ส่วนการปฏิบัตินั้นมันอยู่ที่อริยสัจ ข้อที่สี่ที่ว่าวิธี ให้ถึงความดับทุกข์นั้น ท่านระบุไปยังธรรมะหมวดหนึ่งซึ่งเรียกว่า มรรคมี องค์แปด หรืออริยมรรคมีองค์แปด มันจึงเป็นตัวปฏิบัติด้วย ลำพังอริยสัจ ล้วน ๆ เป็นทฤษฎี มรรคมีองค์แปดเป็นตัวปฏิบัติ จะจำแนกออกเป็น อริยสัจใหญ่ คือปฏิจจสมุปบาท มันก็มีลักษณะอย่างนี้ ตัวปฏิจจสมุปบาท นั้นเป็นทฤษฎี มรรคมีองค์แปดนั้นเป็นตัวการปฏิบัติ ทีนี้เราก็จะต้องดูกัน ที่ตัวอริยสัจต่อไป ที่ว่าเป็นทฤษฎีอย่างไร เป็นปฏิบัติอย่างไร แล้วจะสรุปได้ ความว่าอริยสัจทั้งสี่นี้แสดงความไม่ยึดมั่นถือมั่นเป็นหลักเหมือนกัน อริยสัจ ที่หนึ่ง คือความทุกข์ หมายถึงภาวะที่ต้องทน ขอให้เข้าใจว่าเรื่องอริยสัจนี้ บัญญัติในขอบเขตจำกัด คือบัญญัติสำหรับสิ่งที่มีชีวิต รู้สึกได้ เป็นทุกข์เป็น สุขได้ ไม่ใช่ครอบคลุมไปถึงก้อนดินก้อนหินเหล่านั้น เพราะว่าคำว่าความ ทุกข์นี้มีความหมายสองแง่ คือว่ารู้สึกเป็นทุกข์ทรมานอยู่ในจิตใจรู้สึกได้ด้วย จิตใจนี้คือความทุกข์แท้อย่างหนึ่ง ส่วนความทุกข์อีกความหมายหนึ่งหมาย ถึงลักษณะของสภาวะธรรมทั้งปวง จะเป็นก้อนดิน ก้อนหิน ต้นไม้ สัตว์มี ชีวิตอะไรก็ตามเถอะ มันมีลักษณะที่ส่อให้เราเห็นได้ว่า มันมีอาการต้องต่อสู้ ต้องทนทรมานเหมือนกัน แต่สิ่งที่ไม่มีจิตใจมันรู้สึกไม่ได้ แต่ถึงอย่างนั้น ลักษณะที่มันแสดงอยู่นี้ เป็นการต่อสู้ เป็นการทนทรมาน เช่นลักษณะที่ ก้อนหินก้อนหนึ่งนี้มีภาวะที่ทำให้เห็นได้ว่า เป็นการต่อสู้ เป็นการทนทรมาน ต้องกระทบกระทั่ง ต้องเปลี่ยนแปลง ต้องทนแดด ต้องทนฝน ต้องกร่อน ต้องละลาย ต้องสลาย ต้องตกตะกอน แล้วเกิดใหม่อะไรทำนองนี้ มันล้วน

แต่ลักษณะของความทุกข์ คำว่าทุกข์ที่เป็นชื่อของลักษณะอย่างนี้ไม่รวมอยู่ในคำว่าอริยะสัจคือทุกข์ คำว่าทุกข์ในอริยสัจหมายถึงภาวะที่สัตว์ที่มีชีวิตจิตใจรู้สึก คิดนึกได้ มีกิเลสตัณหา แล้วรู้สึกเป็นทุกข์ นั่นความทุกข์นั้นคืออริยะสัจ คือความทุกข์ที่ต้องทนทรมานด้วยความรู้สึก เราต้องมองเห็นอันนี้จริง ๆ เสียก่อน.

นี่ขอบอกกล่าวเป็นความรู้พิเศษว่า เราเคยประสบความล้มเหลวในการทำความสนใจให้แก่ชาวต่างศาสนา ชาวต่างประเทศนี้ ตรงที่เราทำให้เขามองเห็นว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์—ไม่ได้. เมื่อไม่ทำให้เขามองเห็นว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ได้แล้ว เขาก็เลยเข้าใจเรื่องนี้ไม่ได้—ไม่สนใจ; สนใจแต่รูปของปรัชญาของคนที่กำลังสบายนอนอยู่บนเก้าอี้นวมหมด มันต้องมองเห็นตัวความทุกข์ว่าเป็นความทุกข์ที่น่าเกลียดน่ากลัว น่าเอือมระอาอะไรจริง ๆ กันเสียก่อน.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า ท่านจึงทรง กำชับว่าให้มองดู ความทุกข์ที่ในใจจนเห็นว่ามันมีอยู่ก่อน เป็นเงื่อนแรก เรามีชีวิตประจำวัน ไม่ได้รับความพอใจ หรือถูกใจเสมอไปทั้งวัน มีเรื่องมีราวที่ทำให้รำคาญใจ หนักอกหนักใจ ร้อนเป็นฟืนเป็นไฟ. โกรธก็มีอะไรก็มี ยิ่งมีธุระมากยิ่งมีเรื่องมากทีนี้ยังมีครอบครัว ยังมีคนที่อยู่ในความรับผิดชอบ มีการงานอยู่ในรับผิดชอบก็ยิ่งมีเรื่องมาก แล้วความรู้สึกอันใดเป็นความรู้สึกที่แผดเผา กดทับหุ้มห่อ บีบคั้นอะไรอย่างนี้ นี่ให้เอาเป็นตัวทุกข์หมด เอามาเป็นปัญหาขึ้นก่อนเป็นตัวปัญหาที่จะต้องสะสางหรือแก้ไข เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสยืนยันไว้ว่า เป็นสวากขาโต—กล่าวไว้ดีแล้ว ในการที่เอาทุกข์มาก่อน

แล้วจึงเอาเหตุให้เกิดทุกข์ แล้วความดับแห่งทุกข์ แล้วทางให้ถึงความดับแห่งทุกข์ เพราะฉะนั้นท่านจึงระบุทุกข์ไว้ก่อน แล้วสรุปความไว้ว่า ความสำคัญมั่นหมายว่าของเรา ในสิ่งใดสิ่งนั้นว่าเป็นตัวทุกข์ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์นี้หมายความว่า คนโง่คนนั้น ได้เกิดความรู้สึกโดยไม่รู้สึกตัว ว่าความเกิดของเรา ความแก่ของเรา ความเจ็บของเรา ความตายของเรา จึงได้เป็นทุกข์ขึ้นมา ถ้าคนฉลาดอย่างพระอรหันต์ ไม่ได้ถือว่า ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นของเรา เพราะฉะนั้น ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ไม่เป็นทุกข์สำหรับพระอรหันต์ แต่คำพูดตามธรรมดาจะพูดแต่เพียงว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เพราะพูดสำหรับระบุไปยังคนอื่นที่ยังไม่รู้แล้วถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นของเราอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นใจความสำคัญจึงสรุปว่า ไปถือสิ่งใดเข้าว่าเป็นของเราหรือตัวเรา สิ่งนั้นกลายเป็นความทุกข์ขึ้นมา คือจะบีบคั้นหัวใจคนนั้น ความรัก ความเป็นห่วง ความวิตกกังวล ความโลภ ความอะไรก็ตาม นี่เพราะว่าไปถือว่าอะไรที่เป็นของเราขึ้นมา ทีนี้ที่ตรงกันข้าม ความโกรธ ความเกลียด ความอิจฉาริษยา ความอยากจะฆ่ามัน หรืออะไรทำนองนี้ มันก็เป็นความยึดถือ ซ้อนเป็นที่สอง เป็นอันดับที่สอง เพราะไม่ได้ตามที่ตนรัก ตนอยาก ตนหวัง จึงได้โกรธขึ้นมา และอยากจะฆ่ามัน ดังนั้นถึงแม้ความไม่ชอบ ความอะไรก็ตาม มันก็เป็นความยึดมั่นถือมั่นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นความยึดมั่นถือมั่นจึงเป็นตัวความทุกข์ ยึดมั่นในสิ่งใดก็เป็นความทุกข์ในสิ่งนั้น ที่นั่น อย่างเพ่อปนกันนะ! สำหรับตัวสิ่งที่ทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นนี้ เป็นทุกข์ ตัวความยึดมั่นถือมั่นมันแยกไม่ออก เพราะฉะนั้นมันจึงรวมอยู่ที่นั่น.

ทีนี้เหตุให้เกิดทุกข์ ก็คือความอยาก จะให้เป็นอย่างนั้น จะให้เป็นอย่างนี้ตามที่ต้องการด้วยความไม่รู้ เรียกว่าตัณหา เรื่องนี้แม้จะเคยพูดแล้วก็ขอย้ำอีกครั้งหนึ่ง เพื่อความแจ่มแจ้งหรือแน่นอนว่า ตัณหาในภาษาบาลีแปลว่าความอยาก ชนิดที่มีกิเลสเป็นมูลฐานเป็นรากเง่า ความอยากที่มีสติปัญญา ความรู้เป็นมูลฐานนี้ ไม่ใช่ตัณหา ในภาษาไทยพูดปนเปกันหมดจนใช้ไม่ได้ จนเข้าใจเรื่องนี้ไม่ได้ โดยไปสอนกันตามศาลาวัดว่า ถ้าขึ้นชื่อว่าอยากแล้วก็เป็นกิเลส เป็นความโลภเป็นตัณหาไปหมด จนคนฟังงงไม่รู้ว่าจะทำอะไรได้ เมื่อสอนไม่ให้อยาก อยากอะไรนิดหนึ่งก็เป็นตัณหาไปหมด อยากทำอะไรให้ดีขึ้นก็เป็นตัณหาไปหมด อยากทำการทำงานก็เป็นตัณหาไปหมด นี้เป็นเรื่องที่สอนผิด คำว่าความอยากที่ได้นามว่าตัณหาที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ความอยากนั้นต้องมาจากความโง่ คืออวิชชา. ไม่รู้เรื่องนี้ สิ่งนี้ หรือความจริงข้อนี้ แล้วอยากไปตามอวิชชานั้น ความอยากนั้นจะเผาลน เพราะว่ามีตัวกูของกูรวมอยู่ ก็ทะเยอทะยานดิ้นรนขวนขวาย เร่าร้อนอย่างยิ่ง ทีนี้ความอยากของคนที่มีสติปัญญาที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร หรือความต้องการ; หรือความประสงค์ หรือแม้แต่ความปรารถนาก็ตาม ถ้ามันประกอบอยู่ด้วยสติปัญญา ไม่มีกิเลสตัณหาเข้ามายุ่งด้วย มีแต่สติปัญญารู้ว่ามนุษย์จะต้องทำอย่างไร ทำอะไร ทำเท่าไร ทำเพียงใด ควรทำเพราะเหตุไร แล้วก็ทำอยู่ด้วยสติปัญญานั้น ความอยาก หรือความต้องการ หรือความประสงค์อย่างนี้ไม่ใช่กิเลสตัณหา เราจะต้องมีตัวความอยากอย่างนี้ กันให้ถูกต้อง กันให้เพียงพอ แล้วก็ละความอยากอย่างโน้นเสีย ทีนี้แม้แต่เราอยากในสิ่งที่ควรทำ; ที่สติปัญญาหรือว่าเหตุผลชี้บอกว่าควรทำ นี้ก็อย่าไปอยากด้วยกิเลสตัณหาเข้า เช่นเราต้องการจะมีความรู้ หรือประกอบอาชีพในหน้าที่การงาน เราก็ต้องมีความอยากมีความต้องการ แล้วอย่าเผลอปล่อยให้อยากจนเป็นกิเลสตัณหา เช่น

อยากจะเป็นผู้พิพากษาเร็ว ๆ อยากจะเป็นอะไรอย่างนี้ระวังให้ดี ถ้าความต้องการของมันเป็นไปตามวิธีที่ถูกต้องของสติปัญญา แล้วมันก็จะไม่เป็นไร แต่ถ้าว่าอยากด้วยอำนาจของกิเลสตัณหาแล้วมันจะเผาเอาทันที แล้วมันจะจูงไปให้ทำผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ได้สมอยากเร็ว ๆ เข้า นี่แยกกันได้อย่างนี้เสมอไป เพราะฉะนั้นคำว่าตัณหาที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้น คือความอยาก ซึ่งมีมูลมาจากอวิชชา ถ้าเป็นความอยากที่มีมูลมาจากวิชชา คือความรู้ที่ถูกต้องแล้วก็ไม่เรียกว่าตัณหาในที่นี้ ไม่เรียกว่าความโลภ เรียกว่าความต้องการความประสงค์ ความอะไรก็ตาม ที่มันถูกต้องหรือประกอบอยู่ด้วยธรรม ซึ่งจะทำให้เกิดผลดีเป็นความเจริญต่อไป.

ทีนี้อริยสัจที่สามคือ ความดับแห่งทุกข์เรียกว่า นิโรธ ความดับแห่งทุกข์ นี้ก็อาศัยหัวใจพุทธศาสนา คาถา: เย ธมฺมา ฯลฯ นั่นเองว่าสิ่งใดมีเหตุเป็นแดนเกิด เราต้องดับเหตุของสิ่งนั้นจึงจะดับสิ่งนั้นได้ เพราะฉะนั้นเมื่อจะดับทุกข์ก็ต้องดับเหตุของทุกข์ คือตัณหา ดับหลังจากที่มันเกิดขึ้นก็ตามหรือป้องกันไม่ให้มันเกิดขึ้นก็ตามเรียกว่าทำให้ดับอยู่ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นเรามีสติสัมปชัญญะ ดับหรือว่าป้องกันไม่ให้มันเกิดก็เรียกว่าเป็นผู้ที่จะมีความดับของทุกข์ แต่เดี๋ยวนี้อริยสัจที่สามนี้เขาเพ่งเล็งเจาะจงเฉพาะภาวะแห่งความดับของทุกข์ ยังไม่เกี่ยวกับวิธีปฏิบัติ: วิธีปฏิบัติจะแยกไปไว้เป็นข้อที่สี่. ภาวะที่ไม่มีตัณหาอยู่ในใจนั้น เป็นความไม่มีทุกข์ ทีนี้เราก็ลองมองดูเข้าไปในจิตใจ เวลาใดมีตัวกูมีของกู เวลานั้นมีทุกข์ตกนรกทั้งเป็น เวลาใดไม่มีความรู้สึกเป็นตัวกูของกูก็คือไม่มีอยากไม่มีตัณหา เวลานั้นก็สบายที่สุด คำพูดที่ถูกที่สุดแต่ว่าคนมักจะสะดุ้ง ประหลาดใจไปตามกันก็คือ คำที่อยากจะให้ทุกคนจำไว้ว่า **เวลาที่เราไม่มีความรู้สึกว่าเรามีอะไรเป็นของเราหรือเป็นตัวเรา เวลานั้น**

เรามีความสุขที่สุด เวลาที่เราไม่รู้สึกว่ามีอะไรเป็นตัวเรา เป็นของเรา เวลานั้นเป็นเวลาที่เรามีความสุขที่สุด คือสุขเย็น ไม่ใช่สุขร้อน ทีนี้พูดให้ตกใจจะได้จำง่ายว่า เวลาที่เราสิ้นเนื้อประดาตัว เป็นเวลาที่เรามีความสุขที่สุด แต่บางคนเข้าใจไม่ได้ คำว่าสิ้นเนื้อประดาตัวหมายความว่าไม่มีตัวเราด้วย สิ้นเนื้อประดาตัวตามภาษากฎหมายดูเหมือนกับยังมีชีวิต หรือมีตัวเราเหลืออยู่. อย่างนี้ยังไม่พอ สิ้นเนื้อประดาตัวคือ ตัวเราก็ไม่ได้มีเหลืออยู่ด้วย ชีวิตไม่ได้มีอยู่ด้วย เวลานั้นเรามีความสุขที่สุด ไม่เชื่อก็ได้; แต่ลองไปสังเกตดู เวลาที่เราลืมไปแม้กระทั่งชีวิต แม้กระทั่งตัวเรานี้ เวลานั้นเราสบายที่สุด พอชีวิตมีเมื่อไรปัญหาก็มีเมื่อนั้น พอรู้สึกว่าเรามีขึ้นมาเมื่อไร ปัญหาก็ต้องมีอย่างใดอย่างหนึ่งเมื่อนั้น เวลาที่จิตไม่รู้สึกว่ามีชีวิต มีตัวเรา หรือของเรา หรือมีอะไร เป็นเวลาที่สบายที่สุด อย่างน้อยเมื่อเราไปเดินอยู่ชายหาด ชายทะเลตามภูเขาตามอะไรก็ตาม มันลืมตัวเรา ลืมชีวิต ลืมการงานของเรา ลืมทุกอย่าง มันเลยรู้สึกสบาย แต่นั่นมันเป็นสิ่งอื่นแวดล้อม และชั่วคราว ทีนี้เรามาทำให้เป็นอย่างนั้นอย่างถาวรด้วยการกระทำที่เป็นเทคนิคทางธรรมนี้ มันก็จะมีความสุขทำนองนั้นเหมือนกัน แต่ว่ามากกว่านั้น ถาวรกว่านั้น กระทั่งตลอดไปทีเดียว นี่ภาวะแห่งความดับสนิทแห่งทุกข์นั้น คือภาวะที่มีหรือปรากฏในขณะที่ไม่มีตัณหา—ตัณหาคือความอยากอย่างนี้. ตัณหาในภาษาไทยมักจะมุ่งไปทางกามารมณ์อย่างเดียว ตัณหาทางกามารมณ์ก็ได้ตัณหาทางความเป็นนั่นเป็นนี่ก็ได้ ตัณหาในทางไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ก็ได้ เพราะฉะนั้นเรื่องตัณหานี้ท่านเลยแจกไว้ถึงสามอย่างว่า อยากในทางได้ คือได้ตามอารมณ์นี้อย่างหนึ่ง อยากในทางเป็น คือเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นใหญ่เป็นโต เป็นคนมีเกียรติมีอะไรก็ตามนี้อย่างหนึ่ง แล้วก็อยากจะไม่ได้ไม่เป็น เช่นอยากตายอย่างนี้ ก็เรียกว่าเป็นตัณหาด้วยเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นมันหมดเลยไม่มีอะไรเหลือ. อยาก

ได้หรืออยากเอานี้อย่างหนึ่ง อยากเป็นนี้อย่างหนึ่ง อยากไม่ให้เป็นนี้อีกอย่างหนึ่ง หมดเลยไม่มีอะไรเหลือ ในบรรดาที่จะอยากกันได้ แล้วมีอยู่เพียงสามนี้เท่านั้น เพราะฉะนั้นเมื่อไม่มีการอยากทั้งสามประการนี้แล้ว เวลานั้นไม่มีทุกข์เลย พอมีอยากนี้ขึ้นมาก็มีความทุกข์ **เวลาที่รำคาญคือเวลาที่อยากตาย** และเป็นตัณหาชนิดหนึ่งใครขี้รำคาญก็ขอให้รู้เถิดว่านั่นคือ ตัณหาชนิดที่สาม มันกำลังเผาลนอยู่ เพราะฉะนั้นเลิกเป็นคนขี้รำคาญเสียก็แล้วกัน จะไม่ได้อยู่ในบ่วงของความทุกข์นี้

ทีนี้อริยสัจที่สี่ เรื่องอริยะมรรคมีองค์แปด นี่คำอริยะมาอีกแล้ว เมื่อตะกี้นี้เราพูดกันถึงอริยสัจ อริยะชน อริยะเจ้า อริยะบุคคล เดี๋ยวนี้มาถึงคำว่าอริยะมรรค เพื่อระบุให้ชัดลงไปว่ามรรคที่ประเสริฐ มรรคคือหนทาง; ถนนหนทางนี้เรียกว่ามรรค ภาษาศาสนาเกิดทีหลัง ยืมภาษาชาวบ้านแต่ก่อนมาใช้ เอาคำว่าถนนหนทางมาใช้เป็นคำว่าทางสำหรับไปนิพพาน สำหรับใจเดินไปนิพพานนี่เรียกว่าถนน หรือมรรค แล้วก็เติมคำว่าอริยะเข้าข้างหน้าเลยแปลว่าหนทางอันประเสริฐก็ได้ หรือหนทางแห่งพระอริยะก็ได้ หรือหนทางที่จะนำไปสู่ความเป็นพระอริยะก็ได้อีกเหมือนกัน เรียกว่าอริยะมรรคขึ้นมา อริยะมรรค คือการปฏิบัติที่ถูกต้องแปดประการ นี้ไม่ต้องการคำอธิบายมากนัก อาจจะไปติดตามเอาได้เอง ขอให้จำไว้แต่เพียงว่า เป็นความถูกต้องแปดประการ รวมกันเข้าเป็นจุดเดียว ถ้าเรียกว่าหนทางก็เป็นหนทางสายเดียว คำว่าความถูกต้องนี้ก็เป็นภาษาไทยที่ชัดอยู่แล้ว ถึงแม้ภาษาบาลีก็ไม่มากกว่านี้ ใช้คำว่า สัมมา แปลว่าถูกต้อง ความถูกต้องแปดประการนี้ คือความถูกต้องในทางความคิดเห็นก่อน คือทางปัญญา คือความถูกต้องของความเห็นซึ่งรวมถึงความเข้าใจ ความรู้ ความเชื่ออะไรด้วย เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐิ

แปลว่าความเห็น ความเห็นถูกต้องนี้ รวมทั้งความเข้าใจถูกต้อง ความรู้ถูกต้อง ความเชื่อถูกต้อง ที่มันเกี่ยวกันอยู่ทั้งหมดนั้น เรียกว่าความเห็น นี่เราต้องมีความถูกต้องอันนี้เป็นข้อแรก แล้วก็มีความมุ่งมั่น มุ่งหมายถูกต้องเป็นข้อที่สองเรียกว่า สัมมาสังกัปโป นี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับปัญญา ทีนี้ก็มาถึงการพูดจาถูกต้อง การทำการงานด้วยมือ ด้วยเท้าถูกต้อง แล้วการเลี้ยงชีวิตถูกต้องดำรงค์ชีพถูกต้อง สามข้อนี้เป็นเรื่องทางกาย ทางวาจา ทีนี้ ๖—๗—๘ ก็คือ มีความพากเพียรถูกต้อง มีสติรำลึกประจำอยู่ในใจถูกต้อง แล้วก็มีสมาธิถูกต้อง สำหรับความพากเพียรนี้ ให้เค้าหลักใหญ่ ๆ ไว้ว่า เพียรระวังไว้ให้ถูกต้อง. เพียรละให้ถูกต้อง เพียรสร้างขึ้นมาให้ถูกต้อง แล้วเพียรรักษาไว้ให้ถูกต้อง เพียรระวังในสิ่งที่ควรระวังไว้ให้ถูกต้องแล้วควรละสิ่งที่ควรละให้ถูกต้อง แล้วเพียรสร้างสิ่งที่ควรสร้างให้ถูกต้อง แล้วก็เพียรรักษาสิ่งนั้นไว้อย่างถูกต้อง ทีนี้ไม่เท่าไรมันก็จะมีความสำเร็จเกิดขึ้น สำหรับสตินั้น คือมีความรู้สึกที่แจ่มอยู่เสมอ ในสิ่งใดว่าเป็นอย่างไร ความรู้นี้มีอยู่เสมอ ทำอะไรไม่ผิด พูดอะไรไม่ผิด หรือว่าความรู้นี้มาทันท่วงที ถ้าความรู้นี้มาทันท่วงทีมันก็เหมือนกับรู้แจ่มแจ้งอยู่เสมอเหมือนกัน แม้เราจะนอนหลับไป แต่พอตื่นวับขึ้นมา ความรู้นี้มีอยู่ทันที มีมาประจำอยู่ทันที หรือว่าบางทีเราไม่อยากจะมีความรู้สึกอะไร ปล่อยอารมณ์ว่าง ๆ แต่ถ้าพอมีเรื่องอะไรมากระทบตา กระทบเนื้อ กระทบตัว ความรู้นี้วิ่งมาทันที สตินี้มาทันท่วงที มันจึงทำอะไรไม่ผิด พูดอะไรไม่ผิด คิดอะไรไม่ผิด ตัดสินใจอะไรไม่ผิด เขาจึงถือหรือกล่าวว่ามีสติอยู่ทุกเวลา ทั้งหลับและทั้งตื่น ว่าอ้ายนั่นเป็นอย่างนั้น อ้ายนั่นเป็นอย่างนั้น โดยเฉพาะที่ยึดมั่นถือมั่นเข้าไม่ได้ สติที่ดี; มีอย่างนี้เรียกว่ามีสติถูกต้อง" แล้วอันสุดท้ายก็มีสมาธิถูกต้อง สมาธินี้ได้อธิบายบ้างแล้ว ขอย้ำอีกว่า คำว่าสมาธินี้ไม่ใช่ของครึคระงมงายสำหรับฤษีชีไพรอยู่ในป่า แต่ว่าเป็น

คุณสมบัติทางจิต ซึ่งทุกคนต้องการไม่ว่าคนพวกไหน เพราะว่าคำว่าสมาธินี้ หมายถึงการมีจิตใจบริสุทธิ์แจ่มใสอย่างหนึ่ง มีจิตใจมั่นคง ตั้งมั่นแน่วแน่นี้ อย่างหนึ่ง แล้วก็มีจิตใจคล่องแคล่วไวต่อหน้าที่ของมัน บริสุทธิ์, ตั้งมั่น, ไว, ต่อหน้าที่ของมัน รวมกันทั้งสามอย่างจึงจะเรียกว่าสมาธิ นี่ลองไปคิดดูเถอะ ไม่ว่าชาติไหน ภาษาไหนในกรณีย์ไหน ก็จะต้องการสิ่งนี้ เป็นสิ่งประเสริฐ ที่สุดสำหรับมนุษย์ที่ต้องมีการกระทำงาน—การงานด้วยการใช้จิตใจ เป็นสำคัญ สำหรับสิ่งที่เรียกว่า สมาบัติหมายถึงการที่ว่ามันหยุดหาความสุขจากความที่จิต เป็นสมาธิ อย่างนี้เขาเรียกว่าอยู่สมาบัติเสีย แต่ว่าสมาธิที่กำลังใช้ในการทำการ งาน ในการทำนั่นทำนี่ทำโน่นแล้วก็ จะเรียกว่าสมาธิ คิดเลขด้วยสมาธิ เขียน คำพิพากษาด้วยสมาธิ อะไรก็ตามที่กำลังใช้งานอยู่ด้วยจิตที่บริสุทธิ์ ตั้งมั่นไว ต่อการงานนี้เรียกว่าทำงานด้วยสมาธิ แต่พอถึงคราวที่มีสมาธิแล้วหยุดอยู่ อย่างนั้น ในภาวะอย่างนั้น เพื่อเสวยความสุขทางจิตใจแล้ว เขาไปเรียกเป็น สมาบัติ กันไว้สำหรับผู้แสวงหาความสุขทำนองนั้น ของพวกฤาษี มุนี อะไร ก็ตาม มีมาแล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล แม้ในครั้งพุทธกาลนี้ ถ้าว่าต้องการพัก ผ่อน ก็พักผ่อนอยู่ในสมาธิในรูปสมาบัตินี้.

ทีนี้เราก็จะเห็นได้ว่า มรรคมีองค์แปดนี้ก็คือ ความถูกต้องแปด ประการ ถูกต้องในความคิดเห็น, ถูกต้องในความมุ่งหมาย สองอย่างนี้เป็น **ปัญญา**. ถูกต้องในการพูดจา, การทำการงาน, การดำรงชีวิต สามอย่างนี้ เป็นทาง**ศีล** แล้วก็ถูกต้องในทางความเพียร, ถูกต้องในทางมีสติ, ถูกในทาง มี**สมาธิ** จงมองให้เห็นชัดว่า ท่านเรียงปัญญาไว้สองอย่าง เรียงศีลไว้ สามอย่าง เรียงสมาธิไว้สามอย่าง เอาตามลำดับหมู่ก็ว่า ปัญญามาก่อนแล้ว จึงมีศีล แล้วจึงมีสมาธิ นี้เป็นเทคนิคของพระพุทธเจ้าในทางปฏิบัติ. เราพูด

กันละเมอ ๆ แต่ในทางทฤษฎี คือพูดว่าศีลสมาธิปัญญา ถ้าพูดอย่างนี้ เรียงลำดับอย่างนี้มันเป็นเรื่องทฤษฎี สำหรับพูดและจัดลำดับตามสูงต่ำ แต่ในกรณีที่เป็นอยู่จริง โดยพฤตินัยนั้น ปัญญาต้องมาก่อน มิฉะนั้นแล้ว ศีลก็จะเข้ารกเข้าพง สมาธิก็จะเข้ารกเข้าพง ไม่ไปตามความมุ่งหมายที่ต้องการ เพราะฉะนั้นจึงต้องพูดว่าปัญญา, แล้วศีล, แล้วสมาธิ แล้วมันก็กลับไปส่งเสริมปัญญาอีกนั่นแหละ ปัญญามันจะสูงยิ่งขึ้นไปอีก แล้วศีลสมาธิมันก็จะยิ่งขึ้นไปอีก แล้วปัญญามันก็จะยิ่งขึ้นไปอีก แล้วก็ศีลสมาธิก็จะยิ่งขึ้นไป เพราะฉะนั้นจึงพูด**ปัญญาศีลสมาธิเรียงลำดับในทางปฏิบัติ** แต่ในทางทฤษฎีเรียงไว้ ศีล สมาธิ ปัญญา ทีนี้คนพูดติดปากกันแต่เรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญานี้ คือจมอยู่ในทฤษฎีอย่างเดียว จึงเป็นเรื่องที่ปฏิบัติไม่ได้ ไม่นำไปสู่การปฏิบัติที่ก้าวหน้าโดยรวดเร็ว ไปติดตังเหมือนกลิ้งคลกขึ้นภูเขา เพราะไปเรียงลำดับ ศีล สมาธิ ปัญญา ไม่เรียงลำดับการปฏิบัติ เป็นปัญญา แล้วศีล แล้วสมาธิ เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านได้เรียงไว้ในอริยะมรรคมีองค์แปดประการ.

ทีนี้เราจะนึกถึงการงานอย่างอื่น ท่านจะทำอะไรเรื่องโลก ๆ นี้ ที่บ้านที่เรือนอะไรก็ตาม จงเรียงลำดับในลักษณะที่เอาปัญญาไว้หน้าเสมอไป แล้วจึงมีการจัดทำไปตามปัญญานั้น ให้สมกับที่เขากล่าวว่า ปัญญา ประเสริฐกว่าธรรมะอื่นนั้นต้องมาหน้า อย่างที่พระพุทธเจ้า เอาสัมมาทิฏฐิ มาไว้หน้า ก็เรียกว่ารุ่งอรุณ พอรุ่งอรุณเกิดแล้ว สิ่งต่าง ๆ จะเป็นไปอย่างถูกต้องด้วยแสงสว่างนั้น ถ้าไม่มีรุ่งอรุณแล้วมันจะเข้ารกเข้าพง แม้จะมีเรี่ยวแรงแข็งขันอย่างไร มันก็เข้ารกเข้าพงไปไกลจนไม่มีประโยชน์อะไร เพราะฉะนั้นต้องเอาความรู้ที่ถูกต้องมาหน้า แล้วศีลก็ตามไปเป็นทาง แล้วกำลังอันหนักอย่างยิ่งอยู่ท้ายสุดคือสมาธิก็จะดันไปทั้งหมด. นี่รูปโครง ของ อริยะมรรค มีองค์

แปดประการที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้อย่างน่าสนใจ เอาไปใช้ในกรณีย์อะไรก็ได้ และหนทางนี้คือ ทางที่เป็นอริยะมรรคที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์สิ้นเชิงหรือการบรรลุมรรคผลนิพพาน; ใช้ได้แม้ในกรณีย์ทั่วไปไม่ยกเว้น แล้วก็จำเป็นที่ทุกคนจะต้องรู้พวกฆาราวาสก็ต้องรู้ รู้เรื่องอริยะมรรคหนทางแห่งโล-กุตตรนี้.

ขอให้เข้าใจว่า วิชาที่เป็นโลกุตตรนี้มีไว้เพื่อดับร้อนของโลกียะ การอยู่เป็นโลกียะ การอยู่อย่างโลกียะร้อนเป็นไฟ แล้วความรู้เรื่องอริยะหรือ-โลกุตตรนี้มีเพื่อดับร้อนของสิ่งนั้น เพราะฉะนั้นเราต้องมีของประเสริฐของพระพุทธเจ้า คือความรู้ในฝ่ายโลกุตตระ เพื่อดับความร้อนของฝ่ายโลกียะ อย่างจำเป็นเสมอไป ถ้าไม่มีความรู้ฝ่ายโลกุตตระมาช่วยค้ำจุนแล้ว จะเป็นเหมือนเรือที่ไม่มีหางเสือมันเคว้งคว้างมันหางด้วน เหมือนสุนัขหางด้วน ดูก็ไม่สวยแล้ววิ่งก็แกว่ง แล้วสุนัขหางด้วนก็มักจะไปหลอกผู้อื่นให้ตัดหางอย่างนี้ อย่าไปเชื่อ ขอให้ทุก ๆ คนทั้งหนุ่มทั้งสาวทั้งแก่ทั้งเฒ่านี้สนใจเรื่องโลกุตตรธรรมโดยเฉพาะคือมรรคมีองค์แปดนี้ ของพระพุทธเจ้าไว้ เพื่อให้มีความสมบูรณ์ในความรู้ที่มนุษย์จะต้องมี ก็จะอยู่ในโลกด้วยชัยชนะ.

ทีนี้ก็เป็นอันว่าเราได้กล่าวถึงอริยสัจทั้งสี่ คือทุกข์เหตุให้เกิดทุกข์ความดับทุกข์และทางให้ถึงความดับทุกข์ กล่าวเกี่ยวพันกันทั้งสี่อย่างเป็นอริยสัจสี่เป็นทางทฤษฎี แยกเอามาแต่อันสุดท้าย คือมรรคมาปฏิบัติให้เกิดความถูกต้องแปดประการรวมเป็นมรรคอันเดียวกันแล้ว นี้เรียกว่าเป็นตัวปฏิบัติ ทั้งอริยสัจสี่และทั้งอริยะมรรค รวมกันเข้าก็สมบูรณ์ทั้งทฤษฎีและทางปฏิบัติแล้วก็อย่าได้เข้าใจว่าหนทางนี้มีแปดทาง ให้เข้าใจว่าหนทางนี้ทางเดียว

แต่ประกอบด้วยคุณสมบัติแปดประการ รวมกันเข้าเป็นทาง ๆ เดียวกัน คือความถูกต้องแปดประการ รวมกันเข้าแล้วเป็นระบบการปฏิบัติสายหนึ่งสำหรับคนผู้หนึ่งเดินดิ่วไปหาความดับทุกข์.

ชั่วเวลาเล็กน้อยนี้ ก็ยังมีเรื่องที่จะต้องกล่าวคือเรื่องปฏิจจสมุปบาท เรื่องปฏิจจสมุปบาท นั้นคืออริยสัจโดยละเอียด ไปแยกเรื่องเหตุให้เกิดทุกข์หรือการดับแห่งทุกข์ให้ละเอียดจนมองเห็นชัด. ในอันดับแรกที่สุด เราจะมองเรื่องปฏิจจสมุปบาทโดยทางทฤษฎี คือเป็นเรื่องที่แสดงเหตุผล และความเนื่องกันของเหตุผล สิ่งที่เรียกว่าเหตุนั้นเป็นตัวการ สิ่งที่เรียกว่าปัจจัยนั้นเป็นเหตุส่วนประกอบ เหตุที่เป็นตัวการเราเรียกว่าเหตุ ส่วนเหตุที่เป็นเครื่องประกอบนี้เราเรียกว่าปัจจัย ไปสังเกตดูจนเข้าใจคำว่าเหตุกับปัจจัยไม่เหมือนกันแท้ แล้วความเนื่องกันระหว่างเหตุปัจจัย—ปรุงแต่งกันเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุดนี้เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท ถ้าปรุงแต่งไปในทางให้เกิดก็เรียกเป็นฝ่ายเกิด; ปรุงแต่งกันไปในทางให้ดับ ก็เรียกว่าเป็นฝ่ายดับ แต่มันหลายขั้นหลายตอนเนื่องกันไปเรื่อย แล้วก็ให้รู้ว่า บรรดาสิ่งที่มีเหตุมีปัจจัยคือสังขารทั้งปวง แล้วก็ไม่มีอันใดสิ่งใดที่จะไม่เป็นทั้งเหตุและทั้งผล อันนี้เป็นเหตุให้เกิดสิ่งนี้ขึ้นมา แล้วสิ่งที่เป็นผลเกิดขึ้นมานี้มันจะเป็นเหตุให้เกิดสิ่งอื่นอีก แล้วสิ่งนั้นที่เป็นผลมันจะกลายเป็นเหตุให้เกิดสิ่งอื่นอีก เราดูกันทางวัตถุเหมือนกับว่าอิฐที่ก่อผนังตึกซ้อนกันอยู่เป็นลำดับขึ้นไปอย่างนี้ อิฐก้อนใดก้อนหนึ่ง ก้อนเดียว จะเป็นทั้งทับอิฐก้อนอื่นและถูกอิฐก้อนอื่นทับ เพราะเวลาเหลือน้อยจึงต้องประหยัดด้วยการพูดด้วยอุปมาอย่างนี้ อิฐก้อนหนึ่งจะเป็นทั้งอิฐที่ถูกก้อนอื่นทับและทับก้อนอื่นอยู่ มันทับก้อนล่างอยู่ แต่ก้อนบนก็ทับมันอยู่ เพราะฉะนั้นสิ่งที่ปรุงกันขึ้นเป็นความรู้สึกคิดนึก เป็นสายไปหรือว่าปรุงกันขึ้นเป็นวัตถุร่างกาย

เป็นไป ๆ นี้ก็เหมือนกัน มีลักษณะอย่างนี้ เป็นสายยาวยืด เป็นเหตุที่หนึ่ง แล้วก็เป็นผล แล้วก็กลายเป็นเหตุ แล้วก่อให้เกิดผลแล้วผลนั้นกลายเป็นเหตุ ก่อให้เกิดผลแล้วผลนั้นกลายเป็นเหตุ อย่างนี้เรื่อยไป อาการอย่างนี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทคือว่า อาศัยกันและกันเกิดขึ้น อาศัยกันและกันเกิดขึ้น อาศัยกันและกันขึ้น อาการอย่างนี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ไม่ใช่แต่เฉพาะในทางธรรมะ ทางศาสนา เรื่องดับทุกข์ เรื่องอะไรก็มี ไปศึกษาเรื่องวิทยาศาสตร์ล้วน ๆ ก็จะพบว่าแม้แต่**ทางวัตถุนี้ก็มี ปฏิจจสมุปบาท ของทางวัตถุ ส่วนในเรื่องอริยสัจนี้เราหมายถึงปฏิจจสมุปบาททางจิตใจ** อันแรกคือ ความไม่รู้ เมื่อมีอะไรมากระทบเรา ทางตา ทางหู ทางจมูกหรือทางอะไรก็ตาม ถ้ามันเป็นกรณีย์ที่เผลอหรืออะไรก็ตาม ไม่มีความรู้ที่ถูกต้องเพียงพอเราเรียกว่ามีอวิชชา; อวิชชาความไม่รู้นั่นแหละ จะปรุงให้เกิดอำนาจผลักดันอะไรอันหนึ่งเป็น Impulse อันหนึ่งที่จะทำให้เกิดอะไรต่อไปข้างหน้า อันนี้เขาเรียกว่าสังขาร อวิชชาทำให้เกิดสังขาร ทีนี้สังขารทำให้เกิดนามรูป คือให้ร่างกายกับจิตใจที่มีอยู่ตามปกตินี้ แปรสภาพเป็นร่างกายและจิตใจที่จะดำเนินไปในทางของทุกข์ แล้วกายกับใจที่แปลสภาพเป็นอย่างนี้ แล้วจะทำให้ตาหรือหู หรืออะไรในกรณีย์นั้นเป็นตาหูที่โง่ ที่จะปรุงกิเลสไปในทางให้เกิดทุกข์ เรียกว่าปรุงให้เกิดอายตนะ และอายตนะนี้ จะทำให้ผัสสะนี้เป็นผัสสะที่จะทำให้เกิดทุกข์ ผัสสะนี้จะทำให้เกิดเวทนาขึ้นมา แล้วเวทนานี้ที่รู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ อร่อยหรือไม่อร่อยก็ตามนี้จะปรุงให้เกิดตัณหาขึ้นมา — อยากอย่างใด อย่างหนึ่งตามลักษณะของเวทนานั้น แล้วตัณหานั้นจะทำให้เกิดความยึดมั่นในเวทนา—เวทนานั้น; หรือตัณหานั้นจะทำให้เกิดอุปทาน คือความยึดมั่นในเวทนานั้น ในฐานะที่จะเป็นผู้รู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้ ชอบไม่ชอบอย่างนั้นอย่างนี้ เอาอย่างนั้นเอาอย่างนี้ ไม่เอาอย่างนั้นไม่เอาอย่างนี้ นี่อย่างนี้ตัวกูเกิดที่ตรงนี้ แล้วอุปาทานนี้ทำ

ให้เกิดภพ ตัวกูนั้นขยายตัวแรงขึ้นจนจะเป็นความเป็นตัวกูของกูที่สมบูรณ์ พอตัวกูสมบูรณ์เขาเรียกว่าชาติเป็นตัวกูที่เต้นเร่า ๆ อยู่—หมายถึงในใจ. ทีนี้ทุกอย่างจะเป็นทุกข์; เกิดตัวกูนี้ก็เป็นทุกข์เสียแล้ว อาการเกิดของตัวกูนี้ก็เป็นทุกข์เสียแล้ว—อาการเกิดของตัวกูนี้ก็เป็นทุกข์เสียแล้ว แล้วอาการของตัวกูนี้จะสิ้นไป—ก็เป็นทุกข์จนกว่ามันจะสิ้นลง ดับความรู้สึกอันนี้ไป นี่คือพฤติของจิต Mental Process สายหนึ่งซึ่งจะเกิดขึ้นอย่างนี้เป็นลำดับ อย่างนี้ในขณะที่ตาได้เห็นรูป หรือหูได้ยินเสียง หรือจมูกได้กลิ่นอะไรก็ตาม แล้วบุคคลนั้นกำลังเผลอสติ เต็มอยู่ด้วยอวิชชาไม่มีความรู้เรื่องจริงทางธรรมะของธรรมชาติ: ปฏิจจสมุปบาท ก็เกิดขึ้นสายหนึ่งแล้วก็ได้เป็นทุกข์ ถ้าได้อย่างใจก็มีความทุกข์ด้วยความรัก ด้วยความพอใจ ด้วยความหึงหวง ด้วยความอะไรทำนองนั้น ถ้าไม่ได้อย่างใจก็เป็นทุกข์ด้วยความโกรธความเคียดแค้น ความอยากฆ่าเขาให้ตาย หรืออะไรก็ตาม เพราะฉะนั้นท่านจะเห็นได้ว่าเรื่องปฏิจจสมุปบาท นี้ก็คือกระแสชีวิตประจำวัน; กระแสของชีวิตประจำวันนั้นคือ ปฏิจจสมุปบาท มีด้วยกันทุกคน วันหนึ่ง หลาย ๆ กระแส.

ทีนี้คนเราไม่ศึกษากันจนเข้าถึงความจริงข้อนี้ ศึกษากันแต่เพียงเป็นความรู้ ที่ไม่เข้าใจ และจำไว้ด้วยความยากลำบากสำหรับพูดอวดกันเท่านั้น ถ้าศึกษาจนเข้าใจแล้วจะรู้ว่า นี้คือตัวจริง หรือข้อเท็จจริงของชีวิตประจำวัน เป็นกระแสของชีวิตในลักษณะเป็นประจำวัน ซึ่งเราจะต้องรู้ เราจะต้องควบคุมมันให้ถูกต้อง ให้เป็นไปแต่ในทางที่ดับลงแห่งทุกข์ อย่าให้เกิดทุกข์ขึ้นมา พอเผลอสติก็เกิดความทุกข์ ถ้าไม่เผลอสติ แม้อะไร จะเข้ามากระทบอย่างไรไม่เผลอสติ มีความรู้ที่ถูกต้องอยู่เสมอแล้ว มันเป็นไปในทางดับทุกข์ ดับพฤติของจิตใจ กลายเป็นดับอวิชชาดับ ๆๆๆๆ จนเป็นดับทุกข์ เพราะฉะนั้นการ

ที่เราจะควบคุมจิตใจให้เยือกเย็นเป็นประจำวัน ก็ต้องมีความรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาทอย่างถูกต้อง คือควบคุมปฏิจจสมุปบาท ให้ได้นั่นเอง ลองศึกษาไว้ในฐานะที่เป็นวิชาอันประเสริฐสุดในโลกของพระพุทธศาสนาด้วยและของโลกด้วย คือวิธีหรือเคล็ดลับหรือเทคนิค หรืออะไรก็ตามที่จะทำให้ชีวิตไม่มีความร้อนเลย นี้คือเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่เข้าใจอย่างถูกต้องและปฏิบัติได้. พฤติของจิตที่เป็นไปฝ่ายทุกข์เกิดขึ้นนี้เรียกว่าวัฏฏะสังสาร พฤติของจิตที่เป็นไปในฝ่ายเย็นลงและดับทุกข์นี้เป็นนิพพาน เพราะฉะนั้นเดี๋ยวก็เป็นสังสารเดี๋ยวก็เป็นนิพพาน แล้วแต่กรณีย์ แต่ส่วนมากเป็นวัฏฏะสังสารคือร้อนบ่อย ๆ. ฉะนั้นเราจะพูดได้ว่า วัฏฏะสังสารกับนิพพานนี้อยู่ติดกันเหมือนกับหน้ามือกับหลังมือ พลิกให้เป็นมันจะเป็นนิพพานอยู่เรื่อย พลิกไม่เป็นจะเป็นวัฏฏะสังสาร คือมีความทุกข์อยู่เรื่อย มันไม่ไกลจากกันอย่างฟ้าและดินเหมือนที่เข้าใจกัน มันอยู่คนละฝ่ายเหมือนหน้ามือกับหลังมือ นี้คือเรื่องปฏิจจสมุปบาท ที่ขยายเรื่องอริยสัจให้กว้างออกไป.

เพราะฉะนั้นเราสรุปได้ว่ามันเป็นเรื่องตัวเรา ชีวิตของเรา คือพฤติในกระแสแห่งชีวิตประจำวันของเรา ถ้าเรามีอันนี้เราจะเป็นมนุษย์ที่ได้สิ่งที่ดีที่สุด โดยส่วนตัวเรามีความสงบสุขที่สุด โดยสังคมเราสามารถทำการงานที่เป็นประโยชน์แก่สังคมได้ ในเมื่อตัวเรามีความสบายที่สุด ไม่มีปัญหา. เป็นเรื่องทุกอย่างที่เกี่ยวกับตัวและที่สำคัญที่สุด เพราะฉะนั้นถ้าผู้ใดไม่รู้เรื่องนี้; ที่ไม่ทราบเรื่องนี้ ก็เท่ากับว่าไม่รู้เรื่องอะไรเลย ในการเป็นมนุษย์ ไม่รู้เรื่องอะไรเลย ในการเป็นมนุษย์ของตัวนั้น เป็นสิ่งที่น่าเวทนาสงสาร ในการที่จะเกิดมาเป็นมนุษย์ก็ไม่ได้เป็นมนุษย์ เรียกตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัท เพราะกระทำไม่ถูกต้องในเรื่องอันเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท หรือเรื่องอริยสัจดังที่กล่าว

มาแล้ว เพราะฉะนั้นขอให้ศึกษาไว้ ในฐานะเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด ที่แสดงโดยเฉพาะเจาะจง ในฐานะที่เป็นตัวพุทธศาสนาและเป็นใจความสำคัญของเรื่องกำมือเดียว ที่ทุกคนจะต้องมีให้ได้ สำหรับเป็นมนุษย์ที่ดีเป็นผู้พิพากษาที่ดี เป็นอะไรที่ดีตามหน้าที่การงานที่จะพึงมี.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาหรือเกินเวลาไปบ้างแล้ว เพียงเท่านี้.

คำบรรยาย หลักพระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๘/๒๕๑๑

เรื่อง

ธรรมะร่วมระหว่างศีลธรรมกับศาสนา

พระราชชัยกวี (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องประชุมของกระทรวงยุติธรรม

๓๑ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ในการบรรยายครั้งที่ ๘ นี้ อาตมาจะได้กล่าวถึง**ธรรมะระหว่างศีลธรรมกับศาสนา** และทุกศาสนา ขอให้ทบทวนเรื่องที่ได้กล่าวมาแล้วแต่วันก่อนไว้ด้วยเสมอไป เพื่อจะได้เข้าใจง่าย ๆ ว่าอะไรเป็นอะไร ๆ อย่างถูกต้อง เราได้กล่าวแยกแยะสิ่งที่เรียกว่าธรรมเป็นอย่าง ๆ ส่วน ๆ ออกไปหลายแง่หลายมุมแล้ว วันนี้จะกล่าวถึงหลักธรรมที่มันร่วมกันได้ระหว่างสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมกับศาสนา ดังนั้น เป็นอันว่าเราจะได้กล่าวถึงสิ่งทั้ง ๒ นี้ คือศีลธรรมกับศาสนานี้พร้อมกันไปด้วย และคำว่าศาสนาก็จะให้ดูกว้าง ๆ ไปถึงทุก ๆ ศาสนาด้วย ซึ่งอาจจะต้องใช้เวลาบรรยายสัก ๒ ครั้ง.

สำหรับ คำว่าศีลธรรมก็บ่งชัดอยู่แล้วว่า มุ่งถึงการปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี ทั้งที่คำนี้มันหมายความได้ทั้งทางทฤษฎี และทางตัวการปฏิบัติ ถึงคำว่าศาสนาก็เหมือนกัน ที่ว่าเราหมายถึงหน้าที่ ที่ต้องปฏิบัตินั้น เราก็รู้กันอยู่ว่า ศีลธรรมและศาสนานั้น ถ้าไม่มีการปฏิบัติก็ไม่มีประโยชน์อะไร ดังที่มีแต่สอน ๆ กันอยู่ในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัย แล้วไม่มีการปฏิบัติ มนุษย์ก็ไม่ได้รับประโยชน์จากสิ่งนี้ ทีนี้ ถ้าเราทำ**ให้ศีลธรรมก็ดี ศาสนาก็ดี เป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติ หรือเป็นหน้าที่ของมนุษย์ตามกฎของธรรมชาติ ต้องรู้ ต้องทำทั้งเพื่อตัวเอง และเพื่อผู้อื่นแล้ว.** สิ่งเหล่านี้ก็มีความหมายทั้งนั้น ต้องรู้ แล้วก็ต้องทำ และก็ทั้งเพื่อตัวเอง และเพื่อผู้อื่น; ผู้อื่น หมายความว่าสังคมที่เกี่ยวข้องกันกับผู้นั้น.

ทีนี้ เราจะพิจารณาดูว่า ศีลธรรมกับศาสนานี้มันคืออะไร ? มันต่างกันอย่างไร ? ถ้าพูดรวม ๆ ว่าคืออะไร ? ก็ตอบว่าคือหน้าที่มนุษย์จะต้องทำตามกฎของธรรมชาติดังที่กล่าวแล้ว และเพราะเหตุอะไร ? ก็เพราะเหตุว่า ถ้าไม่ทำตามกฎของธรรมชาติให้ถูกต้อง มนุษย์คนหนึ่ง หรือสังคมมนุษย์ก็ดี ย่อมเต็มไปด้วยความยุ่งยากลำบาก หรือมีความทุกข์ ฉะนั้น ศีลธรรมและศาสนาก็เพื่อจะแก้ปัญหาข้อนี้ โดยวิธีที่ปฏิบัติให้ถูกต้องกันกับกฎของธรรมชาติ ใช้หลัก Logic ที่ว่าคืออะไร ? จากอะไร ? เพื่ออะไร ? โดยวิธีใด ? โดยหัวข้อก่อน แล้วก็ไปแยกออกเป็นรายละเอียดได้และได้เองด้วย.

ทีนี้ เราจะพิจารณากันไปตั้งแต่เริ่มแรกทีเดียว คือปัญหาของมนุษย์ ปัญหาของมนุษย์เกิดมีขึ้นเป็นการใหญ่เมื่ออยู่ร่วมกัน ทำให้เกิดการเอาเปรียบเบียดเบียนกัน มันจึงบังคับอยู่ในตัวทำให้มีศีลธรรม เพื่อความสงบของการ

อยู่ร่วมกัน ข้อนี้ ควรจะนึกถึงเรื่องสั้น ๆ ที่ว่า ทีแรกมนุษย์ยังคล้ายกับสัตว์ คล้ายกับลิงก็หากินกันไปตามประสาเหมือนกับสัตว์; ไม่มีชีวิตเป็นสังคมแบบมนุษย์ คือไม่อยู่รวมกันเป็นหมู่บ้าน หรืออะไรทำนองนั้น ฉะนั้น ปัญหาจึงไม่มีมาก แต่เท่า ๆ กับสัตว์มี คือไปหากินก็แล้วกัน มีที่นอน แล้วก็มีที่หลบหลีกอันตรายพอสมควร ต่อมาความก้าวหน้ามันมีมากไปจนถึงว่าไม่สะดวก ไม่เป็นผลดีที่จะอยู่อย่างนั้น จึงได้อยู่รวมกันเป็นหมู่ ทีนี้ ปัญหาต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นทันที เรื่องที่กล่าวไว้ในมนูธรรมศาสตร์ตอนที่เป็นเรื่องนำของกฎหมายมนูธรรมศาสตร์นี้ ก็ได้เล่าถึงเรื่องนี้แล้วก็ตรงกันกับบาลีในพระไตรปิฎก ซึ่งเล่าไว้เหมือน ๆ กัน มันเนื่องจากเป็นสิ่งที่ออกมาจากอินเดียด้วยกันก็เป็นได้ คือว่า ทีแรกอยู่กันตามลำพัง มันก็ไม่มีปัญหา พอรวมกันเป็นหมู่มันก็มากขึ้น ๆ ปัญหาเกิดตรงที่ว่า สิ่งที่จะสนองความต้องการของมนุษย์นั้นมันน้อยลง มนุษย์ต้องขวนขวายทำมันขึ้น จึงมีการเอาเปรียบกัน เขาระบุถึงข้าวสาลีเป็นต้น ที่เกิดเองอยู่ตามป่า มันก็มีพอกินสำหรับคนจำนวนน้อย พอคนมากขึ้นมันก็ไม่พอ มันก็ต้องหันมาปลูก แล้วก็มีการขะโมยกันอย่างนี้เป็นต้น จนกระทั่งมนุษย์ต้องเลือกคนที่มีสติปัญญา มีกำลัง มีความสามารถ **เพื่อให้ทำหน้าที่ป้องกันสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่** คือปัญหา เช่นการขะโมย การเบียดเบียน การเอาเปรียบ การอะไรเหล่านี้ ซึ่งค่อยเกิดขึ้น ๆ ความเดือดร้อนมันเกิดขึ้นมาก จึงต้องมีคนที่มีหน้าที่ มีอำนาจออกกฎออกระเบียบต่าง ๆ มีลักษณะเป็นกฎหมาย หรือศีลธรรมทั้ง ๒ อย่าง นี่เราเรียกได้ว่าเดือดร้อนร่วม ๆ กันเมื่ออยู่กันเป็นหมู่ บังคับให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรมมุ่งหมายความสงบของหมู่ ไม่รู้อะไรมากไปกว่านี้.

ทีนี้ ก็ต่อมาอีกมีความสงบเรียบร้อยของหมู่พอ หรือเต็มตามที่ต้องการแล้ว มันยังมีปัญหาอื่นโผล่ออกมาอีก คือความเดือดร้อนส่วนตัว

บุคคล ภายในใจ ยังไม่มีความสงบสุขภายในใจ มีความกลัว มีความสงสัย มี ความร้อนกระวนกระวายใจเพราะความโลภ ความโกรธ เหล่านี้เป็นเรื่องส่วนตัว ใครมาช่วยแก้ให้ไม่ได้ เช่นกลัวนั่นกลัวนี่ นี่เป็นเรื่องคนสมัยที่ไม่มีการป้องกันที่ดีเหมือนสมัยนี้ มันก็ต้องมีปัญหาส่วนตัวเกิดขึ้นในทางจิตใจนี้เป็นเหตุให้คลอดสิ่งที่เรียกว่า ศาสนาออกมา คือ ถ้าผู้มีปัญญาคนใดเขาฉลาดเขารู้วิธีว่าจะต้องทำอย่างไร ? จะต้องพูดอย่างไร ? จะต้องคิดอย่างไร ? มันจึงจะแก้ไขความรู้สึกที่รบกวนจิตใจเหล่านั้นได้ มันก็เกิดเป็นรูปศาสนาในอันดับแรก ในขั้นแรก ๆ มีพิธีรีตองอะไรเป็นส่วนใหญ่ขึ้นมา นี้มันเป็นไปในแง่ของศาสนา มุ่งถึงความสงบ ปลุกส่วนลึกในจิตใจของคน.

ดังนั้น เราจะเห็นได้ทันทีว่า สิ่งที่เรียกว่าศาสนากับศีลธรรมนั้นมันไม่ใช่อันเดียวกัน มีความมุ่งหมายต่างกันอยู่อย่างนี้ แม้ว่ารูปของการปฏิบัติภายนอกบางอย่างจะคล้ายกัน หรือว่าการกระทำบางอย่างจะเป็นได้ทั้งศีลธรรมและศาสนาก็ตาม แต่ความหมายแท้จริงมันมุ่งไปคนละทาง และปัญหามันมีคนละอย่าง.

รวมความว่า **เมื่ออยู่กันเป็นหมู่เดือดร้อน ก็บังคับให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม** เมื่อปัญหานั้นหมดไปแล้ว**ยังมีปัญหาส่วนจิตใจเหลืออยู่ ก็บังคับให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา** จะมีมาตั้งแต่เมื่อไรบอกไม่ได้ มันเป็นเรื่องที่เขาไม่พูดกัน ไม่ระบุเวลาชัดว่ากี่ร้อยปีกี่พันปีกี่หมื่นปี มันก็ได้แต่ประมาณ ๆ และมันก็วิวัฒน์ คือดีขึ้นเรื่อย ๆ ๆ จนกว่าจะเกิดศาสนาที่สูงสุดขึ้นในโลก นี้เราได้ใจความสำคัญใหญ่ ๆ ว่าศาสนาคืออะไร ? ศีลธรรมคือ

อะไร ? **แต่แล้วก็ไม่พ้นไปจากหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติที่กำหนดไว้โดยธรรมชาติ** ถ้าไม่ทำเป็นเดือดร้อน.

ทีนี้ก็มาถึงการบัญญัติธรรม ทำความยุ่งยากมาก เมื่อดูถึงการบัญญัติ การบัญญัติสิ่งต่าง ๆ ทางศีลธรรมและทางศาสนา รวมทั้งคำพูดด้วยนี้ มันยุ่งยากมากจนมันเป็นเรื่องใหญ่จัดเป็นศาสตร์ที่ใหญ่อันหนึ่งทีเดียว ไม่จำเป็นจะต้องเรียนมันทั้งหมด มันเป็นศาสตร์ที่ใหญ่เหมือนกับเรื่องอื่น ๆ แต่เราอาจจะสรุปเอาใจความออกมาได้ และอาศัยข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่จริง และให้ครอบคลุมได้ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์มาจนถึงสมัยนี้.

ทีนี้ เราจะพูดถึงคำว่า ศีลธรรม ก่อน คำว่าศีลธรรมนี้ใช้ปนเปกันมาก ซึ่งจะได้เห็นต่อไป ถ้าเล็งถึงนักศีลธรรมสากล คือคนพวกที่สนใจเรื่องศีลธรรมสากล พยายามตั้งเป็นศาสตร์นี้ เขาใช้คำว่าศีลธรรมกว้างจนครอบคลุมเรื่องทางจิตใจเข้าไปด้วย คือทางศาสนาเข้าไปด้วย แต่ว่าการบัญญัติอย่างนั้นมันเป็นการบัญญัติทางปรัชญา ฉะนั้น เพื่อกันความฟั่นเฝือเราต้องจำคำ ๒ คำนี้ไว้ให้แม่น ๆ คือ คำว่าศีลธรรมกับปรัชญา ของศีลธรรมที่เป็นศีลธรรมเรียก Morals แต่ที่เป็นปรัชญาของ Morals นี้มันไปเรียกว่า Ethics ทีนี้พวกนักศีลธรรมเขาไปเรียกตัวเองว่า Ethicist คือว่าเป็นนักปรัชญาทางศีลธรรมเท่านั้น มันไม่ใช่นักศีลธรรมที่จะปฏิบัติศีลธรรมตรง ๆ เหมือนพวกในทางศาสนา ฉะนั้น พวกนักศีลธรรมนั้นจึงกลายเป็นนักทฤษฎีมากกว่านักปฏิบัติ เรียกว่า Ethicist คือนักปรัชญาทางศีลธรรม.

ในประเทศไทยเรา บางทีใช้คำว่า จริยธรรมแปลว่า Ethics ใช้คำว่า Morals เท่ากับศีลธรรม; แต่คำว่า Morals นี้ก็เป็นทางให้สับสน. เราต้องรู้อยู่ว่าโดยเนื้อแท้มันหมายถึงอะไร สำหรับหลักปฏิบัติเพื่อความสงบสุขของสังคมแท้ ๆ นั้นก็ควรจะเรียกว่าศีลธรรม หรือ Morals. ส่วนทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ อันกว้างขวางลึกซึ้งในรูปของปรัชญาเป็นต้นนี้ก็เรียกว่า Ethics; ถ้าเราไม่เข้าใจ Ethics ว่าเป็นศีลธรรมที่จะต้องประพฤติปฏิบัติแล้วมันก็ยุ่งทันที. อาจจะพูดได้ว่า Morals มันมุ่งไปในทางปฏิบัติโดยตรง วางรูปไว้สำเร็จรูป. เรื่อง Ethics นี้เป็นปรัชญาที่ต้องถกเถียง ถกเถียงกันได้เท่าไรก็วางรูปอย่างนั้น มีเหตุผลอ้างอิงกันทั้งนั้นว่า ศีลธรรมจะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนั้น อย่างนั้น ทีนี้ มันหลายคนหลายยุคหลายสมัย มันก็จะต้องมีการต่างกันบ้างเป็นธรรมดา. ในเรื่องทาง Ethics นี้เห็นได้ชัดว่าเขาบัญญัติครอบคลุมไปถึงเรื่องทางจิตใจด้วย คือเอื้อมเข้ามาในขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่าศาสนาด้วย.

ทีนี้ เรามองทางฝ่ายนักศาสนาบ้าง นักศาสนานี้มันไม่ได้มุ่งปรัชญา มันมุ่งการปฏิบัติมากกว่า นี้หมายถึงนักศาสนาที่แท้จริง และโดยเฉพาะในสมัยที่แล้วมา ไม่ใช่การเรียนศาสนากันอย่างสมัยนี้ ซึ่งดึงไปหาปรัชญามากขึ้น นักศาสนามุ่งแต่จะแก้ปัญหาในทางใจ แล้วได้แยกตัวออกจากศีลธรรมที่มีขอบเขตกว้างขวางนั้น ฉะนั้น ปัญหาทางศาสนามันจึงมักจะมีแต่เพียงว่าจะปฏิบัติต่อสิ่งนี้อย่างไร จึงจะแก้สิ่งที่ไม่พึงปรารถนาทางจิตใจข้อนั้น ๆ ๆ ได้เท่านั้นเอง นี้ไม่ใช่รูปทางปรัชญา ส่วนรูปปรัชญาทางศีลธรรมมันจะถามว่าทำไม ? เพราะเหตุใด ? คืออะไร ? เพื่ออะไร ? ตามวิธีของ Logic นั้นเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด กระทั่งว่าทำไมจึงต้องมีศีลธรรมอย่างนี้เป็นต้น มันเป็น

เรื่องทางปรัชญาไปหมด กระทั่งบัญญัติว่า เราจะมีหลัก ตัดสินสิ่งใดว่าดีว่าชั่ว ด้วยหลักอย่างไร ? อย่างนี้เป็นต้น เราจะมีหลักตัดสินลงไปว่า อะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์อย่างไร ? อย่างนี้เป็นต้น เรื่องมันก็มากขึ้นทุกที ๆ แล้วก็มีทางที่จะแยกแขนงมากขึ้นทุกที นั่นละมันเป็นเรื่อง Ethics หรือปรัชญาทางศีลธรรม เวียนหัว แล้วบางทีก็ช่วยอะไรไม่ได้ คือไม่มีประโยชน์อะไรแก่มนุษย์ ที่มันเลยเถิดไป แต่ในทางศาสนาซึ่งในที่นี้ควรจะใช้คำง่าย ๆ ว่า Religion นี้มันมุ่งเฉพาะปัญหา เช่น:— แก้ความโกรธอย่างไร ? แก้ความกลัวอย่างไร ? แก้อะไรอย่างไร ? และสรุปให้ปฏิบัติง่าย ๆ เช่น—ด้วยความเชื่อแล้วใจก็สบาย หรือเชื่อว่าเป็นไปตามความประสงค์ของพระเป็นเจ้า หรือของอะไรก็ตามที่มีอยู่ในทางศาสนา ฉะนั้น ภาษาที่นักจริยธรรมหรือที่เรียกว่า Ethicist เขาพูดกันมันก็อีกอย่างหนึ่ง ภาษาที่นักศาสนาเขาพูดกันมันก็อีกอย่างหนึ่ง ทีนี้ ภาษาที่ชาวบ้านพวกเราในสมัยนี้พูดก็อีกอย่างหนึ่ง แล้วก็ปนเปกันด้วย หมายความว่านักจริยธรรมเขาก็พูดเป็นภาษาจริยธรรมไป; เลยเป็นปรัชญาของศีลธรรมไปเลย ส่วนนักศาสนาก็พูดไปตามแนวตามแบบหรือภาษาของศาสนาไปเลย ส่วนชาวบ้านพวกเรานี้พูดปนเปหมด อย่างที่จะปรากฏแก่ใจหรือว่าเกิดเป็นปัญหาขึ้นอยู่ทั่ว ๆ ไปด้วยเรื่องเกี่ยวกับคำพูดไม่ตรงกัน นั่นแหละวิธีที่บัญญัติคำพูด หรือนิยมพูดกันอย่างนี้มันมีตั้ง ๓ อย่าง: นี้คือที่นักจริยธรรมพูด, ที่นักศาสนาพูด, แล้วก็ที่ชาวบ้านทั่วไปซึ่งไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรแน่—พูด.

ทีนี้ เราจะดูต่อไปถึงคำที่เขาได้พูด หรือได้บัญญัติกันขึ้นไว้แล้ว คำบัญญัติต่าง ๆ นี้เราต้องถือว่า มันมีอยู่เป็น ๒ อย่าง มีคำที่ตั้งใจบัญญัติขึ้นโดยพวกผู้รู้ หรือนักศึกษา หรืออะไรนี้ มันเป็นคำบัญญัติเฉพาะใหม่ มี

หลักเกณฑ์ที่สมบูรณ์ตามแบบของการบัญญัติ นี่ก็พวกหนึ่ง แล้วคำบัญญัติอีกพวกหนึ่งก็คือที่มันพูดกันอยู่แล้ว บัญญัติกันตั้งแต่เมื่อไรก็ไม่รู้ นิยมใช้เป็นสถาบันทางคำพูดเป็นคำ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ไปแล้วตั้งแต่เมื่อไรก็ไม่รู้ แล้วก็เดี๋ยวนี้ก็ใช้กันอยู่แล้วก็ฟังถูก พอใครพูดผิดออกไปก็ฟังไม่ถูก มันมีความสำคัญมากเหมือนกันอย่างนี้ ฉะนั้น เมื่อเรามาถึงคำว่าศีล, ศีลธรรม, ศาสนา, อารยธรรม, ภูมิธรรม, อะไรต่าง ๆ มันจึงฟั่นเฝือ เพราะบางทีเราพูดกันตามที่เราถนัดจะพูด แต่บางทีเราก็ได้ยินคำ หรือว่าการบัญญัติตามหลักวิชาของผู้เชี่ยวชาญในสาขานั้น ๆ; ไม่เป็นไร เมื่อเรารู้ว่ามันมีความจริงหรือข้อเท็จจริงอยู่อย่างนี้แล้ว เราก็พอที่จะทำความเข้าใจได้ คือทำให้สำเร็จประโยชน์ได้ สำหรับในที่นี้จะกล่าวตามที่มันมีหลักที่ใช้ได้ทั่วไป ที่ไม่ขัดกับที่ชาวบ้านเขาพูด แล้วที่ไม่ขัดกับที่นักศึกษา หรือผู้มีความรู้เฉพาะฝ่ายศาสตร์นั้น ๆ เขาพูด หรือจะต้องใช้.

คำว่า "**ศีลธรรม**" ควรจะถือเอาความหมายตามตัวหนังสือนั่นแหละดีที่สุด มันเผอิญเป็น **ศีล** คำหนึ่งแล้วก็ **ธรรม** คำหนึ่ง คำว่า "**ธรรม**" ก็หมายความกว้างเหมือนกับที่เคยพูดมาแล้วแต่วันแรก ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรม มันธรรมทั้งนั้น แล้วแต่ว่ามันธรรมในความหมายอย่างไร ? ในที่นี้ มันมีความหมายในประเภทที่๓ คือหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรรมชาติ ทีนี้คำว่า "**ศีล**" อาจจะเข้าใจกันว่าหมายถึงศีลที่คนถือตามวัดตามวา ไปรับศีล สมาทานศีล แล้วถือศีลอย่างนี้ อย่างนี้ก็ถูก ไม่ใช่ผิด แต่มันไม่ช่วยอะไรเรามากนักในการศึกษา เราไปศึกษากันถึงความหมายของคำว่าศีลดีกว่า คำว่า **ศีล** หรือ **ศีละ** มันแปลว่า **ปรกติ** หรือ**ภาวะเดิม** คือภาวะที่ปรกติอยู่ตามเดิม และเผอิญมันไปพ้องกับคำว่า ศีละ หรือศิลา ที่แปลว่าก้อนหิน มันช่วยให้จำง่ายขึ้นว่าก้อนหินนั้นมันอยู่นิ่ง ๆ ไม่กระโดดโลดเต้นอะไร ? คำว่า ศีละ ตามภาษา

บาลีแปลว่า ปรกติ หยุด หรือปรกติ ไม่เปลี่ยนแปลงวุ่นวายอะไร ? ทีนี้ คำว่า **ศีลธรรม** ก็เข้าใจได้ทันทีว่าหมายถึง **หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติเพื่อความปรกติ** แล้วก็ของสังคมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เราถือหลักอันนี้ไว้แล้วก็จะเข้าใจไปได้ตามลำดับ.

ต่อมาเราก็มีคำว่า ศีลธรรมที่ไปใช้คาบเกี่ยวปนเปกับคำว่า อารยธรรม หรือภูมิธรรม นี่เราทำยุ่งกันขึ้นเอง บัญญัติภาษากันตามใจชอบโดยไม่ค่อยศึกษาหลักเกณฑ์ทางศาสนาก็มี ไม่ศึกษาหลักเกณฑ์ทางจริยธรรมสากลก็มี ฝรั่งเขาพูดด้วยคำไหน ? เราก็เอามาแปลตามสะดวกก็มี มันก็เลยทำความยุ่งยากลำบาก แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้ที่บัญญัติคำในภาษาไทยก็ได้พยายามดีมากแล้ว พอที่จะอาศัยเป็นหลักได้เหมือนกัน แต่ว่าอย่าไปถือเอาตามตัวหนังสือนัก ให้ถือเอาตามความหมายที่ได้ใช้อยู่จริงก็แล้วกัน เช่นคำว่า ศีลธรรมพาดพิงไปถึงคำว่า อารยธรรม หรือภูมิธรรมอย่างนี้ ลองคิดดูว่ามันต่างกันอย่างไร ? แล้วในตอนหลังนี้ใช้ปนกันยุ่งอย่างไร ?.

คำว่าศีลธรรมหรือ Morals กับคำว่าอารยธรรม ซึ่งดูเหมือนจะตรงกับคำว่า Civilization ต่างกันอย่างไร ? และคำว่า ภูมิธรรม ซึ่งหมายถึง Culture หรืออะไรทำนองนี้มันต่างกันอย่างไร ? ทั้งที่มันอยู่ในเครือเดียวกัน มันอยู่ในระดับเดียวกัน คือไม่สูงไปถึงศาสนา. อารยธรรม หรือภูมิธรรมนี้มันใช้ได้ทั้งทางวัตถุ และทางที่เป็นเรื่องของจิตใจ แต่ถ้าเราไปเข้าใจผิดไปในทางใดทางหนึ่งมันก็พังไม่ออก อย่างการที่มีการอยู่ดีกินดีในทางวัตถุเกิดขึ้นมาเรียกว่ามีอารยธรรม อย่างนี้มันก็ถูกตามแบบนั้น แต่ไม่ถูกตามแบบของพระอริยเจ้า ดังนั้น เราจึงไม่อาจจะถือว่าอารยธรรม คือธรรมะของพระอริยเจ้า

เพราะเขาหมายแต่เรื่องทางวัตถุของคนธรรมดา ถึงแม้จะหมายถึงเรื่องทางใจในบางกรณีย์ก็ไม่ได้สูงถึงกับเป็นพระอริยเจ้า; อารยธรรมมีเพียงเท่านี้.

ยิ่งคำว่า ภูมิธรรมแล้วก็ยิ่งกว้าง เพราะว่ามันมีหลายชั้นนัก สิ่งที่เราเรียกว่า Culture นี้มีหลายชั้นนัก เริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยที่ยังป่าเถื่อนเป็นคนป่าสมัยหินมันก็เริ่มมีวัฒนธรรมเรื่อยมา ๆ ๆ จนบัดนี้เรามักจะรวมเอาอะไร ๆ เข้าไปอยู่ในคำว่าวัฒนธรรม หรือภูมิธรรมนี้ไว้หมดเลย กระทั่งอย่างกลาง อย่างต่ำ อย่างสูง มันจึงปนกันยุ่ง แต่เรามีความจำเป็นที่จะต้องรู้ความหมายของคำว่าศีลธรรมไว้เป็นหลักเพื่อประกันความปนกันยุ่ง.

แต่ทุก ๆ คำจะมีสิ่งที่เรียก **ปรัชญา** เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยทั้งนั้น คือว่าสิ่งใดก็ตามถ้าค้นคว้ากันลึกเข้าไป ๆ ตามทางของ Logic แล้วก็จะเกิดสิ่งที่เรียกว่าปรัชญาออกมา แม้ที่สุดแต่วัตถุสิ่งของ หรืออะไร ? แม้แต่วัวควายนี้ ลองไปค้นมันให้ถึงขนาดใช้วิธีทางตรรก มันก็จะเกิดปรัชญาของควายขึ้นมาได้ นั่นมันเกินความจำเป็น แต่สิ่งที่จำเป็นแก่คนเช่นศีลธรรม เช่นอารยธรรม เช่นวัฒนธรรม คือภูมิธรรมอะไรเหล่านี้ มันจำเป็นแก่มนุษย์ ทีนี้**มนุษย์ที่มีปัญญามากชอบคิดชอบตีความ ชอบค้นคว้าก็ค้นคว้าไปในทางปรัชญาพวกหนึ่งทีเดียว ไปกันไกลลิบจนใครตามกันไปไม่ทันเลย แล้วก็ไม่จำเป็นแก่พวกเรา**หรือว่าคนทั่วไป ดังนั้น ปรัชญาทางศีลธรรม ปรัชญาทางอารยธรรม ทางภูมิธรรมมันก็มีไปในทางลึกซึ้งลึกลับเกินไป เช่นเดียวกับคำว่า ปรัชญาทางศีลธรรมที่ทำให้มนุษย์เสียเวลามากจนไม่รู้ว่าจะเอาอย่างไรกันแน่ จนกระทั่งบัดนี้. **เราควรรู้จักสรุปรวบรัดเอาเอง จะปฏิบัติศีลธรรมอย่างไรที่จำเป็นแก่เรา ส่วนปรัชญาเอาไว้คุยกันเล่น.**

ทีนี้ ก็มาถึงคำว่า **ศาสนา** คำว่าศาสนา Religion นี้มันมีปัญหายุ่งยากตรงที่ว่า คำว่าศาสนาคำนี้มันแปลว่า คำสั่งสอน แต่ตัวแท้ของศาสนาหรือ Religion แท้นี้ มันไม่ได้หมายถึงตัวคำสั่งสอน มันหมายถึงตัววิธีการปฏิบัติที่จัดไว้เป็นรูปเป็นระบอบอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อแก้ปัญหาความทุกข์ทางจิตใจ ฉะนั้น ถ้าพูดว่าศาสนาละก็ขอให้นึกถึงส่วนนี้ แล้วศาสนาในลักษณะที่เป็นการปฏิบัติอย่างนี้ ก็ยังไม่มีคำภาษาอังกฤษที่บัญญัติไว้เฉพาะ ต้องใช้คำเดิม ๆ ที่เขาใช้กันอยู่ทั่ว ๆ ไปว่า Religion แล้วมันก็ไปมีปัญหาตรงที่ว่าคำว่า Religion ของฝรั่งนั้นเขารู้กันแต่เรื่องมีพระเจ้า ไหว้พระเจ้าอ้อนวอนพระเจ้า ส่วนศาสนาของเราที่ไม่มีพระเจ้าชนิดนั้น มีพระเจ้าชนิดที่เป็นธรรมเป็นอะไรเหล่านี้มันก็ถูกสงสัยว่าจะเป็น Religion หรือไม่ ? มีคนเขียนหนังสือออกมาเป็นเล่ม ๆ ๆ ว่าพุทธศาสนาไม่ใช่ Religion ก็มี เมื่อพิจารณาดูให้ดีแล้วก็จะเห็นว่าเป็นความเข้าใจผิด ตรงที่ไปยึดสิ่งที่เรียกว่าเป็นพระเจ้านั้นมากเกินไป ถ้าถือเอาแต่เพียงว่าระบบปฏิบัติเพื่อให้มนุษย์หมดปัญหาทางจิตใจ ให้มีความสงบสุข เรียกว่า Religion ละก็ถูก เพราะว่าการนับถือพระเจ้า อ้อนวอนพระเจ้าก็เพื่อวัตถุประสงค์อย่างนั้น ทีนี้ คนพวกหนึ่งไม่อ้อนวอนพระเจ้า ไม่ถือพระเจ้า แต่ไปทำอย่างอื่น ซึ่งมีผลเหมือนกัน มีผลอย่างเดียวกัน มุ่งหมายอย่างเดียวกันมันก็เป็น Religion แบบหนึ่งได้ แล้วก็ขอซ้อมความเข้าใจไว้เสมอว่า ศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนานี้ไม่ใช่ปรัชญา ไม่ใช่วิชาเพ้อ หรือเหลือเพ้อ มุ่งไปแต่ในการปฏิบัติเรื่อย ถ้าถอยหลังไปถอยหลังไปจนระดับต่ำ มันก็ไปอยู่ในการปฏิบัติของชาวป่า ของคนป่า ที่แรกเป็นคนขึ้นมา ที่เรียกชื่อกันด้วยคำประหลาด ๆ ว่า "Taboo" Taboo นี้หมายถึงสิ่งที่มนุษย์สมัยแรกค้นพบขึ้นมา เพื่อจะแก้ปัญหาทางจิตใจโดยเฉพาะ

ความกลัว; เขาไม่รู้เรื่องอะไรหมด ไม่มีความรู้แม้แต่ทางเรื่องวัตถุ แม้แต่เรื่องทำมาหากิน แม้จะแต่งงานจะสมรส จะคลอดบุตร นี้ไม่รู้หมด เลยทำไปอย่างคาดคะเน คือว่าสิ่งใดมันไปเหมาะเข้าเคยมีผลดีก็ถือเอาสิ่งนั้นเป็น Taboo ซึ่งทุกคนจะต้องเคร่งครัดทำตาม ที่แท้มันก็คือวิธีที่กลายมาเป็นประเพณีในตอนหลังนี้ แต่ในตอนนั้นมันขลังมันศักดิ์สิทธิ์ถึงขนาดที่เรียกว่าเป็น Taboo พอทำผิด Taboo มันตกใจแทบจะขาดใจตาย เพราะมีความกลัวมากแล้วไม่มีอะไรที่จะช่วยให้หายกลัวได้ นอกจาก Taboo ต่าง ๆ ๆ หลาย ๆ ข้อ หลาย ๆ สิบข้อ ที่วางไว้ประจำหมู่บ้านคนหล่านั้น นี่แหละคือต้นตอของศาสนา เพราะว่ามันเพื่อแก้ปัญหาส่วนตัวทั้งนั้น ไม่เกี่ยวกับสังคม ทีนี้คนป่าเหล่านี้ก็เจริญขึ้น ๆ สิ่งที่เรียกว่า Taboo นี้มันก็กลายรูปขึ้นมาเป็นสิ่งที่ค่อยน่าดูขึ้น สูงขึ้น ฉลาดขึ้น กระทั่งมาอยู่ในรูปของศาสนา แล้วก็ไปสูงสุดตรงที่เข้าไปอิงอาศัยกฎธรรมชาติ เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่แท้จริงที่สุด เช่นพระพุทธศาสนานี่เป็นตัวอย่าง อิงกฎธรรมชาติ เรื่องความทุกข์เกิดขึ้นอย่างไร ? ดับไปอย่างไร ? ไม่มีใครบัญญัติได้ มนุษย์ไม่มีปัญญาที่จะไปบัญญัติมันได้ ไม่เหมือนกับศีลธรรมซึ่งบัญญัติกันได้ ส่วนกฎศาสนานี้มีแต่การค้นให้พบ แล้วแสดงออกมา ฉะนั้นคำว่าบัญญัติกับคำว่าแสดงนั้นไม่เหมือนกัน ศีลธรรมบัญญัติด้วยอำนาจอะไร ? หรือว่าความจำเป็นอะไร ? ก็ใช้ไปตามที่บัญญัติ แล้วถอนได้—บัญญัติตามกาละเทศะได้.

ส่วนศาสนาที่แท้จริงเช่นเรื่องอริยสัจ เหล่านี้เป็นเพียงการค้นพบกฎของความจริง แล้วแสดงออกมา คือบอกให้ผู้อื่นรู้ **ฉะนั้น จึงมีคำว่าแสดงอยู่คำหนึ่ง คำว่าบัญญัตินี้อีกคำหนึ่ง ในทางพุทธศาสนา สิ่งที่**

บัญญัติ คือเรื่องวินัย เรื่องศีล เรื่องอะไรเหล่านี้ **สิ่งที่แสดงก็คือเรื่องธรรมะที่ลึกซึ้ง** ฉะนั้น ศาสนามันตั้งต้นมาแต่ Taboo จนถึงมีความรู้เป็นระบอบ System ต่าง ๆ สูงสุด มาสูงสุดอยู่ตรงที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติอย่างลึกซึ้งคล้ายลึกลับที่สุด ถ้าอย่างพุทธศาสนาก็ถือว่ากฎธรรมชาติ หรือธรรมนี้เป็นพระเจ้า ฉะนั้น ถ้าจะให้พูดว่าพุทธศาสนามีพระเจ้าก็พูดได้เหมือนกัน แต่ต้องรู้จักพูด.

ทีนี้ คำสุดท้ายที่จะต้องมองดูกันบ้างก็คือคำว่า "**ธรรมเนียมประเพณีที่มีอยู่**" ธรรมเนียมประเพณีนี้เกือบไม่ต้องอธิบายว่า มันคืออะไรบ้าง ? แต่อยากจะแนะให้สังเกตดูว่า มันถอดรูปออกมาจากศาสนา เพราะว่าสิ่งที่เรานับถือมากนั้นคือศาสนา สิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมเรายังไม่กลัว หรือไม่นับถือมากเท่าศาสนา บางทีเราเหยียบย่ำ หรือเราทำไม่รู้ไม่ชี้เสียก็มี แต่สิ่งที่เรียกว่าศาสนานั้น เรากลัว เพราะมันยังดูลึกลับ การปฏิบัติทางศาสนาในอันดับต่ำในอันดับพื้น เราปฏิบัติกันจนชิน จนไม่ต้องบอกต้องสอนกันอีกต่อไป กลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีไปเลย และเมื่อนานเข้ามันก็มีมากแล้วมันก็ปน ๆ กันได้ตั้งแต่โบราณมาจนถึงปัจจุบัน อะไรที่ยังเป็นประโยชน์อยู่ ยังไม่กล้าถอนก็ยังคงเหลืออยู่ ในที่สุดก็กลายเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ หรืออะไรเหล่านี้ไป ไม่ใช่ตัวศาสนาแท้ แต่มันถอดรูปออกมาจากศาสนา เพราะมีความกลัวแล้วก็หวังที่จะพ้นจากอันตรายที่กลัวนั้น มันจึงเกิดขนบธรรมเนียมประเพณีขึ้นมา ทีนี้ ถ้ามันฝังแน่นเป็นสถาบันประจำชาติ เราก็เรียกว่าวัฒนธรรมประจำชาติ นี่ปัญหาทางศีลธรรมกับทางศาสนามันมีอยู่อย่างคาบเกี่ยวกันเช่นนี้.

ทีนี้ เราดูความที่มันเจือกัน มันปนกัน สิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมนี้มันเก่าก่อนศาสนาก็มี แล้วมันถอดรูปโดยถอดตัวออกมาจากสิ่งที่เรียกว่าศาสนาก็มี แต่เมื่อดูถึงศีลธรรมในสมัยปัจจุบัน เราจะเห็นว่ามันถอดตัวออกมาจากศาสนา หรือเรียกว่ามีอยู่ในศาสนาที่สมบูรณ์ ศาสนาที่สมบูรณ์จะมีคำสอนทั้งทางศีลธรรม และทางศาสนา เราจะมองพบศีลธรรมในศาสนา ในวัฒนธรรม ในพระเพณี สำหรับวัฒนธรรมนี้มันเป็นประเพณีที่เข้มข้น มีปรากฏการณ์ชัดเจน ส่วนทางศาสนานี้เรายังหวังไว้ลึก ยังมีถึงสิ่งที่ไม่ปรากฏ. แต่ถ้าเรามองอีกทีหนึ่งมันจะกลับกันอยู่ในข้อที่ว่า ศาสนานี้มันมีรากฐานมาจากศีลธรรมดั้งเดิมก็ได้ ก่อตัวมาจากศีลธรรมดั้งเดิมก็ได้ แต่ในที่สุดเมื่อมาถึงสมัยที่มนุษย์ฉลาดแล้วมันอาศัยธรรมชาติ มันตั้งรากฐานอยู่บนกฎธรรมชาติซึ่งเป็นความรู้สึกซึ้งที่คนครึ่งกระโน้นไม่รู้ ฉะนั้น การที่จะพูดโดยส่วนเดียวว่าศาสนาตั้งรากฐานอยู่บนอะไร โดยส่วนเดียวอย่างเดียวนี้มันเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ มันแล้วแต่ว่าศาสนาในระดับไหน ? สำหรับวัฒนธรรม และประเพณีนั้นขึ้นอยู่กับศาสนาเป็นหลัก อย่างประเทศไทยเรามีพุทธศาสนามาประมาณ ๒๐๐๐ ปี หรือจะสัก ๑๐๐๐ ปีก็ตามเถอะ มันนานพอที่จะคลอดลูกออกมาเป็นวัฒนธรรมเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี เล็ก ๆ น้อย ๆ นั่น ๆ นี่ ๆ ให้เหมาะแก่มวลชนที่ไม่มีสติปัญญา เพราะฉะนั้น มันจึงมีรากเง่าอยู่ที่ศาสนา คือขึ้นอยู่กับศาสนา.

วัฒนธรรมเก่าแก่อันหนึ่งที่ปักษ์ใต้ คือการกล่อมลูก บทเพลงกล่อมลูกของชาวบ้านนี้ ในบทเพลงนั้นมีข้อความที่กล่าวที่กล่าวถึงพระนิพพานก็มีเป็นข้อความที่คนที่ร้องเพลงกล่อมลูก กล่อมลูกอยู่โดยบทเพลงนั้นไม่รู้ว่า

อะไร ? ต่อเมื่อมีความรู้ทางธรรมะเพียงพอจึงจะรู้ว่าเล็งถึงนิพพาน อย่างนี้เป็นต้น นี้คือสิ่งที่เรียกว่าศาสนาที่ฝังลึกอยู่ในวัฒนธรรม หรือประเพณี หรือประเพณีวัฒนธรรมที่ถอดตัวออกมาจากศาสนามาอยู่ในรูปของวัฒนธรรม หรือประเพณี.

ในบางกรณีเราไม่อาจจะแยกว่าอะไรโดยเด็ดขาด แต่เมื่อยอมรับว่าศาสนามีหลายระดับ ศาสนาของชนบางกลุ่ม หรือว่าชนที่ยังล้าหลังบางกลุ่มแม้ในทุกวันนี้ มนุษย์บางกลุ่มที่ยังล้าหลังมาก ไม่มีศาสนาที่ดีไปกว่าศีลธรรมหรือวัฒนธรรมของคนบางกลุ่มเท่านั้น ศาสนาของคนเหล่านั้นยังต่ำมาก ยังอยู่ในระดับวัฒนธรรมของคนบางกลุ่มเท่านั้น แต่ว่าในปัจจุบัน เมื่อเรามองดูกันทั้งโลกแล้ว เราจะเห็นได้ว่า มันมีทางที่จะแยกกันได้เป็นศีลธรรม เป็นศาสนานี้ก่อน แล้วก็มีวัฒนธรรม หรือขนบธรรมเนียมประเพณีที่แยกตัวออกมาจากศีลธรรม หรือศาสนานี้อีกส่วนหนึ่ง

สรุปความแล้วดูได้ง่ายที่ความมุ่งหมาย จะเป็นอะไรก็ตามเถอะ คือจะเป็นระเบียบปฏิบัติอย่างไรก็ตาม ถ้ามันมุ่งไปในทางประโยชน์ภายนอกตัวทางวัตถุแก่ผู้อื่น แก่สิ่งอื่น แก่คนอื่น สัตว์อื่น หรือสิ่งอื่นของอื่น อย่างนี้มันเป็นเรื่องศีลธรรมไปได้ ควรที่จะบัญญัติเรียกกว่าศีลธรรมไปได้ แต่ถ้ามันมุ่งเข้ามาข้างใน เราจะต้องถือว่าเป็นศาสนา มุ่งมาทางจิต เป็นปัญหาทางจิต เนื่องกับทางจิตเป็นสุขทุกข์ส่วนตัวบุคคล เรียกว่าเป็นเรื่องหรือเป็นปัญหาของทางศาสนา ถ้ามันออกไปทางภายนอกเป็นสาธารณะประโยชน์ เป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องต่อสิ่งอื่น เพื่ออยู่สงบกันเป็นสังคมละก็เราจัดเป็น

ศีลธรรม ที่ว่าผู้อื่นนี้ไม่ใช่หมายแต่เพียงคน มันยังมีศีลธรรมที่จะต้องประพฤติต่อสัตว์ หรือว่าต่อสิ่งของที่มันเป็นสาธารณประโยชน์ ถนนหนทาง แม่น้ำลำคลอง ต้นไม้ภูเขา หรืออะไรก็ตามที่มันเป็นสาธารณประโยชน์ มันเล็งออกไปยังบุคคล ยังสัตว์ ยังสิ่งของ ยังสาธารณประโยชน์ เพื่อความเป็นอยู่ด้วยดีกันทางสังคม แล้วก็เรียกว่าศีลธรรม; เนื่องด้วยหมู่อื่นก็เป็นศีลธรรม เนื่องด้วยเฉพาะตนผู้เดียวละก็เป็นเรื่องของทางศาสนาที่จะต้องแก้ปัญหา.

ชั่วเวลาที่เหลืออยู่นิดหนึ่งนี้ ก็อยากจะยกตัวอย่างปัญหาทางศีลธรรมมาให้ดูเพื่อเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมได้ดียิ่งขึ้น ปัญหาทางศีลธรรมหรือปัญหาที่ไม่อาจจะมีในทางศาสนา หรือไม่เป็นปัญหาทางศาสนาก็มีอยู่พวกหนึ่ง แล้วปัญหาทางศาสนาโดยเฉพาะ ซึ่งจะไม่มีในปัญหาทางศีลธรรมก็ยังมีอีกพวกหนึ่ง ปัญหาทางศีลธรรมที่ไม่เป็นปัญหาในทางศาสนา เช่นปัญหาว่าเช่นการทำตามหน้าที่ คนจะต้องทำตามหน้าที่ที่รับรองกันแล้วในสังคม แต่แล้วมันมีปัญหาขึ้น เช่นว่า ตุลาการเซ็นคำสั่งพิพากษาประหารคนให้ตายอย่างนี้ มันจะเป็นปัญหาทางศีลธรรม ซึ่งถ้าไม่รู้แล้วก็สงสัย หรือบางคนอาจจะไม่สบายใจ แล้วก็ไม่รู้ว่าจะแก้ปัญหานี้ได้อย่างไร ก็ปล่อย ๆ ให้มันระอุอยู่ในใจอย่างนั้นก็มี นี่เรียกว่าปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำตามหน้าที่ เป็นชาวนาจะต้องไถนา ชาวสวนจะต้องทำสวน ในการทำนานั้นไถนาแล้ว มันเป็นอย่างไรบ้าง ? มันต้องทำอะไรหลาย ๆ อย่างให้ตาย สัตว์ตัวเล็ก ๆ เช่นปู เช่นเขียด เช่นอะไรต่าง ๆ มันขาดกระจายไปด้วยการไถนา แล้วชาวนานั้นจะมีบาปหรือไม่ ? ในทางศีลธรรมย่อมจะมีปัญหา หรือว่าเพชฌฆาตเขาจะต้องตัดคอคนที่ถูกสั่งประหาร หรือว่าทหารจะต้องยิงปืน หรือจะต้องทิ้งระเบิดปรมาณูลงมา มันก็มีปัญหา แม้ที่สุดแต่การป้องกันชีวิตของเราเอง

ด้วยการทำให้อีกฝ่ายหนึ่งให้ตายนี้ มันก็เป็นปัญหา ฉะนั้นจึงต้องมีความรู้ทางศีลธรรมพอที่จะขจัดปัญหาเหล่านี้ได้คนจึงจะสบายใจ ส่วนทางศาสนานั้นไม่มีปัญหาตรงที่ว่าเมื่อเข้าใจศาสนาอย่างถูกต้องแล้ว มันมีหลักเกณฑ์ที่อธิบายอยู่ในตัวคือ**มันไม่มีเจตนาจะฆ่า** หรือจะทำเขาให้ตายนี้—อย่างหนึ่งไม่มีเจตนา; **อีกอย่างหนึ่งก็เป็น ผู้ที่มีจิตใจที่หลุดพ้นแล้วจากความยึดมั่นถือมั่นด้วยตัวตน** อย่างนี้มันก็ไม่มีปัญหา มันหมดปัญหา มันทำหน้าที่ไปตามหน้าที่ แต่ว่า แม้ว่าจะไม่หลุดพ้นไปจากตัวตน เขาก็มีวิธีอบรมสั่งสอนให้รู้จักทำจิตใจให้ประกอบอยู่ด้วยเจตนาอันถูกต้อง เช่นเราจะเซ็นสั่งการประหารชีวิตนี้ เราต้องรู้สึกด้วยสติสัมปชัญญะ เราต้องรับผิดชอบทุกอย่างที่จะมีปัญหาอะไรเกิดขึ้น จนกระทั่งเรารู้ว่า **เราเป็นผู้ทำหน้าที่ด้วยเจตนาที่จะรักษาความเป็นธรรม หรือความถูกต้องของมนุษย์** (อย่าใช้คำว่าของประเทศไทยหรือของใคร ? ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อย ต้องของมนุษย์ หรือของโลก) ให้ศึกษาจนเข้าใจ แล้วตั้งใจไว้ในลักษณะอย่างนี้แล้วจะไม่บาป หรือว่าทหารที่จะต้องยิงปืนออกไปอย่าทำไปด้วยความโกรธแค้น เช่นจะยิงคนของประเทศชาติที่เป็นคู่เวร โกรธแค้นจองเวรกันอยู่ หรือทำไปด้วยความโมโหโทโสอย่างนี้มันต้องบาป แต่ถ้ามันมีเหตุผลจะต้องป้องกันตัว หรือต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมเพื่อความถูกต้อง จะลั่นไกปืนออกไปด้วยจิตใจที่เจตนาที่จะรักษาความเป็นธรรม อย่างนี้มันคนละอย่างคือมันไม่บาป และ**ถ้าทำไปด้วยเจตนาบริสุทธิ์จริงไม่ใช่แสร้งว่า มันอาจจะได้บุญด้วยซ้ำไป** ถ้าเจตนาที่จะรักษาความเป็นธรรมนั้นบริสุทธิ์จริง แต่ถ้าเอาเหล้าไปให้กินแล้วยั่วยุให้เกลียดชังกัน แล้วเอาอะไรมาล่อให้ไปฆ่าคนอย่างนี้มันไม่พ้น มันต้องเป็นบาปหลือที่จะจะบาป.

ที่น่าเข้าใจยากเช่นเพชฌฆาตที่จะต้องตัดคอคนอย่างนี้ มันคงทำยาก ที่ทำ ๆ กันอยู่เข้าใจว่าต้องเป็นเรื่องบาป เพราะเขาให้คนขี้เมาทำ ให้คนที่มีจิตใจกำลังกลัดกลุ้มทำ, โกรธแค้นทำ ไม่ใช่คนที่สำรวมจิตใจด้วยสติสัมปชัญญะทำไปด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ฉันฆ่าแก แต่ต้องทำไปตามระเบียบตามกฎเกณฑ์ของความเป็นธรรม ดูเหมือนจะไม่ได้ทำกันอย่างนี้ เช่นชาวนาก็เหมือนกัน ต้องไถนาด้วยจิตที่บริสุทธิ์อย่างชาวนาที่เป็นสัมมาทิฏฐิ จึงจะไม่บาป เพราะการทำสัตว์ให้ตายเห็น ๆ อยู่ เลือดแดงฉานไปตามรอยไถ นี้คือปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำหน้าที่.

ทีนี้ ก็มาถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากการบัญญัติศีลธรรมเฉพาะถิ่น เช่นสัตว์ที่ทรมานอยู่ มันไม่ตาย แต่มันทรมานอยู่อย่างนั้นแหละ ศีลธรรมบางสาขา หรือบางถิ่นเขาบัญญัติและนิยมว่า ช่วยยิงให้มันตายเลย ช่วยฆ่าให้มันตายเลย แต่ว่าบางถิ่นไม่ยอมรับ จะต้องช่วยมันจนถึงที่สุดอย่างนี้เป็นต้น หรือเมื่อเร็ว ๆ นี้ที่ได้ยินข่าวว่า เมื่อคน ๆ นี้มันจะตายแน่ แต่ยังไม่ตาย เขาก็พร้อมใจกันควักหัวใจของคน ๆ นี้ไปใส่หัวใจของคนที่เป็นโรคหัวใจอีกคนหนึ่ง เพื่อจะรักษาช่วยคนโน้นไว้ ยังได้รับความยินยอมกันทุกฝ่ายอย่างนี้เป็นต้น นี้มันเป็นเรื่อง**ศีลธรรมที่บัญญัติขึ้นเฉพาะถิ่น ฉะนั้น** จึงเห็นได้ว่า ถ้าเขาเชื่อ และเขายอมรับด้วยสนิทใจ มันก็ไม่เป็น, แต่ถ้ายอมรับไม่ได้—มันจะต้องเป็นไปไม่ได้—มันจะเป็นบาป.

การกระทำที่ไม่ผิดศีลธรรมก็มีอยู่มาก แต่ไม่ถูกหลักตามทางศาสนา เช่นคนจะละโมบโลภมาก จะรวยจนนอนไม่หลับ จะมีฮาเร็ม หรือมีอะไร

ทำนองนี้ก็ตาม เขาไม่ถือว่ามันผิดหลักศีลธรรม แต่มันเข้ากันไม่ได้ มันไม่ถูกกับหลักทางศาสนา เดี๋ยวนี้มีการกระทำหลายชนิดที่เคยถือกันว่าเป็นลามกอนาจารไร้ศีลธรรม กลับยกย่องว่าเป็นเรื่องไม่ไร้ศีลธรรม ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ลามกอนาจารไปก็มี คนพวกหนึ่งยอมรับไม่ไหว.

นี้คือปัญหาที่ทางศีลธรรมมันไม่รู้ว่าจะเอาอย่างไรดี แต่ทางศาสนาเขามีโผงผางเด็ดขาดลงไปเลยว่ามันใช้ไม่ได้ หรือแม้ที่สุด แต่มันมีความจำเป็นทางการเมือง อย่าลืมว่าแม้แต่พระพุทธเจ้าท่านก็ยอมรับว่า "วโส อิสฺสริยํ โลเก" ในโลกนี้อำนาจเป็นใหญ่ ท่านใช้คำว่าในโลก ฟังดูให้ดี ไม่ได้ใช้คำว่าทั้งหมด ทั้งหมดนั่นแหละธรรมะเป็นใหญ่ แต่ว่าในโลกในขอบเขตอันจำกัด อำนาจมันเป็นใหญ่ นี่ไม่ต้องอธิบาย ความจำเป็นทางการเมืองมันเกิดขึ้น แล้วมันมีอำนาจ มันก็ดัดแปลงศีลธรรม ข้อนี้ นักจริยธรรมสากลรับรองเป็นสิ่งที่ทำได้ ไม่ใช่ของผิด แต่ในทางศาสนา ไม่เห็นมีทางที่จะทำอย่างนั้นได้ คือต้องถือเป็นเรื่องผิดอยู่ดี ก็ทนทำไปทั้งผิด ๆ ก็ได้.

ปัญหาทางศีลธรรมที่ชอบถามกันมาก ก็คือปัญหาในเมื่อบางคนเขาต้องการจะเลื่อนชั้นตัวเขาให้สูงขึ้น ให้ดีขึ้น เขาต้องการจะเลื่อนหน้าที่ของเขาให้สูงขึ้น ให้ดีขึ้น แล้วเขาก็ต้องทำไปตามนั้น ก็ถูกหาว่าไม่มีศีลธรรม ตัวอย่างเรื่องพระเวสสันดร จะจริงหรือไม่จริงก็อย่าเพิ่งวินิจฉัย แต่ว่าการกระทำอย่างนั้น พระเวสสันดรให้ลูกให้เมียเขาไปอย่างน่า แสนจะทุเรศนี่มันเป็นความประสงค์ที่ต้องการจะเลื่อนหน้าที่ของตนให้สูงขึ้นไป จากหน้าที่ซึ่งเป็นแต่เพียงคนสามัญ หรือเป็นพ่อแม่ที่ดีของลูก สามีที่ดีของภรรยา ต้องการจะเลื่อนไปให้เป็นผู้มีหน้าที่อย่างพระโพธิสัตว์ เพื่อจะเป็นพระพุทธเจ้า ตาม

ทางศาสนาไม่เห็นว่ามันเสียหายอะไร ? แต่พึงดูคนทั่วไปไม่ยอมรับ ติเตียน โดยเฉพาะพวกฝรั่งที่เพิ่งเข้าศึกษาพระพุทธศาสนาใหม่ ๆ ยกเอาข้อนี้ขึ้นมายืนยันว่าเป็นป่าเถื่อนไปเลย มันก็ช่วยไม่ได้ นี่แหละ สิ่งที่เป็นปัญหาทางศีลธรรมเหล่านี้ มันมีอยู่ซึ่งไม่เป็นปัญหาทางศาสนา ซึ่งเอาเจตนา หรือมีหลักเกณฑ์ที่ตายตัวแน่นอน มีเหตุผลพร้อม แต่ทางศีลธรรมนี่งุ่มง่ามเพราะไม่แจ่มกระจ่างชัดเจน ไม่รู้ว่าจะถืออย่างไรดี.

เข้าใจว่าปัญหาชนิดนี้คงจะรุกล้ำเข้ามาในขอบเขตของอรรถคดีตามโรงตามศาลที่ท่านที่จะเป็นตุลาการจะต้องเผชิญบ้างไม่มากก็น้อย เอาไปคิดดูบ้างก็จะดี ส่วนปัญหาทางศาสนานั้นมีอยู่ที่ไม่อาจจะเป็นปัญหาทางศีลธรรมก็มี.

แต่ว่าวันนี้ก็หมดเวลาแล้ว จำเป็นว่าจะต้องมีอะไรทำกันตามเวลา อาตมาก็จะไปขึ้นไฟตามเวลา จึงบรรยายได้ตรงตามเวลา คือไม่เกินเวลา ขอยุติการบรรยายวันนี้ไว้แต่เพียงเท่านั้น.

คำบรรยาย หลักพุทธศาสนาครั้งที่ ๙/๒๕๑๑

เรื่อง

ธรรมะร่วมระหว่างศีลธรรมกับศาสนา

พระราชชัยกวี พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องประชุม ของกระทรวงยุติธรรม

๖ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

ในการบรรยายครั้งที่ ๙ นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า "ธรรมะร่วมระหว่างศีลธรรมกับศาสนา" อีกครั้งหนึ่งต่อจากครั้งที่แล้วมา ซึ่งพูดค้างไว้ไม่ทันจะจบ ในครั้งที่ ๘ นั้น ได้กล่าวถึงลักษณะของสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม และปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศีลธรรม ที่เกิดขึ้นโดยทางศีลธรรม และไม่อาจจะเกิดขึ้นโดยทางศาสนาหรือตามหลักของศาสนา คือว่ามันเป็นปัญหาทางศีลธรรม ทำให้ฉงน ว่าไม่รู้จะเอาอย่างไรกันแน่ แต่สำหรับในทางศาสนานั้น สิ่งเหล่านั้นไม่เป็นปัญหาเลย เราได้พูดกันค้างไว้ถึงตอนนี้

ทีนี้ส่วนปัญหาทางศาสนา ซึ่งจะไม่เป็นปัญหาทางศีลธรรมนั้น ก็ยังมีอยู่อีกพวกหนึ่ง ในทางที่กลับกันอยู่ ซึ่งจะได้ยกมาเป็นตัวอย่างสำหรับการศึกษาให้เข้าใจ โดยเปรียบเทียบกันดูเช่นว่า การที่จะฆ่าสัตว์ที่จวนตายให้

ตายเสีย หรือฆ่าคนที่กำลังจะตายแน่ให้ตายเสีย เพื่อจะเอาประโยชน์อย่างอื่น หรือเพื่อให้เขาพ้นทุกข์ทรมานไปอย่างนี้ ก็มีปัญหาทางศีลธรรมบางถิ่นว่า—ควร; ซึ่งในทางศาสนาไม่นิยมอย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้นในเรื่องปัญหาทางศีลธรรมจึงขึ้นอยู่กับเรื่องของศีลธรรมตามที่จะบัญญัติไว้ หรือบัญญัติกันอย่างไรตามความนิยม มันจึงไม่เหมือนกัน ชนหมู่หนึ่งอาจจะถือไปอย่างหนึ่ง ชนอีกหมู่หนึ่งอาจจะถืออีกไปอย่างหนึ่ง แต่ส่วนตามหลักของทางศาสนานั้น ดูแล้วไม่มีศาสนาไหนที่อนุญาตให้ทำอย่างนั้น นี้เราเรียกว่าเป็นตัวอย่างปัญหาทางศีลธรรม.

ทีนี้ ก็มาถึงปัญหาทางศาสนาบ้าง มันเดินกันคนละแนว คือเป็นเรื่องส่วนตัว และเป็นเรื่องทางจิตใจอย่างยิ่ง—ถึงที่สุด: เช่นเรื่อง ความที่จิตใจยังมีกิเลสบางอย่าง มีปัญหาบางอย่าง เช่นเป็นคนขี้ขลาดอย่างนี้เป็นต้น นี้ก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องที่เสียศีลธรรม แต่สำหรับทางศาสนา โดยเฉพาะพุทธ-ศาสนานั้นถือว่า เป็นความเสื่อมเสีย ค่าที่ไม่ได้ความสงบสุขเท่าที่ควรจะได้รับ สมกับที่เป็นมนุษย์หรือมีพุทธศาสนา นี้จะเห็นได้ว่าไม่เป็นปัญหาทางศีล-ธรรม ไม่ถูกตำหนิในทางศีลธรรม ไม่มีความเสียหายในทางศีลธรรม แต่ในทางศาสนา ถือว่ายังไม่ได้อะไรเลย หรือว่ายังไม่ได้สิ่งที่ควรจะได้ ยังถูกตำหนิอยู่ อย่างนี้เป็นต้น.

ยกตัวอย่างเช่นบุคคล ยังมีความหวาดกลัว ซึ่งเขาก็บอกไม่ได้ว่ามันเป็นความกลัวอะไรที่เป็นตัวเป็นตน มันเป็นเพียงความกลัวที่เกิดมาจากความไม่รู้ ความไม่แน่ใจ เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่า ความกลัวนี่แหละเป็นต้นเหตุอันสำคัญที่สุด ที่ทำให้ต้องมีศาสนา เพราะคนเรามีความคิดนึกได้

ละเอียดซอกแซก ทุกซอกทุกมุม เพราะฉะนั้น จึงคิดไปได้หลาย ๆ ทาง กระทั่งคิดไปในทางกลัว ว่าตายแล้วจะเป็นอย่างไรก็กลัว ไม่แน่ใจ กระทั่งกลัวว่าจะไม่ได้เกิดดี เกิดสวย เกิดรวย เหมือนที่แล้วมา นี้มันก็รบกวนจิตใจ หรือแม้แต่กลัวว่าในชาตินี้จะเป็นผู้ที่ไม่มีโชคดี ไม่มีบุญจะช่วยอย่างนี้ก็กลัว กระทั่งกลัวกิเลส กลัวความทุกข์ โดยตรงนี้ก็เรียกว่ากลัว ซึ่งเป็นสิ่งรบกวนจิตใจทำให้เกิดความไม่ผาสุก อย่างนี้เรียกว่าเป็นปัญหาทางศาสนาโดยเฉพาะ แม้ที่สุดแต่บุคคลที่มีปัญหาเรื่องขี้อาย ขี้ละอาย ขี้ประหม่า งก ๆ เงิ่น ๆ ไม่กล้าหาญ อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นปัญหาทางศาสนาโดยตรงเหมือนกัน แม้ว่าจะคาบเกี่ยวมาถึงทางศีลธรรม หรือความนิยมทางศีลธรรม แต่ทางศาสนา ถือว่าเป็นปัญหาโดยตรง ที่จะต้องใช้วิธีของศาสนา ช่วยให้คนเราพ้นจากปัญหาเหล่านี้.

เมื่อตัวอย่างได้ยกขึ้นมาด้วยเรื่องของความกลัว ก็ควรจะนึกถึงเรื่องอื่นที่มันเนื่องอยู่ด้วยกัน ความหวาดกลัว ความสงสัย ความกังวล ความลังเลใจ ทั้งหมดนี้เป็นปัญหาทางจิตใจหรือที่เรียกกันว่าทางวิญญาณ ไม่มีคำอธิบายในวิชาทางศีลธรรม ซึ่งมุ่งแต่เรื่องสังคมเป็นส่วนใหญ่ หาคำอธิบายคำตอบในเรื่องนี้ยาก แต่ในทางศาสนานั้นมีเต็มไปหมดและวิธีก็ต่างกัน ๆ กันตามลักษณะของศาสนา.

สิ่งที่เรียกว่าความกลัวนี้ ที่แท้ก็มีรกรากอยู่ที่ความมี "ตัว" หรือยึดมั่นถือมั่นในเรื่อง "ตัว" จะเรียกว่า "ความเห็นแก่ตัว" อย่างหนึ่งก็ได้เหมือนกัน เพียงแต่ไม่ใช่ความเห็นแก่ตัวที่จะไปเอาเปรียบคนอื่น แต่มันเป็นความเห็นแก่ตัวที่ทำให้รักตัว สงวนตัว หรือ เป็นห่วงตัวมากเกินไป โดยปราศจากความรู้ที่ถูกต้อง คือไม่รู้ว่า มันไม่มีประโยชน์ที่จะทำอย่างนั้นเป็นต้น

เพราะฉะนั้นเราควรจะนึกถึงเรื่องที่เป็นรกรากของความกลัว และสิ่งอื่น ๆ ที่คล้ายกัน คือความยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวอย่างนี้เขาเรียกว่า "อุปาทาน" แปลว่า "ความยึดมั่น"

สำหรับคำว่าความยึดมั่นนี้ มันมีความหมายเฉพาะ จะเอาตามหลักภาษาไทยล้วน ๆ ยังไม่ถูก ความยึดมั่นถือมั่นที่เป็นภาษาศาสนานั้น หมายถึงยึดมั่น ด้วยความไม่รู้ แต่ถ้ายึดมั่นถือมั่นเพื่อจะทำให้จริง ให้แรงด้วยความรู้ ด้วยสติปัญญาที่ถูกต้องอย่างนี้ ไม่เรียกว่าความยึดมั่นถือมั่น ที่เป็นกิเลส. ความยึดมั่นถือมั่นที่เป็นตัวกิเลส และทำให้เกิดความทุกข์นั้นมันมาจากอวิชชา คือ ความไม่รู้ โดยเฉพาะก็ ไม่รู้ว่าที่แท้นั้นมันไม่มีตัว มันมีแต่ความคิดที่ปรุงแต่งให้เกิดรู้สึกขึ้นมาว่ามีตัว นี่เป็นเหตุให้เกิดมีความรู้สึกอย่างอื่น ๆ ต่อไปอีก แล้วก็อิงอาศัยสัญชาติญาณเป็นส่วนใหญ่ เช่น ความรักตัวกลัวตาย นี้ต้องมีอยู่เป็นพื้นฐาน มันจึงได้ดิ้นรนเพื่อจะอยู่ ต่อสู้เพื่อจะอยู่ หวาดระแวงในการที่ว่าจะไม่ได้อยู่ นี้ก็คือความกลัว รวมทั้งความรู้สึกที่อยากจะหา จะมี จะได้ จะเป็น จะยึดครอง จะอะไรต่าง ๆ อีกมากมาย เพื่อให้ตัวยังอยู่ทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจว่า ความรู้สึกที่ว่า "มีตัวฉัน" นั่นแหละคือรากเง่าของความรู้สึก ที่เป็นกิเลสอย่างอื่น ๆ เช่น ความกลัวเป็นต้น ถ้าเรามีความรู้เรื่องนี้ดี จะหายกลัว ผู้ที่ไม่มีความรู้สึกว่าตัวตน หรือของตนเช่นพระอรหันต์นั้นจึงไม่มีความกลัว ไม่มีความสะดุ้ง ไม่มีความหวาดเสียว เห็นสิ่งที่เขากลัวกันก็ไม่กลัว ไม่มีความสะดุ้ง ไม่มีความสะทกสะท้านอะไรออกมาในสิ่ง ที่เขาสะดุ้งหรือพองขนกัน เพราะว่าเชื้อภายในที่เป็นเหตุให้กลัวนั้น

มันไม่มี เพราะฉะนั้นความกลัวที่แท้จริงก็เกิดมาจากกิเลสส่วนนี้ แต่มันแสดงอาการออกมาได้หลาย ๆ อย่าง กลัวผี กลัวเสือ กลัวเจ็บ กลัวไข้ กลัวตาย กลัวจะไม่ได้กิน กลัวจะไม่ได้ใช้ กลัวจะไม่มีอะไรอย่างนี้ มันมีมากมาย แต่สรุปแล้วมันก็คือกลัว ที่ตัวจะต้องสูญไป คือกลัวตาย กลัวตายก็กลัวเพราะมีความยึดถือเรื่องตัวที่อยากจะมีอยู่

มองดูแล้วมันก็เป็นความคิดที่ถูกต้องอยู่ที่จะต้องกลัวอย่างนั้น แต่ว่าถ้ามองให้ละเอียดออกไปจะเห็นว่า ไม่จำเป็นที่เราจะต้องรู้สึกกลัวชนิดที่เป็นทุกข์ คือ กลัวด้วยความไม่รู้ แล้วก็เป็นทุกข์ ถ้าจะกลัวก็ต้องกลัวด้วยความรู้สึกของสติปัญญา รู้ว่ามันเป็นอย่างไร รู้ว่าจะต้องทำอย่างไร แล้วก็ทำก็แล้วกันโดยที่ไม่ต้องกลัว.

ขอยกตัวอย่างง่าย ๆ ซึ่งออกจะแปลก แต่ว่าเป็นความจริง หรือเป็นข้อเท็จจริงของทางศาสนา เช่นว่าเราไปในป่า เห็นเสือ มันก็ต้องกลัว คนธรรมดาจะต้องกลัว นั่งอยู่ที่นี่พูดว่าไม่กลัวก็ได้ แต่ลองไปพบเข้าจริง ๆ ในป่าก็จะต้องกลัว ทีนี้ถ้าว่าเราจะให้ดีกว่านั้น หรือดีกว่าธรรมดา มันไม่ต้องกลัวก็ได้ สำหรับผู้ที่หมดความยึดมั่นถือมั่นนั้นจะไม่กลัว สำหรับคนธรรมดาก็ลองตั้งปัญหาดูว่า เราไม่ต้องกลัว เพราะว่ากลัวไม่มีประโยชน์อะไร ขวัญเสียเปล่า ๆ ทีนี้ถ้าเราจะวิ่งหนีเสือ ก็วิ่งโดยที่ไม่ต้องกลัวหรือวิ่งด้วยสติปัญญา วิ่งด้วยสติสัมปชัญญะ ไม่ใช่วิ่งด้วยความกลัว มันก็จะวิ่งได้ดีกว่า ไม่หกล้มเป็นต้น หรือว่า ถ้าเราจะต้องขึ้นต้นไม้หนีเสือนั้น ก็ขึ้นไปด้วยรู้สึกที่ไม่ต้องกลัว ก็จะขึ้นได้ดีกว่า หรือว่าถ้ามันทำไม่ได้ทั้งสองอย่าง คือวิ่งหนีก็ไม่ได้ จะขึ้นต้นไม้ก็ไม่ได้ เสือตรงเข้ามากัด มันก็ไม่ต้องกลัวก็ได้ หรือ

ว่าเสือเคี้ยวกินอยู่มันไม่ต้องกลัวก็ได้ จนกระทั่งตายไปโดยไม่ต้องกลัว นี้มันเป็นสมมติฐานสำหรับคนธรรมดา จะเป็นสมมติฐานที่ต้องพิสูจว่า จริงหรือไม่จริง แต่สำหรับทางฝ่ายพระศาสนานั้นถือเป็นเรื่องจริงเป็นข้อเท็จจริง และเป็นหลักที่ตายตัว คือมีผู้ที่เป็นพระอรหันต์ไปในปากเสือนั้นเอง.

คือมีเรื่องเล่าถึงภิกษุไปทำความเพียรปฏิบัติอยู่ในป่า ถูกเสือกัดกิน แต่ไม่มีความรู้สึกในเรื่องเสือกัดกิน รู้สึกแต่เรื่องความเจ็บปวดที่เกิดจากฟันเสือหรือเขี้ยวเสือกัดอยู่ แล้วก็อาศัยความเจ็บปวดหรือทุกขเวทนานั้น เป็นบทของวิปัสสนา พิจารณาความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไปพลางขณะที่เสือกัดกินไปพลาง แล้วก็ถึงที่สุดพร้อมกัน คือ ท่านก็เป็นพระอรหันต์พร้อมกับที่เสือกัดกินตรงที่สำคัญและเสียชีวิตคือดับจิตไป.

ตัวอย่างอันนี้ก็ต้องการจะแสดงว่าไม่มีความกลัว แล้วก็ไม่มีความกลัวเด็ดขาดในวาระสุดท้าย คือเป็นพระอรหันต์นั่นแหละ. คนเราตามธรรมดาก็ลองคิดดูว่า แม้จะคำนึงดูตาม Logic ว่ามันจะได้หรือไม่ได้ก็ลองคิดดู คนที่ใจแข็งไม่กลัวก็ยังมี แม้ไม่ต้องเป็นพระอรหันต์ แต่ว่ามีในทางที่ตรงข้าม คือมีความบ้าบิ่น หรือมีความยึดมั่นถือมั่น เชื่อไปในทางขลัง ทางศักดิ์สิทธิ์ มันก็ไม่กลัวได้เหมือนกัน; แล้วก็ยังมีทางอื่นอีก.

ในคัมภีร์พูดถึงสัตว์ที่ไม่กลัวตายไว้หลายอย่างเหมือนกัน เช่นช้างอาชาไนย์ ม้าอาชาไนย์ และสัตว์อาชาไนย์นี้ไม่กลัวตาย สู้จนตายเพราะมีมานะทิฏฐิ พวกโจรใจร้ายก็ไม่กลัวตายสู้จนตาย ล้วนแต่ไม่กลัวตาย สัตว์เดรัจฉานบางชนิดสู้กันจนตัวตาย ไม่ยอมกลัวไม่ยอมแพ้ก็ยังมี แต่ว่าอย่าง

นั้นมันไม่ใช่เรื่องทางศาสนา พระอรหันต์เป็นผู้หมดอุปาทาน แล้วก็หมดความกลัว อย่างนี้เป็นเรื่องทางศาสนา เป็นปัญหาทางศาสนา ถ้าเราจะปฏิบัติก็ปฏิบัติอย่างนั้น โดยมาคิดว่าความกลัวนี้มันเป็นทุกข์ โดยไม่มีประ-โยชน์อะไรเลย เพราะฉะนั้น ถ้าอะไรเกิดขึ้นก็ไม่จำเป็นที่จะต้องกลัว แต่ว่ามีสติปัญญา มีสติสัมปชัญญะ ว่าจะต้องทำอย่างไร ทำให้ดีที่สุดอยู่เสมอ มันก็ผ่านไปได้.

ทีนี้ปัญหามันก็มาติดอยู่ที่ความลังเล ที่ลังเลก็คือที่เราตัดสินใจว่าถูกต้องแล้วนี่แหละ มันลังเลว่ายังไม่ถูก คือมันจะยังช่วยอะไรไม่ได้ อย่างนี้ก็ต้องตัดความลังเลนั้นอีกทีหนึ่ง ให้มีความแน่ใจ ให้ทำไปโดยไม่ต้องกลัว.

รวมเข้าด้วยกันแล้วทั้งหมดนั้น มันก็มาจากความ**สำคัญผิดในเรื่องมีตัวของตัว ด้วยความไม่รู้** เพราะฉะนั้น มันต้องแก้ได้ด้วยความรู้ที่ถูกต้อง ไม่ต้องไปเสียเวลาวิตกกังวล หวาดกลัว ลังเล ทำไปในทางที่ถูกต้องด้วยความไม่กลัว มันก็จะผ่านไปได้ มันกลัวอยู่มันก็เป็นทุกข์เท่านั้นเอง; แล้วมันจะงก ๆ เงิ่น ๆ จะทำผิด ๆ พลาด ๆ.

มีปัญหาเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เกี่ยวกับความไม่แน่ใจหรือความลังเลในเรื่องชีวิตประจำวัน เช่นวิตกว่านั่นนี่จะยังไม่ได้ทำ มีตัวอย่างในปัญหานี้ว่า ออกจากบ้านไปไกลแล้วก็ยังหวนระลึกว่า บ้านอาจจะไม่ได้ใส่กุญแจ; ลืมไป. ก็ทำให้ลังเลพะว้าพะวังอย่างนี้ อย่างนี้มันอีกกรณีย์หนึ่ง หมายถึงเป็นเรื่อง สะเพร่า ขาดสติสัมปชัญญะที่อยู่ในระเบียบ จะทำให้เกิดอาการอย่างนี้ นี้เป็นเรื่องจิตวิทยาธรรมดาก็ได้ ไม่ต้องเป็นถึงเรื่องทางศาสนาที่จะถอนความ

ยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้นก็ไปหัดในเรื่องความเป็นระเบียบ ในเรื่องสติสัมปชัญญะ เรื่องความจำ ก็แก้ไขได้ไม่ลำบากอะไร.

นี่ ที่ได้ยกเอามาเป็นตัวอย่างเสียยืดยาวนี้ ก็เพื่อรู้ว่าปัญหาทางจิตใจซึ่งต้องพึ่งทางศาสนาโดยเฉพาะนั้น มันมีอยู่อีกรูปหนึ่ง. เมื่อเราเข้าใจข้อนี้ดีเราจะสามารถแยกสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมออกไปจากศาสนาได้ดี เราก็รู้ว่าอะไรเป็นเรื่องศีลธรรม อะไรเป็นเรื่องศาสนา ยกตัวอย่างเช่นปัญหาทางวิญญาณเรื่องความกลัวเป็นต้นนี้ เป็นปัญหาทางศาสนา.

ทีนี้ปัญหาส่วนใหญ่ มันเนื่องมาจากปัญหาที่กว้าง คืออยู่ในรูปที่กว้างเช่นความไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม ? เป็นเหตุให้ลังเลสงสัยในหน้าที่ ในชีวิต ในการงานอะไรอยู่เรื่อย. เพราะฉะนั้น ขอวิงวอนท่านทั้งหลายว่า ให้สนใจในปัญหาที่ว่า เกิดมาทำไม นี้ ให้มาก แต่ว่าปัญหานี้อันตราย คือนำไปสู่ความเพ้อเจ้อ เป็นปัญหาโลกแตก ไม่ลงร่องลงรอยกันจนอาจทะเลาะวิวาทกันก็ได้ แต่ถ้าเราอาศัยหลัก เท่าที่เราได้ฟังมาแล้ว เราจะสามารถเข้าใจได้และตอบคำถามนี้ได้ว่า เกิดมาทำไม โดยไม่เอาเรื่องวัตถุหรือเรื่องทางอื่นเป็นหลัก แต่เอาเรื่องทางจิต ทางวิญญาณเป็นหลัก และในความหมายที่ลึกซึ้งว่า มนุษย์เกิดมานี้เพื่อต้องให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ แต่ถึงอย่างนี้ก็ไม่ใช่ว่าหมดปัญหา; มันยังมีปัญหาว่า คืออะไร ? อยู่นั่นแหละ แต่เราก็ตัดบทไปเสียว่า คือสภาพหรือภาวะที่ไม่มีความทุกข์เลย มีแต่ความสดใส แจ่มใส เยือกเย็น สว่างไสว สะอาด สว่าง สงบ ภาวะของจิตใจอย่างนี้ เป็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้ มีเงินก็เพื่อจะได้สิ่งนี้ มีอำนาจก็เพื่อจะให้ได้สิ่งนี้ เกิดมาก็เพื่อให้ได้สิ่งนี้ ในทางที่ถูกต้อง. ถ้ามีหลักอย่างนี้แล้ว

ปัญหาอื่น ๆ จะไม่ค่อยเกิดขึ้น มันจะสลายตัวไปได้ คือมันจะมารวมกันอยู่ที่ตรงนี้หมด ปัญหาที่สำคัญที่จำเป็นจะมารวมกันอยู่ที่ตรงนี้หมด จนรู้ว่าเกิดมาทำไม.

ที่จริงมันก็เป็นคำพูดที่ถูกมากที่จะพูดว่า **เกิดมาเพื่อบรรลุ มรรค ผล นิพพาน** แต่ว่าคำนี้มันฟังยาก เข้าใจยาก และเข้าใจผิดกันอยู่ตลอดเวลา เลยไม่ได้ประโยชน์อะไรที่จะพูดว่า: เกิดมาเพื่อบรรลุ มรรค ผล นิพพาน เพราะไม่รู้ว่าคืออะไร แต่ที่แท้มันคือสิ่งที่กำลังกล่าว คือภาวะที่ปราศจากความทุกข์ โดยประการทั้งปวงนั่นเอง. ทีนี้คนก็มาหลงถึงเรื่องเช่นว่า เงิน โดยที่ไม่รู้ว่า **เงินนี้ทำไม** จึงไปเอาเงินนี้เพื่อไปแสวงหาเหยื่อ ไปบำรุง บำเรอ ทางเนื้อ ทางหนังไปหมด โดยไม่รู้ว่าเกิดมาทำไมนั่นเอง จึงได้หลงแยกทางเดินไปทางนั้น.

ที่จริง เรามีชีวิตอยู่ก็เพื่อให้ได้สิ่งนี้ เรามีเงินก็เพื่อให้มีชีวิตอยู่; มีชีวิตอยู่ก็เพื่อให้ได้สิ่งนี้ ไม่ใช่ให้หลงไหล หมกจมอยู่แต่ในเรื่องทางเนื้อทางหนังจนตาย พอให้อภัยได้ในระยะพอสมควร ที่คนเราจะไปหลงไหลในเรื่องรูป เสียง กลิ่นรส สัมผัสบ้างนั้น ก็ในระยะกาลอันสมควร. ถ้ามันพ้นระยะกาลอันสมควรแล้วต้องเรียกว่า คนโง่ คนหลง คนพาล หรืออะไรไปในทำนองเสียหายไม่มีชิ้นดี นี่ เมื่อกล่าวตามทางศีลธรรมเขาอาจจะไม่ว่าอะไรใครก็ได้ที่ใครจะไปหลงในเรื่องอย่างนั้น เพราะไม่ได้ทำผิดกฎหมาย หรือเบียดเบียนใคร แต่ในทางศาสนาถือว่า เป็นมนุษย์ที่ใช้ไม่ได้ คือเกิดมาไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ.

เพราะฉะนั้น ปัญหาที่ว่า เกิดมาทำไม นี้ ไม่ใช่เป็นของเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นปัญหาที่เป็นต้นตอของปัญหาทั้งหลาย ถ้ารู้อันนี้อย่างถูกต้อง เข้าใจอันนี้อย่างถูกต้องแล้ว ปัญหาอื่น ๆ มันจะเดินตามมาอย่างถูกต้อง จึงขอให้สนใจ ถ้ามีความสงสัยว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ละก็ เรียกว่า ยังมีปัญหาทางศาสนาอยู่นั่นแหละ คนนั้นยังมีปัญหาทางศาสนา คาราคาซังอยู่ คือ ไม่รู้ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ แม้ทางศีลธรรมเขาก็มีพูดถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ เป็นความสงบสุขเหมือนกัน เป็นความเต็มแห่งความเป็นมนุษย์ เป็นผู้มีใจสูง ชนิดทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ไม่ใช่เพื่อเงิน นี่ทางศีลธรรมสากลก็ยังนิยมอย่างนี้ แล้วก็มีความรักผู้อื่นทั้งหมดด้วย ความได้เป็นอย่างนี้เรียกว่าดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ.

ลองไปเปิดดูตำหรับตำราทางปรัชญาของศีลธรรม หรือ Ethics พวกนักจริยะธรรมหรือ Ethicist พวกนักปรัชญาทางศีลธรรม วินิจฉัยกันมาก ในที่สุดยุติกันในข้อนี้เป็นส่วนใหญ่ ถ้าจะมีปลีกย่อยบ้างก็บางคน ก็ถือเป็นพิเศษไป แต่ว่าตกลงกันไม่มีใครค้านก็คือสิ่งอย่างนี้ มีความสุขอย่างถูกต้องแท้จริงแล้วก็มี Perfection คือความเต็มของความเป็นมนุษย์ ความเป็นสุภาพบุรุษหรือความเป็นมนุษย์ก็ตาม มีอยู่เต็ม แล้วก็ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ Duty for duty's sake อย่างที่เราเรียกกันว่า ทำงานเพื่องานนั่นแหละ มีใจสูงขนาดนั้นจึงจะเรียกว่าเป็นมนุษย์ที่ได้ภาวะของความเป็นมนุษย์ที่ดีที่สุด ที่สูงที่สุด แล้วก็มีความรักกว้าง ไม่จำกัด คือไม่รักแต่ตัวหรือไม่รักแต่พวกของตัว จะต้องมีความรักที่กว้างเป็น Universal Love เขาใช้คำว่าอย่างนั้น นี่เรียกว่าสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะถึง ควรจะมี มันก็ไม่แพ้กันในทางฝ่ายศาสนา.

ทีนี้ ทางศาสนาก็มีความมุ่งหมาย การที่มีใจสูง—สูงสุด มีความสะอาด สว่าง สงบ ไม่มีกิเลส แล้วมันก็รักคนอื่นทั้งหมด หรือว่าทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ทำงานเพื่องาน ไม่ได้ทำงานเพื่อเงิน แล้วรอดอยู่ได้ด้วย—นั่นแหละ คือความเต็มของความเป็นมนุษย์ แล้วนี่ก็คือความสุข เมื่อพูดถึงสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ แล้วมันก็เลยดูจะตรงกันทั้งทางศีลธรรมสากลแห่งยุคปัจจุบัน และทางศาสนาที่มีมาแต่โบราณกาล.

ทีนี้ปัญหาทางศาสนา แต่ไม่เป็นปัญหาทางศีลธรรม เช่นว่า เรามีสิทธิที่จะทำอะไรตามใจชอบ เหมือนที่กล่าวเมื่อตะกี้นี้ อยากจะทำอะไร กินอะไร เล่นอะไรก็ทำได้ ในเมื่อไม่ผิดกฎหมาย หรือไม่ผิดศีลธรรม แต่ทางศาสนาก็ยังถือว่ายังใช้ไม่ได้ **มันต้องเข้าถึงพระเจ้าให้ได้** เข้าถึงนิพพานให้ได้ เข้าถึงอะไรที่ดีที่สุดนั้นให้ได้ เพราะฉะนั้นทางศีลธรรม ใคร ๆ อาจจะถือสิทธิของตน ไม่ยอมเลื่อนชั้นให้สูงขึ้นไป ไม่ไปตามหลักของมนูธรรมศาสตร์ ที่เคยเล่าให้ฟังคือ จะต้องเป็นพรหมจารีย์ที่ดี แล้วเป็นคฤหัสถ์ที่ดี แล้วก็เป็นวนปรัสถ์ ในบั้นปลายมองดูชีวิตด้านใน จนแตกฉาน แล้วเป็นสันยาสีในที่สุด. เที่ยวทำตนเป็นแสงสว่างให้แก่ผู้อื่น ใครจะไม่ยอมเลื่อนชั้นตัวเอง เขาก็ทำได้ ในทางศีลธรรมไม่ว่าอะไร แต่ในทางศาสนาถือว่ายังเป็นคนพาล ยังเป็นคนโง่ ยังเป็นคนหลง ยังไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ.

ทั้งหมดนี้ก็เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า เรื่องทางศาสนานี้ มันเฉพาะตัว เป็นปัจจัตตัง เป็นเรื่องเฉพาะตัว แต่ทางศีลธรรมมันเป็นปัญหาที่เนื่อง

กันอยู่กับสังคม หรือภายนอก ในเมื่อทางศาสนามันเป็นภายในหรือทางจิต ทางวิญญาณ.

เป็นอันว่าเราได้เปรียบเทียบกันดู ถึงพวกปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในระหว่างศีลธรรมกับศาสนา มองดูกันทั้งสองแง่แล้วเปรียบเทียบกันดู ก็จะเห็นได้ว่าปัญหาเหล่านี้ ไม่ใช่ปัญหาที่อยู่นอกวิสัยไปจากที่เราเป็นอยู่กันเป็นประจำวัน ก็คือปัญหาที่มันมีอยู่จริง; และเป็นอยู่จริงเป็นประจำวันนั่นเอง. และยังจะแถมเป็นปัญหาที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับท่านที่จะเป็นตุลาการ ผู้พิพากษาอรรถคดีอย่างใดอย่างหนึ่ง แง่ใดแง่หนึ่งได้ เสมอไป เพราะฉะนั้น จึงขอให้สนใจไว้ด้วย นี้ก็เป็นอันว่าเราพูดกันจบไปแล้ว ในเรื่องเกี่ยวกับปัญหาระหว่างศีลธรรมกับศาสนาที่ค้างคามาแต่วันก่อน.

ทีนี้ก็จะได้พูดถึงตัวประเด็นของเรื่องนี้คือ **ธรรมะที่ร่วมกันได้ระหว่างศีลธรรมกับศาสนา** เราได้พูดถึงเรื่อง "ศีลธรรม" มามากมาย แต่เรื่องของคำว่า "ศาสนา" นี้ยังพูดน้อยไป ควรจะได้ดูให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่าศาสนาให้เพิ่มขึ้นอีกสักหน่อย เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะพูดถึงลักษณะของธรรมะที่ร่วมกันระหว่างสิ่งทั้งสองนี้ ก็จะพูดถึงเรื่องตัวศาสนาโดยเฉพาะอีกนิดหนึ่ง.

เมื่อพูดถึงศาสนา ก็ขอให้มีจิตใจกว้าง มองไปทั่ว ๆ ทุก ๆ ศาสนาดีกว่าที่จะมองแต่พุทธศาสนา และจะได้อาศัยสิ่งนี้เป็นการศึกษาเปรียบเทียบด้วย เป็นความรู้ที่กว้างออกไป โดยหลักใหญ่ ๆ ก็ได้กล่าวมาแล้วแต่ต้นว่ามันต่างจากศีลธรรมอย่างไร เนื่องด้วยปัจเจกชนอย่างไร ? มุ่งหมายอะไร ? ทีนี้เราจะรู้จักมันในลักษณะอื่นในแง่อื่นต่อไปอีก.

สิ่งที่เรียกว่าศาสนา มีปัญหาที่ทุ่มเถียงกันอยู่แม้กระทั่งทุกวันนี้ กระทั่งบัดนี้ คือในข้อที่ว่า ศาสนานั้นจำกัดความว่าอะไร ? จะมีปัญหาว่า พุทธศาสนานี้ เป็นศาสนาตามความหมายสากลหรือไม่ ความหมายสากลก็คือคำว่า Religion ซึ่งแปลกันว่า ศาสนา. มีปัญหาว่าพุทธศาสนาเป็น Religion หรือไม่ ? ทางฝ่ายโน้นคือทางฝ่ายพวกคริสเตียนหรือฝ่ายตะวันตกนั้นไม่ยอมรับ หรือไม่ค่อยจะยอมรับว่าพุทธศาสนานี้เป็น Religion เพราะว่าพุทธศาสนาไม่มีพระเจ้า สิ่งที่เรียกว่า Religion ต้องมีพระเจ้าเป็นหลัก แล้วตัวการปฏิบัติก็คือการกระทำที่ให้คนถึงพระเจ้า แล้วรวมกันทั้งระบบนั้น จึงจะเรียกว่า Religion. ทีนี้พุทธศาสนาไม่ได้มีพูดถึงพระเจ้าทำนองนั้น เขาเลยไม่ยอมรับว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนา ทีนี้เราควรจะมองดูให้ดี เพราะคำว่าพระเจ้านั้น ไม่ใช่มีแต่พระเจ้าอย่างที่พวกนั้นเขากล่าว พระเจ้าอย่างนั้นเป็นพระเจ้าอย่างบุคคล บรรยายลักษณะของพระเจ้าเหมือนกับคนอย่างคน รูปร่างอย่างคน มีร่างกายเหมือนคน มีจิตใจเหมือนคน มีความโกรธอย่างคน มีความรักอย่างคนนี้ พระเจ้าอย่างนี้เราไม่มี อย่างนั้นเขาเรียกว่า Personal God. God ที่เป็นเหมือนกับบุคคล อ่านพบมากมายในหนังสือที่เกี่ยวกับพระเจ้าฝ่ายศาสนาอื่น พุทธศาสนาไม่มีพระเจ้าแบบนั้น แต่ก็ยังมีพระเจ้าเหมือนกันที่ไม่เป็นบุคคล ซึ่งจะต้องเรียกว่า Impersonal God คือไม่ใช่คน ไม่ใช่อย่างบุคคล ก็คือธรรมอย่างที่อธิบายแล้วในการบรรยายครั้งต้น ๆ หรือธรรมในความหมายสี่ประเภทนั้น คือประเภทที่สองที่เป็นกฎของธรรมชาตินี้มีลักษณะเป็นพระเจ้าโดยตรง นี้เป็น Impersonal God ก่อน; แล้วก็มีหน้าที่ที่จะปฏิบัติตามกฎของธรรมชาตินั้น แล้วเราก็ถึงธรรมชาติประเภทที่เป็นผลอันสูงสุดคือมรรค ผล นิพพาน ดังนั้นเราจึงมีพระเจ้า มีวิธีปฏิบัติสนองความต้องการ หรือปรนนิบัติพระเจ้า จนกระทั่งเราได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์

ควรจะได้รับจากพระเจ้าคือธรรมชาติหรือกฎธรรมชาตินั้น ถ้าเรามองอย่างนี้ พุทธศาสนาก็เป็น Religion ได้ มีพระเจ้า มีการปฏิบัติเกี่ยวกับพระเจ้า จนพระเจ้าอำนวยให้ได้รับสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ถ้าเราจะเถียงกับเขาก็ต้องอาศัยหลักอย่างนี้ ดูเหมือนจะเคยบอกแล้วด้วยซ้ำไปว่า เขาถามเราว่าในพุทธศาสนามีพระเจ้าหรือไม่ เราอย่าตอบว่ามีหรือไม่มีก่อน เราต้องถามเขาว่าพระเจ้าที่ว่านั้นมีลักษณะอย่างไร คือมี Qualification อย่างไร มี Con tribution อย่างไร ถามให้ละเอียดให้หมด เขาบอกมาเราจะตอบได้ทันทีว่า มี มี มี อย่างนั้น อย่างนั้น แต่ไม่ใช่เป็นคนอย่างเดียวกับที่เขาถือกัน เพราะฉะนั้น ศาสนาจะมีพระเจ้าอย่างคนก็ได้ มีพระเจ้าอย่างที่ไม่ใช่คนก็ได้ หรือจะพูดว่าไม่มีพระเจ้าก็ได้ เพราะฉะนั้น ศาสนาแม้จะไม่มีพระเจ้าก็เป็นศาสนาได้ เพราะมันไปมีพระเจ้าอย่างอื่น ในลักษณะอื่น คือไม่ใช่พระเจ้าในภาษาคน เหมือนที่คนเหล่านั้นพูด แต่ไปมีพระเจ้าในภาษาธรรม อย่างที่ผู้รู้พูด แล้วคนก็ถือว่านี่ไม่มีพระเจ้า อย่างนี้เป็นต้น.

นี่ท่านจะเห็นได้เองว่า ทุกศาสนาที่เรียกกันว่าศาสนา เป็นศาสนาหรือเป็น Religion ได้ทั้งนั้น คือหลักคำสอนแห่งศาสนาไหนก็ตาม จะต้องมีสิ่งสูงสุด ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งสิ่งอื่น ๆ และบังคับควบคุมสิ่งอื่น ๆ แล้วคนจะต้องปฏิบัติตามกฎของสิ่งนั้น หรือพระเจ้านั้น แล้วจึงจะได้รับผล ลัทธิเล็กลัทธิน้อยที่มันมีลักษณะอย่างนี้ แล้วก็เป็นศาสนาด้วยกันได้ทั้งนั้น แต่พวกตะวันตกอาจจะไม่ยอม; ไม่ยอมก็ไม่ต้องเถียงกันให้ป่วยการ มันก็มองให้เห็นว่าอะไรเป็นอย่างไร ควรจะเรียกอย่างไรก็แล้วกัน แต่ว่าเมื่อเขามีจิตใจเป็นธรรม คือไม่พาลพาโลก็จะเข้าใจกันได้ ศาสนาจึงมีทั้งที่มีพระเจ้า และไม่มีพระเจ้า ในเมื่อพูดในภาษาคน.

ทีนี้ มาดูศาสนากันในอีกมุมหนึ่ง คือดูถึงหลักการที่คนจะรอด ถ้าดูในลักษณะนี้ ก็แบ่งได้เป็นสามพวก คือ

— ศาสนาที่มีหลักการให้คนรอดได้ เพราะความเชื่ออย่างหนึ่ง

— ศาสนาที่มีหลักการให้คนรอดได้ เพราะความพากเพียร คือใช้กำลัง (ใช้คำว่า ใช้กำลังดีกว่า ที่เรียกว่าความพากเพียร วิริยะ ความกล้าหาญ ความพากเพียรนี่คือการใช้กำลัง ใช้คำว่า ใช้กำลังดีกว่าใช้คำว่าพากเพียร) และ

— ศาสนาที่จะมีหลักการให้คนรอดได้ เพราะสติปัญญา

บางศาสนามีไว้สำหรับคนบางจำพวก บางถิ่น บางยุค บางสมัย บางแห่ง เขาให้ใช้ความเชื่อเป็นหลัก เพราะว่ามันไม่อาจจะใช้อย่างอื่น จึงสอนทุกอย่างทุกทางให้มันขลัง ให้มันศักดิ์สิทธิ์ ในทางที่จะให้เชื่อ เชื่อจนกระทั่งไม่กลัวตาย อย่างที่ว่านี้ เชื่อจนไม่เห็นอะไรอื่นดีไปกว่าที่จะตั้งใจไว้อย่างนี้ เชื่ออย่างนี้ ตั้งใจไว้อย่างนี้ แล้วก็เลยไม่กลัวตายเลยไม่กลัวทุกข์ ความทุกข์เกิดขึ้นก็เชื่อว่าเป็นความประสงค์ของพระเจ้า หรือเชื่อว่ามันต้องเป็นอย่างนี้เองอย่างนี้ก็เชื่อ: เช่นน้ำท่วมคนตายหมดก็ไม่เดือดร้อน หรือไม่โกรธแค้นหรือไม่เป็นทุกข์อะไร เพราะเชื่อว่านี่เป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปตามประสงค์ของพระเป็นเจ้า อย่างนี้เขาก็หมดปัญหาได้เหมือนกัน ที่จะทำให้หัวใจไม่เป็นทุกข์ แล้วก็อยู่ไปได้จนกว่าร่างกายมันจะแตกดับไป นี่ศาสนาพวกนี้เรียกว่าศาสนาที่ตั้งอาศัยอยู่บนความเชื่อ.

ศาสนาถัดไปก็คือพวกที่ใช้กำลังใจเป็นหลัก มีวิธีฝึก ๆ ฝึกให้ใจเกิดคุณสมบัติ เกิดคุณภาพขึ้นมาในลักษณะที่เข้มแข็ง กำหนดไว้อย่างไรก็

เป็นอยู่แต่อย่างนั้น เพราะฉะนั้น กำลังใจนี้จึงข่มความกลัว ความทุกข์ อะไรต่าง ๆ ให้หมด เขาก็อยู่เป็นปกติสุขได้เหมือนกัน.

พวกที่สามก็อาศัยสติปัญญา ใช้ปัญญาพิจารณาอย่างละเอียด ลึกซึ้งสุขุม แล้วก็สางปัญหาต่าง ๆ ได้หมด มีจิตใจสงบสุข เยือกเย็น เป็นสุขได้เหมือนกัน.

พุทธศาสนาอยู่ประเภทที่สามนี้ นี่ลองส่ายตาไปดูให้เห็นว่า มันมีอยู่อย่างกว้างขวางหลายแบบ หลายอย่าง อย่างนี้ ล้วนแต่เรียกว่าศาสนาด้วยกันทั้งนั้น พวกที่มีความเชื่อเป็นหลัก ก็จะเรียกว่า ศรัทธาธิกะ คือมีความเชื่อหรือศรัทธาเป็นใหญ่ พวกที่มีการใช้กำลังเป็นหลักเขาเรียกว่า วิริยาธิกะ (วิริยะ แปลว่าความกล้า หรือความเพียรนี้เป็นหลัก) แล้วพวกสุดท้ายเรียกว่า ปัญญาธิกะ คือมีปัญญาเป็นหลัก.

เราจะไม่ตำหนิติเตียนใครว่าเลว ว่าดี ว่าสูง ว่าต่ำ ว่าอะไร มันใช้ได้ด้วยกันทั้งนั้น มันแล้วแต่ เวลา สถานที่ ยุค สมัย เหตุการณ์ สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ แล้วก็ยังกล่าวได้ว่า สามอย่างนี้มันเจือ ๆ กันอยู่ทั้งนั้นเลย.

ในศาสนาที่มีความเชื่อเป็นหลัก ก็ไม่ใช่ว่าจะไม่มีความเพียรหรือไม่มีสติปัญญาเสียเลย ในศาสนาที่มีปัญญาเป็นหลักก็ไม่ใช่ว่าจะไม่มีความเชื่อเสียเลย เพราะปัญญานั้นเมื่อเป็นไปถึงที่สุดแล้วมัน ก็สร้าง ความเชื่อ อย่างใด อย่างหนึ่งขึ้นมาเหมือนกัน แต่เดี๋ยวนี้เราเล็งถึงส่วนที่มันออกหน้า ที่มันเป็นหลักที่มัน

แรงมาก บางพวก "เชื่อ" ออกหน้า บางพวก "มีการบังคับใจ" ออกหน้า บางพวกมี "ปัญญา" ออกหน้า พุทธศาสนานิยมอย่างหลัง เอาปัญญาออกหน้าแล้วนอกนั้นเดินตาม.

ทีนี้ดูต่อไป มีศาสนาที่ต่าง ๆ กัน โดยที่ว่า บางทีก็กล่าวไปในลักษณะที่มีเหตุผล บางศาสนาก็ไม่กล่าวไปในรูปเหตุผล บางศาสนาสอนเรื่องกรรม บางศาสนาก็ไม่พูดเรื่องกรรม บางศาสนาพูดเรื่องมัชฌิมาปฏิปทา คือทำพอเป็นกลาง ๆ บางศาสนาก็พูดตรงกันข้ามคือความเครียด ความสุดโต่ง บางศาสนาบัญญัติอะไรลงไปโดยส่วนเดียวเด็ดขาด ไม่มีข้อแม้ บางศาสนาว่าแล้วแต่สิ่งแวดล้อม คือมีข้อแม้ พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่กล่าวไปในทางเหตุผล คือทุกอย่างมีเหตุมีผล เป็นไปตามอำนาจแห่งเหตุผล พุทธศาสนากล่าวเรื่องกรรม แต่ก็เป็นเรื่องกรรมที่สูงที่สุดด้วย คือกรรมชนิดทำให้กรรมดี กรรมชั่ว หมดฤทธิ์ หมดอำนาจด้วย คือกรรมที่เป็นตัวพุทธศาสนานั่นเอง พุทธศาสนาเป็นศาสนาสอนเรื่องกรรม พุทธศาสนาสอนเรื่อง "พอดี" คือเรื่อง "มัชฌิมาปฏิปทา" พุทธศาสนาสอนในการที่จะไม่พูดอะไรยืนยันลงไปโดยส่วนเดียว มันต้องแล้วแต่เหตุผล หรือกรณีย์ เป็นกรณีย์ไป ศาสนาอื่นอาจจะตรงกันข้ามก็มี แต่เขามีวิธีพูดวิธีสอนอย่างอื่น.

ทีนี้ศาสนาต่าง ๆ นั่น เรายังมาจัดดูเป็นพวก ๆ ได้อีกว่า บางพวกสอนเรื่องสิ่งต่าง ๆ หรือว่าชีวิตนี้ประกอบขึ้นด้วยของหลายสิ่ง แบ่งแยกซอยละเอียดลงไปจนว่างไปเลยไม่มีตัวตน แต่บางศาสนาสอนตรงกันข้ามว่าชีวิตนี้ประกอบไปด้วยตัวตน เป็นการเที่ยงเป็นการถาวร มีใจกลางเป็นอาตมัน,

หรือเป็นอัตตาที่เที่ยงที่ถาวรไม่อาจจะแบ่งแยกอย่างนี้เป็นต้น นี้เรียกว่ามองดู แล้วก็จะเห็นเป็นหลายเหลี่ยม หลายแง่ หลายมุม.

แต่ถ้าเรามองดูอีกทางหนึ่ง คือมองดูในส่วนลึก จะเห็นว่าทุกศาสนามันมุ่งอยู่ในสิ่งเดียวกัน คือความมุ่งหมาย จะเห็นว่ามุ่งหมายอยู่ที่สิ่งเดียวกันคือว่า ต้องการจะดับทุกข์ในจิตใจ ด้วยกันทั้งนั้น แต่เนื่องจากทิฏฐิความคิด ความเห็นมันเดินกันคนละแนว มันจึงพบวิธีที่จะดับความทุกข์นี้กันคนละอย่าง คนละแนว กว้างแคบกว่ากัน สูงต่ำกว่ากันลึกตื้นกว่ากัน อย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น เราจะต้องมองในแง่ดีตรงนี้เอง ที่ว่ามันมุ่งจะดับทุกข์ด้วยกัน เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าศาสนาที่แท้จริง; ที่มนุษย์ยังคงยอมรับไว้ และยังคงอยู่มาจนกระทั่งบัดนี้ เช่นศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลามหรืออะไรก็ตาม เห็นได้ชัดทีเดียวว่ามุ่งผลเป็นความดับทุกข์แห่งมนุษย์ชาติ (คือมนุษย์ทั่วไปนี้) ด้วยกันทั้งนั้น เพราะฉะนั้นเนื้อในมันจึงเหมือนกันในส่วนนี้ แต่เราไปดูส่วนข้างนอก เปลือกนอก ผิวนอก มันก็เลยเห็นเป็นความต่างกัน ทีนี้ถ้าโง่มากออกไปอีกนิดเดียว มันก็เห็นเป็นสัตรูกัน.

เดี๋ยวนี้โลกเรากำลังมีปัญหามาก น่าเศร้าตรงที่ว่าแม้แต่สถาบันทางศาสนาต่าง ๆ ในโลกนี้ ก็ยังมิได้มองดูกันอย่างฉันท์มิตร์ มองดูกันอย่างเป็นสัตรูก็มี หรือเป็นเพียงคู่ปรปักษ์ตรงกันข้ามอยู่ก็มี นี้เป็นการตัดทอนหรือทำลายสันติภาพของโลกอย่างยิ่ง เพราะว่าแม้แต่ทางศาสนา ก็ยังเป็นสัตรูกันแล้ว ทางอื่นมันจะเป็นสัตรูกันอย่างไร นี่คือข้อเสียหายร้ายกาจที่ทอนกำลังของฝ่ายธรรม; แล้วไปเพิ่มกำลังให้กับฝ่ายอธรรม ทีนี้โลกนี้ก็มี

ความโกลาหลวุ่นวาย เพราะฉะนั้นผู้ที่มีปัญญา ในเวลานี้เขามองเห็นว่า การที่ศาสนาแต่ละศาสนามองกันในสายตาเป็นปรปักษ์ ต่อกันนี้เป็นอันตรายแก่มนุษย์ ยิ่งกว่าลัทธิการเมืองที่ร้ายกาจ ที่ถือกันว่าร้ายกาจที่สุดเสียอีก แต่ไม่มีใครมองเห็น ทั้งที่มันร้ายกาจที่สุด ไปมองเห็นแต่เรื่องที่ถือหอกถือดาบ ยิงปืน มีลูกระเบิดกันอย่างนั้นเสียมากกว่า ไม่มองเห็นว่า ส่วนที่ศาสนาไม่อยู่ในฐานะที่จะนำมนุษย์ไปให้ถูกทางในทางจิต ทางวิญญาณนี้ คือความฉิบหายล่มจมหมดแล้วของมนุษย์.

เพราะฉะนั้นเราจงมองดูกันในข้อนี้ให้มาก ว่าโดยเนื้อแท้แรกเริ่มเดิมทีนั้น มีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน มีเจตนาดีด้วยกันทั้งนั้น แต่ที่พูดแตกต่างกันไปบ้างนั้น เพราะมันพูดกันคนละยุค คนละสมัย คนละถิ่น เช่นพระพุทธศาสนา เมื่อสองพันห้าร้อยปีมาแล้ว แต่ก็ต่อมาอีกห้าร้อยปี พระเยซูจึงจะพูด แล้วก็ต่อมาอีกเกือบห้าร้อยปี พระโมฮำหมัดจึงจะพูด แล้วจะให้พูดเหมือนกันได้อย่างไร ในเมื่อคนหนึ่งพูดในประเทศอินเดีย ซึ่งคนอ่อนโยนเป็นนักคิดอย่างมาก เป็นนักคิดอย่างเก่ง อย่างแก่กล้า แล้วคนหนึ่งพูดในประเทศปาเลสไตน์ที่คนเชื่องมงายในเรื่องพระเจ้า แล้วอีกคนหนึ่งพูดในประเทศอาหรับที่คนแสนเจะดุ; ต่างยุค ต่างเวลา ต่างสถานที่ ต่างสถานะการณ์ที่แวดล้อมกันอย่างนี้ แล้วจะให้พูดเหมือนกันอย่างไร แต่อย่าลืมว่าในเนื้อแท้เนื้อหาความประสงค์มุ่งหมายนั้นต้องการจะช่วยคนทั้งนั้น จะช่วยมนุษย์ ให้หลุดพ้นทั้งนั้น นั่นแหละมันเหมือนกันในส่วนนี้.

ทีนี้เรามองดูหลักการที่สอนให้ประพฤติปฏิบัตินั้น มันตรงกันในข้อที่

ว่า **ทำลายความเห็นแก่ตัว** ทุก ๆ พระศาสดาสอนเรื่องทำลายความเห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นเหตุให้เบียดเบียฬ เกิดความเดือดร้อนทางสังคมอย่างหนึ่ง และความเห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความ สงสัย ความกลัว ความพะว้าพะวังลังเลในเรื่องชีวิตของตัว นี้อีกอย่างหนึ่ง ฉะนั้นถ้าทำลายความเห็นแก่ตัวลงไปได้มันก็หมดปัญหา เพราะฉะนั้นจึงถือว่า **ศาสนาทุกศาสนาโดยเนื้อในเป็นของอย่างเดียวกัน** ผิดกันแต่เปลือกนอก ซึ่งต้องจัดไว้ให้เหมาะสมแก่สถานที่ แก่เวลา แก่บุคคล แก่สิ่งแวดล้อมเป็นต้น.

ข้อนี้อยากจะให้ท่านนักศึกษาทุกคน พิจารณาดูสักนิดหนึ่งด้วยตัวอย่างของคำว่า **"น้ำ"** ถ้าเรามองดูภายนอก **"น้ำ"** มีหลาย "น้ำ และไม่เหมือนกัน ถ้ามองดูข้างในจะพบว่าไม่มี "น้ำ" หลายชนิด มีแต่ "น้ำ" ชนิดเดียวกันหมด เอาตั้งแต่ น้ำประปา น้ำฝน น้ำกลั่นในหลอดแก้ว น้ำคู น้ำคลอง น้ำอุจจาระ น้ำปัสสาวะ น้ำปลา น้ำส้ม น้ำอะไรทุกอย่าง กระทั่งเหล้า กระทั่งน้ำหวาน กระทั่งของอื่นที่เป็นน้ำ ถ้าเราดูด้วยความรู้อย่างคน ความรู้สึกอย่างคน มันก็เห็นว่าน้ำนั่น น้ำนี่ น้ำโน่น ต่างกันหมดไม่เหมือนกันเลย นี่คือความรู้สึกอย่างคน แต่ถ้ามีความรู้สึกอย่างผู้รู้ธรรม หรือผู้รู้ความจริงยิ่งกว่าคนธรรมดา จะเห็นว่าถ้าเป็นน้ำแล้วต้องเหมือนกันไม่มีต่างกัน ในน้ำปลาก็มีน้ำ ลองเอาเกลือ หรือเอาส่วนที่เป็นเยื่อเนื้อของปลา ของสกปรกอื่น ๆ ออกเสีย—นั่นมันไม่ใช่น้ำ ส่วนที่เป็นเกลือหรือเนื้อปลา มันไม่ใช่น้ำ; เอาออกให้หมดก็เหลือแต่น้ำที่แท้เหมือนกับน้ำ—น้ำกลั่น. น้ำอุจจาระ น้ำปัสสาวะก็เหมือนกัน เอาส่วนที่เป็นอุจจาระ ปัสสาวะหรืออะไรต่าง ๆ ออกไป มันก็จะเหลือแต่น้ำ; น้ำในคู น้ำในคลอง น้ำอะไรก็ตาม เอาส่วนที่ไม่ใช่น้ำออก

เสียให้หมดจะเหลือแต่น้ำ อย่างน้ำฝนก็เหมือนกัน เอาสิ่งซึ่งปนลงไปในน้ำฝนนั้นออกเสีย มันก็จะเหลือแต่น้ำที่บริสุทธิ์เหมือนน้ำกลั่นเหมือนกัน ถึงน้ำกลั่นนี่ก็เถอะไม่ใช่ว่ามันจะไม่มีอะไรปนเสียเลย—น้ำกลั่นในหลอดแก้วนั้น. เพราะน้ำแท้จริงมันก็ต้องเรียกว่าน้ำบริสุทธิ์ ที่วิทยาศาสตร์ใช้สูตรว่า H_2O= ไฮโดเย็น ๒ หน่วย อ๊อกซิเจน ๑ หน่วย นี้คือน้ำ. เพราะฉะนั้นน้ำที่จริงต้องเป็นอย่างนี้ หรือถ้าเรามองด้วยความรู้อย่างที่เรียกว่าเป็นนักปรมัตถ์ จะเห็นว่าไม่มีน้ำแล้ว มีแต่ไฮโดรเจน กับอ๊อกซิเจน ถ้ามองดูอย่างนักวิทยาศาสตร์สายตาของนักวิทยาศาสตร์ที่ลึกขึ้นไป แม้แต่ไฮโดรเจนหรืออ๊อกซิเจนก็หายไปอีก เหลือแต่อณูหรือปรมาณู หรือส่วนประกอบของปรมาณู จนกระทั่งว่างไปในที่สุดไม่มีอะไร—แต่นั้นจะมากเกินไปไม่ต้องพูดแล้ว; เอาแต่ขึ้นชื่อว่าน้ำแล้วก็เหมือนกันหมดโดยเนื้อใน โดยเนื้อแท้ น้ำปลา น้ำส้ม น้ำหวาน น้ำอุจจาระ น้ำปัสสาวะ น้ำในคู น้ำในคลอง น้ำในหนอง น้ำอะไรก็ตามเหมือนกัน เป็นอย่างเดียวกันโดยเนื้อใน ผิดกันในส่วนที่ไม่ใช่น้ำเท่านั้น นี้จะเป็นเครื่องสร้างความรักสากล—เมตตาสากล ทำศาสนาทุกศาสนาให้เป็นศาสนาเดียว ทำคนทุกคนในโลกให้เป็นคนๆ เดียว แล้วความรักสากลก็เกิดขึ้นเอง.

การที่เราไม่เข้าใจสิ่งนี้โดยถูกต้อง เป็นเหตุให้ถูกหลอกด้วยความโง่ ความหลง ความเข้าใจผิด ที่เรียกว่าอวิชชานี้ จึงทำลายส่วนที่จะเป็นประโยชน์เสียหมด แล้วเอาไปเพิ่มให้ในส่วนที่ไม่เป็นประโยชน์ คือส่วนที่เป็นอธรรม ธรรมะประเภทที่เป็นอธรรมได้รับการสนับสนุนด้วยความโง่ของมนุษย์ ธรรมะส่วนที่เป็นธรรมนั้นได้รับการเหยียบย่ำลงไปด้วยความโง่ของมนุษย์ แล้วมนุษย์จะเป็นอย่างไร หรือว่าโลกนี้จะเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้นการที่จะมองเห็น หรือมองให้เห็นว่า โดยเนื้อแท้ไม่มีอะไรนอกจากธรรม-

ชาติ เราจึงเป็นเหมือนธรรมชาติด้วยกันทั้งหมด ศาสนาคือระบบ เกี่ยวกับกฎของธรรมชาติ และการปฏิบัติตามนั้น มันก็ต้องเหมือนกันหมด มันต่างกันไม่ได้ โดยใจความ โดยเนื้อหา โดยสาระ ส่วนข้อปลีกย่อยนั้นมันแฝงเข้ามาตบตา ทำให้เข้าใจผิด แล้วก็เกิดอธรรม คือความรู้สึกที่จะกูเป็นมึงทำนองนี้ ก็มีการเบียดเบียฬ. เพราะฉะนั้นการที่รู้ธรรมะให้ถูกให้ตรงนี้จำเป็นมาก เพื่อจะกำจัดเสียซึ่งความเบียดเบียฬในระหว่างมนุษย์ ดังนั้นจึงกล่าวต่อไว้เป็นหัวข้อสั้น ๆ ว่า ทุกศาสนาเหมือนกันโดยเนื้อแท้ หรือสาระ ต่างกันแต่เปลือก แล้วก็จำคำว่า "น้ำ" นี้ไว้เป็นตัวอย่าง สำหรับกันลืม.

แต่ทีนี้มันมีข้อที่ต้องดูกันอีกทีหนึ่งว่า ไม่ว่าสิ่งใดมันจะต้องหลอกตา หรือพลางตา เพราะมันดูได้หลายเหลี่ยมนั่นเอง เหมือนกับว่าน้ำนี้เราไปดูเป็นน้ำนั่นน้ำนี่ ดูได้หลายเหลี่ยมนั่นเอง. แม้ที่สุดแต่ว่าน้ำแท้ ๆ น้ำที่บริสุทธิ์นี้เรายังดูได้หลายเหลี่ยมอีก น้ำบริสุทธิ์ที่ว่ามีอย่างเดียว สิ่งเดียวนี้ยังดูได้หลายเหลี่ยม ดูในสายตาของนักวิทยาศาสตร์ก็ได้ ดูในสายตาของนักศาสนาก็ได้ ดูในสายตาของนักปรัชญาก็ได้ เพราะฉะนั้นน้ำมันจึงถูกมอง ให้แปลกแตกต่างกันไปได้หลายเหลี่ยมเหมือนกัน.

อย่างศาสนาหนึ่ง เช่นพุทธศาสนามองด้านหนึ่งด้วยสายตาของนักปรัชญาก็เห็นแต่ในแง่ของปรัชญา มองด้วยสายตาของนักจิตตวิทยา ก็พบแต่เรื่องทางจิตวิทยา ยิ่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้ว นักวรรณคดีมามองแล้วหลงตายเลย ที่เต็มไปด้วยแง่ของวรรณคดีที่ไพเราะ อย่างนี้เรียกว่าเหลี่ยมพลายของสิ่งที่เรียกว่าศาสนานี้มีมาก แต่คนมองมันมองด้วยความรู้สึกของตัว เมื่อตัวมีความรู้สึกอย่างไรมันก็มองพบแต่ในแง่นั้น.

เหมือนเราไปตัดไม้ในป่านี้ คนหนึ่งก็จะไปตัดเอาแต่ไม้ที่ตรงกับความต้องการของตัวเท่านั้น แม้แต่ว่าจะไปตัดไม้อย่างเดียวกัน เช่นไปที่กอไผ่เพื่อไปตัดไม้ไผ่นี้ คนหนึ่งมันต้องการมาทำคันเบ็ด คนหนึ่งมันต้องการมาทำฟากเรือน คนหนึ่งต้องการมาทำเสาเรือน แต่ข้างคนที่จะเอามาทำกระบอกสูบกันชาอย่างนี้; มันต่างกันมากอย่างนี้. แล้วมันจะมองเห็นไม้ไผ่เหมือนกันไม่ได้ นี่เหลี่ยมพลายของสิ่งที่เรียกว่าศาสนานี้ มีมากอย่างนี้จึงทำให้คนตาพล่าได้เหมือนกัน ในการที่จะไม่สามารถเข้าไปถึงจุดแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา เพราะฉะนั้นจึงขอให้ทุกคนระวังให้ดี ทำความเข้าใจในสิ่งที่เราเรียกกันว่าศาสนา ๆ นี้ให้ดีแล้วต้องให้ทุกศาสนาด้วย และเมื่อ จับหลักอันนี้ได้ท่านจะเปรียบเทียบกันได้เอง จะมองดูให้มันต่างกันก็ได้ จะมองดูให้เหมือนกันก็ได้ แต่เมื่อเราเอาข้อเท็จจริงเป็นหลักแล้ว เราจะต้องมองอย่างที่ว่ามาแล้ว.

พุทธศาสนานี่แหละไม่ต้องเอาศาสนาไหน จะมองและจะอธิบายให้เห็นว่ามันขัดกันกับหลักวิทยาศาสตร์โดยสิ้นเชิงก็ยังทำได้ ไม่ใช่แกล้งว่าหรือว่าจะมองกันให้เห็นว่ามันเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ ทุกแง่ทุกมุมก็ทำได้มันแล้วแต่วิธีมองและวิธีพูด แต่ว่าข้อเท็จจริงนั้นมันมีอยู่ส่วนหนึ่งเสมอที่ว่ากฎของธรรมชาติหรือเรื่องที่เกี่ยวกับธรรมชาตินี้ จะต้องไปแนวเดียวกันหมด แล้วไปตามกฎของธรรมชาติ แล้วไปเพื่อผลอันเดียวกัน คือมีความสงบสุขอยู่ได้ โดยที่เราเรียกว่า เอาชนะธรรมชาติก็ได้ คือธรรมชาติทำอะไรเราไม่ได้ก็แล้วกัน หรือว่าเป็นเกลอกับธรรมชาติก็ได้ คือเราเข้ากันได้กับธรรม-

ชาติ แล้วไม่มีความทุกข์เลยก็ได้ นี่คือความประสงค์อันแท้จริง เรื่องอื่น ๆ เป็นเรื่องสำหรับพูดเล่นกันสนุกๆ มากกว่า

ทีนี้เมื่อได้พูดถึง สิ่งที่เรียกว่า ศาสนาโดยเฉพาะนี้มา พอสมควรแล้ว ยิ่งเห็นได้ขัดออกไปว่า มันไปไกลลิบ มันมีขอบเขตลึกกว่าสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรมอย่างมากมาย แล้วก็ไปเปรียบเทียบกันดูว่ามันต่างกันอย่างไร ในแง่ไหน แต่แล้วในที่สุด มันก็อาจจะไปเหมือนกันได้ ไปเข้ากันได้ ไปรวมกันได้ โดยแง่ใดแง่หนึ่งอีก และเป็นแง่ที่สำคัญด้วย คือในแง่ที่ **ทั้งศาสนา และศีลธรรม ล้วนแต่มุ่งความสงบสุขของมนุษย์ด้วยกันทั้งนั้น** แล้วคล้ายกับว่าแบ่งหน้าที่กันทำ ความสงบสุขของมนุษย์ทั้งหมดเป็นส่วนรวมนั้น คือวัตถุประสงค์; ศีลธรรมก็ช่วยเกลาในชั้นนอก คือที่มันเนื่องกับสังคม ส่วนศาสนาก็ช่วยขัดสีในชั้นในชั้นลึกของจิตใจส่วนบุคคล เมื่อรวมกันทั้งความสงบส่วนสังคม และความสงบส่วนบุคคล เข้าด้วยกันเป็นสิ่งเดียวกันก็คือความสงบสุขอันแท้จริงของมนุษย์โลก เพราะฉะนั้นเราจึงอาจจะมองเห็นสิ่งที่ร่วมกัน คือธรรมะร่วม ในระหว่างศีลธรรมกับศาสนาได้ รวมด้วยคำ ๆ เดียวว่า "**ความไม่เบียดเบียฬกัน**" คำนี้ไพเราะมาก และมีมาตั้งแต่ครั้งไหนก็ไม่มีใครทราบได้ สำนวนอย่างนี้ภาษาบาลีเรียกว่า "สนันตโน" หรือ "สนนฺตน" มีมาแต่ครั้งไหนก็ไม่รู้ เป็นประโยคๆ หนึ่ง ขึ้นมาในโลกนี้ว่า "อหิงสา ปรโม ธมฺโม" ประโยคนี้จำไว้เถิดจะไม่เสียหลาย อหีสา แล้วก็ ปรโม แล้วก็ ธมฺโม อหีสา = คือความไม่เบียดเบียฬ ธมฺโม = เป็นธรรมะ ปรโม = อย่างยิ่ง ความไม่เบียดเบียฬเป็น "**บรมธรรม**" บรม แปลว่า ยิ่ง; พูดกันมาตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าเกิด หรือจนกระทั่งบอกไม่ได้ว่ามีมาแต่ครั้งไหน ระบุไปยัง

ความไม่เบียดเบียฬนี้เป็นธรรมะสูงสุด แล้วก็เรื่อยมาๆๆๆจนกระทั่งบัดนี้ นาทีนี้ ชั่วโมงนี้ มันก็ยังใช้ได้อยู่นั่นเอง.

แต่ความหมายของคำว่าไม่เบียดเบียฬนี้ มันก็เลื่อนชั้นได้เรื่อยเหมือนกันจนถึงไม่เบียดเบียฬชั้นสูงสุดเลย นับตั้งแต่ไม่เบียดเบียฬ ชั้นต่ำๆ แล้วก็สูงขึ้นมาจนกระทั่ง ไม่เบียดเบียฬในขั้นสูงสุด

คำว่าเบียดเบียฬนี้มันแยกได้อย่าง คือเบียดเบียฬผู้อื่นอย่างหนึ่ง แล้วก็เบียดเบียฬตัวเองอย่างหนึ่ง สองอย่างรวมกันเข้าเรียกว่าเบียดเบียฬ ปราศจากการเบียดเบียฬโดยสิ้นเชิง ก็เรียกว่า อหิงสธรรม หรือ อหิงสา ในที่นี้ เบียดเบียฬผู้อื่นนี่ท่านต้องรู้ดีแล้ว ไม่ต้องอธิบาย ส่วนเบียดเบียฬตัวเองก็คือ ความ โง่ ความหลง ความเข้าใจผิดของตัวเอง แล้วก็ทำไปด้วยความโง่ความหลงนั้น แล้วตัวเองก็เดือดร้อน อย่างนี้ภาษาธรรมะเรียกว่า "เบียดเบียฬตัวเอง" โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ กิเลสนั่นแหละ ใครมีก็เบียดเบียฬผู้นั้น ในจิตใจดวงไหนมีกิเลส กิเลสก็เบียดเบียฬจิตใจดวงนั้น เพราะฉะนั้นเมื่อทำลายกิเลสให้หมดจดสิ้นเชิงเสียได้ก็เป็นนิพพาน.

นิพพานนั้นคือความไม่เบียดเบียฬอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นท่านจึงมีคำกล่าวไว้เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับนิพพานว่า นิพพานนี้ก็เป็นบรมธรรม บาลีว่า "นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา" แปลว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย กล่าวนิพพานว่าเป็นบรมธรรม นับตั้งแต่ไม่เบียดเบียฬสัตว์เดียรัจฉานตัวเล็กตัวน้อย ไม่เบียดเบียฬต้นไม้ ไม่เบียดเบียฬคน ไม่เบียดเบียดเบียฬใคร เรื่อยมาจนกระทั่งไม่เบียดเบียฬตัวเอง รวมหมดเรียกว่า อหิงสา นี้เป็นบรมธรรม

สำหรับสิ่งนี้มองเห็นได้ว่าไม่ต้องเกิดมาตาม สัญชาตญาณแท้ ๆ เพราะว่า สิ่งที่มีชีวิตนี้ มันไม่ต้องการให้ใครเบียดเบียน มันหนีภัยหนีอันตรายอยู่เป็นสัญชาตญาณแล้ว มันจึงยอมรับหลักการอันนี้ได้ทันที ว่าความไม่เบียดเบียนนี้เป็นสิ่งสูงสุด ยิ่งมีสติปัญญา ยิ่งเจริญขึ้นมา มนุษย์ก็ยิ่งรู้จักความไม่เบียดเบียนลึกซึ้งมากขึ้นๆๆ แล้วก็ยอมรับหลักการณ์อันนี้มากขึ้น ว่าเป็นบรมธรรม.

ทีนี้มา รู้จักความ เบียดเบียน ที่ร้ายกาจที่สุด คือความเบียดเบียน ของกิเลส ความโง่ความหลงว่าตัวกู ว่าของกูนี้—เบียดเบียนทางวิญญาณนี้ก็มาทำลายสิ่งนี้เสียอีก. ไม่มีการเบียดเบียนในส่วนนี้ มันก็ถึงที่สุดเท่านั้นเอง.

เพราะนั้นความไม่เบียดเบียนนี้ มันเป็นธรรมะร่วม ระหว่างศีลธรรมกับศาสนา ซึ่งทั้งสองอย่างนี้ก็มุ่งหมายความสงบสุข หรือศานติสุขกันอยู่แล้ว แล้วความไม่เบียดเบียนก็คือ ความสงบสุขหรือสันติสุข เพราะฉะนั้นบรมธรรม ทางศีลธรรมกับทางศาสนา จึงตรงกันเป็นสิ่งเดียวกันคือ ความไม่เบียดเบียน จึงได้ถือว่าธรรมะร่วมระหว่างศีลธรรมกับศาสนานั้นคืออหิงสา ซึ่งแปลเป็นไทยว่า ความไม่เบียดเบียน แล้วก็ไม่เบียดเบียนโดยสิ้นเชิง.

คำว่าไม่เบียดเบียนนี้มันกว้าง แล้วก็เป็นขั้นๆๆ, มีอยู่หลายขั้น, ทางทฤษฎี เราก็ต้องพูดเป็นความไม่เบียดเบียน เราต้องศึกษาความไม่เบียดเบียน; ต้องพูดเรื่องความไม่เบียดเบียน ต้องเข้าใจเรื่องความไม่เบียดเบียน นี่เรียกว่าทางทฤษฎี ทางปฏิบัติก็ต้องปฏิบัติตรงลงไปในลักษณะที่ไม่เป็นการเบียดเบียน; เมื่อได้ผลขึ้นมา เป็นตัวผลขึ้นมา ก็คือความอยู่กันโดยไม่มีการเบียดเบียน

เพราะฉะนั้นโดยทางทฤษฎีก็ดี โดยทางปฏิบัติก็ดี โดยผลของมันก็ดี ใช้คำ ๆ เดียวกันได้ คือ อหิงสา.

ทีนี้มันมีขอบเขตต์กว้างทั้งทางศีลธรรม ทั้งทางศาสนาและทุกศาสนา; เหมือนที่ได้กล่าวมาแล้ว ทุกศาสนามุ่งความไม่เบียดเบียฬ; แม้แต่ศาสนาที่ประหลาดหรือจะเรียกว่าบ้าบอที่สุด คือศาสนาพวกที่สอนให้บำเพ็ญตะบะ ทำลายคุณสมบัติของร่างกายให้พิกลพิการนี้ เรียกว่าศาสนาทรมานกายนี้ มันก็ยังมุ่งความไม่เบียดเบียฬอยู่นั่นแหละ ทั้งที่มันกำลังเบียดเบียฬร่างกายให้เจ็บปวดนี้ แต่มันมุ่งความไม่เบียดเบียฬในทางจิตคือหมดกิเลศ โดยหวังว่าทำอย่างนั้นจะหมดกิเลส แล้วจะไม่เบียดเบียฬโดยสิ้นเชิงก็มี; คือหวังว่าด้วยการทำอย่างนี้ พระเป็นเจ้าในเบื้องบนจะทรงพอพระทัยแล้วโปรดปราน ให้เราได้ไปอยู่กับพระเป็นเจ้า ซึ่งไม่มีความทุกข์เลย–อย่างนี้ก็มี ผู้ที่กำลังเบียดเบียฬร่างกายอยู่ก็เพื่อจะได้ความไม่เบียดเบียฬที่ลึกไปกว่านั้น คือความไม่เบียดเบียฬในทางจิต เพราะฉะนั้นศาสนามันจึงมีหัวใจอยู่ที่ความไม่เบียดเบียฬ

เราจะรู้ต่อไปว่า ความเบียดเบียฬ ซึ่งตรงกันข้ามกับไม่เบียดเบียฬนั้นคืออะไร ความเบียดเบียฬคือทำให้ลำบากทำให้เป็นทุกข์; เบียดเบียฬผู้อื่นเบียดเบียฬตัวเองก็ตาม นี้เรียกว่าความเบียดเบียฬ แล้วก็มีรากเง่าอยู่ที่ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน เหมือนที่ได้กล่าวไปเมื่อตะกี้นี้ ในเรื่องความกลัวว่ามีมูลมาจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน ความยึดมั่นถือมั่นนั่นแหละเป็นรากเง่าของความเบียดเบียฬ แต่ต้องเข้าใจคำนี้ให้ดีหน่อย ยังเข้าใจผิดกันอยู่ยังเถียงกันอยู่ ยังคัดค้านกันอยู่ในเรื่องนี้ เพราะว่าบางทีจะเป็นเพราะผู้พูด ผู้สอน ผู้อธิบายนั้น อธิบายไม่หมดเปลือกก็ได้;—ยอมรับในข้อนี้. ความยึด

มั่นถือมั่น ในภาษาบาลีนั้น เขามีคำจำกัดความชัดว่าจิตเข้าไปสำคัญมั่นหมายว่าตัวกู ว่ากูนี้ด้วยอำนาจของความโง่ คือมีความรู้สึกเป็นตัวกูเป็นของกูด้วยอำนาจของความโง่ ความรู้สึกอย่างนี้จึงจะเรียกว่าความยึดมั่นถือมั่น: แปลว่ามันยึดมั่นถือมั่นด้วยใจ ซึ่งประกอบอยู่ด้วยความโง่ แต่ไปเข้าใจว่ามันประกอบอยู่ด้วยสติปัญญา. ถ้ามีความรู้ความถูกต้อง แล้วมันตั้งใจจะทำอะไรให้จริง ๆ หรือมันเคารพบูชาคนที่ควรเคารพบูชาอย่างแท้จริงด้วยสติปัญญานั้น อย่างนี้เขาไม่เรียกว่าความยึดมั่นถือมั่น เขาเรียกว่าความกระทำที่ถูกต้องด้วยใจจริงด้วยสัจจะ ด้วยอธิฐานะ ด้วยความขยันขันแข็ง เอาจริงเอาจัง ภาษาไทยของเรามันดิ้นได้ มันอาจจะเรียกเป็นความยึดมั่นถือมั่นไปเสียทั้งสองอย่าง.

เพราะฉะนั้นเมื่ออาตมาพูดว่า ความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ขอให้เข้าใจว่าหมายถึงความยึดมั่นถือมั่นที่ประกอบไปด้วยอวิชชา คือความไม่รู้ ความยึดมั่นถือมั่นชนิดนี้ เป็นรากเง่าของการเบียดเบียนผู้อื่น เป็นรากเง่าของการเบียดเบียนตน ลำบากกันอยู่ทั้งสองฝ่าย เพราะความยึดมั่นถือมั่นในความเป็นตัวกูเป็นของคนที่โง่ คนนี้ก็มีตัวกู คนโน้นก็มีตัวกู เพราะฉะนั้นตัวสูก็เกิดขึ้นมา; นี่กูนั่นก็สู, นี่กูนั่นก็สู มันต่างฝ่ายต่างมีกู มีสู นี่เป็นต้นเหตุของการเบียดเบียนระหว่างกันและกัน.

ทีนี้เมื่อมีของกูด้วยอวิชชานี้มันก็อยากมันก็ทะเยอทะยาน เดี๋ยวมันก็เกิดเป็นความร้อน เป็นสัตว์นรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกายขึ้นมาในใจนั่นเอง เพราะฉะนั้นจึงถือว่าความยึดมั่นถือมั่นเป็นรากเง่าของ "หิงสธรรม" คือความเบียดเบียน. ทีนี้ความไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นรากเง่าของ "อหิงสธรรม" คือความไม่เบียดเบียน เป็นคู่กันอยู่อย่างนี้. นี่เรียกว่าโดยหลักทั่วไปเรามีประ

โยคว่า "อหึสา ปรโม ธมฺโม" นี้เป็นธรรมะร่วม ในระหว่างศีลธรรมกับศาสนา และระหว่างศาสนาทุก ๆ ศาสนาด้วย.

ชั่วเวลาที่เหลืออยู่นิดหนึ่งก็อยากจะแสดงถึง ธรรมร่วมในฝ่าย ปฏิบัติที่ใช้กันได้ระหว่างศีลธรรมและศาสนา เป็นธรรมะประหลาดหมวดหนึ่ง ในฐานะเป็นเครื่องมือ ขอได้โปรดจดจำของสองอย่างนี้ไว้ด้วยว่า ธรรมะนี้มันมีอยู่สองประเภท ประเภทที่จะใช้เป็นเครื่องมือนั้นอย่างหนึ่ง แล้วประเภทที่เป็นตัวธรรมะโดยตรงนั้นอีกอย่างหนึ่ง เช่นเราจะปลูกเรือน เราต้องมีไม้ ไร่ อิฐ ปูน ที่จะทำเรือนนั้นอย่างหนึ่ง แล้วเราก็จะต้องมีเครื่องมือ เครื่องจักร เครื่องกลอะไรซึ่งเป็นส่วนเครื่องมือนั้นอีกส่วนหนึ่ง เราจึงจะทำเรือนได้ การปฏิบัติธรรมะนี้ก็เหมือนกัน ธรรมะพวกหนึ่งทำหน้าที่เหมือนเครื่องมือ; ธรรมะอีกพวกหนึ่งทำหน้าที่เหมือนตัวสัมภาระ คือ Materials ต่าง ๆ ที่จะประกอบกันขึ้นเป็นองค์โดยสมบูรณ์.

ธรรมะประเภทเครื่องมือที่ร่วมกันนี้ ขอให้ช่วยจำไว้ด้วยว่ามันประเสริฐอย่างยิ่ง มีอยู่ ๔ ข้อคือ สัจจะ ความจริงใจ ทะมะ การบังคับตัวเอง ขันติ ความอดกลั้นอดทน จาคะ สละสิ่งหนึ่งที่ควรสละออกไปจากใจ.

สัจจะคือความจริงใจนี้อย่าเอาไปปนกับความยึดมั่นถือมั่น สัจจะจริงใจนี้ หมายถึงว่า มีอยู่ด้วยสติปัญญาความรู้ที่ถูกต้อง แล้วสัจจะนี้คือจริงลงไป ไม่ใช่ความยึดมั่นถือมั่น จริงต่อทุกอย่างที่ควรจะจริง จริงต่อคำพูด จริงต่อเวลา จริงต่อหน้าที่การงาน จริงต่อผู้บังคับบัญชา แล้วก็รวมอยู่

ที่จริงอันสำคัญ คือจริงต่อตัวเอง หรือจริงต่ออุดมคติของความเป็นมนุษย์ของตัวเอง นี้สำคัญมาก แล้วก็สัจจะจริงต่ออุดมคติแห่งความเป็นมนุษย์ของเราเอง นี้เรียกว่าจริงต่อตัวเอง ถ้าเรามีจริงอย่างนี้เราจะพูดจริง ทำจริง ทำอะไรจริง ๆๆ ไปหมด ยิ่งเป็นผู้พิพากษา ผู้รักษาไว้ซึ่งความจริง ความยุติธรรมด้วยแล้ว ต้องนึกถึงข้อนี้ให้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือสิ่งที่เรียกว่าอุดมคติของตุลาการนี้จึงจะเป็นตุลาการ เมื่อมีความตั้งใจจริง ๆ อย่างนี้แล้วก็ทำจริงจริงในการกระทำ.

พอไปทำเข้า มันชักจะโลเล พอทำซ้ำซากเข้ามันชักจะเบื่อหรือชักจะโลเล หรือมันไม่สนุกมันชักจะโลเล มันจะเหลวไหล จึงต้องใช้ธรรมะข้อที่สองที่เรียกว่า ทมะ แปลว่าการบังคับตัวเอง นี่บังคับไว้ให้มันยังคงอยู่ในร่องในรอย — จะถอนตัวหนีออกไปเสีย — ให้ยังคงอยู่ในร่องในรอยบังคับตัวเองไว้; บังคับตัวเองไว้นี้สำคัญ เพื่อไม่ให้สัจจะนี้มันล้มละลาย ถ้าไม่มีข้อนี้สัจจะมันล้มละลาย มันต้องบังคับไว้อีกทีหนึ่ง.

ทีนี้เมื่อบังคับๆ เข้ามันก็ต้องเจ็บปวด ไม่ว่าอะไรไปบังคับมันเข้ามันต้องมีอาการต่อสู้หรือต้องทนต้องเจ็บต้องปวด เพราะฉะนั้นจิตนี้เมื่อยังไม่บังคับมันก็ดูเหมือนไม่มีอะไร พอตั้งใจจะทำให้ดีเท่านั้นมันมีปัญหา มีการต่อสู้ มีการเจ็บปวดในใจขึ้นมา เพราะฉะนั้นจะต้องอดทน ที่เรียกว่า ขันติ คืออดทน—อดทนต่อการบีบคั้นของกิเลส. ส่วนอดทนร้อน อดทนหนาว อดทนความเจ็บไข้ อดทนที่คนเขาด่า นี้คืออดทนอย่างเด็กๆ—ขันติอย่างเด็ก ๆ. อดทนที่แท้จริงคืออดทนต่อการบีบคั้นของกิเลสที่มันบีบหัวใจ มันต้องมีขันติชนิดนี้จึงจะเป็นไปได้ตามที่ต้องการ.

ทีนี้ความอดทนนี้ ถ้ามันมากเกินไป มันจะระเบิด เพราะฉะนั้น เราจะต้องมีเหมือนกับ ลิ้นวาล์ว (Valve) สำหรับระบายความกดดันอยู่เสมอ อันนี้เขาเรียกว่า จาคะ แปลว่า สละ สิ่งใดที่จะเป็นความกดดันอยู่ในใจเรา จะต้องระบายออกเสมอ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความตระหนี่ ความอะไรก็ตาม ซึ่งมันเป็นความบีบคั้นกดดันอยู่ในใจ ต้องคอยหาโอกาส ระบายออก ๆ อยู่เสมอ เช่นรู้จักทำบุญทำทานเสียบ้างอย่างนี้ มันระบาย ความกดดันของความโลภ หรือความตระหนี่ออกไป ทำเมตตากรุณาเสียบ้าง มันก็ระบายความโกรธ ความพยาบาทออกไป. ศึกษาให้ถูกวิธีเสียบ้าง มันก็จะระบายความกดดันของโมหะ ความโง่ ความหลงออกไป อย่างนี้ มันก็ไม่ต้องทนมาก มันก็อยู่ในวิสัยที่จะทนได้ มันก็สามารถบังคับตัวเอง ได้ มันก็มีสัจจะความจริงอยู่ได้ เรื่องนั้นมันก็สำเร็จ เพราะมันมีเครื่องมือ ที่ดี.

เมื่อเรามีเครื่องมือที่ดี เราจะทำอะไร เราก็ปฏิบัติตามอริยะมรรค มีองค์แปด ความถูกต้องแปดประการ ดังที่กล่าวมาแล้วแต่วันก่อน ไม่ เท่าไร ความถูกต้องแปดประการนี้ ก็จะสมบูรณ์ด้วยอำนาจของ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ เราก็ประสบความสำเร็จในทางธรรม ทำลายความเบียดเบียฬได้ หมดมีจิตใจอยู่เป็นผาสุก.

ธรรมะที่เรียกว่า มรรคมีองค์แปดนั้น เราก็ทำให้เหลือเพียงสาม เรียกว่า บทสำหรับศึกษา สาม; บทสำหรับทำการศึกษาสามอย่าง ตรงนี้ขอ ถือโอกาสพูดเฉพาะคำว่าศึกษา. ในทางชาวบ้านหรือทางอื่น ๆ ตามใจเขา เขา

หมายความคำว่าศึกษาอย่างไรตามใจเขา เราไม่มีเวลาจะพูด. แต่ในทางพุทธศาสนา คำว่า "ศึกษา" หมายถึงการกระทำลงไปตามหน้าที่ ไม่ใช่หมายถึงการศึกษาเล่าเรียนท่องบ่น สวดร้องอะไร หรือว่าแม้มันจะเป็นหน้าที่ต้องทำ, ก็ทำ. แต่ว่าการศึกษานั้น หมายถึงตัวการกระทำ—ตัวการกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ตามหน้าที่ ๆ จะต้องทำ หน้าที่ก็มี สาม จึงเรียกว่าสิกขาสาม—ศึกษาสามอย่าง.

อย่างที่หนึ่ง ศีล ทำให้เป็นผู้มีความปกติ หรือสุภาพที่สุด ทางกาย ทางวาจา นี่เรียกว่าศีล จะต้องทำให้ปราศจากโทษ ปราศจากความผิด ความชั่วอะไร ให้มีความสุภาพ ความถูกต้อง ความงดงาม ความน่าดู ทางกายและทางคำพูด นี่ถ้าทำได้เรียกว่าศีล.

อย่างที่สองต้องทำให้จิตมีสมรรถภาพ สามารถทำการงาน ของจิตได้เต็มที่ หรือควบคุมจิตได้ตามที่ต้องการ รวมความแล้วคือเรามีความสามารถที่จะใช้จิตของเราให้ไปทำอะไรได้ตามที่ต้องการ ความสามารถที่จะใช้จิตของเราให้ทำอะไรได้ดีที่สุดตามที่เราต้องการ นี้เรียกว่า สมาธิ.

แล้วอย่างที่สามก็มีปัญญาคือทำให้รู้สิ่งที่มนุษย์จะต้องรู้อย่างยิ่ง หรือที่สูงสุดอยู่ตลอดเวลา นี้เรียกว่าปัญญา.

มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา อย่างนี้ นี้เป็นตัวธรรมมะที่จะทำลายกิเลสโดยตรง แต่ธรรมะสี่อย่างที่กล่าวมาแล้ว เป็นเครื่องมือช่วยให้

ธรรมะ เช่น ไตรสิกขานี้ เป็นไปได้ตามความประสงค์ เพราะฉะนั้นเราจึงประสบความสำเร็จ ในการที่จะมีผลเป็นความไม่เบียดเบียพอย่างยิ่งในทางจิตใจ คือ บรรลุ มรรคผลนิพพานในส่วนบุคคล และมีสันติภาพ ในทางสังคม.

นี่ขอให้จำคำว่า "ศึกษา" ว่าในพุทธศาสนาหมายถึงกระทำ ไม่ใช่หมายถึง เล่าเรียน ท่อง ๆ บ่น ๆ หมายถึงการกระทำ—ทำให้มีศีล คือมี กาย วาจา ที่ดี ให้มีสมาธิ คือมีจิตที่ สามารถใช้ทำอะไรได้ตามต้องการ มีปัญญาคือรู้สิ่งที่มนุษย์จะต้องรู้ คือรู้ความไม่ยึดมั่นถือมั่น คือความปล่อยวางเสียได้ แล้วเรื่องต่าง ๆ ก็หมดไป.

นี่ลองไปคิดดูเถิดว่า อันนี้มันใช้ได้ทุกแห่ง แล้วเอาไปอวดพวกฝรั่งได้ ไปอวดคนต่างชาติ ต่างศาสนาได้—ได้หรือไม่? หรือได้มากน้อยเท่าไร? อาจจะพูดได้ว่าไม่มีใครพิสูจน์ได้ว่า ไม่มีประโยชน์แก่มนุษย์ทุกคนในโลก.

ทีนี้เวลายังเหลืออยู่นิดหนึ่ง อยากจะพูดเกี่ยวกับคำพูด คือหลักธรรมร่วมกันนั้นพูดไปแล้วว่า คือความไม่เบียดเบียพเป็นหลักธรรมร่วมกันระหว่างศีลธรรมกับศาสนา ทีนี้อยากจะพูดถึงคำพูดที่มนุษย์พูดกันอยู่เป็นประจำวันนี้ บางทีคำพูดร่วมกัน คำเดียวกัน ความหมายแตกต่างกันก็มี; ลึกซึ้งกว้างแคบกว่ากันก็มี อย่างที่เรียกว่า **ภาษาคน—ภาษาธรรม** นั่นเอง

ทางศีลธรรมมักจะพูดไปตามภาษาคน แต่ทางศาสนาต้องการจะพูดไปตามภาษาธรรม เพราะฉะนั้นจะยกตัวอย่าง ให้เป็นเครื่องสังเกตเปรียบเทียบสักนิดหนึ่งเท่านั้นเองว่า เช่นคำว่า **ยุติธรรม** เราเป็นพวกตุลาการที่รักษาความยุติธรรม เราเอาคำนี้มาเป็นตัวอย่าง; คำว่า "ยุติธรรม" นี้มันหมายความว่าอย่างไร ? ตามทางศีลธรรม ท่านที่เป็นตุลาการ ท่านมีหน้าที่ทำความยุติธรรมให้แก่ประชาชน เรียกว่าตุลาการ หรือตุลาการทำงานด้วยกะลาสำหรับชั่ง ตวง วัดความเป็นธรรมให้แก่ประชาชน ผู้ที่ทำงานด้วยกะลา เพื่อรักษาความเป็นธรรมในสังคม ยุติธรรมทางฝ่ายศีลธรรมเป็นอย่างนี้ แล้วถ้ายุติธรรมในฝ่ายลึก ฝ่ายจิตใจ ฝ่ายศาสนา ฝ่ายปรมัตถ์**นั้น ยุติธรรม คือ ไม่ตู่ ไม่โกง ไม่ขี้ฉ้อ ธรรมชาติ** มนุษย์อย่าไปเอาของธรรมชาติมาเป็นตัวกู หรือเป็นของกู นั่นแหละคือความยุติธรรม ในภาษาธรรม ในภาษาศาสนา ที่มันลึกกว่า.

คำว่า "**ความไม่ยุติธรรม**" ในทางฝ่ายศีลธรรม อย่างกฎหมายตุลาการก็คือว่าเราไม่ทำให้มันตรงไปตามที่ควรจะทำ อยุติธรรมก็คือมีใครเสียประโยชน์ที่เขาไม่ควรจะเสีย แต่ทางฝ่ายศาสนานั้น อยุติธรรมหรือไม่ยุติธรรมนี้ คือความเสียสมดุลย์ของธรรมชาติ ธรรมะควรจะได้รับการนับถือบูชาอย่างนี้กลับไม่ได้รับ กลับถูกเหยียบย่ำ ธรรมชาติควรจะเป็นของธรรมชาติ กลับถูกตู่เอามาเป็นของกูเป็นตัวกูมายึดครองเป็นของคนไป อย่างนี้เรียกว่าอยุติธรรม นี้เป็นคำพูด ที่เรียกว่าคำ ๆ เดียว ยังมีความหมายต่างกันอยู่เมื่อมองดูในแง่ของศีลธรรม และของศาสนาในด้านลึก.

ฉะนั้นเราอย่าหลง อย่าเข้าใจสับสนในข้อนี้ แม้มันจะแตกต่างกันอยู่อย่างนี้ แต่มันก็ไปในแนวเดียวกัน เพียงแต่ตื้นลึกกว่ากัน แต่มันไปในแนวเดียวกัน มันไม่ขัดกัน

เพราะฉะนั้นเราจะมองดูในที่สุดท้ายคือ ภาวะ หรือสภาวะที่ร่วมกันของทุกสิ่งก็คือ **ธรรมชาติ** มีความเสมอภาคกันในฐานะที่เป็นธรรม หรือเป็นธรรมชาติ ศีลธรรมก็เป็นกฎธรรมชาติ ศาสนาก็เป็นกฎธรรมชาติ แม้ แต่ กฎหมาย ที่ถูกต้อง ตาม กฎ ของ ศีลธรรม มัน ก็อิงอาศัย ไป ตามกฎ ของธรรมชาติ เพราะฉะนั้นมันไปสรุปร่วมรวมเป็นสิ่งเดียวกันอยู่ที่คำว่าธรรมชาติ; แล้วธรรมชาติก็ต้องการเป็นธรรมชาติ ถ้าธรรมชาติยังคงเป็นธรรมชาติได้อยู่ ก็มีความปกติ ที่เรียกว่า ศีละ คือความปกติ หรือเป็นสันติภาพถาวร.

ในที่สุดโดยผลก็มาร่วมกันหมดทุกอย่างอยู่ที่จุด ๆ เดียวคือสันติภาพอันแท้จริง และถาวรของมนุษย์เรา.

นี่ดูเถอะธรรมะร่วมกันได้ในแง่ปริยัติ ร่วมกันได้ในแง่ปฏิบัติ ร่วมกันได้ ในแง่แห่งผลของการปฏิบัติ ร่วมกันได้ในแง่ของคำที่ใช้พูดจา และร่วมกันได้ในที่สุดคือความจริงหรือข้อเท็จจริง ซึ่งมีอยู่แต่ธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ หน้าที่ตามธรรมชาติ และผลที่จะได้รับตามหน้าที่นั้น ๆ และเป็นอันว่า มันร่วมกันอยู่จริง ๆ เราอย่าไปฝืน อุตริ แย่งชิง ผ่าตัดมันให้

มันแตกแยกกันไปเป็นของกูของสู ของอะไรทำนองนั้น เรื่องมันก็หมดกัน. นี่! หลักธรรมหรือตัวธรรมที่ร่วมกัน ระหว่างศีลธรรมกับศาสนาทุก ๆ ศาสนา; ก็มีเป็นแนวอยู่อย่างนี้ ขอได้ช่วยเอาไปนึกคิดให้เข้าใจแล้วจะช่วยให้เข้าใจเรื่องอื่นอันมากมายนั้นได้ง่ายที่สุด.

อาตมาขอยุติการบรรยาย ลงด้วยตามสมควรแก่เวลา เพียงเท่านี้.

คำบรรยาย หลักพระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๑๐/๒๕๑๑

เรื่อง

ธรรมที่เป็นอุดมคติของตุลาการ

พระราชชัยกวี (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องประชุม ของกระทรวงยุติธรรม

๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

ในการบรรยายครั้งที่ ๑๐ นี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงธรรมที่เป็นอุดมคติของตุลาการตามทัศนะของพุทธศาสนา **โลกปัจจุบันนี้ปัญหาหนักหรือยากเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า อุดมคติ** เพราะว่าได้เกิดความคิดเห็นที่แตกแยกเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าอุดมคตินั้น แปลกออกไปมากยิ่งขึ้นทุกที ๆ เพราะว่าอุดมคตินี้มันเป็นเรื่องทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ หรือฝ่ายนามธรรม มันไม่ใช่เรื่องทางวัตถุทางเนื้อหนัง ทีนี้เมื่อคนในโลกเขาเผลอไปเป็นผู้หลงใหลในวัตถุหรือเนื้อหนังมากขึ้น จนตกอยู่ใต้อำนาจวัตถุ มันก็กระทบกระทั่งกับสิ่งที่เรียกว่าอุดมคติ ทำให้สิ่งที่เรียกว่าอุดมคติก็ต้องเปลี่ยนแปลงหรือเขวไปมากตามความต้องการของคน ที่ตกเป็นทาสของวัตถุ หรือเนื้อหนัง มันเป็นการแย้งกันในตัว เป็นการดึงกันอยู่ในตัว **ถ้ามองตามทัศนะเก่าก็จะกล่าวได้ว่า สูญเสียอุดมคติของความเป็นมนุษย์ไปแล้วโดยสิ้นเชิงก็ได้.**

สิ่งที่เรียกว่าอุดมคตินี้ อาจจะจำกัดความได้ว่าต้องเป็นเรื่องที่ไม่ตามใจกิเลส คือไม่ตามใจวัตถุ ไม่ตามใจความต้องการทางฝ่ายเนื้อหนัง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมชาติฝ่ายต่ำ มักจะเรียกกันเป็นกลาง ๆ ว่า ธรรมชาติฝ่ายต่ำ ธรรมชาติฝ่ายสูง คู่กันอยู่ ถ้าเป็นไปตามธรรมชาติฝ่ายต่ำก็เป็นอุดมคติทางอธรรม คือธรรมประเภทที่เป็นอธรรม แต่ถ้าเป็นไปทางฝ่ายสูงก็เป็นอุดมคติของธรรม. หรือธรรมที่เป็นไปในทางฝ่ายสูง เพราะฉะนั้นอุดมคติที่แท้จริงที่เป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณ ต้องเป็นไปในทางฝ่ายสูงไม่ตามใจกิเลส คือไม่ตามใจวัตถุ ต้องอยู่เหนือวัตถุ เพราะฉะนั้นเราจำกัดความได้สั้น ๆ ว่า **อุดมคติก็คือเรื่องที่ไม่ตามใจกิเลส** การตามใจกิเลสเป็นเหตุให้เดินไปทางต่ำ และตกเป็นทาสเป็นบ่าวของวัตถุ หรือกิเลสนั้นยิ่งขึ้นทุกที นี้เรียกว่าไม่ใช่อุดมคติ.

ถ้าจะถือเอาคำว่า "**มนุษย์**" เป็นหลัก เราก็พบอุดมคติของคำว่ามนุษย์อยู่ในตัวหนังสือ ในคำพูดนั้นว่า **ผู้มีจิตใจสูง** เพราะคำว่า มะนะ + อุษะยะ นี้ แปลว่าใจสูงก็ได้ หรือจะแปลว่าเทือกเถาเหล่ากอของมนูก็ได้ ดูแล้วมันเรื่องทางจิตใจสูงไปหมด เพราะบุคคลที่ชื่อว่ามนูนั้นถือว่าเป็นผู้มีปัญญา เป็นจอมปัญญา เพราะฉะนั้นเป็นเทือกเถาของมนูก็จะต้องเป็นผู้ที่มีปัญญามีจิตใจสูง แล้วตามตัวหนังสือก็ว่ามีจิตใจสูง ถ้าจิตใจต่ำเป็นทาสของวัตถุมันก็สูญเสียอุดมคติของมนุษย์ ต่อเมื่อควบคุมวัตถุได้จึงจะมีใจสูงอยู่เหนือวัตถุ นี่แหละจึงจะมีอุดมคติของมนุษย์

ถ้าเป็นที่ยอมรับกันว่ามนุษย์หรือคน สมัยนี้เป็นทาสของวัตถุ มัน

ก็สูญเสียอุดมคติของมนุษย์ **เป็นมนุษย์แต่เปลือก** หรือทางวัตถุ เพราะฉะนั้นขอให้สนใจคำว่าอุดมคติ ตามทัศนะของพุทธบริษัทไว้อย่างนี้ก่อน.

สำหรับค่าของอุดมคติ เราอาจจะดูได้จากตัวหนังสือได้อีกเหมือนกัน อุดมคติคือ อุตะมะ แปลว่าสูงสุด คติ แปลว่า เคลื่อนไป หรือทางไป หรือการไปก็ได้ เคลื่อนไปสู่ที่สูงสุด เรียกว่าอุดมคติ ผู้ที่มีอุดมคติก็ต้องไปทางสูง คือสูงสุดแน่ ไปถึงจุดสูงที่สุดที่มนุษย์ควรจะถึง ควรจะได้ ที่เรียกว่า**สิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์คือบรมธรรม** ดังที่ได้กล่าวบรรยายกันโดยละเอียดแล้วในวันก่อน ๆ ทางไปอันสูงสุด ไปสู่สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ นี้เรียกว่าอุดมคติ เดี๋ยวนี้มีคำพูดว่า อุดมคตินี้ซื้ออะไรกินไม่ได้ เพราะว่าเขาต้องการแต่จะกิน คน ๆ นั้นรู้แต่เรื่องกิน และ **ต้องการแต่จะกิน จึงเข้าใจว่าอุดมคตินี้ซื้ออะไรกินไม่ได้ แต่ที่แท้มันยิ่งไปกว่าที่จะซื้ออะไรกินได้** คือมันจะนำมาซึ่งสิ่งที่ดีที่สุด—สูงสุดยิ่งกว่าสิ่งที่กินได้ และที่เกี่ยวกับสิ่งที่กินได้นั้น อุดมคติก็จะนำมาซึ่งปัจจัยสำหรับให้ได้มาซึ่งสิ่งนั้นด้วยเหมือนกัน ผู้ที่บำเพ็ญตนตามอุดมคตินั้นไม่ได้หมายความว่าจะต้องอดตาย แต่ว่าไม่ใช่คนตะกละ เพราะฉะนั้นจึงทำกันไปแต่ในทางที่ถูกที่ควรในเรื่องเกี่ยวกับการกิน เพราะถือว่า **คนเราไม่ได้เกิดมาเพื่อกิน**แต่เกิดมาเพื่อได้สิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้ดังที่กล่าวแล้ว.

อุดมคติก็คือหลักเกณฑ์ที่ถูกต้องแท้จริง ตามกฎธรรมชาติ หรือธรรมชาติ; ที่จะทำให้มนุษย์ไปถึงจุดสูงสุดของความเป็นมนุษย์ และการไปถึงจุดสูงสุดของความเป็นมนุษย์นั้นเป็นการไปทางวิญญาณ ทางจิตใจ ไม่ได้ไปด้วยเท้า หรือว่าไปด้วยตัว ด้วยเนื้อ แต่ไปด้วยจิตใจ เรื่องกินนี้เป็นเรื่อง

ทางร่างกายหรือวัตถุ สำหรับให้ชีวิตตั้งอยู่ได้ เป็นที่อาศัยของจิตใจ แล้วจิตใจก็เดินต่อไปจนถึงจุดหมายปลายทางของความเป็นมนุษย์.

เพราะฉะนั้น **อุดมคตินี้จึงเป็นปัญญาสูงสุดที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้หมด** แล้วไม่หลงทาง ไม่แวะเวียนออกข้างทางอย่างนี้เป็นต้น. พอขาดอุดมคติ—คิด ๆ ดูให้ดีจะเห็นว่า พอเราขาดอุดมคติมันก็วกกลับไปในทางต่ำ คือจะไปเป็นเหมือนสัตว์เดรัจฉานตามธรรมดานั่นเอง รู้จักแต่เรื่องกิน เรื่องนอน เรื่องขี้ขลาด เรื่องการสืบพันธุ์ หรืออะไรทำนองนี้เท่านั้น พอขาดอุดมคติ โลกนี้ก็กลายเป็นโลกของวัตถุนิยม ดังที่กำลังเป็นอยู่ในเวลานี้ทั้งโลก คำพูดว่าทั้งโลกอะไรทำนองนี้ ขอให้ทราบกันไว้ทั่ว ๆ ไปว่าเป็นสำนวน. คำว่าทั้งโลกก็ไม่ได้หมายความว่า ๑๐๐% มันมียกเว้นแต่บางคน แต่ทีนี้มันมากเกินไป จนพอที่จะพูดว่าทั้งโลก เราก็พูดว่าทั้งโลก พอเหลือบไปทั่ว ๆ ไปทั้งโลกก็มองเห็นเป็นวัตถุนิยมหมด และกำลังเป็นอย่างนั้นมากขึ้นทุกทีนี่เรียกว่าพอโลกขาดอุดมคติ โลกนี้ก็กลายเป็นโลกของวัตถุนิยม บูชาวัตถุ บูชาความสูงสุดของวัตถุที่จะให้เกิดความ สนุกสบาย สูงสุดทาง วัตถุทาง ร่างกาย ที่เขาเรียกว่าทางเนื้อหนัง สำนวนทางศาสนาของพวกคริสเตียน เขาใช้คำสั้น ๆ ว่าเนื้อหนังเท่านั้น; ว่า Flesh คำเดียวเท่านั้นเอง. มีความหมายกว้างขวางไปหมด รวมทั้งความสุขทางเนื้อหนัง ความหลงใหลในวัตถุหรือตัววัตถุเอง ทีนี้โลกก็เป็นโลกของนิยมวัตถุไปทันที.

เมื่อเป็นดังนี้ สิ่งที่เรียกว่าอบายทั้งสี่ก็เกิดขึ้นมาทันทีในโลก ไม่ต้องรอ พอโลกเป็นโลกของวัตถุนิยม อบายทั้งสี่ก็เกิดขึ้นมาทันที อบายทั้งสี่ เหมือนที่ได้กล่าวแล้วในวันก่อน โดยภาษาธรรม ว่านรกคือความร้อน

ใจ กำเหนิดเดรัจฉานคือความโง่ เปรตคือความหิว อสุรกายคือความขลาด. ในโลกนี้กำลังเต็มไปด้วยความร้อน เหมือนไฟไหม้อยู่ในอกนี้มากขึ้น และมีความโง่เดินทางผิดคือเดินไปทางของวิกฤตการณ์มากขึ้น ๆ ไกลไปจากสันติ-ภาพมากขึ้น นี้คือความโง่ ซึ่งเป็นความหมายของคำว่าสัตว์เดรัจฉานซึ่งมันไปขวาง ๆ คือมันขวางต่อความสงบ แล้วโลกทุกวันนี้มีความหิว ความทะเยอทะยานมากมายยิ่งกว่าแต่ก่อนหลายร้อยหลายพันเท่าอยู่ตลอดเวลา นี้คือความเป็นเปรต เพราะคำว่าเปรตหมายถึงความหิวด้วยกิเลสตัณหา ทีนี้อสุรกายคือความขลาดนี้เห็นได้ชัดว่าโลกทุกวันนี้จึงเต็มไปด้วยความหวาดกลัว กลัวจนนอนไม่หลับ กลัวหลาย ๆ อย่าง กลัวภัยทางสงคราม กลัวภัยทางลัทธิการเมือง เต็มไปด้วยความกลัว เป็นโลกแห่งความกลัว นี่เพราะว่าโลกขาดอุดมคติของความเป็นมนุษย์ไปเป็นโลกของวัตถุนิยม อบายทั้งสี่ก็เกิดขึ้นทันทียังแก้กันไม่ตก.

ทีนี้โลกยิ่งขาดอุดมคติมากขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งมีความเป็นอย่างนี้มากขึ้นยิ่งขึ้นทุกที เรายังมองไม่เห็นหนทางที่ว่ามันจะหมุนกลับไปในทางดีขึ้น ดูจะมีแต่ทางเป็นไปอย่างนี้มากขึ้น ๆ จนไม่ทราบว่าสักเมื่อไรมันจึงจะสำนึกตัวและเลี้ยวกลับ. ข้อที่โลกกำลังขาดอุดมคติยิ่งขึ้นทุกที—มันมีความหมายเท่ากับว่า ยิ่งมีความเจริญทางวัตถุมากขึ้นทุกทีก็ยิ่งขาดอุดมคติมากขึ้นทุกที.

ตามที่ถูกนั้นธรรมชาติกำหนดไว้ **ให้จิตใจเป็นหลักให้จิตใจเป็นสำคัญ** ให้วัตถุเป็นเครื่องรองรับของจิตใจ แต่เดี๋ยวนี้เราทำกันกลับตรงกันข้ามกับที่ธรรมชาติต้องการ; ธรรมชาติแห่งความสงบ—แห่งความจริง. เราจึงมาหลงในเรื่องวัตถุหรือร่างกายซึ่งเป็นเพียงเปลือกนี้มากขึ้นทุกที เมื่อพา

กันนิยมหรือหลงใหลในสิ่งใดก็ค้นคว้ากันแต่ในสิ่งนั้น หรือส่วนนั้น เพราะฉะนั้นการเจริญก้าวหน้าในทางการศึกษาโดยเฉพาะของโลกในปัจจุบันนี้จึงเป็นไปแต่ในทางวัตถุ จนกระทั่งลืมเรื่องจิตใจหรือทางวิญญาณ ซึ่งเป็นใจความสำคัญของความเป็นมนุษย์ จนกระทั่งไม่เห็นว่ามันมีอยู่ **โลกกำลังมองไม่เห็นว่ามีอุดมคติทางฝ่ายจิตหรือทางฝ่ายวิญญาณนั้นมีอยู่** เห็นว่า "**ได้**" แล้วก็เป็นดี ได้ก็คือวัตถุหรือเกี่ยวกับวัตถุทั้งนั้น.

นี้เป็นความยากลำบากอย่างยิ่งของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือเผยแผ่ธรรมะที่กำลังได้ประสพอยู่ในเวลานี้ ก็เลยเป็นอันว่าการเผยแผ่ธรรมะหรือศาสนาไหนก็ตามนี้ชงักงัน ส่วนความก้าวหน้าและความหลงใหลในทางวัตถุนั้นจะเจริญถึงขนาดวิ่ง แล้วโลกจะเป็นอย่างไรก็ลองคิดดู.

ทีนี้เราจะมองดูกันเฉพาะพุทธบริษัทไทยเรา หรือประเทศไทยเราบ้าง เพราะมันเป็นปัญหาเฉพาะหน้าของเราที่เรียกตัวเองว่าคนไทย กำลังขาดอุดมคติกำลังเป็นวัตถุนิยมมากขึ้นเพียงไร ที่เราต้องการพิจารณาเรื่องนี้นั้นอย่าเข้าใจว่ามันไม่เกี่ยวอะไรกันกับตุลาการ **เหตุที่ให้เกิดมีสถาบันตุลาการขึ้นในโลก ก็เพราะมันมีเรื่องคนทำไม่ดี คือคนไม่มีอุดมคติของความเป็นมนุษย์** คนเป็นอย่างนี้มากขึ้น มันก็เป็นปัญหาแก่พวกตุลาการมากขึ้น ทั้งในทางที่จะต้องเพิ่มวิชาความรู้เป็นปัญหายุ่งยากต่าง ๆ นานา แล้วยังจะต้องเพิ่มจำนวนตัวตุลาการอีกด้วย เพราะว่าการกระทำเหยียบย่ำต่อธรรมหรือต่อความยุติธรรมนี้จะมีมากขึ้น เพราะว่าพวกเราขาดอุดมคติ.

เท่าที่สังเกตดู จะเท็จจริงมากน้อยอย่างไรเป็นเรื่องฝากไว้ให้คิด

คืออยากจะชี้ให้เห็นว่า **พุทธบริษัทไทยเรากำลังสูญเสียความเป็นพุทธบริษัท และคนไทยเรากำลังสูญเสียความเป็นคนไทย** เพราะว่าได้เดินตามก้นของพวกฝรั่งในทางที่จะสูญเสียวัฒนธรรมไทยยิ่งขึ้นทุกที สูญเสียวัฒนธรรมไทยที่เป็นชั้นหัวใจของความเป็นไทยนี้มากยิ่งขึ้นทุกที ข้อนี้จะขอยกตัวอย่างเฉพาะ แต่ลักษณะบางประการ เช่นความอ่อนโยนนิ่มนวลละมุนละมัยของความหมายของคนไทย ความซื่อสัตย์สุจริต ความเมตตา อารีอารอบซึ่งเป็นคุณสมบัติอันเลิศของคนไทยนี้กำลังจะสูญเสียไป เพราะมัวแต่ไปเดินตามก้นฝรั่งในส่วนที่จะทำให้สูญเสียวัฒนธรรมไทย ความไพเราะ ความนิ่มนวลอย่างไทยสูญหายไป; ในการพูดจาในการแต่งกาย ในการดนตรี ในการเป็นอยู่ คือ**สูญเสียความเยือกเย็นอย่างไทย** มีจิตใจเร่าร้อนมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ลักษณะของไทยเรามีอะไร ๆ ที่ทำให้เกิดความละมุนละมัยและเยือกเย็น.

ดูแต่ดนตรีก็แล้วกัน มีความช้า มีความเยือกเย็น มีความละมุนละมัย เดี๋ยวนี้เราไปชอบดนตรีประเภทเร็วและร้อนเหมือนพวกฝรั่ง เป็นการหลับหูหลับตาเดินตามก้นพวกฝรั่ง มรรยาทอย่างไทยล้วนแต่เยือกเย็น สงบเสงี่ยม เราก็สูญเสียไปทีละน้อย ๆ การแต่งกายที่มีลักษณะปกปิดสิ่งที่ควรปกปิด ไม่ก่อให้เกิดความกำเริบแก่ความละอาย คือสูญเสียความละอาย นี่เราก็หันไป ในทำนองที่ตรงกันข้าม ดูการแต่งเนื้อแต่งตัวที่เคยปกปิดมิดชิดกลายเป็นตรงกันข้ามอย่างนี้เป็นต้น แล้วเรายังไปตามหลังเขาในส่วนที่ให้หมดเปลืองโดยไม่จำเป็นอีกมากมาย นี้มันไม่ใช่เพียงแต่เรื่องหมดเปลือง มันเป็นเรื่องทำให้สูญเสียลักษณะแห่งจิตใจของความเป็นไทย คือสูญเสียความละมุนละมัยอย่างไทยแล้ว ยังสูญเสียความชนะตัวเองหรือการบังคับตัวเองไปด้วย **เป็นคนแพ้แก่กิเลสอยู่ตลอดเวลาอย่างนี้ไม่ใช่ไทย** เพราะว่าคำว่า

"**ไทย**" มันต้องหมายถึงคำว่าชนะ นี่จึงเรียกว่าสูญเสียวัฒนธรรมไทยในชั้นที่เป็นหัวใจของความเป็นไทย เพราะไปเดินตามก้นพวกฝรั่งมากยิ่งขึ้นทุกที ร่างกายที่เคยปกปิดมิดชิด ก็ปกปิดแต่เหมือนกับจะแกล้งไม่ปกปิด จนเกิดความยากลำบากในการนั่งการลุก. ในการขึ้นรถอย่างรถจี๊ปเป็นต้น ก็ทำไม่ได้—อย่างนี้. นี่เป็นความโง่หรือเป็นความฉลาด แล้วมันก็ร่วมมือกัน ผู้ชายที่ออกแบบเครื่องแต่งกายผู้หญิง ก็ออกแบบไปในทางให้ผู้หญิงเป็นเครื่องเล่นของผู้ชายมากขึ้น นี้คือชัยชนะของพญามารหรือกิเลส และเป็นความพ่ายแพ้ของมนุษย์ แล้วคนไทยเราก็พลอยเดินตามเขาไปด้วยในทางที่จะพ่ายแพ้ สูญเสียวัฒนธรรมไทยไปสักเท่าไร เรียกว่าไม่มีความเป็นอุดมคติของความเป็นไทย.

เราดูต่อไป ก็จะเห็นว่าพร้อมกันนั้นก็มีความแข่งขันกันเพื่อให้ก้าวหน้าเฉพาะแต่ในทางวัตถุนิยม เราขยันขันแข็งขมักเขม้นกันทุกทางเพื่อให้เกิดความก้าวหน้าอย่างยิ่งนี้ แต่มันเป็นไปเสียแต่ในทางวัตถุนิยม ไม่ถูกอบรมให้นิยมในทางนามธรรมหรืออุดมคติเหมือนแก่กาลก่อน ก่อนนี้เขามีอะไร ๆ ที่ยกเอาเรื่องทางฝ่ายนามธรรมเป็นหลักใหญ่หรือมาก่อนเสมอ เรื่องวัตถุเรื่องอะไรเหล่านี้มาทีหลัง เดี๋ยวนี้เรายกเอาเรื่องวัตถุมาก่อน ทำอะไรก็ทำเพื่อเงินเพื่อไปแลกเอาวัตถุมา อย่างการเป็นครูก็เป็นลูกจ้างเพื่อหาเงินไปซื้อวัตถุมา ไม่ใช่เป็นครูเพื่อจะเป็นปูชนีย์บุคคลเหมือนสมัยก่อน.

เพราะฉะนั้น การเป็นตุลาการนี้ก็เหมือนกัน ถ้าเป็นเพื่อได้เงินมาซื้อหาวัตถุ; นั่นก็ไม่ใช่ตุลาการ มันเป็นทาสของเงิน แต่ถ้ามีอุดมคติอยู่เหนือวัตถุคือต้องการจะเป็นตุลาการตามอุดมคติของตุลาการ เงินเป็นขี้ฝุ่นที่อยู่ใต้เท้าแล้วก็จะเป็นได้จริง คือเป็นตุลาการได้จริง เดี๋ยวนี้เด็ก ๆ ของเราไม่ได้รับคำแนะนำชักชวนชี้แจงอย่างนี้มาตั้งแต่ต้น ปล่อยให้คิดเอาเอง เมื่อปล่อยให้

เด็ก ๆ คิดเอาเองก็คิดแต่เรื่องเงิน คิดแต่เรื่องวัตถุ ไม่รู้ความเป็นปูชณีย์บุคคลของความเป็นตุลาการเป็นต้น นี้เป็นความสูญเสียทางอุดมคติ; แข่งขันก้าวหน้ากันเฉพาะแต่ในทางวัตถุนิยม ขอได้โปรดช่วยจำไว้ แล้วไปสังเกตดูให้ดี ให้ทั่วทุกหัวระแหง ว่าการแข่งขันที่กำลังกระทำกันอยู่ในแง่ใด ปริยายใดก็ตามนั้นทำกันในทางไหน จะพบว่ามีแต่ในทางวัตถุ หรือหาเงินเพื่อวัตถุ.

ทีนี้ดูต่อไปอีก ที่เครื่องมือการโฆษณาที่เราเรียกกันว่า Mass Medium จะเป็นหนังสือพิมพ์หรือหนังสือเล่มหรือวิทยุกระจายเสียง โทรทัศน์หรืออะไรก็ตาม ที่แสดงอะไรให้แก่คนมาก ๆ ได้พร้อมกัน ได้รู้พร้อม ๆ กันเหล่านี้เขาใช้กันไปในทางไหน ที่จริงเครื่องมือเหล่านี้ ประเสริฐ วิเศษ มีอาณุภาพมาก แต่เขาใช้กันไปในทางไหน? เขาใช้เครื่องมือเหล่านี้ไปในทางส่งเสริมกิเลสให้ยิ่งขึ้น ไม่ใช่เพื่อที่จะใช้ฆ่ากิเลสเลย ส่งเสริมไปในทางที่จะให้เหยียบย่ำอุดมคติโดยไม่รู้สึกตัว ไม่ได้ส่งเสริมไปในทางให้บูชาอุดมคติเลย ไม่พูดกันถึงเรื่องอุดมคติ เพราะถือเสียว่าซื้ออะไรกินไม่ได้ พูดกันแต่ในเรื่องอำนาจวาสนาอันจะนำมาซึ่งเงินหรือวัตถุ หรือมิฉะนั้นก็ล่อหลอกล่อลวงกันด้วยทางศิลปของการโฆษณาให้คนลุ่มหลงในทางวัตถุ จะยกตัวอย่างทางวิทยุกระจายเสียงก็ได้ ส่วนใหญ่มันเป็นเรื่องโฆษณาสินค้า ซึ่งไม่จำเป็นแก่ความเป็นมนุษย์ที่จะอยู่ได้ด้วยความสงบสุข แต่เพราะมันมีศิลปของการโฆษณา คนจึงหลงไปซื้อหามันมา เพื่อได้เป็นทาสทางวัตถุ นี้ก็ถือว่าการโฆษณาหรือ Mass Medium ส่วนนี้ มันทำให้คนเป็นทาสทางวัตถุ เรื่องกิน เรื่องใช้ เรื่องนุ่งเรื่องห่ม เรื่องสนุกสนาน เหลิงเลยความจำเป็นจนเป็นบาปเพราะเหตุนี้.

ทีนี้เรื่องข่าว ข่าวสารต่าง ๆ ส่วนมากไม่มีประโยชน์อะไรเลย มีแต่ทำให้เสียเวลาอ่าน ทีนี้ข่าวการเมืองข่าวอะไรอย่างนี้ ก็เป็นเรื่องยั่วยุไปในทางให้เกิดกิเลส เกิดความเป็นเขาเป็นเรา และอีกทางหนึ่งก็มีแต่คำด่า, ด่ากันไปด่ากันมาอย่างในวิทยุกระจายเสียงนี้ มันมีกี่แสนสถานีในโลกนี้ มันเต็มไปด้วยคำด่าอยู่ทุกวัน.

นี่เราใช้เครื่องมือการโฆษณาไปในทางที่จะส่งเสริมกิเลส ไม่ใช่เพื่อฆ่ากิเลส แล้วจะโทษใคร ในเมื่อมนุษย์เราตกเป็นทาสของกิเลสโดยไม่รู้สึกตัว สถานีวิทยุกระจายเสียงของประเทศไทยเรา ครั้งหนึ่งเต็มไปด้วยเพลงที่ส่งเสริมกิเลสยิ่งกว่าส่งเสริม มีถ้อยคำโสกโดก ในบทละครเหล่านั้น ได้แก่คำพูดที่ตามธรรมดา มนุษย์ธรรมดาพูดไม่ได้ ต้องไปพูดในที่กระซิบกระซาบได้ยินกันแต่สองคน แต่เมื่อเอาคำเหล่านั้นมาส่งทางวิทยุกระจายเสียง มันได้ยินทีเดียวทั้งประเทศ กระทั่งลูกเด็กลูกเล็กก็ได้ยินหมด สำหรับคำที่มันควรจะเป็นคำหยาบหรือว่าคำไม่ควรพูด; มันก็กลายเป็นคำธรรมดาเคยชินไป คือที่เขาเรียกว่าเพลงไทยสากลนี้เป็นอย่างนี้ซึ่งในเพลงไทยเดิมไม่มี เพลงไทยเดิมแม้จะเป็นเพลงชนิดที่เรียกว่าเพลงรัก ก็ไม่มีอาการที่ยั่วยุอย่างนี้ แล้วมีอาการละมุนละมัยเหมือน ๆ กันไปหมด ไม่มีความเร่าร้อน ไม่มีคำโสกโดก คือคำที่พูดอย่างภาษาหยาบคายของคนที่กำลังมีจิตใจไม่ปกติ แต่ในเพลงไทยสากล เพลงหนึ่งเด็ก ๆ เขานับดูสามนาที มีคำว่าจูบยี่สิบครั้งลองคิดดู ซึ่งถ้าเป็นเพลงไทยสมัยโบราณไม่เคยใช้คำอย่างนี้ ใช้คำว่าจุมพิศหรือคำว่าอะไรซึ่งมันเป็นไปในทางที่มีความหมายดีกว่านี้ นี่ใช้คำโสกโดก และใช้มากมายอย่างนี้ นี่เรียกว่าเราเผลอกันตั้งแต่เมื่อไหร่แล้ว เผลอไปในลักษณะ

อย่างไร **เมื่อเป็นอย่างนี้ เด็กวัยรุ่นมันก็ตั้งตัวไม่ติดตั้งตัวไม่อยู่ ลูกหลานของเรานี้เติบโตขึ้นมาในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมอย่างนี้ มันตั้งตัวไม่ติดมันยืนไม่อยู่ คือดวงจิตดวงวิญญาณของเขายืนไม่อยู่ต้องล้มไปในทางที่จะลอยล่องไปตามกระแสของธรรมชาติฝ่ายต่ำ คือไม่ใช่อุดมคติ** แล้วแน่นอนมันต้องเพิ่มปัญหาให้แก่พวกท่านทั้งหลายที่เป็นตุลาการ มันเนื่องกันอย่างที่แยกกันไม่ออก วัฒนธรรมอะไรกันก็ไม่ทราบ เดี๋ยวนี้เด็ก ๆ พูดกันแต่ว่าไม่ได้รับความอบอุ่น! ไม่ได้รับความอบอุ่น! ครอบครัวของเรา, เราไม่ได้รับความอบอุ่น! พูดเป็นอย่างนี้มากขึ้น แต่ก่อนไม่เคยได้ยินได้ฟังอย่างนี้ นี้เป็นเรื่องสอนให้เด็ก ๆ เข้าใจผิดไปตั้งแต่เล็กในการที่จะเอาเปรียบในการที่จะเห็นแก่ตน ในการที่จะมอบภาระให้พ่อแม่ด้านเดียว เด็กเหล่านี้โตขึ้นจะไม่มีอุดมคติ ทีนี้ลัทธิที่ไปสอนให้เด็กคิดหรือเชื่อไปในทำนองที่รู้ว่าตัวไม่ได้รับความอบอุ่น ไม่ได้รับความประคบประหงม อย่างนี้มันไม่ใช่อุดมคติ เด็ก ๆ ต้องมีอุดมคติในการที่จะเข้มแข็ง ในการที่จะช่วยตัวเอง ในการที่จะมองเห็นอนาคตของตัวเอง ควรจะเป็นผู้ให้ความอบอุ่นเสียมากกว่า คือเด็ก ๆ จะต้องเป็นผู้ที่ทำตนให้บิดามารดาได้รับความสบายอกสบายใจ เป็นฝ่ายประเน้าประนอบิดามารดามากกว่าจึงจะถูกต้อง ไม่ใช่เรียกร้องเอาความอบอุ่นอะไรมากมายจากบิดามารดา; เหมือนอุดมคติของกิเลส ไม่ใช่อุดมคติของมนุษย์

เดี๋ยวนี้พูดเป็นไปถึงบ้านนอก: เด็กบ้า ๆ บอ ๆ ที่บ้านนอกก็พูดเป็นว่าไม่ได้รับความอบอุ่น เพิ่งจะหนาหูขึ้นเมื่อไม่กี่ปีนี้ นี้ก็เป็นเรื่องทำลายอุดมคติอย่างยิ่ง.

ทีนี้ดูให้ดีที่ว่าสวยหรือศิลปะก็ตาม ของคนสมัยนี้ มันคืออะไร คำว่าสวยงามหรือ**ศิลปของคนสมัยนี้ ก็คือวิธีการที่จะยั่วผีปีศาจทางเนื้อหนังได้มากขึ้น** ขออภัยอาตมาเองก็จะกลายเป็นคนใช้คำโสกโดกไปแล้ว แต่เพื่อประหยัดเวลา ไม่เช่นนั้นเวลามันไม่พอ ว่าศิลปหรือความสวยงามของคนสมัยนี้ คือวิธีการยั่วกิเลส ยั่วให้เกิดกิเลส เขาเรียกว่า ปีศาจทางเนื้อทางหนังนั้นมากขึ้น ไม่เหมือนกับศิลปบริสุทธิ์หรือความสวยงามที่ประกอบอยู่ด้วยวัฒนธรรมที่ถูกต้อง. เรื่องนี้เชื่อว่าท่านทั้งหลายเข้าใจดีกว่าอาตมา เพราะฉะนั้นต้องผ่านไปดีกว่า.

ทีนี้อยากให้ดูให้ละเอียดออกไปว่า ความที่ตกเป็นทาสของวัตถุมากเกินไปนี้ เดี๋ยวนี้มีคำพูดที่ปลาดที่สุด คือว่ามี **อาชีพเป็นแม่** หรือแม้แต่มี **อาชีพเป็นครู** อาตมาไม่เห็นด้วยแม้แต่มีอาชีพเป็นครู ส่วนที่มีอาชีพเป็นแม่นี้ยิ่งไม่เห็นด้วยใหญ่เลย เพราะการเป็นแม่ไม่ใช่อาชีพ แต่คนที่หลงไปในทางวัตถุมากเกินไป ถือความหมายของคำว่าอาชีพ ในลักษณะที่จะจัดให้แม้ความเป็นมารดาก็เป็นอาชีพเสียแล้ว นี้คือความตกต่ำทางจิตใจของมนุษย์เราจนสูญเสียอุดมคติ.

การเป็นครูเรียกกันว่าเป็นอาชีพมานานแล้ว การเป็นมารดาเพิ่งจะเรียกว่าเป็นอาชีพกันเมื่อเร็ว ๆ นี้ อย่างนี้สูญเสียอุดมคติ เพราะว่าความเป็นครูนั้นคือเป็นปูชนีย์บุคคล ปูชนีย์บุคคลเป็นลูกจ้างไม่ได้ หรือจะทำเพียงเพราะอาชีพบังคับนั้นไม่ได้ ต้องทำด้วยความรักอุดมคติ เป็นครูก็ดี เป็นตุลาการก็ดี เป็นภิกษุก็ดี เป็นอะไรก็ดีนี้ เป็นตำรวจ ทหารก็ดี ต้องทำเพราะรักอุดมคติที่สูงสุดของมัน เงินเดือนค่าจ้างนั้นเขาเรียกค่าบูชา—ของบูชา.

มาอยู่ใต้ฝ่าเท้า ไม่ใช่มาอยู่บนศีรษะ เดี๋ยวนี้เขาเอาเงินเดือนไปไว้บนศีรษะ; จึงพอใจที่จะรับสินบน, หลงใหลในการที่จะรับสินบน หรือว่าทำคอรัปชั่นโดยชื่นหน้าชื่นตากันมากขึ้น เพราะฉะนั้นขอให้ระวังให้ดี คำว่าอาชีพ กับ คำว่า เป็นปูชนีย์บุคคลนี้มันต่างกันมาก.

แม่ต้องเป็นปูชนีย์บุคคลสองเท่า สามเท่า สี่เท่า ห้าเท่า อย่ามาถือว่าเป็นอาชีพ; หรือว่าเป็นอะไรตามที่ลูกจะเรียกร้องต้องการอย่างนี้ คำว่าปูชนีย์บุคคลต้องประเสริฐอยู่ตามเดิม คือว่าเป็นผู้ที่มีอะไรเหนือกว่า จนเป็นหนี้อยู่เหนือบุคคลอื่น บุคคลอื่นต้องใช้หนี้ อย่างนี้จึงจะเป็นปูชนีย์บุคคล อย่างผู้พิพากษา เป็นตุลาการ ต้องทำประโยชน์ให้แก่โลกมาก ในทางรักษาความยุติธรรม จนโลกทดแทนหนี้อันนี้ไม่ไหวก็เลยกลายเป็นปูชนีย์บุคคลไป.

ดูให้ดีว่าคนทุกวันนี้ยิ่งไม่มีอุดมคติ ยิ่งไม่รักอุดมคติ ดูที่การเป็นอยู่หรือการแสดงออก มีอาการหลุกหลิก ลุกลน โลด ๆ เต้น ๆ ใส่เครื่องแต่งตัว เครื่องนุ่งห่มที่รัดรูปรัดตัว มีจิตใจที่หลงใหลในการกินการเล่นการหวัวการสนุกสนาน มันจึงย้อนไปเป็นมนุษย์ลิง กระทั่งเป็นลิงไปในที่สุด มีปรากฏการณ์คล้ายลิง มีการกระทำคล้ายลิง หลุกหลิก เหลาะแหละไปวัน ๆ หนึ่งอย่างนี้ไม่ใช่ความหมายของคำว่ามนุษย์ คิดดูเถอะการแต่งตัวรัดรูป ตึงเครี่งนั้นมันไม่ใช่สบาย แต่มันทนทำและกิริยาอาการที่โลเลเหลาะแหละ ล่อกแล่กที่เขาว่ามันสบายสนุกนั้นมันไม่มีประโยชน์อย่างมนุษย์; อยู่นิ่ง ๆ ดีกว่า เพราะฉะนั้นโลกของมันจึงเป็นโลกของลิง ก่อนสมัยมนุษย์โน้นมากขึ้น.

ยิ่งกว่านั้น มันยังมีความลำบากตรงที่ละทิ้งอุดมคติ เฉพาะตัว ๆ นี้มากขึ้น จนจะพูดรวบรัดได้ว่าเดี๋ยวนี้ผู้หญิงไม่มีในโลก อย่าลืมคำว่า เมื่ออาตมาพูดว่าทั้งโลกนี้หมายความว่าส่วนใหญ่ที่สุด ผู้หญิงไม่มีในโลกก็เพราะว่าไม่มีใคร — ไม่มีผู้หญิง ไม่มีเพศหญิงที่ยินดีสมัครรับจะทำหน้าที่ของเพศหญิงโดยสมบูรณ์ โดยเต็มจิตเต็มใจ แต่อยากกลับไปเป็นผู้ชาย ไปแย่งหน้าที่ผู้ชาย.

คนโบราณเขาให้พรเด็กผู้ชาย: อย่างอาตมานี้ก็เคย เมื่อเป็นเด็ก ๆ คนแก่คนเฒ่าเขาให้พรว่าให้ได้เมียที่เป็นหญิง นี่ฟังดูก็น่าหวัวสำหรับสมัยนี้ สำหรับเด็ก ๆ เราเป็นเด็ก ๆ ก็หวัวเหมือนกัน เพราะยังไม่เข้าใจว่ามันหมายความว่ากระไร ก็ต้องหมายความว่า ผู้หญิงที่มีอุดมคติอย่างผู้หญิง เดี๋ยวนี้ไม่มีใครสมัครที่จะเป็นหญิง เบื่อหน้าที่ของผู้หญิง แต่ไปชอบหน้าที่ของผู้ชาย ไปเรียนไปทำอย่างผู้ชาย ทีนี้ใครเล่าที่จะทำหน้าที่ของผู้หญิง เพราะฉะนั้นเรื่องที่จะอบรมเด็ก ๆ ให้ดีด้วยตนเองมันก็ไม่มี ปล่อยไว้ตามบุญตามกรรมในมือของคนอื่น แล้วมันก็ต้องผิดจากธรรมชาติ ผิดจากที่ควรจะเป็น เด็กนั้นก็จะไม่รู้จักความเป็นมารดาหรือไม่รู้จักความเป็นบิดามารดา แทนที่จะเป็นลูกของพระเจ้าก็กลายเป็นลูกของลิงไป.

ศาสนาคริสเตียนนี้ เขามีคำประหลาด ๆ ที่น่าสนใจ เด็กผู้ชายนี้เขาเรียกว่า **ลูกพระเจ้า** เด็กผู้หญิงเขาเรียกว่า **ลูกมนุษย์** นั่นหมายความว่าเมื่อมารดาทำหน้าที่ของมารดาอย่างสมบูรณ์แล้ว เด็กผู้ชายจะเป็นลูกพระเจ้า คือมีคุณสมบัติตรงตามความประสงค์ของพระเจ้า ทีนี้ผู้ที่เป็นผู้หญิงก็ละทิ้งอุดมคติของผู้หญิงไปเป็นผู้ชายเสีย ไม่มีใครเลี้ยงเด็กตั้งแต่อ้อนแต่ออก และอบรมมาจนเป็นลูกผู้ชายที่ดี ที่เป็นลูกของพระเจ้าได้ นี่มันก็กลายเป็นลูกของลิงไปก่อนแต่จะเป็นมนุษย์.

ผู้ชายกับผู้หญิงนี้ ต้องทำงานคนละอย่างจึงจะถูกต้องตามอุดมคติหรือตามกฎของธรรมชาติ เพราะฉะนั้น อยากจะถือว่าความคิดของคนสมัยใหม่นี้เป็นเรื่องผืนกฎของธรรมชาติ ผืนความประสงค์ของพระเป็นเจ้า ละทิ้งอุดมคติ เฉพาะตัว เฉพาะส่วน จนในโลกนี้ไม่มีผู้หญิง และพร้อมกันนั้นในโลกนี้ ก็ไม่มีผู้ชายด้วย มีแต่ลิงทะโมนที่คึกคนองในฤดูสืบพันธ์ อย่างดีก็มีแต่ไก่แจ้เท่านั้น เพราะว่าไปหลงในอุดมคติ อย่างของพญามาร คือไม่ใช่อุดมคติ; ที่เรียกว่า อุดมคติของพญามารนี้ คือว่าอุดมคติของกิเลสหรือของภูตผีปีศาจ ผู้ชายที่ถูกต้องตามอุดมคติของผู้ชายก็ไม่ค่อยจะมี ไปหลงในเรื่องวัตถุอย่างเดียวกัน หลงแต่จะใช้เพศตรงกันข้ามเป็นของเล่น ไม่ใช่ผู้ร่วมมือกันสร้างสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้สำเร็จตามความประสงค์ของพระเป็นเจ้า หรือตามที่ธรรมชาติต้องการ ทั้งสองคนหันเหไปในทางที่จะตามใจกิเลสตัณหาหรือภูตผีปีศาจหรือความสุขทางเนื้อทางหนัง นี่อุดมคติของผู้หญิงก็ไม่มี อุดมคติของผู้ชายก็ไม่มี เรียกว่าสูญเสียอุดมคติส่วนตัว เฉพาะตัว.

มองดูอีกทางหนึ่ง เมื่อได้รับอะไรตามที่ต้องการ ได้กินอะไรอร่อยเป็นที่พอใจ ก็ไม่มีใครขอบคุณพระเจ้า ไม่มีใครนึกขอบคุณธรรมชาติ. ไม่มีใครนึกขอบพระคุณพระเจ้า เพราะว่าอร่อยเสียเพลินไป หรือถ้าจะคิดก็คิดว่าเพราะเงินของเราซื้อมาต่างหาก ไม่ใช่เพราะพระเจ้าประทานหรืออะไรทำนองนี้อย่างนี้ก็ไม่ใช่อุดมคติ เพราะว่ามันจะทำให้ตกเป็นวัตถุนิยมมากขึ้น เพราะฉะนั้น ถ้าเราได้รับประโยชน์หรือแม้ว่าได้กินอะไรอร่อย ๆ ควรจะนึกให้ลึกลงไปถึงธรรมชาติ ถึงพระเจ้าตามระบบของศีลธรรม หรือศาสนา มันจะทำให้เราหันหน้าไปหาธรรมหรือหาพระเจ้า แล้วก็จะอยู่ในร่องในรอยของธรรมะได้ง่ายขึ้น รู้จักธรรมชาติที่เป็นต้นตอของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง อย่างถูกต้องอยู่

เสมอ ไม่หันเหไม่หลงไหลไปในวัตถุ ที่จะล่อหลอกให้ไกลออกไปจากความสงบสุข.

สรุปดูแล้วในที่สุดก็จะเห็นได้ชัดว่า ต่างคนต่างหันหลังให้ศาสนาของตนยิ่งขึ้น ต่างคนต่างหันหลังให้ศาสนาของตน ๆ ๆ ยิ่งขึ้นด้วยกันทุกศาสนา แล้วแฟชั่นใหม่ที่พบมากขึ้นก็คือ สมัครที่จะพูดว่า ฉันไม่มีศาสนา ในบรรดาฝรั่งที่ไปที่สวนโมกข์ คิดเฉลี่ยแล้วประมาณ ๘๐% ที่จะพูดว่าไม่มีศาสนา ดูยินดีพอใจที่จะพูดคำ ๆ นี้ มาขอศึกษาพุทธศาสนาก็เพียงเพื่อจะรู้ว่า เป็นอย่างไรบ้างเท่านั้น ถ้าถามว่าถือศาสนาอะไรอยู่ก่อน เขาจะตอบว่าไม่มีศาสนา ไม่ยอมรับว่าถือศาสนาคริสต ทั้งที่พ่อแม่เป็นคริสต์ยังอยู่ยังไม่ตาม เขาพอใจในการที่จะพูดว่าไม่มีศาสนา ในสิบคนตั้งแปดคน ถ้าอย่างนี้แล้วลำบาก เพราะแปลว่ายังไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา.

คนเราจะไม่มีศาสนาไม่ได้ ต้องมีไม่อย่างผิดก็อย่างถูก ไม่ระบบใดก็ระบบหนึ่ง เพราะศาสนานั้นคือวิธีที่จะปลดเปลื้องความทุกข์ในทางจิตใจ ถ้ามันบูชาเงิน มันก็ถือศาสนาเงิน ถ้ามันบูชาความสุขทางเนื้อหนังมันก็ถือศาสนาเนื้อหนัง; อะไรทำนองนี้เป็นอย่างต่ำก่อน จนกว่าเขาจะมีความรู้ความเข้าใจว่า ทั้งเงินและทั้งเนื้อหนังไม่สามารถจะปลดเปลื้องทุกข์ในจิตใจได้แท้จริง; หรือถ้าเขามีความรู้ความเข้าใจในศาสนาอย่างถูกของตน ๆ อย่างถูกต้องแล้ว เขาจะต้องพอใจในศาสนาของตน ๆ ด้วยกันทุกคน แต่เดี๋ยวนี้เขาไปตกเป็นทาสของวัตถุนิยม จนไม่รู้จักศาสนาโดยกำเหนิดของตน ในเลือดในเนื้อของตัวจากบิดามารดา กล้าบิดออกไปเสียได้ ว่าฉันไม่มีศาสนา เมื่อเป็นดังนี้ก็ไม่มีใครที่จะระมัดระวังในการ ที่จะทำตาม คำสั่งสอนของพระศาสดาในศาสนานั้น ๆ ที่เห็นได้ชัดอย่างยิ่ง ในโลกปัจจุบันนี้ก็คือ ไม่มีใครที่จะปฏิบัติตามคำสอนของพระเยซู หรือพระยีซัสไครสต์ ที่สอนเรื่องอหิงสา อหิงสาที่

เราได้ได้พูดกันแล้วอย่างละเอียดลออเมื่อวันก่อนนั้น อหิงสา ไม่มีใครสมัคร์ปฏิบัติตามคำสอนของพระยีซัสไครสต์ในเรื่องอหิงสา ซึ่งเป็นบรมธรรมอย่างยิ่ง เรื่องนี้ไม่ต้องพูดซ้ำ เพราะได้อธิบายแล้วว่า อหิงสาเป็นบรมธรรมอย่างไรในหลายระดับอย่างไร ที่ได้ยกเอาตัวอย่างพระเยซูมาพูดนี้ก็เพราะว่ารู้จักกันดีทั่วโลกกว่าพระพุทธเจ้าเสียอีก พระเยซูสอนถึงกับว่า ถ้าเขาตบแก้มซ้ายก็ควรให้เขาตบแก้มขวาด้วย ถ้าเขาขโมยเสื้อไปก็ควรตามเอาเสื้อคลุมตามไปให้เขาด้วยอย่างนี้ หมายความโกรธไม่ได้ โกรธตอบไม่ได้ ตีตอบไม่ได้ แล้วก็ดูซิว่าใครยินดีที่จะปฏิบัติตามนั้น มันมีแต่ว่าเขาตบเราทีหนึ่ง เราจะตบเขาสามทีสี่ที เก้าทีสิบที ดังที่เห็นอยู่ในโลกเวลานี้ บางทีเขาไม่ทันตบเราก็ไปตบเขาก่อน เขาเพียงเยื้องท่าว่าจะตบเรา ๆ ก็ตบเขาเสียเก้าทีสิบทีแล้วอย่างนี้เป็นต้น ในเมื่อพระเยซูสอนว่า ถ้าเขาตบแก้มซ้ายแล้วก็จงให้เขาตบแก้มขวาด้วย คือว่าถ้าเขาเอาอะไรของเราไป เราไม่ควรโกรธ ถือเป็นการให้เขา ถ้าเขายังไม่พอก็เพิ่มให้เขาอีกก็ได้ ทีนี้บางคนอาจจะคิดว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนเรื่องนี้กระมัง ไม่เห็นเอามาพูด ที่ไม่เอามาพูดก็เพราะว่า เอาตัวอย่างที่มันจะเหมาะแก่คนส่วนมากในโลก พวกฝรั่งเขามีอิทธิพลในโลกนี้มาก พูดถึงเรื่องพระเยซูดีกว่า.

พระพุทธเจ้านั้นตรัสว่า "ถ้าพวกโจร (โจรนี้คือคนที่เขาโกรธเขาเกลียด) จับเธอไปมัดแล้วเอาเลื่อยมาเลื่อย เลื่อยจนหนังขาดมันก็เจ็บ เลื่อยต่อไปจนเนื้อขาด มันก็เจ็บยิ่งขึ้นไปอีก เลื่อยต่อไปจนถึงกระดูกขาด มันก็เจ็บยิ่งขึ้นไปอีก เรื่อยไปจนถึงเยื่อในกระดูก มันก็ยิ่งเจ็บขึ้นไปอีก ถ้าภิกษุใดมีจิตประทุษร้ายต่อตัวโจรนั้น ภิกษุนั้นไม่ใช่คนของเรา" นี่ลองคิดดูลองเปรียบเทียบกันดู ผู้ที่ไปโกรธคนที่มาเบียดเบียฬเอานั้นไปไม่ใช่คนของพระพุทธเจ้า

รวมความแล้วน้ำหนักมันก็พอ ๆ กันหรือยิ่งไปกว่า นี่ไม่มีใครทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดา ในทางที่จะให้อภัย ไม่โกรธตอบ ไม่เบียดเบียฬตอบ เมื่อไม่โกรธตอบไม่เบียดเบียฬตอบนี้ มันก็เป็นที่แน่นอนว่า จะไม่เบียดเบียฬเขาก่อน ไม่ไปด่าเขาก่อน ไม่ไปตีเขาก่อนเป็นธรรมดา.

เกี่ยวกับเรื่อง **ไม่เบียดเบียฬ** นี้ สัญญลักษณ์ของฝ่ายคริสเตียนเขาก็ทำเป็นสิงโตเล่นหัวกับลูกแกะ ทางฝ่ายพุทธเรา แผ่นหินสลักที่เมืองภารหุต ก็มีเรื่อง ปลาเล่นหัวกับจรเข้ คือจรเข้ยอมให้ปลาเข้าไปว่ายเล่นในปากในท้อง รูปปลาเล่นหัวกับจรเข้หรือมังกร นี่แสดงว่าเขาต้องการประกาศหลักอหิงสามากถึงอย่างนี้ ลูกแกะเล่นหัวกับสิงห์โต ให้ปลาที่เป็นเหยื่อของจรเข้นี้เล่นหัวกับจรเข้ได้ นี่ไม่มีใครทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดาที่สอนไว้ถึงขนาดนี้ ; โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยนี้ แม้ว่าคนเหล่านั้นจะเป็นผู้ที่นับถือศาสนาของพระศาสดานั้น ๆ อยู่ แต่กลับทำไปในทางตรงกันข้าม และยิ่งขึ้นทุกที.

ทั้งหมดนี้ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย ลองไปคิดดูให้ดี ๆ ว่ามันคือต้นเหตุแห่งความยุ่งยากของคดีที่จะมาขึ้นโรงขึ้นศาล ศาลจังหวัดศาลประเทศ ศาลโลก ศาลอะไรก็ตามเถอะ ทุก ๆ ศาลไป มันมีมลูมาแต่คนที่เป็นเหยื่อของวัตถุนิยมทั้งนั้น แล้วหันหลังให้ศาสนาของตน ๆ ด้วยกันทั้งเป็นเลยไม่ต้องพูดกันถึงคำว่าอุดมคติ **ต่อเมื่อใดผู้ใดมารู้จักโทษ รู้จักอันตรายของสิ่งเหล่านี้ ผู้นั้นจะรู้จักค่าของสิ่งที่เรียกว่า อุดมคติขึ้นมาทันที** แล้วก็จะรู้ว่าอุดมคตินี้ แหม! ยิ่งกว่าสิ่งที่กินได้ และยิ่งกว่าสิ่งที่จะซื้ออะไรกินได้ เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่ให้อะไรมากกว่านั้นมาก แล้วก็รวมทั้งให้สิ่งเหล่านั้นอย่างดีด้วย อย่างถูกต้องด้วย นี้เรียกว่าอุดมคติทั่ว ๆ ไปของมนุษย์. ในฐานะ

ที่เราเป็นมนุษย์คนหนึ่ง เราจะต้องมีอุดมคติของมนุษย์ เป็นรากฐานก่อน แล้วเราจะมาถึงอุดมคติของคำว่า ตุลาการเป็นต้นซึ่งในวันนี้ก็ให้หัวข้อว่าธรรมที่เป็นอุดมคติของตุลาการ.

เพื่อจะให้เข้าใจเรื่องนี้ดีก็ขอให้นึกถึงคำอธิบายวันแรกที่สุด ที่กล่าวถึงธรรมะในความหมายสี่อย่าง คือตัวธรรมชาติ ตัวกฎธรรมชาติ หน้าที่ตามธรรมชาติ ผลที่เกิดจากหน้าที่ตามธรรมชาติ เราจึงจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่าความเป็นธรรม หรือยุติธรรม อย่างถูกต้อง อย่างแท้จริง ไม่ใช่ความจำ แต่เป็นความเห็นแจ้งหรือรู้สึกด้วยจิตใจ ว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมนี้มีความจำเป็นอย่างยิ่งในโลกนี้เพียงไร เป็นสิ่งที่มีค่าสูงสุดสำหรับมนุษย์อย่างที่จะขาดเสียไม่ได้เพียงไร เมื่อตุลาการเป็นผู้มีหน้าที่ ๆ จะรักษาไว้ซึ่งความเป็นธรรมในโลกนี้แล้ว ก็จะเห็นได้ว่า เป็นบุคคลอุดมคติแล้ว ก็มีธรรมที่เป็นอุดมคติอย่างสูงสุด เพราะเกี่ยวข้องกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าธรรม ในชื่อว่ายุติธรรม หรืออะไรต่าง ๆ แต่เราเรียกกันสั้น ๆ ว่า ธรรม หรือความเป็นธรรม คือเป็นธรรมในลักษณะที่จะให้มนุษย์เป็นอยู่ด้วยสันติภาพอันถาวร ฝ่ายที่เป็นธรรมไม่ใช่ฝ่ายอธรรม ฝ่ายที่เป็นอธรรมมันก็เป็นธรรมเหมือนกัน แต่มันทำให้เกิดอาการตรงกันข้าม นั้นเป็นฝ่ายที่เราไม่ประสงค์ ไม่มีประโยชน์แก่มนุษย์ เราก็เอาฝ่ายที่ตรงกันข้าม คือฝ่ายที่เรียกว่าเป็นธรรม เพื่ออยู่กันเป็นผาสุกอย่างเต็มที่ ที่มนุษย์เราควรจะได้ จะมี.

ทีนี้ ถ้าเรามองดูให้ดีเราจะพบว่า**ธรรมนี้ คือตัวอุดมคติ** หรือจะขยายออกไปถึงการรักษาอุดมคติก็ได้ หรือผลที่เกิดขึ้นมาจากการรักษาอุดมคตินั้นก็ได้ เช่นเดียวกับในความหมายสี่ประเภทของคำว่าธรรมเพียงคำเดียว

อุดมคติคือตัวอุดมคติที่มีหลักเกณฑ์ว่าอย่างไร นี้ก็เรียกว่าธรรมเหมือนกัน คือความเป็นธรรมเหมือนกัน แล้วเรารักษาอุดมคตินั้นอย่างเคร่งครัด อย่างเอาชีวิตเข้าแลก นี้ก็เรียกว่าความเป็นธรรมอีกเหมือนกัน การกระทำอย่างนั้นเรียกว่ามีความเป็นธรรมเหมือนกัน แล้วผลที่ได้มา จากการปฏิบัติหน้าที่ในอุดมคตินี้อย่างสมบูรณ์ มันก็ได้สิ่งที่เรียกว่าธรรมมาอีกเหมือนกันในรูปของสันติภาพอันถาวรของส่วนบุคคลหรือส่วนรวม.

เราจะดูให้ดีว่า อุดมคติของตุลาการโดยเฉพาะนี้ จะเห็นชัดทันทีว่าคือผู้ที่รับหน้าที่ ผดุงรักษาความเป็นธรรมในโลก โลกนี้มีหลายสถาบันแบ่งหน้าที่กันเป็นสถาบันหลาย ๆ สถาบัน เพื่อทำหน้าที่อย่างหนึ่ง ๆ ๆ ให้ถูกต้องให้เต็มที่ ที่นี้หน้าที่ ๆ จะรักษาความเป็นธรรม ในส่วนนี้ที่เขาระบุไว้ในเทคนิคของตุลาการ ในปรัชญาของกฎหมาย หรืออะไรนั้นไปดูเอาเอง นี้ไม่ใช่หน้าที่ของอาตมา มันก็ว่ามีอุดมคติสำหรับสถาบันนี้อยู่แล้ว ว่าอะไรหรือได้แก่อะไร แต่เดี๋ยวนี้เราต้องการพูดกันถึงในแง่ของศีลธรรม และพุทธศาสนาอาตมาจึงอยากจะพูดว่า อุดมคติของตุลาการคือทำงานด้วย "กะลา" กะลาคำนี้ต้องใส่อัญญะประกาศ เพราะไม่ใช่กะลาขอทาน ผู้ที่ทำงานด้วยกะลาหรือการทำงานด้วย "กะลา" นี้คืออุดมคติของตุลาการ. กะลา หรือตระลาหรือตุลาก็ตาม มันแปลว่าเครื่องชั่ง ตวงวัด ก่อนนี้เขาเอากะลา มาทำเครื่องชั่ง ตวง วัด คำนั้นเลยมาเป็นชื่อของเครื่องชั่ง แต่ว่าคำว่า "กะลา" เช่นนี้มันไม่ใช่กะลาขอทาน มันคนละอย่าง คนละชนิด แต่มันเป็นอุดมคติของตุลาการ คือเครื่องชั่ง ตวง วัด ความเป็นธรรม มันเป็นกะลาในทางนามธรรมทางจิตทางวิญญาณ มันไม่ใช่กะลาขอทาน แต่มันมีความหมายที่จำกัดตายตัวอยู่ว่าต้องใช้ วัด ตวงความเป็นธรรมได้จริง ๆ. เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลาย

อย่าทำเล่นกับ "กะลา" นี้ไม่ได้ ทำเล่นนิดเดียวสูญเสียความเป็นตุลาการ; ไม่มีเหลืออยู่เลย ไม่มีใครลงโทษ ธรรมะลงโทษ พระเจ้าลงโทษ ไม่ต้องมีมนุษย์ลงโทษ แล้วความสูญเสียอุดมคตินี้ต้องถือว่าร้ายแรง เสียหายยิ่งกว่าถูกตัดเงินเดือน หรือถูกทำอะไรทำนองนั้น.

เราได้รับการรับมอบหมายให้ทำหน้าที่อันนี้ ต้องถือว่าเป็นอุดมคติ ไม่ใช่อาชีพ อย่างที่กล่าวมาแล้วแต่เดิมมาโน้น; มันก็เป็นหน้าที่ของปูชนียบุคคลมาเรื่อย ๆ; ยิ่งในโลกสมัยที่นิยมนามธรรมกันแล้ว เขาเห็นแก่ภาวะทางจิตใจนี้ยิ่งกว่าเรื่องทางวัตถุ เพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่เพื่อเงิน แล้วต่อมา ๆ คนเผลอหรือว่ามีกิเลสครอบงำมากขึ้น ตามยุคตามสมัยที่หมุนมาทางวัตถุนี้ มันจึงค่อยสูญเสียไป สูญเสียไป ๆ ๆ. นี่! คอรัปชั่นหน้าที่มันก็เกิดขึ้น จนมีปัญหาอย่างที่มีปัญหาอยู่ เราก็รู้กันอยู่ดีว่าปัญหานี้คืออะไร.

ถ้าจะมองดูอย่างภาษาเด็ก ๆ ตุลาการก็คือผู้ที่ มีนิ้วเพ็ชร์ (นิ้วเพ็ชร์อย่างเรื่อง รามเกียรต์ ชี้อะไรให้เป็นอะไรก็ได้นั้น ชี้คนให้ตายก็ได้) นี่เด็ก ๆ เขารู้สึกว่า **ตุลาการนี้เหมือนผู้มีนิ้วเพ็ชร์** ทีนี้ถ้าตัวตุลาการเองกลับไม่รู้สึก ไม่เข้าใจ แล้วไปใช้มันผิด ๆ มันจะเป็นอย่างไร มันก็เป็นเรื่องที่น่าสมเพทเวทนา เป็นเรื่องที่เหลือที่จะพูดได้ว่ามันเป็นความเสียหายสักเท่าไร เมื่อให้ทำหน้าที่เป็นผู้มีนิ้วเพ็ชร—นิ้วเป็นเพ็ชร์ชี้อะไรเป็นอะไรได้ เราก็ควรจะรักษามันไว้ให้ดี รักษาสถานะ หรือ เครดิต หรือ เกียรติยศทางธรรมอันนี้ไว้ให้ดี ให้สมกับเป็นผู้ที่ได้รับมอบความไว้วางใจ สูงสุดหรือประเสริฐสุด อย่าได้ตกเป็นทาสของวัตถุนิยมเสียเลย มันจะสูญเสียไปหมด ทั้งนิ้วเพ็ชร์ และทั้ง

"กะลา" ด้วย ขออภัยที่พูดสำนวนธรรมดา ๆ อย่างนี้เพื่อประหยัดเวลาและจำง่าย.

ทีนี้ ถ้าจะถามกันว่า เป็นตุลาการของใคร ได้ยินว่าเป็นตุลาการของกระทรวงยุติธรรมหรือของรัฐบาล หรือของประเทศชาติ หรือของพระมหากษัตริย์ หรือของใคร ๆ; มีพูดกันอยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่าพูดอย่างแคบที่สุด **สถาบันตุลาการเป็นของใครไม่ได้ นอกจากจะเป็นของธรรม** หรือจะเรียกว่าพระธรรมก็ได้ ต้องเป็นของความเป็นธรรม คือธรรมในความที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่ อะไรทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วก็ได้ หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็ในความหมายของสัจจะธรรม—ความหมายที่สองของคำว่าธรรม ถ้ามองเห็นอย่างนี้ ก็จะกล่าวได้ว่าเป็นความถูกต้อง และเป็นความเป็นธรรม เป็นความตรงหรือถูกต้องตามธรรมที่สุด แต่ถ้าไปมองเห็นว่าเป็นของคนนั้น คนนี้หรือโดยเฉพาะบางทีก็เป็นของเงิน สำหรับผู้ที่ทำคอรับชั่นอย่างนี้ แล้วก็มันก็ไม่ควรจะเรียกว่า ตุลาการหรือไม่ควรจะว่าอะไรที่เราได้เรียกกันมาแล้ว.

ถ้าเราจะถือว่าเป็นตุลาการของประเทศไทย หรือของกระทรวงยุติธรรมอย่างนี้เขาเรียกว่า พูดภาษาคนอย่างสมมติ ในวงแคบ ในวงอย่างภาษาโลก ๆ มองไม่เห็นส่วนใหญ่ ส่วนลึกซึ้งของธรรมชาติ ความเป็นธรรมนั้นต้องเป็นของธรรมชาติ ซึ่งเป็นตัวธรรมชาติ. พูดว่าของเรา ประเทศของเราอย่างนี้แหละระวังให้ดี! นี่จะต้องระวังให้ดี! ตัวกูของกูมันจะเกิดขึ้นมาเมื่อไรไม่ทันรู้ แล้วจะรักษาอุดมคติไว้ไม่ได้ ไม่อาจจะต่อต้านอิทธิพลอะไรบางอย่างที่เข้ามาครอบงำสถาบันของตุลาการได้ มันก็พ่ายแพ้มันก็ล้มละลายเพราะความรู้สึกมันเกิดขึ้นมาในขณะนั้นเป็นว่า สถาบันตุลาการนี้เป็นของสถาบันนั้นเป็นของสถาบันโน้นไปเสียเลย ไม่ใช่ของธรรมหรือของความเป็นธรรมในโลก.

ทีนี้ ก็อยากจะพูดต่อไปถึง **ธรรมส่วนที่จะช่วยรักษาอุดมคติ** มีธรรมประเสริฐวิเศษที่สุดอยู่หมวดหนึ่ง คือหมวดที่ได้บอกแล้วเมื่อวันก่อน และขอร้องว่าให้จำไว้อย่างแม่นยำ ว่าเป็นธรรมะสารพัดนึกใช้ได้อย่างยิ่ง-อย่างดีที่สุดในทุกกรณีย์ แม้ธรรมที่จะช่วยรักษาอุดมคติของตุลาการ ก็คือธรรมะหมวดนี้ ทุกคนพอจะนึกออกว่าหมายถึง **สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ** อย่างที่กล่าวแล้ว ความจริงใจ — ความจริงและเพราะความบังคับตัวเองให้อยู่ในร่องรอยของความจริง แล้วก็การอดกลั้นอดทนได้ ในเมื่อมันต้องเผชิญกันกับความเจ็บปวด ในการทำหน้าที่ของตน แต่พร้อมกันนั้นก็หาทางระบาย ความกดดันต่าง ๆ นา ๆ ให้ระบายออกไปจากจิตใจของตนอยู่เสมอ นี่เรียกว่า สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ใช้ได้ในทุกกรณีย์ ไม่ว่าอะไรหมด จนพระพุทธเจ้าท่านตรัสท้าทายว่า ไม่เชื่อให้ไปถามสมณพราหม์ ทั้งหลายเหล่าอื่นทั้งหมดทั้งสิ้นดูเถอะ ว่ายังมีธรรมะหมวดไหน ที่ยังยิ่งไปกว่าธรรมะสี่ข้อนี้ ท่านว่าอย่างนี้.

เพราะฉะนั้นในบางสูตรเรียกธรรมะสี่ข้อนี้ว่า ฆราวาสะธรรม—ธรรมะสำหรับพวกที่เป็นฆราวาสก็ยังมี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฆราวาสนี้ มีปัญหามาก มีเรื่องยุ่ง ๆ มาก ก็ระบุธรรมะสี่ข้อนี้ไว้ให้เลย ให้ใช้ในทุกกรณีย์ ให้มีความจริงต่ออุดมคติของความเป็นมนุษย์หรือความเป็นตุลาการเสียก่อน นี่เรียกว่ามีสัจจะ แล้วก็จริงต่อเวลา จริงต่อการงาน จริงต่อบุคคล จริงต่ออะไรได้หมด ทีนี้ต้องมีทมะ คือบังคับตัวเองให้อยู่ในร่องรอยของอุดมคติ ของความเป็นตุลาการ เพราะมันต้องทำในระยะยาว มันจึงต้องมีการบังคับตัวเองอยู่เสมอ ทีนี้การบังคับไม่ว่าบังคับอะไรจะเกิดการต่อต้านและเจ็บปวด พอเจ็บปวดเข้าแล้วละทิ้งธรรมะเสีย มันก็ล้มละลาย เพราะฉะนั้นจึงต้องมีขันตี คือความอดทน

รอได้ คอยได้ ทนได้ ด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่ใช่ความทนทรมาน อย่างมีนี้คำอธิบายในเรื่องจิตที่ไม่มีความยึดมั่น คือเนื่องจากตัวกู; ซึ่งเป็นเหตุให้ทนได้ และหัวเราะไปด้วย. ทีนี้มันทนมากนักมันก็ยากที่จะทน หาทางอย่าให้ต้องทนมากนัก อะไรที่จะพอระบายความกดดันออกไปเสียได้ก็ระบายไปเสีย คือทำลายกิเลศ นา ๆ ชนิดของตนให้เบาบางไปด้วยพร้อม ๆ กันไป มันก็จะทนได้

เพราะฉะนั้นขอให้จำคำว่า สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะไว้ ในฐานะเป็นอาวุธอันประเสริฐ จะใช้เป็นเครื่องต่อต้านกันได้กับข้าศึกของตุลาการ หรืออุดมคติของตุลาการ—คือความไม่เป็นไปในร่องรอยแห่งความเป็นธรรม; คือสิ่งที่เรียกกันว่า อคติ. อคติ แปลว่าไม่ไปตามทาง "คติ" แปลว่าทางหรือเครื่องไป; "อะ" แปลว่าไม่ "อคติ" แปลว่าไม่ไปตามทางหรือตามร่องรอยเพราะอำนาจแห่งของสี่อย่างคือ:ความรัก ความรัก ความเกลียด ความกลัว ความโง่ นี้เกือบจะไม่ต้องอธิบาย ความรักอย่างหลับตา คือความรักที่มีมูลมาจากกิเลสนี้ทำให้เราเสียหลักที่เป็นความสมดุลย์ ก็เกิดความลำเอียง, ความโกรธ ความเกลียด ก็เป็นเหตุให้เสียหลัก เสียความสมดุลย์จนเกิดเป็นความลำเอียง, ความกลัว—กลัวนั่นกลัวนี่ กลัวสิ่งที่มีอำนาจกว่า กลัวจะสูญเสียอะไรไปอย่างนี้ มันก็ทำให้เกิดความลำเอียง ทีนี้ความไม่รู้ความโง่เขลา นี้ทำได้ง่าย คือมันเป็นคนหลับตา มองไม่เห็นอะไรก็ทำได้ง่าย. แต่ถ้าเรามีอุดมคติของความเป็นตุลาการรักษาไว้ด้วยธรรมะสี่อย่าง เช่น สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ แล้ว แม้แต่โมหะ คือความโง่นั้นก็ไม่อาจจะครอบงำได้ เพราะว่าเรามีแนวอุดมคติของความเป็นตุลาการอยู่แล้วอย่างชัดแจ้ง และมี สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ รักษามันไว้

อย่างเคร่งครัด แล้วความโง่ หรือโมหะไหนจะมาครอบงำให้ลำเอียงได้ มันก็เป็นไปไม่ได้. เพราะฉะนั้น จึงถือว่าเป็นเครื่องมือที่จะรักษาอุดมคติไว้อย่างประเสริฐสุด.

ทีนี้เมื่อพูดถึงคำว่า จาคะ คือการระบาย สิ่งกดดันออกไปจากจิตใจอยู่เสมอ ๆ เพื่อให้เรามี สัจจะ ทมะ ขันติ ได้โดยง่ายนั้น นี่จะต้องอาศัยหลักธรรมะที่ละเอียดยิ่งขึ้นไป; ที่เป็นการสอนให้รู้จักระบายความกดดันในจิตใจ กล่าวคือกิเลสนั้น ออกไป ๆ อยู่เรื่อย ๆ นี้คือหลักของพุทธศาสนาในส่วนที่เราเรียกกันว่า ทำกัมมัฏฐาน หรือทำวิปัสนา ฟังดูแล้วชวนง่วงนอนหรือดูเป็นของครึคระไปก็ได้ แต่ที่แท้แล้ว มันคือการทำจิตใจให้มีความเข้มแข็ง **มีดวงตาที่ลืมแจ๋วแหว๋ว แจ่มใสอยู่เสมอ ไม่มืดมัว คือ สมถะและวิปัสนา** มันหมายความว่าอย่างนี้.

สมถะ หมายความว่ามีใจรวมกำลังเป็นสมาธิ คือสะอาดดี มั่นคงดี คล่องแคล่วดี อย่างที่ได้อธิบายกันมาแล้ว รวมเป็นสามอย่างนี้ เรียกว่าเป็นสมาธิ แล้วก็มีปัญญาเกิดจากกำลังจิตที่เป็นสมาธินี้เห็นอะไรอย่างลืมหูลืมตา อยู่อย่างแจ่มใสเสมอ นี้คือ สมถะ และวิปัสสนา ตามความหมายที่ถูกต้อง ของพระพุทธเจ้า.

เดี๋ยวนี้มักจะเหลือแต่แบบ หรือพิธีรีตอง ซึ่งเป็นส่วนเปลือก ทำไปเพียงสักว่าได้ทำ แต่แล้วก็ต้องดูหัวใจของมันอีกทีหนึ่งว่า ที่ว่าเห็นแจ้งลืมตาอยู่เสมอนั้นคือเห็นอะไร มันก็คือเห็นกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อย่างที่พูดมาแล้ว

ว่าธรรมะเป็นอย่างไร ธรรมชาติเป็นอย่างไร อะไรคือลักษณะเฉพาะของมันอย่างนี้ ทีนี้ท่านก็นึกไปถึงความหมายของคำว่า ธรรมประเภทที่สองที่เรียกว่ากฎของธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา**อย่างนี้ **เข้าใจเรื่องนี้ แจ่มแจ้งอยู่ จนกิเลสครอบงำไม่ได้** เราก็มีจิตใจเหมาะสม ไม่ต้องกลัว ไม่ต้องเหลิง ไม่ต้องประมาท คือว่าไม่ต้องฟุ้งเฟ้อมากไป แล้วก็ไม่ต้องหดหู่เหี่ยวแห้ง, แฟบด้วย; จิตของเรามีอาการสองอย่างนี้เท่านั้นที่มันเป็นอุปสรรค คือมันเหลิงไปก็มี มันอ่อนแอ มึดมัว ซบเซา เพลียไปก็มี.

การปฏิบัติทางจิตก็เพื่อให้จิตอยู่ในสภาพที่บริสุทธิ์ สะอาด มั่นคง แจ่มใส.

ทีนี้การเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตานั้นหมายความว่า เห็นในลักษณะที่ให้ไม่หวั่นไหวในสิ่งใด ๆ ที่จะมาทำให้ฟูหรือให้แฟบ (ใช้คำสองคำก็พอแล้ว) พอจิตใจปกติไม่ฟูไม่แฟบ ก็เข้มแข็งก็ทำหน้าที่ตามอุดมคติได้ แต่ถ้าจะรวมความให้สั้นแล้ว จะรวมความได้คำเดียวว่า **ไม่ยึดมั่นถือมั่น** อย่าปล่อยให้กิเลสคือความโง่หรือ อวิชชานี้ครอบงำแล้วไปหมายมั่นในสิ่งใดเข้าด้วยความโง่นั้น นั่นแหละเขาเรียกว่าความยึดมั่นถือมั่น แต่ถ้าเรามีสติปัญญาที่ถูกต้องแจ่มใสอยู่เสมอ รู้ว่าอะไรจะต้องทำ, ทำอย่างไร และเพียงไร แล้วก็ทำตามนั้น นี้ก็เรียกว่า การกระทำหรือปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา **แม้เราจะหมายมั่นปั้นมือจะทำให้จริงเพียงไร จะทำให้ยิ่งเพียงไรก็ไม่ใช่ความยึดมั่นถือมั่น เพราะว่ามันไม่ได้มาจากอวิชชาหรือกิเลสเลย** มันมาจากพระพุทธเจ้า คือมันมาจาก

ปัญญาที่เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เห็นธรรมทั้งปวงอยู่ตามที่เป็นจริงและเรียกความเห็นแจ่มแจ้งนี้ว่าพระพุทธเจ้า.

ความหมายมั่นปั้นมือนี้มันมาจากพระพุทธเจ้า ว่าอย่างนี้ก็คือการทำจริง ตั้งใจทำจริง ๆ มีสัจจะมีอธิษฐานะ มีความบากบั่น มีความเพียร มีอะไรได้ทุกอย่าง โดยไม่ต้องเป็นทุกข์ ไม่ต้องผิดจากหลักหรือจากร่องจากรอยของอุดมคติเลย เพราะฉะนั้นถ้าจะใช้คำว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นก็ใช้ให้ถูก คือไม่ยึดมั่นถือมั่น ตามสำนวนของพุทธศาสนาซึ่งยึดมั่นด้วยกิเลส.

เราจะเห็นได้ว่าหลักพระพุทธศาสนาแม้ในขั้นสูง คือขั้น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เห็นโลกุตตรธรรมนี้ยังจำเป็นแก่คนทุกคนแม้แต่ตุลาการ เพราะว่าขาดความรู้นี้เสียเมื่อไรจะบังคับตัวไว้ไม่ได้ เดี๋ยวจะต้องร้องไห้, เดี๋ยวจะต้องหัวเราะเหมือนคนบ้า แต่ถ้ามีความรู้เรื่องโลกุตตรธรรมนี้อย่างถูกต้องพอสมควรแล้วจะมั่นคงเป็นตัวของตัวได้.

เพราะฉะนั้น**โลกียธรรม โลกุตรธรรม**นี้ ต้องเข้าใจให้ดี ๆ อย่าไปหลงเชื่อตามคนบางคนที่อธิบายผิด ๆ ว่าเป็นฆราวาสรู้แต่โลกียธรรม ยึดมั่นอยู่แต่ในโลกียธรรมก็พอแล้ว พูดอย่างนี้มันว่าเอาเองไม่ใช่พระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าท่านระบุโลกุตตรธรรมสำหรับฆราวาสโดยเฉพาะ มีเรื่องปรากฏชัดอยู่ในพระไตรปิฎก พวกฆราวาสไปทูลถามท่าน ๆ ก็บอกเรื่องนี้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าฆราวาสนี้มันเป็นตัวโลกียะอยู่ในตัวเต็มที่แล้ว แต่จะร้อนเป็นไฟ มีแต่จะลุกเป็นไฟอยู่แล้ว แล้วจะเอาอะไรมาดับให้มันเย็นมันก็ต้องเอาโลกุตตร

ธรรมมาดับให้เย็น ให้ดำรงตัวอยู่ได้ ให้มีความสมดุลย์อยู่ เพราะฉะนั้นจงถือว่าโลกียธรรมนั้นเป็นฝ่ายร้อน โลกุตตรธรรมนั้นเป็นฝ่ายที่จะดับความร้อน หรือจะถือว่าโลกียธรรมนั้นเป็นกำลังแล่นกำลังพุ่ง กำลังงาน; โลกุตตรธรรมนั้นเหมือนหางเสือ มันจะมีกำลังเท่าไหร่ก็ตาม ถ้าไม่มีหางเสือที่ดีมันก็ต้องไปชนพังทะลายแตกตายหมดไม่มีประโยชน์อะไร. **โลกุตตรธรรมที่ช่วยไม่ให้ร้องไห้ ช่วยไม่ให้ต้องหัวเราะไม่ร้องไห้นี้เหมือนกับหางเสือ** เพราะฉะนั้นขาดความรู้ทางโลกุตตรธรรมเมื่อไร ฆราวาสก็จะเป็นเหมือนเรือไม่มีหางเสือ แล้วคิดดูเถอะเรือไม่มีหางเสือจะเป็นอย่างไร หรือว่ารถยนต์ของเราทุกคันต้องมีส่วนสำคัญอยู่ส่วนหนึ่งคือ "เบรค" ถ้ามันมีแต่กำลังเครื่องยนต์ที่จะวิ่งไปโดยเร็วไม่มี เบรค แล้วมันเป็นอย่างไรทุกคนก็รู้ดี โลกุตตรธรรมนี้จะทำหน้าที่เหมือน เบรค เป็นอย่างน้อย อย่างมากมันทำได้มากกว่านั้นมาก.

เพราะฉะนั้น โลกกุตรธรรมจึงจำเป็นที่จะต้องควบคุมโลกียธรรม เหมือนกับเรือที่มีหางเสือ แล้วพร้อมกันนั้นที่เป็นผลพลอยได้คือ ทำให้มีความงาม การที่จะประกอบอยู่แต่ด้วยโลกียธรรมนั้นจะมีความสกปรก ถ้ามีความงามก็งามอย่างภูตผีปีศาจ ไม่ใช่งามด้วยธรรมหรือประกอบด้วยธรรม ต้องมีโลกุตตรธรรมที่ถูกต้องเข้าผสมอยู่มันจึงจะมีความงาม อย่างถูกต้องหรือที่เป็นธรรม ไม่มีโลกุตตรธรรมเข้าช่วยอยู่แล้วมันจะสกปรก อย่างน้อยก็ไม่น่าดูเหมือนสุนัขหางด้วน สุนักข์หางด้วนวิ่งอย่างไร ลองคิดดู มันก็วิ่งเปาะ ๆ แปะ ๆ ส่ายไป ส่ายมา เพราะมันไม่มีหางเป็นเครื่องถ่วงแล้วรูปร่างของมัน ก็ไม่งาม มันน่าเกลียด นี่เพราะฉะนั้นมันต้องมีโลกุตตรธรรม อย่าไปเชื่อสุนัขหางด้วนที่ตัวเองหางด้วน แล้วไปหลอกคนอื่นว่ามาตัดหางกันเสียเถิด นี่คือพวกที่สอน ๆ กันอยู่ว่า: โลกุตตรไม่จำเป็นแก่ฆราวาส อย่าไปสนใจเลย

—อย่าไปเอาโลกุตตรธรรมมาสอนฆราวาสเลย มันเป็นเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ นี้. คนชนิดนั้นเป็นคนชนิดสุนัขหางด้วน ถ้าฉลาดก็เป็นสุนัขจิ้งจอกหางด้วน ไปหลอกตัวอื่นให้ตัดหาง แล้วเพื่อนไม่เชื่อ แล้วเราก็ยังอยู่ในพวกที่ไม่ยอมเชื่อที่ว่า โลกุตตรธรรมนี้ไม่จำเป็นแก่ฆราวาส.

เราจงมองเห็นชัดอยู่ว่ามันจำเป็นอย่างยิ่งแก่ความเป็นฆราวาสเหมือนความเย็นจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่มีความเร่าร้อน. เพราะฉะนั้นถ้าขาดการโลกุตตรธรรมเมื่อไร มันก็เหมือนกับสุนัขหางด้วน ถ้าเป็นตุลาการก็คือกลาแตก กลาอย่างที่ว่ากันเมื่อตะกี้หยก ๆ นี้ ได้แตกทำลายไปแล้ว; เพราะขาดส่วนที่เป็นโลกุตตรธรรมสำหรับให้ยับยั้งชั่งใจให้มั่นคงอยู่ได้ ให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ไม่มีค่าไม่มีความหมายนอกจากความเป็นธรรมอย่างเดียว นี่คืออานุภาพ หรือ อานิสงฆ์ของสิ่งที่เรียกว่าโลกุตตธรรม คือธรรมะระบบที่จะช่วยทำให้จิตใจของเราอยู่เหนือโลกไม่เป็นทาสของโลก ไม่เป็นขี้ข้าของวัตถุนิยมนั่นเอง เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่า โลกียธรรม โลกุตตรธรรมให้ถูกต้อง แล้วท่านทั้งหลายจะพบธรรมที่สำคัญที่สุด ที่จะช่วยรักษาอุดมคติของความเป็นตุลาการ.

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ก็พอจะเห็นได้ชัดว่า ความหมายของคำว่าตุลาการนี้ไม่ใช่เล็กน้อยเลย เป็นผู้ที่จะผดุงไว้ซึ่งความเป็นธรรม เราเป็นลูกน้องของธรรมชาติ **ธรรมชาตินั้นแหละคือตุลาการสูงสุด** พูดอย่างนี้ไม่ใช่ดูถูกท่านทั้งหลาย ขอฝากไว้ให้ไปนึกดูให้ดีว่า ธรรมชาตินั่นแหละคือตุลาการสูงสุด ถ้าท่านบิดพริ้วในหน้าที่อันนี้แล้วก็จะสูญเสียความเป็นตุลาการ

ที่ถูกต้อง ธรรมชาติคือธรรมที่ตรงไปตรงมาที่สุด กฎหมาย ระบอบ ขนบ-ธรรมเนียมประเพณี ศีลธรรม วัฒนธรรม ล้วนแล้วแต่พยายามอิงอาศัยกฎธรรมชาติทั้งนั้น มิฉะนั้นมันไปไม่รอด แต่ว่าเนื่องจากเราไม่รู้ธรรมชาตจริง เราจึงมีกฎหมายหรือวัฒนธรรมบางอย่าง ซึ่งดูแล้วยังจะเขว ๆ กันอยู่กับธรรมชาติก็ยังมี แต่ว่านี้มันเป็นเรื่องปลีกย่อยเล็กน้อยไม่ใช่ส่วนสำคัญ ส่วนสำคัญที่เป็นหลักใหญ่ ๆ แล้ว มันจะสมคล้อยกับกฎของธรรมชาติทั้งนั้น.

เราจะต้องรู้จักอุดมคติสูงสุด และบุคคลอุดมคติสูงสุดในภาษาธรรม คือธรรมชาติ ทุกคนบูชาความเป็นธรรม ซึ่งเป็นกฎของธรรมชาติ พยายามประพฤติตัวให้ดี ให้ถูก ให้ตรงจนสามารถจะดำเนินกิจการงานหน้าที่ของตนให้สมคล้อยถูกต้องตามกฎหรือความประสงค์ของธรรมชาติ เหล่านั้นด้วย; นี้เป็นกลางที่สุดเป็นธรรมที่สุดแล้ว คล้ายกับตุลาการของประเทศไหน เมืองไหน ทวีปไหนก็ได้.

สำหรับในประเทศไทยเรา มีพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติ หรือว่าอย่างน้อยก็มีพุทธศาสนาเป็นหลักวิชาความรู้ที่หาได้ง่าย ปรากฏได้แก่คนทั่วไป เป็นการง่ายแก่การที่จะเอามาใช้ ก็นับว่าเป็นโชคดีอยู่แล้ว สะดวกที่จะมีหลักพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องช่วยให้เข้าถึงความเป็นธรรมให้รู้จักความเป็นธรรม ให้รู้จักความเป็นธรรมโดยอาศัยหลักแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ทรงตั้งเอาเองตามขอบใจของท่าน ท่านได้อาศัยหลักเกณฑ์ของธรรม คือธรรมชาติโดยสมบูรณ์ แล้วจึงบัญญัติอะไรออกมา เพราะฉะนั้นจึงเป็นที่ไว้ใจได้ว่า **เราอาศัยหลักพุทธศาสนา มันก็จะถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ โดยแน่นอน.**

ทีนี้เหลือเวลาอีกนิดเดียว อยากจะบอกถึงเรื่องนี้ว่า ถ้าจะอาศัยหลักพระพุทธศาสนาก็ต้องให้เป็นพุทธศาสนาที่ถูกต้อง เดี๋ยวนี้มันยังมี พุทธ-ศาสนาที่เฟ้อไปก็มี ที่ไม่ถูกต้องก็มี ที่พูดเอาเองผิด ๆ ก็มีอยู่มากมาย แต่ว่าไม่ต้องกลัว ไม่ต้องตกใจ ถ้าท่านยังคงอาศัยหลักธรรมะในความหมายสี่ประการที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น มันไม่มีอะไรที่จะมาดึงให้เขวให้เข้าใจผิดได้ เราจะไม่ไปหลงในส่วนเฟ้อส่วนเขว ส่วนเปลือก ส่วนอะไร.

สำหรับส่วนที่มันจะเฟ้อ จะมีอะไรเป็นตัวอย่างได้บ้างพอเป็นเครื่องช่วยความเข้าใจนั้นมีปัญหาของผู้ที่เป็นผู้พิพากษาคนหนึ่งถามมาพอดี นี่ถือว่าเป็นของผนวก–ผนวกตอนท้าย–เป็นคำถามว่า "พุทธศาสนามีเรื่องปาฏิหาริย์หรือไม่ แล้วทำไมพุทธประวัติจึงเต็มไปด้วยเรื่องปาฏิหาริย์มากมายเหลือเกิน" ขอตอบว่า พุทธศาสนาไม่ใช่ปาฏิหาริย์ตัวพุทธศาสนานั้นไม่ใช่ปาฏิหาริย์อย่างที่คนเขารู้จักกัน แต่ถ้าคำว่าปาฏิหาริย์หมายถึงสิ่งที่น่าอัศจรรย์ที่สุด คำว่าปาฏิหาริย์นี้ แปลว่าสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ดังนั้นถ้าว่าเราจะพูดว่า ปาฏิหาริย์คือสิ่งที่น่าอัศจรรย์ที่สุดแล้ว ตัวธรรมะหรือตัวพุทธศาสนานั่นเอง เป็นตัวปาฏิ-หาริย์เสียเองไม่ต้องมีตัวอะไรมาช่วยเป็นให้อีก ส่วนเรื่องเหาะเหินเดินอากาศหรือว่าทำอะไรได้แปลก ๆ ผิดธรรมชาตินั้นเป็นปาฏิหาริย์เด็กเล่น ปาฏิหาริย์ที่มีอยู่ในพุทธประวัตินั้นเป็นปาฏิหาริย์เด็กเล่น พระพุทธเจ้าไม่ได้พูดถึงเรื่องทำนองนี้ด้วยซ้ำไป มันเป็นเรื่องของ Make up ขึ้นทีหลัง เพื่อที่ประสงค์อีกอย่างหนึ่ง คือจะช่วยให้คนทั่วไปที่ไม่ค่อยฉลาดนั้นมาสนใจในพระพุทธเจ้าจึงเอาเรื่องที่น่าอัศจรรย์เหล่านี้มาใส่เข้าไว้ด้วยเจตนาดี เพราะฉะนั้นเราอย่าได้ไปเพิกถอนของเขา ใครต้องการอย่างไรก็เอาไปใช้อย่างนั้น มีไว้เพื่อเลือก

ให้ครบ ๆ แต่ว่าปาฏิหาริย์อันแท้จริงนั้น อยู่ในตัวธรรมะนั่นเอง ท่านลองไปศึกษาธรรมะให้ถึงธรรมะเกิด จะรู้สึกว่าธรรมะนี้เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ที่สุด อยู่ในตัวธรรมะนั่นแหละคือตัวปาฏิหาริย์ที่แท้จริง. เพราะปาฏิหาริย์แปลว่า ภาวะที่น่าอัศจรรย์ ธรรมะเป็นอย่างไร มีอยู่อย่างไร ลึกซึ้งอย่างไร ก็คือคำบรรยายตั้ง เก้าวัน สิบวัน ทั้งวันนี้แล้ว.

พระพุทธเจ้าท่านยังตรัสอธิบายออกมาอีกตอนหนึ่งว่า ปฏิหาริย์ที่น่าอัศจรรย์ ก็คือ ปาฏิหาริย์ที่เปลี่ยนปุถุชนให้เป็นพระอรหันต์ได้นั่นแหละ คือปาฏิหาริย์อย่างสูง ส่วนปาฏิหาริย์ที่เหาะได้ดำดินได้ หรือว่าประสูติออกมาก็เดินได้ อย่างที่พุทธประวัติกล่าวนี้ ไม่ใช่ปาฏิหาริย์ควรแก่คำ ๆ นี้ หรือว่าปฏิหารย์อย่างสูง. ปาฏิหาริย์ที่น่าอัศจรรย์ ที่เรียกว่าผิดวิสัยอย่างยิ่ง ก็คือว่า คนเป็นปุถุชนมีกิเลส แล้วทำให้เขาเป็นคนหมดกิเลสได้นี้ นี่คือปาฏิหาริย์ อย่างองคุลีมาลย์เป็นพระอรหันต์ เพราะคำพูดที่สำคัญของพระพุทธเจ้านี้ นั่นแหละเป็นปาฏิหาริย์ คือสิ่งที่น่าอัศจรรย์ยิ่งกว่าเรื่องที่เราสนใจกัน.

ฉะนั้นการที่ถามว่าพุทธศาสนา มีปาฏิหาริย์หรือไม่นี้ มันแล้วแต่คำพูด แล้วแต่ความหมายของคำพูด ตัวธรรมะไม่ต้องมีปาฏิหาริย์อะไรมาช่วย เพราะมันเป็นปาฏิหาริย์เสียเองอย่างเต็มตัว ขอให้เข้าใจอย่างนั้น ส่วนเรื่องปาฏิหาริย์ในภาษาคนนี้ เป็นความมุ่งหมายของคนชั้นหลัง ที่จะให้คนสนใจในพระพุทธเจ้าก่อน เมื่อคนสนใจและนับถือพระพุทธเจ้าแล้วก็อาศัย

การปฏิบัติตาม ก็ไปเข้าถึงตัวธรรมะซึ่งเป็นยอดของตัวปาฏิหาริย์นั้นได้ คือ ดับทุกข์ได้อย่างน่าปลาดเหลือเกิน. ทีนี้พุทธศาสนาจริงนั้นอยู่ที่ตรงไหน ก็คือ อยู่ที่ตัวธรรมะจริงที่เป็นตัวปาฏิหาริย์อยู่ที่ตัวมันเอง ไม่ใช่พุทธศาสนาที่จะต้อง เอาตัวปาฏิหาริย์ของเด็ก ๆ เข้ามาประกอบ นี่ก็เป็นข้อสังเกตอย่างหนึ่งซึ่ง ควรจะจำไว้ เกี่ยวกับคำว่าปาฏิหาริย์ของทางศาสนา และในทางศาสนาอื่นก็ เหมือนกัน ทุก ๆ ศาสนา.

ถ้าถามว่า เรื่องพุทธศาสนามีเรื่องเกิดแล้วตายหรือไม่ ทำไมจึงมี การกล่าวถึงการเกิดชาตินั้นชาตินี้ ในเรื่องชาดก ? ขอตอบว่า คำว่า ความ เกิดนี้มีสองความหมาย คือเกิดทางร่างกายเหมือนที่รู้จักกันนั้นก็อย่างหนึ่ง ส่วน "**เกิด**" ตามภาษาพระพุทธเจ้า หมายถึงเกิดความรู้สึกในใจว่ามีฉัน อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น ขึ้นมาเป็นความโลภ โกรธ หลง อย่างใด อย่างหนึ่งขึ้นมาคราวหนึ่งนี้ ก็เรียกว่าเกิด.

คำว่า "ตายแล้วเกิดใหม่" อย่างภาษาคนก็หมายความว่าตายแล้ว ชนิดที่จับใส่โลงนั้น หลังจากนั้นมันมีการเกิดใหม่อย่างนั้น เรียกเกิดใหม่อย่าง ภาษาคน ส่วนอย่างภาษาธรรม เกิดพลุ่งเป็นตัวกูขึ้นมาทีหนึ่ง แล้วเดี๋ยวมัน ก็ดับไปจนกว่ามันจะเกิดเหตุอันอื่น เรื่องอื่นเกิดตัวกูของกูขึ้นมาอีก อย่างนี้ ก็เรียกว่าเกิดใหม่เหมือนกัน แต่เป็นการเกิดใหม่ทางภาษาวิญญาณ หรือทาง ภาษาธรรม อย่างนี้วันเดียวเกิดใหม่ได้หลายครั้งหรือหลายสิบครั้ง แต่ '**เกิด' อย่างภาษาคนนั้น เกิดมาทีก็ทีเดียว ตายแล้วไปเกิดใหม่ เรื่องเกิดใหม่ อย่างนั้น ไม่ใช่ปัญหาของเรา เป็นปัญหาทางร่างกาย ทางชีวะวิทยา**

ไม่เกี่ยวกับเรื่องของพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าท่านสอน ระวังอย่าให้มีการเกิดในทางจิตใจเป็น Egoism มีตัวกูของกู เห็นแต่แก่ตัวกูขึ้นมานี้ อย่างนี้ระวังอย่าให้เกิด อย่าให้มีการเกิดใหม่ **เกิดแล้วก็ละอายให้มาก เสียใจให้มาก กลัวให้มาก แล้วระวังอย่าให้มันเกิดใหม่** ให้จิตมันปกติ มีสภาวะที่ปกติ เป็นจิตที่ฉลาด ไม่เกิดความยึดถือว่าตัวกูว่าของกู ให้หยุดเกิดอยู่เสมอ. นี่คำว่าเกิดใหม่มีความหมายสองอย่างอย่างนี้ ความเกิดใหม่อย่างโน้น อย่าเพิ่งนึกถึงก็ได้ไม่สำคัญอะไรเลย อย่าไปเชื่อเขา ระวังความเกิดใหม่อย่างนี้ให้ถูกต้องให้ดีแล้วจะหมดปัญหา จะไม่มีความทุกข์เลย ตายแล้วจะไม่เกิดอีกด้วย หรือถ้าไปเกิดมันก็ไปเกิดในทางที่จะเป็นผู้รู้ มีความฉลาดที่จะป้องกันความทุกข์ได้ แต่อย่างนี้ก็ยังไม่ใช่เรื่องที่ต้องสนใจ จงสนใจให้มากที่ว่าเกิดใหม่วันหนึ่งหลาย ๆ หนนี้ ระวังอย่าให้มันเกิดได้ หรือถ้าเกิดก็ให้เกิดไปในทางที่ดีกว่า แต่อย่าให้เกิดเลยนั้นดีที่สุด แล้วปัญหาจะหมด ไม่มีปัญหาอะไรเหลือ. พุทธศาสนาสอนการเกิดใหม่อย่างนี้ แล้วสอนให้กำจัดเสียซึ่งความเกิดใหม่อย่างนี้ นี้เป็นพุทธศาสนาที่แท้จริง นอกจากนั้นมันเป็นพุทธศาสนาของคนที่ไม่รู้ ที่ยังไม่รู้ ที่พูดตามภาษาคนธรรมดา ด้วยเรื่องตื้น ๆ ให้เขาสนใจไปพลางก่อน.

เพราะฉะนั้น **พุทธศาสนาที่แท้สอนอะไรเป็นภาษาธรรมไปหมด เป็นภาษาทางวิญญาณไปหมด ทำได้ที่นี่ เดี๋ยวนี้และทำได้ด้วยเหตุผล และอยู่ในกำมือที่จะทำได้ ถ้าเอาไปไว้ที่ชาติอื่น ที่อื่น ต่อเวลาอื่น แล้วจะทำได้อย่างไร** มันไม่มีปัญหาอะไร ไม่มีประโยชน์อะไร ไม่ใช่

ปัญหาของเราด้วย **ปัญหาของเราต้องมีที่นี่เดี๋ยวนี้** ต้องแก้ออกไปให้ได้ ต้องขจัดออกไปให้ได้ที่นี่และเดี๋ยวนี้. นี่เป็นเรื่องที่จริง,—จริงกว่า—ให้เป็นพุทธศาสนาที่จริงอย่างนี้.

ถ้าถามว่า พระพุทธเจ้ามีมากองค์ตามที่เขาว่า ๆ พระพุทธเจ้ามีห้าพระองค์ก็มี มีเจ็ดพระองค์ก็มี ยี่สิบแปดพระองค์ก็มี แล้วหลายร้อยหลายพัน หลายแสน หลายล้านก็มี จริงหรือไม่ ? ตอบว่าข้อความเหล่านี้มีอยู่ในพระคัมภีร์ มีมากที่สุดก็ฝ่ายมหายาน จัดเป็นชั้น ๆ ๆ ๆ พระพุทธเจ้าชั้นสูงสุด พระพุทธเจ้าชั้นรองลงมา พระพุทธเจ้าชั้นที่รองลงมาอีกนี้มีมาก นั้นมันเป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่เขาจะใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือธรรมะเหมือนกัน เพื่อให้คนสนใจก็มี เพื่อจะแวดล้อมคนไว้ให้เข้ามาสู่ร่องรอยนี้ก็มี มีพระพุทธเจ้าเผื่อเลือก ให้พระพุทธเจ้าที่ทำหน้าที่รักษาโลกก็มี พระพุทธเจ้าที่ทำให้อายุยาวก็มี พระพุทธเจ้าที่มีฤทธิ์อย่างนั้นอย่างนี้ก็มี นี่ทางฝ่ายมหายานเป็นอย่างนี้ แต่นั้นไม่ใช่เรื่องสำคัญทุกเรื่องนั้นไม่ใช่สำคัญ มันสำคัญอยู่ตรงที่ว่าพระพุทธเจ้าทุกองค์รู้อย่างเดียวกัน สอนอย่างเดียวกัน เป็นอย่างเดียวกัน คือว่า **ดับเสีย ซึ่งความทุกข์ด้วยการทำลายเสียซึ่งความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น** พระพุทธเจ้าองค์ไหนก็เป็นอย่างนี้ทั้งนั้น สอนอย่างนี้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น เราพูดได้ถูกต้องที่สุดว่า **พระพุทธเจ้ามีเพียงองค์เดียวและตลอดกาล** ในอดีตก็ตาม ปัจจุบันก็ต้องตาม ในอนาคตอันไม่มีที่สิ้นสุดก็ตามมีพระพุทธเจ้าแต่องค์เดียว แล้วขอให้สนใจพระพุทธเจ้าแต่องค์เดียวนี้ ก็จะถูกต้องตัวพุทธศาสนาที่แท้จริง.

นี้ได้ยกตัวอย่างเรื่องพระพุทธศาสนาที่แท้จริงมาให้ฟังด้วยตัวอย่างสามข้อ คือเรื่องอภินิหาร เรื่องตายแล้วเกิด เรื่องพระพุทธเจ้าหลายองค์ ว่าพุทธศาสนาจริง มีหลักเกณฑ์ในข้อนี้อย่างไร ถ้าท่านพยายามใช้ตัวอย่างสำหรับเทียบเคียงอันนี้ ไปจับกันเข้ากับปัญหาอื่น ๆ ทั้งหมด ถ้าหากว่ามันจะเกิดขึ้น ก็ยังคงจะจับเอาตัวพุทธศาสนาจริงได้เสมอไป แล้วหลักธรรมะในพุทธศาสนาจริงนี้ จะเป็นเครื่องมือช่วยรักษาอุดมคติของความเป็นตุลาการไว้ได้ตลอดเวลา.

ก็เป็นอันว่าเรามองดูกันในแง่ของอุดมคติ ทั้งข้างหน้า ทั้งข้างหลัง ทั้งตรงกลาง พอสมควรแล้ว และหวังว่าการบรรยายอบรม ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลายนี้ ก็เพียงพอแล้วสำหรับแนว หรือหัวข้อ หรือหลักเกณฑ์ที่จะประกันความผิดพลาด ส่วนรายละเอียดนั้นไปหาเอาได้จากหนังสือทั่วไป. หรือแม้จากหนังสือบรรทึกคำบรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษานี้ หลาย ๆ ปีมาแล้วก็ได้ แต่จะขอบอกกล่าวว่า ทุกปีได้พูดเรื่องเดียวกัน ตั้ง ๙ ปีมาแล้ว รวมทั้งปีนี้ด้วย พูดเรื่องเดียวกัน เนื้อเรื่องอย่างเดียวกัน แต่ว่าโดยวิธีพูดที่จะให้เกิดความเข้าใจนั้นแตกต่างกัน ตามที่จะเห็นว่า เหมาะสมอย่างไร ฉะนั้นจะไปอ่านก็ได้ไม่อ่านก็ได้ ถ้าเข้าใจข้อนี้ได้แล้วมันก็เหมือนกันหมด คือเรื่องธรรมในความหมายที่ลึกซึ้ง **พวกที่ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นต้องเป็นทุกข์ พวกที่ไม่ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นก็ยังสบายอยู่** เราก็มีความเป็นตัวชนิดที่ไม่ใช่ยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวในที่นี้ หมายความว่าอิสระจากความบีบคั้นของกิเลส นี่จึงสมที่จะเป็นตุลาการ หรือเป็นตุลาการอยู่แล้วในตัว เมื่อกิเลสไม่ครอบงำ จิตก็สมดุลย์ ตั้งยืนอยู่อย่างมั่นคง พอจิตพ่ายแพ้แก่กิเลส

หรือสิ่งที่มารบกวนมันก็ล้มไป เอนเอียงไป ก็ศูนย์เสียความสมดุลย์ อย่างนั้นจึงไม่มี Spirit ของความเป็นตุลาการอยู่ในจิตที่ศูนย์เสียความสมดุลย์. ขอให้ความรู้ทางธรรมช่วยท่านในข้อนี้ แล้วก็จะสมประสงค์ หรือสมความมุ่งหมายของกระทรวง ฯ ที่จะให้มีการอบธรรมะแก่ผู้ที่จะเป็นตุลาการได้โดยสิ้นเชิง ขอให้ท่านทุกคนร่วมมือในข้อนี้ ให้สำเร็จประโยชน์ สมตามความมุ่งหมายแก่ทุกฝ่ายด้วย.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ และสำหรับปีนี้ไว้เพียงเท่านี้.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ ๑๑๗–๑๑๙/๒ หน้าวัดราชบพิธ พระนคร
โทรศัพท์ ๒๙๗๓๒ นายประยูร พิศนาคะ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๑